HAYAT REHBERİ KUR'ÂN

KONULU TEFSİR

5

HAYAT REHBERİ KUR'ÂN -KONULU TEFSİR-

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 2032
KAYNAK ESERLER - 251

2021-06-Y-0003-2032
ISBN 978-625-435-121-1 (takım)
ISBN 978-625-435-126-6 (5. cilt)

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
19.08.2021/48

Sertifika No: 12930

1. Baskı, Ankara 2021

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık ve Tan. Hizm.
İth. İhr. Tic. A.Ş.
Tel: (0312) 397 16 17

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÂHİRET ve AHVÂLİ

YARDIMA VE KORUNMAYA MUHTAÇ KESİMLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

وَاِذْ اَخَذْنَا مٖيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَذِى
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا
الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

"Bir zamanlar biz İsrâiloğullarından, 'Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.' diyerek söz almıştık. Sonra, içinizden küçük bir kesim dışında, sözünüzden döndünüz; hâlâ da sırt çevirmektesiniz."

(Bakara 2/83)

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
مُخْتَالاً فَخُوراًۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ
تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlara karışır (birlikte yaşar)sanız (zaten onlar) sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Bakara 2/220)

لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِۘ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ
النَّاسَ اِلْحَافًاۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾

"Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara arsızca el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."

(Bakara 2/273)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ
لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'"

(İnsân 76/8-9)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾
اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُوٓا اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُورًا ﴿٢٧﴾

"Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da Rabbine karşı çok nankördür."

(İsrâ 17/26-27)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾
اَوْ اِطْعَامٌ فٖي يَوْمٍ ذٖي مَسْغَبَةٍۙ ﴿١٤﴾ يَتٖيمًا ذَا مَقْرَبَةٍۙ ﴿١٥﴾
اَوْ مِسْكٖينًا ذَا مَتْرَبَةٍۜ ﴿١٦﴾

"(Fakat) o insan, sarp yokuşa tırmanmadı. Sarp yokuş nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır."

(Beled 90/11-16)

Kur'ân-ı Kerîm'de toplumun yardıma ve korunmaya muhtaç kesimleri genellikle belli kategoriler hâlinde zikredilir. En sık tekrar edilenlerden "yoksullar" (*fukarâ, miskîn/mesâkîn*) 27, "yetimler" (*yetâmâ*) 23 âyette anılır. Bundan başka 11 yerde "yakın akraba" (*zi'l-kurbâ, zevi'l-kurbâ*); sekiz kez "yolcu" (*ibnü's-sebîl*); altı kez "anne-baba" (*el-vâlideyn*); birer defa "yakın komşu" (*el-câri zi'l-kurbâ*), "uzak komşu" (*el-câri'l-cünüb*) ve "arkadaş" (*es-sâhibi bi'l-cenb*) gibi sınıf ve gruplardan bahsedilir. Konu Medine'de inen âyetlerde daha yoğun olarak işlenmiştir. Hiç şüphesiz bunda, Medine döneminde Müminlerden oluşan toplumun temellerinin sağlam bir şekilde atılmak istenmesinin rolü büyüktür. Bakara ve özellikle de Nisâ sûrelerinde söz konusu bu gruplar sıklıkla anılmıştır. Bunda asıl amaç, toplumda dayanışma ruhunun yükseltilmesidir. Aslında toplumsal hayattaki haksızlıkla mücadele vahyin başından itibaren Kur'ân'ın gündeminde olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, korunmasına ve gözetilmesine işaret ettiği kimseler için çeşitli kelimeler kullanmıştır. Bunların başında yoksul mânasına gelen *miskîn* gelir. *Se-ke-ne* kökünden gelen *miskîn* (ç. *mesâkîn*) kelimesi, "düşkünlük ve zayıflık içerisinde olan, hiçbir şeyi olmayan kimse" demektir.[1] Bir hadiste *miskîn*in tanımı şöyle yapılmıştır: "Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma için kapı kapı dolaşan kimse değildir. Asıl miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şeyi bulunmadığı hâlde, durumu bilinmediği için kendisine sadaka verilemeyen ve kendisi de kalkıp insanlardan bir şey istemeyen kimsedir."[2] Yoksul kimse mânasında kullanılan bir diğer kelime *fakîr*dir (ç. *fukarâ*). *Fakîr, miskin*den ayrı olarak kendisine yetebilecek miktarda geçimliği olan kişidir.[3] *Miskin*in hiçbir şeyi yokken *fakir*, hiç değilse yiyecek azık bulabilmektedir.[4] *Yetîm* (ç. *yetâmâ*) kavramı ise "ergenlik çağına girmeden önce babasını kaybeden çocuk"

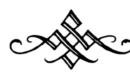
1 Cevherî, V, 2137; Râgıb el-İsfahânî, s. 237.
2 Tevbe 9/60: İbn Kesîr, VII, 221; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 102.
3 İbn Fâris, IV, 443-444; İbn Manzûr, s. 383-384.
4 Fîrûzâbâdî, s. 457.

anlamına gelmektedir.[5] Genellikle "köle" diye çevrilen *rakabe* kelimesi de, "boyunduruk altında olan, ne evlâdı ne de mülkiyet hakkı bulunan kimse" demektir.[6]

Kur'ân *akrabalar, komşular, yolcular, kadınlar, dullar, muhacirler, köleler* ve *esirler* gibi sosyal gruplardan da korunmaya ve desteğe muhtaç kimseler çerçevesinde söz etmektedir. Zenginin kendi malından ihtiyaç sahibine *infak* etmesi veya ona *sadaka* (ya da *zekât*) vermek suretiyle bağışta bulunması yahut da onu doyurması (*it'âm*) şeklinde anlatılır. Bir diğer dikkat çekici husus ise, Allah'ın rızık bakımından üstün kıldığı kimselerin, hem ellerindekilerini saçıp savurmamaları (*tebzîr*) hem de muhtaç kimseleri hor görmemesi, azarlamaması ve onlara vermekten kaçınmaması gerektiği uyarısı yapılarak onlara sorumlulukları hatırlatılmaktadır. Bu da esasen Yüce Allah'ın sonsuz merhametinin cömert kulları üzerindeki görüntüsüdür. Bunun bir başka yansıması da *kefâret* konusunda görülmektedir. Hata yapan bir mümin hatasından döndüğünde, hatası karşılığında ondan çoğunlukla fakirleri doyurması ya da köle âzat etmesi (*fekkü rakabe, tahrîrü rakabe*) istenir. Bu noktada Allah Teâlâ kefâreti de muhtaçlar için bir fırsat kılmaktadır. Nihayet yardımlaşma konusu iman, ibadet, dinî buyrukların yerine getirilmesi, cennetin kazanılması gibi daha üst konularla irtibatlıdır.

5 Râgıb el-İsfahânî, s. 550; Cürcânî, s. 279.
6 Halîl b. Ahmed, II, 140; İbn Manzûr, s. 201.

Hz. Âişe'ye Münafıklar tarafından atılan iftira Müminler arasında bir fitneye dönüşmek üzereydi. Hatta bazıları bu büyük yalana kanmış, Münafıkların söylediklerini kabul etmişlerdi. Mistah b. Üsâse de akrabası olan Hz. Âişe (ra) hakkında onların sözlerine kanmış, hatta orada burada bu haberi yaymıştı. Mistah, Mekke'den gelen muhacirlerden birisiydi ve çok fakirdi, Hz. Ebû Bekir'in kendisine yaptığı yardımlarla geçiniyordu. Hz. Ebû Bekir, teyzesinin torunu Mistah'ın, kızı Hz. Âişe'ye atılmış olan namus iftirasına karışmış olduğunu duyunca çok öfkelendi ve "Vallahi! Bundan sonra ona asla yardım etmeyeceğim." diye yemin etti. Yüce Rabbimiz, Hz. Âişe'nin temiz olduğunu onaylayan âyetleri[1] indirince Mistah'a da iftira cezası (*had*) verildi. Bu âyetlerin devamında şöyle deniyordu: *"İçinizden yardımsever ve zengin olanlar; akrabalara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeme konusunda yemin etmesinler. (Bilakis, bu kişileri) bağışlasınlar, hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*[2] Hz. Ebû Bekir (ra), kendisine hitap eden bu âyeti duyar duymaz hatasını anlamıştı. Pişmanlığını dile getirdi ve yeminini tekrarlayarak bu sefer de şöyle dedi: "Vallahi! Ona yaptığım yardımı asla kesmeyeceğim!"[3]

---

1 Nûr 24/11-26.
2 Nûr 24/22.
3 Nûr 24/22: Mâtürîdî, X, 123; Zemahşerî, IV, 279; İbn Kesîr, X, 198.

KUR'ÂN-I KERÎM TOPLUMDA MUHTAÇ KİMSE KALMASIN İSTER

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

Toplumsal hayatta, geçimleri ve imkânları farklı olan kimseler bulunur. Kur'ân bu gerçeğe ve hikmetine şöyle işaret eder: *"... Dünya hayatında insanların geçimliklerini aralarında paylaştıran biziz. Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli alanlarda) kimini ötekine derecelerle üstün kılan da biziz..."*[4] Âyette sözü edilen gerçekliğin bir sonucu olarak ekonomik bakımdan zayıf düşen kesimlerin korunup gözetilmesi, onlara destek olmak amacıyla bağışta bulunulması Kur'ân'da sık sık vurgulanan konulardan biridir. Bazen de bu sorumluluk, yalnız Allah'a kulluk etme emriyle birleştirilmiştir. Bu da Kur'ân'ın bu konuya verdiği önemi belirtmektedir. Nitekim Müşrikler, yetimi, yoksulu gözetmiyor, onları hor görüyorlardı. Kur'ân onların bu sorumsuz tavrını şöyle eleştirir: *"Gördün mü, hesap ve ceza gününü yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen!.."*[5] Görüldüğü gibi bu âyette fakirleri gözetmeyenlerin ve onlara haksızlık edenlerin, âhirette hesap vermeyi inkâr edenler olduğu belirtilir. Çünkü onlar, birlikte yaşadıkları fakirlere karşı hiçbir sorumluluk duymuyorlardı. Beled sûresinde, esaret altında olanların özgürlüğe kavuşturulması ve fakirlerin korunup gözetilmesi, aşılması zor sarp bir yokuşa (*akabe*) benzetilmektedir. Yoksula ve yetime destek vermek ise bu zor yokuşu aşmak, erdemli bir hayata ermek ve büyük başarıyı yakalamak olarak değerlendirilmektedir.[6]

---

4 Zuhruf 43/32.

5 Mâûn 107/1-3.

6 Beled 90/12-16: Mâverdî, VI, 278-279.

İyi davranılması gerekenler arasında ilk sırada anne-babanın zikredilmesi[7] asla bir tesadüf değildir. Nitekim şu âyette de konunun, kulluğun sadece Yüce Allah'a yapılması emrinden hemen sonra gelmesi bu açıdan anlamlıdır: *"Rabbin, yalnızca kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırlarsa, onlara 'Öf' bile deme! Onları sakın azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara, merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger ve 'Rabbim! O ikisi beni küçükken nasıl şefkatle eğitip yetiştirdilerse, şimdi sen de onlara merhamet et!' diyerek dua et."*[8] Anne-babanın, çocuklarından bu saygı ve merhameti hak etmelerinin nedeni, onları dünyaya getirirken ve yetiştirirken büyük fedakârlıklar yapmalarından ileri gelmektedir.[9]

Toplumun sahiplenmesi gereken bir diğer grup da yetimlerdir. Hak Teâlâ onların hukukunu ayrıntılı olarak bildirmiştir.[10] Kur'ân'ın ilk inen sûrelerinden birisi olan Duhâ sûresinde Yüce Allah, Elçisi Hz. Muhammed'e hitap etmiştir. Burada kendisini yetim bulup koruduğunu, fakir bulup zengin ettiğini bildirmiş, ardından da yetimleri korumayı ve fakirleri doyurmayı ona emretmiştir.[11] Hiç kuşkusuz ki, Hz. Peygamber'e yapılan bu uyarının bir sebebi de onun şahsında bütün Müminlere, yetimlere sahip çıkılmasını bildirmekti. Çünkü Câhiliye döneminde yetimlere değer verilmiyordu. Velileri, onları iyi bir şekilde yönetip korumaları, hatta geliştirmeleri gerekirken[12] onların mallarına el koyuyor ve harcıyordu.[13] Âyetler yetimlerin korunması gerektiğini ve onların mallarını yemenin ne kadar ağır bir günah olduğunu bildirmiştir.[14] Kur'ân'ın, yetimlere ve yoksullara tanıdığı bir diğer ayrıcalık ise miras paylaşımı sırasında onlara da hediyeler verilmesinin teşvik edilmesidir.[15]

Bu durum Kur'ân'da şöyle dile getirilmiştir: *"Şayet mirasın paylaştırılması esnasında, (mirasa vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar orada bulunurlarsa, onları da (bir şeyler vermek suretiyle mirastan) rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[16] Bu âyette ifade edilen tutum hem sosyal adaletin hem de İslâm'ın insanlara

7 En'âm 6/151.
8 İsrâ 17/23-24.
9 İsrâ 17/23-24: Râzî, XX, 186-187.
10 Bakara 2/220; Nisâ 4/2-3, 5, 8-10.
11 Duhâ 93/6, 9-10: İbn Kesîr, XIV, 384-386.
12 Bakara 2/220: İbn Ebî Hâtim, IV, 395.
13 Müddessir 74/39-44; Fecr 89/17-18; İsrâ 17/34: Taberî, XIV, 590; Râzî, XX, 205-206.
14 İsrâ 17/34.
15 Nisâ 4/8.
16 Nisâ 4/8.

telkin ettiği merhamet, şefkat, karşılıksız yardım gibi faziletlerin bir örneğini ortaya koymaktadır.[17]

Kur'ân iyilik sahibi, erdemli ve faziletli bir mümin olabilmenin gereklerini belirtirken, müminin sevdiği mallardan toplumun muhtaç kesimlerine gönüllü olarak vermesine de vurgu yapar. Buna göre Kur'ân kişiyi, ahlâklı ve erdemli insan olmaya götüren doğru işlerden birinin, köleyi özgürlüğe kavuşturmak olduğunu şöyle belirtmiştir: *"... Erdemlilik; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman etmek; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, (ihtiyacından dolayı) dilenenlere ve (özgürlüğe kavuşturmak için) kölelere harcamaktır. Namazı kılıp zekâtı vermektir. Böyleleri, anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında (direnip) sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır, işte Allah'a karşı gelmekten sakınanlar bunlardır."*[18] Allah'ın kol kanat gerilmesini istediği masum ve mazlum kullarını gözetmek, mümin olmanın gereklerindendir. Âyette belirtildiği üzere, Kur'ân'da yoksul ve yetimlerin yanı sıra köle ve esirlerin de doyurulması özendirilmektedir. Burada kastedilen esirler, ayrım gözetilmeksizin Müslüman olan ve olmayan tüm esirlerdir.[19]

Yüce Allah, yoksullara sadakanın kendi rızasını kazanmak için yapılması gerektiğini belirttikten sonra, bunu yaparken izlenmesi gereken yolu şöyle açıklar: *"Gönül alıcı tatlı bir söz söylemek ve kusuru bağışlamak, ardından incitmenin geldiği bir sadakadan çok daha iyidir... Ey iman edenler! Sadakalarınızı, insanların başına kakarak ve (gönül) inciterek boşa çıkarmayın!"*[20] Mümin yardım yaparken ve yaptıktan sonra muhtaç kimseyi incitmemeye, onun onurunu kıracak bir söz söylememeye ve böylesi bir davranış sergilememeye gayret eder.[21] Nitekim sadakayı gizli vermek Kur'ân'da daha güzel ve hayırlı kabul edilmiştir: *"Sadakaları açıktan yaparsanız, o da güzel; ancak onları fakirlere gizlice vermeniz, sizin için daha hayırlıdır ve Allah bu sayede bir kısım günahlarınızı affeder. Allah, yaptığınız her şeyden haberdardır."*[22] Verilen sadakanın açığı da gizlisi de O'nun bilgisindedir. İnfak edenlerin mükâfatını O verecektir. Onlara korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.[23]

---

17 Nisâ 4/8: Râzî, IX, 203-204.
18 Bakara 2/177.
19 İnsân 76/8-9: Taberî, XXIII, 545; İbn Kesîr, XIV, 210.
20 Bakara 2/263-264.
21 Bakara 2/263-264: *Kur'an Yolu*, I, 421.
22 Bakara 2/271.
23 Bakara 2/270-274.

Toplumsal sorumluluk açısından bir diğer önemli konu evlâtlık edinmedir. Câhiliye dönemindeki evlâtlık kurumu, *"Allah, evlâtlıklarınızı öz oğullarınız (gibi) kılmamıştır."*[24] hükmüyle kaldırılmıştır. Burada amaç; evlâtlıkların mirasçı sayılması, evlât edinene nisbet edilmemesi ve aile içi mahremiyet açısından öz evlât gibi görülmemesidir. Ancak şu da var ki; Kur'ân, kimsesiz ve muhtaç durumdaki çocuklara yardım etmeyi özendirmektedir.[25]

Allah Teâlâ dürüst ve erdemli olanların; yoksulu, yetimi ve esiri doyuranlar olduğunu bildirmiştir.[26] Âyette gözden çıkardıkları değersiz şeyleri değil; sevdikleri malları sırf Allah rızası için veren, yedirip içirenlerden bahsedilir. Böylece, muhtaç olanlara karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluk en güzel şekilde dile getirilir.[27] Nitekim Allah Resûlü de kendisine "Hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: *"Sağlığını kaybetmekten ve muhtaç hâle düşmekten korkup da zenginliğe ümit beslediğin ve mala karşı cimri olduğun zaman yapacağın yardım daha faziletlidir."*[28] Çünkü kişinin, Allah yolunda sevdiği şeylerden harcamadıkça iyiliğe ermesi mümkün değildir.[29] Daha da önemlisi, hayır yapan kişinin herhangi bir karşılık beklemeksizin bunu yapması ve karşılığını yalnızca Yüce Allah'tan beklemesidir. Kişinin yaptığı iyiliğe esas değer katan, taşıdığı güzel niyettir: *"Erkek olsun kadın olsun, her kim inanarak (dünya ve âhirete yönelik) yararlı işler yaparsa, kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ödüllerini de kesinlikle yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."*[30]

Yüce Allah, zekâtın verileceği sekiz grup insanı sıralarken önce miskinleri ve fakirleri, listenin sonunda da köleleri, borçluları ve yolcuları saymıştır.[31] Anlaşılacağı üzere sekiz sınıfın büyük kısmını Müslüman bir toplumda mutlaka gözetilmesi gereken gruplar oluşturmuştur. Böylece Allah, bu zayıf grupları gözetmeyi farzlar arasına alarak Müminleri bu davranışa özendirmenin ötesinde bunu onlara bir görev olarak yüklemiştir. Yine kefâretler yoluyla yoksullara yapacağı iyilikler ile Allah Teâlâ kişiye, hata ve günahlarından arınma fırsatı vermiştir.[32] Yeminin bozulması durumunda ödenecek olan cezalar sayılırken, kefâret olarak on fakiri yedirip içirmek

24 Ahzâb 33/4.
25 Nisâ 4/127.
26 İnsân 76/7-8.
27 İnsân 76/7-8: *Kur'an Yolu*, V, 518.
28 İnsân 76/7-8: İbn Kesîr, XIV, 210; Buhârî, "Veṣâyâ", 7.
29 Âl-i İmrân 3/92.
30 Nahl 16/97.
31 Tevbe 9/60.
32 Mâide 5/89, 95; Mücadele 58/3-4.

veya giydirmek yahut da bir köleyi âzat etmekten bahsedilir. Bunlardan herhangi birinin yerine getirilmesinde tercih kişiye bırakılmaktadır. Ancak bu üçü arasında öncelikle fakirin yedirilmesinin belirtilmesi anlamlıdır. Âyetin indiği dönemde yemeğe duyulan aşırı ihtiyaç sebebiyle bu amel daha faziletli kabul edilmiştir. Zira Yüce Allah kimin neye muhtaç olduğunu bildiğinden öncelikli ve önemli olanı daha öne almıştır.[33]

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da ganimet mallarının dağıtım sıralamasında fakir ve muhtaçların yer almasıdır. Nitekim ilgili âyetlerde savaşmaksızın alınan mallar (*fey*) ve ganimetlerin beşte birinin bağışlanacağı kesimler arasında akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış kimseler sayılmaktadır.[34] Şu âyette yardım yapılacak kesimlerin komşu ve arkadaşları da içine alacak şekilde genişletildiği görülmektedir: *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya ve uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*[35] Kaynaklarda Hz. Ömer'in; *"... (mal ve servet sadece) zenginleriniz arasında dönüp dolaşan bir servet (ve güç) olmasın diye (Allah böyle hükmetmiştir)..."* âyeti ile ilgili bir yorumu aktarılmaktadır. Söz konusu yoruma göre, elde edilen ya da üretilen maddî değerlerin, belirli kişilerin ellerinde toplanmaması ve refahın geniş kitlelere yayılması gerekir.[36] Toplum içerisinde servet dağılımının dengeli olabilmesi için sahip olunan varlıkların ihtiyaç sahiplerine aktarılması, çözümün başlıca adımı olarak gösterilmiştir.

Yüce Allah, *"(Ey inanan kişi!) Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver."*[37] buyurmakta, yoksullara yardımdan geri durmamak gerektiğini belirtmektedir.[38] Buna göre varlık sahibi kişi, Allah'ın kendisine bolca lütfettiği maddî imkânları yalnızca kendi hakkı olarak görmemelidir. İnanan kişi, nimetlerin gerçek sahibini unutmadan, O'nun emri ve rızası doğrultusunda muhtaçlara bağışta bulunur. İhtiyaç sahibi kişilerin akrabaları üzerinde hakları olduğu gibi, aç ve açıkta kalmış bir çaresizin, yolda kalmış bir yolcunun da bütün toplum üzerinde hakkı vardır. Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette teşvik ve uyarılarıyla ihtiyaç sahiplerini gözetmenin gereğine işaret etmektedir: *"Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz!"*;[39]

---

33 Mâide 5/89: Kurtubî, VIII, 140-141.
34 Enfâl 8/41; Haşr 59/7.
35 Nisâ 4/36.
36 Haşr 59/7: Cessâs, V, 317-318.
37 Rûm 30/38.
38 Rûm 30/38: Râzî, XXV, 125-126.
39 Fecr 89/18.

"El açıp isteyeni sakın azarlama!";[40] *"Gördün mü, dini/hesap ve ceza gününü yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen!";*[41] *"(Yardım) isteyene ve de (isteyemediği için) yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar... İşte bunlar, cennetlerde ağırlanacak olanlardır!"*[42] Aynı şekilde Kur'ân, *"Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Harcayacağınız mallar; ana-baba (başta olmak üzere) akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu mutlaka bilir.'"*[43] buyurarak, malın nasıl harcanması gerektiğini bildirmektedir.

Allah Teâlâ'nın buyruk ve yasaklarıyla yoksul ve kimsesizleri koruduğuna yönelik bir diğer örnek de En'âm sûresinde yer almaktadır. Rivayete göre, Hz. Peygamber (sas) bazı yoksul ve kimsesiz sahâbîlerin de aralarında bulunduğu bir grupla otururken Müşriklerin ileri gelenleri, onunla görüşmeyi talep ederler. Ancak Peygamberimizden yanında bulunanları uzaklaştırmasını isterler. Çünkü bu adamlar, köle ve yoksullarla bir arada bulunmayı kendilerine yakıştıramıyorlardır. Allah Resûlü yanındakileri oradan uzaklaştırmayacağını söyler. Bunun üzerine onlar hiç değilse, onun yanına geldiklerinde yoksul ve kimsesizlerin ayakta beklemelerini isterler. Hz. Peygamber, İslâm'ı kabul ederler düşüncesiyle Müşriklerin isteğini kabul etmeyi aklından geçirirken uyarılar içeren şu âyetler gelir: *"Rablerinin rızasını arzulayarak sabah akşam O'na yalvaranları yanından kovma! (Çünkü) ne onların yaptıkları şeyden sen hesaba çekilirsin ne de senin yaptıklarından dolayı onlar hesaba çekilirler. (Hem) onları kovarsan, zalimlerden olursun!"*[44]

İslâm'da zenginlerin, hizmetinde bulunan insanları servetlerinden faydalandırması özendirilmektedir. Resûlullah bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Meselâ toplumdaki köleler hakkında şöyle buyurmuştur: *"... Onlar, Allah'ın sizin emrinize verdiği, hizmetinizi gören kardeşlerinizdir. Şu hâlde, her kimin emri altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyiniz. Eğer ağır işler yükleyecekseniz, bu takdirde siz de onlara yardım ediniz."*[45]

Medine'ye gelen muhacirler, ganimet gelirlerinden en çok payı alanlardı. Çünkü onlar yurtlarını, mallarını, akrabalarını, vatanlarını, Allah'a ve Resûlü'ne

---

40 Duhâ 93/10.
41 Mâûn 107/1-3.
42 Meâric 70/19-35.
43 Bakara 2/215.
44 En'âm 6/52: Elmalılı, III, 1941; Müslim, "Fezâilü'ṣ-Ṣaḥâbe", 46.
45 Buhârî, "Îmân", 22; Müslim, "Eymân", 40.

duydukları sevgi uğruna terk etmişler, yoksul düşmüşlerdi. İçlerinde açlığı sebebiyle karnına taş bağlayanlar vardı. Hatta üstünü örtecek ve ısıtacak bir şeyi bulunmadığından, kışın bir çukur kazarak içine oturanlar vardı.[46] Yüce Allah, ganimet ve feyden öncelikle bu fakir muhacirlerin ihtiyaçlarının giderilmesini emretmiştir: *"(Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve Resûlü'ne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir."*[47] Yine Allah Teâlâ, muhacirlerin bu hâllerini düşünerek onlar lehine ganimetten feragat eden ensarı övmüştür: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*[48] Böylece Kur'ân, koruyup kollama görevini üstlenmiş olanlara ensar ahlâkını salık vermiştir. Bu nedenle, muhacir ve ensar arasındaki kardeşlik örneğinin her zaman hatırlanması gerekir. Kardeşlik ahlâkında bir zirve teşkil eden bu örneğin elbette günümüz Müslümanına söyleyeceği çok şey vardır.

Kur'ân, insanlar arasında daima adaletin ve huzurun hüküm sürmesini ister, hakkın çiğnenmesini ve bozgunculuğu her fırsatta kınar, buna karşı da önlemler alır. Bu doğrultuda sürekli, korunmaya muhtaç kimselerin yanında olmanın ve ihtiyaç sahiplerine el uzatmanın gerekliliğine dikkat çeker. Böylece toplumda aç kimsenin kalmamasını ister. Yapılan yardımların karşılığının da sadece Allah'tan beklenmesi gerektiğini vurgular. Akraba içinde ve dışında bakılması, gözetilmesi, korunması ve yardım edilmesi gereken insanlara karşı duyarlı olunması konusunda uyarır ve inananları bu yönde teşvik eder. Kur'ân'ın öngördüğü bu şuur ve duygu hâli, Müminler tarafından her yerde ve zamanda yaşatılır. Bu bağlamda Müminler, Allah'ın bazılarına az bazılarına fazla rızık vermesini bir imtihan vesilesi olarak bilirler. Dolayısıyla sahip olduklarını imkân nisbetinde ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaya özen gösterirler. Muhtaçların gözetilmesi Kur'ân'ın değişmez bir emridir. Bu nedenle fakir, yetim, kimsesiz, mağdur, mülteci, engelli vb. zayıf kesimlerin kendi hâllerine bırakılmaları güçlü ifadelerle kınanmıştır. Çünkü toplumlar, içlerindeki bu güçsüz kesimleri gözeterek ve koruyarak sağlıklı bir yapıya kavuşabilir. Zayıfı, güçsüzü ağlayan bir toplum asla iflâh olamaz, sağlam bir yapıya da kavuşamaz. Toplum; zenginiyle fakiriyle, zayıfıyla güçlüsüyle, alanıyla vereniyle yekvücut olur. Çünkü bu tür bir ilişkide, vererek Allah'ın rızasını kazanan kişi de alarak ihtiyacını gideren kişi de mutludur.

46 Haşr 59/8: Kurtubî, XX, 357.

47 Haşr 59/8.

48 Haşr 59/8: Râzî, XXIX, 287-288.

YETİM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ يَجِدْكَ يَت۪يماً فَاٰوٰىۖ ﴿٦﴾ فَاَمَّا الْيَت۪يمَ فَلَا تَقْهَرْۜ ﴿٩﴾

"(Ey Peygamber!) Allah seni yetim bulup barındırmadı mı?...
O hâlde (sen de) sakın yetimi ezme!"

(Duhâ 93/6, 9)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪يناً وَيَت۪يماً وَاَس۪يراً ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُوراً ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْماً عَبُوساً قَمْطَر۪يراً ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, dehşetli, çetin bir günde Rabbimizden korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ ف۪ي بُطُونِهِمْ نَاراًۜ وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يراً ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَۙ ﴿٢﴾

"Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan."

(Mâûn 107/1-2)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۖ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا ﴿٣٤﴾

"Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin, çünkü ahid sorumluluk doğurur."

(İsrâ 17/34)

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimler (hakkında nasıl davranılacağını) soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlarla karışıp (birlikte) yaşarsanız (bilin ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah (onlara) kötü davrananı da (durumlarını) düzeltmeye çalışanı da bilir. Allah dileseydi (bu konuda ağır gelecek sorumluluklar yükleyerek) sizi sıkıntıya sokardı. Hiç şüphe yok ki Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"

(Bakara 2/220)

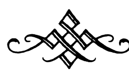

Kur'ân-ı Kerîm'de, âyetlerin inmeye başladığı ilk günden itibaren adaletin bir gereği olarak toplumda risk altında bulunan kesimlerin korunması yönünde talimatlarda bulunulmuş ve bunun için gerekli düzenlemeler ayrıntılı biçimde konu edilmiştir. Söz konusu grupların başında yetimler gelmektedir. *Yetim* kelimesi Kur'ân'ın farklı yerlerinde tekil olarak sekiz, çoğul olarak *yetâmâ* şeklinde on dört ve *yetîmeyn* şeklinde de bir defa olmak üzere yirmi üç kere geçmektedir. Yetimlerle ilgili en uzun anlatım Nisâ sûresinin ilk on âyetinde yer almaktadır.

Yetim kelimesi sözlükte "yalnız olmak, tek başına kalmak" anlamındaki *yütm* kökünden türemiştir.[1] Yetim kelimesinde tek başına yalnız kalmış olmak mânası vardır. Onun için -emsalsiz inciye *dürr-i yetim* denilmesi gibi- tek ve benzersiz kıymetli şeye de *yetim* denilir.[2] Terim olarak *yetim*, "ergenlik çağına girmeden önce babasını kaybeden çocuk" için kullanılır. Çünkü çocuk, ona bakma sorumluluğunu taşıyan babadan yoksun kalmıştır.[3] Dinen bu kelime henüz bulûğa ermemiş küçük çocuklar hakkında kullanılır.[4] Hz. Peygamber *"Bulûğa erdikten sonra yetimlik kalkar."* buyurmuştur.[5] Bu, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) de dikkat çektiği gibi yetimlikle ilgili hukukî hükümler yönüyledir.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de yetim kelimesi "dul kadınları" da içine alacak şekilde kullanılmıştır.[7] Buradan hareketle *yetim* kelimesinin "kendisini himaye edecek kimsesi olmayan, bakıma muhtaç çocuğu ve kadını" içine aldığını söyleyebiliriz. Yetim konusu çoğunluğu Mekkî âyetlerde olmak üzere *iman, insan ilişkileri, aile, hukuk, sorumluluklar, hak-adalet, merhamet, zulüm* gibi konularla birlikte anılmaktadır.

1 Fîrûzâbâdî, s. 1172.
2 Nisâ 4/2: Elmalılı, II, 1280.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 550; Cürcânî, s. 279.
4 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9; Beyzâvî, I, 330.
5 Bakara 2/83: İbn Ebî Hâtim, I, 160: Ebû Dâvûd, "Veṣâyâ", 9.
6 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9-10.
7 Nisâ 4/127.

Kur'ân'ın indiği dönemde haksızlıklar üzerine kurulu bir düzen mevcuttu. Bu düzenin efendileri, zenginleri, şımarıkları vardı. Bunlar pervasızca ve bencilce hayat sürüyorlardı. Âhirete inanmıyor, tüm güçleriyle hazlarını tatmin etmeye çalışıyorlardı. Bu düzenin bir de yetimleri vardı. Onlar eziliyor, itilip kakılıyordu. O zamanlar Ebû Cehil de bir yetimin velisiydi ve bu yetimin onun yanında malları vardı. Bir gün üzerinde doğru dürüst bir giyeceği olmayan bu yetim ona gelmiş ve kendi malından ihtiyacı olan bir şeyler istemişti. Ebû Cehil ise onu itelemiş, onunla ilgilenmemişti bile... Bunu gören Kureyş'in önde gelenleri alaylı bir şekilde çocuğa "Muhammed'e git de sana aracı olsun." dediler. Yetim, onların ne demek istediklerini tam olarak anlamamıştı ama Peygamberimize gelip ona bu konuda yardımcı olmasını istedi. Hz. Peygamber (sas) de onunla beraber Ebû Cehil'in yanına kadar gitti. Ebû Cehil Hz. Peygamber'in manevî heybeti karşısında yetimin istediklerini vermekten başka bir şey yapamadı.[1]

YETİMİ SEVENİ ALLAH SEVER

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَاَسِيرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ
لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için

---

1 Mâûn 107/1: Râzî, XXXII, 111-112.

doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, dehşetli, çetin bir günde Rabbimizden korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

Yüce Allah yetimlerin haklarının özenle korunmasını istemektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır'ın ibretli yolculuğu çerçevesinde bize iki yetimin hikâyesini anlatır: Hz. Mûsâ ve arkadaşı (Hızır) bir beldeye uğrarlar, ahalisinden yiyecek bir şeyler isterler ama kimse kendilerine bir şey vermez. Beldeden ayrılırlarken yıkılmak üzere olan bir duvar görürler. Hz. Hızır o duvarı düzeltir. Hz. Mûsâ kendilerinden yiyeceği esirgeyen bir beldede Hızır'ın bu iyiliğine bir anlam veremez. Yolculuk sona erdiğinde Hızır, bu hareketinin sebebini şöyle anlatır: *"Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı, babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar."*[2]

Bu âyetler, hayatın bir imtihan olduğunu hatırlatmaktadır. Zenginlik ve fakirlik gibi, toplumda yetimlerin de olması, kendileri, yakın çevreleri ve yaşadıkları toplum için bir sınanma vesilesidir. Bu imtihanın bir gereği olarak yetime karşı sorumluluklarını yerine getirmek Yüce Allah'ın emridir. Mekke'de vahyin ilk dönemlerinde inen ve müşrik Mekkelilerin toplumdaki zayıflara haksızlıklarını eleştiren şu âyetler, bir yandan da insanın cimri ve bencil tabiatını nasıl aşacağını göstermektedir: *"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köleyi özgürlüğüne kavuşturmaktır veya bir kıtlık gününde akrabalığı olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır."*[3] Allah'ın seçkin bir varlık olarak yarattığı ve çeşitli nimetler lütfettiği insan, sorumluluklarını yerine getirmelidir. Söz konusu sorumlulukları yerine getirmeyen Müşriklerin ileri gelen güçlü ve zenginleri kınanmaktadır. Âyet metninde geçen *akabe* "sarp yol/yokuş" demektir. Hürriyetine sahip olmayan birini hürriyetine kavuşturmak, bakıma muhtaç yetim bir akrabasını veya bir fakiri doyurmak, bu sarp yokuşu aşmak olarak anlatılır. Mekke toplumunda sorumsuzca davranan bu kişiler, bencilliklerini aşmaya çağrılmış ve yanlış tutumları kınanmıştır: *"Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz."*[4] Yüce Allah insanı varlık ve darlıkla sınamaktadır.[5] Sınavı kazananlar ise ancak bencilliğini aşabilenler olacaktır. Onlar ise sorumluluklarının bilinci içerisinde ellerinde olanı muhtaçlarla paylaşmaktan

2 Kehf 18/77-82.
3 Beled 90/11-16.
4 Fecr 89/17.
5 Fecr 89/17: Taberî, XXIV, 378.

çekinmeyen Müminlerdir: *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler."*[6] Yoksul ve esirin yanı sıra yetime de yemek yedirmek, mümin olmanın önemli vasıflarından biridir. Âyetin *"kendileri sevip istedikleri hâlde"* ifadesini, *"Onlar, yoksula, yetime ve esire severek yemek yedirirler."* şeklinde anlamak da mümkündür. Yani Müminler bunu bir yük olarak görmezler, gönül hoşnutluğuyla ve içlerinden gelerek ikramda bulunurlar.[7]

Kur'ân-ı Hakîm, önceki peygamberlerin de yetime iyilik yapılmasını istediğini şöyle anlatır: *"Bir zamanlar biz, İsrâiloğullarından 'Yalnız Allah'a kulluk edeceksiniz; ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin.' diyerek söz almıştık."*[8] Âyet, İsrâiloğullarına yönelik bazı emirleri bildirir. Bunlardan biri de "yetime ihsan" yani ona iyilik yapmak, güzel muamelede bulunmaktır. Benzeri bir emir, Kur'ân vasıtasıyla şöyle yenilenir: *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın."*[9] Bu âyette birey ve toplum hayatının düzenine yönelik, yetimlere iyi davranmayı da içeren önemli emirler söz konusudur. Bu buyruklar Allah'ın rızası için yerine getirilmelidir.[10]

Yetimlerin haklarını vermek ve korumak, şu âyette belirtildiği gibi, Allah'ın emridir: *"... Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor..."*[11] Câhiliye döneminde yetim kızlara kalan mirası almak için velileri onlarla evlenir ve onların mallarını kendi malı gibi kullanırdı. Bu âyetle, onlara karşı âdil olunması ve haklarının gözetilmesi gerektiği bildirilmiştir.[12]

Yetimler açıkça infak yapılacak insanlar arasında sayılmıştır: *"Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: 'Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir."*[13] Bu âyet Müminlerin Hz. Peygamber'e mallarını nerelere sarf

---

6 İnsân 76/8.
7 İnsân 76/8: Âlûsî, XXIX, 155.
8 Bakara 2/83.
9 Nisâ 4/36.
10 Nisâ 4/36: Râzî, X, 97; *Kur'an Yolu*, II, 64.
11 Nisâ 4/127.
12 Nisâ 4/127: Taberî, VII, 531-537.
13 Bakara 2/215.

edeceklerini sormaları üzerine inmiştir.[14] Âyet metninde geçen *infak*, elindeki imkânları sırf kendinde tutmayıp ondan başkalarını da yararlandırmaktır.

Yüce Allah Müminlerden her konuda olduğu gibi,[15] yetimlerin işleriyle ilgili de en güzel olanı yapmalarını istemiştir: *"Rüşd çağına erişinceye kadar, yetimin malına onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin.."*[16] Bu emir, İslâm'ın temel buyruklarının da sıralandığı âyetler içinde geçmektedir. Yüce Allah, yetime veli olanın değil onun malında yanlış bir tasarrufta bulunması, ona kötü niyetle yaklaşmasını bile yasaklamıştır.[17] O, Müminlerden yetimin malını, onun lehine en güzel şekilde değerlendirmelerini istemiştir.

Kur'ân, imanı sâlih amelden ayırmaz. Birçok âyette olduğu gibi şu âyet bunun örneklerinden birisidir: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitap'a ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir."*[18] Yapılan iyilikler ve hayırlı işler, imanı destekler. Bu âyet, kıblenin değiştirilmesiyle Ehl-i kitap'ın bu konuda üstünlük ve doğruluk iddia etmesi üzerine inmiştir. Oysa dinde önemli olan, kıblenin mesajını ve içeriğini doğru anlamak ve imanla birlikte iyi işler yapmaktır. Kıbleye yönelmek de tek başına bir iyilik ve erdem değildir. Gerçek mânada iyilik imanla, ibadetle, yetime ve yoksula destek olmakla ve sorumluluk yüklenerek ahlâkî erdemleri hayata geçirmekle gerçekleşecektir.[19]

Yüce Allah, yetimlerin hukukunu ayrıntılı olarak bildirmiştir.[20] Her şeyden önce yetime yumuşak davranılmasını emretmiş, onu itip kakmayı yasaklamıştır. İlk inen âyetlerde yetimi aşağılayıp kötü davranmanın şiddetli bir üslupla kınanması dikkat çekicidir: *"Gördün mü dini (hesap gününü) yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan."*[21] Burada Kur'ân'a karşı duran ve onu yalan sayıp inkâr eden Müşriklerin bir özellikleri anlatılmaktadır. Câhiliye döneminde yoksulların da[22] yetimlerin de hakları gözetilmiyordu. Yüce Allah, Kur'ân'da yetimlerin mallarının haksız ve yanlış

14 Bakara 2/215: Taberî, III, 640, 642.
15 Mülk 67/2.
16 En'âm 6/152; İsrâ 17/34.
17 İsrâ 17/34: Beyzâvî, II, 301.
18 Bakara 2/177.
19 Bakara 2/177: Taberî, III, 75; Elmalılı, I, 597.
20 Bakara 2/220; Nisâ 4/2-3, 5, 8-10.
21 Mâûn 107/1-2.
22 Müddessir 74/39-44; Fecr 89/17-18.

kullanımını yasaklamış, yetim hukukunun üzerinde çokça durmuştur.[23] Bir diğer âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Yetimleri, evlilik çağına gelinceye kadar (ara sıra sorumluluk yükleyerek) deneyin; eğer onlarda aklen bir olgunlaşma görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin. Sakın ola ki, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip bitirmeye kalkmayın! Zengin olan (veli), yetim malından yemeye tenezzül etmesin! Fakir olan ise, o maldan (ihtiyaç ve emeğine göre) kararınca yesin. Mallarını kendilerine teslim ettiğiniz zaman ise yanlarında şahitler bulundurun, (unutmayın ki) hesap görücü olarak Allah yeter."*[24] Âyete göre, yetimlerin malları, velileri tarafından en güzel şekilde yönetilmeli, arttırılmalı, zamanı geldiğinde de onlara eksiksiz teslim edilmelidir.[25] Nitekim bazı sahâbîler, bu uyarıları titizlikle dikkate alarak yetimlerin mallarını ayırmayı ve onlara el sürmemeyi düşünmüştü. Ancak âyetlerde, yetim malını yönetmek konusundaki uyarıların kötü niyetlileri hedef aldığı, iyi niyetle yetimlerin malını koruyanların ise bundan çekinmeleri için bir sebep bulunmadığı belirtilmiştir.[26] Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, *"karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir!"*[27] Bu nedenle *"yetimlere, (gerekli yaş ve olgunluğa ulaştıklarında) mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin! Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."*[28] buyurulmuştur. Oysa hesaba çekileceğine inanan kimse yetime, yoksula yardım edendir. Çünkü âhirette yaptıklarından hesap vereceği inancı, insanın bir şey yapmadan önce bunu düşünmesini sağlar. Bu da onu diğer insanları düşünen, onlar için fedakârlık yapan bir kimse hâline getirir. Bu bağlamda şu uyarıyı da hatırlayabiliriz: *"O hâlde sakın yetime kötülük ve haksızlık etme!"*[29] Bu âyette ve diğer âyetlerde Hz. Peygamber'e elçilik görevi hatırlatılmaktadır.[30] Âyette hitap Hz. Peygamber'e olmakla birlikte bu ilahî uyarı, onun şahsında herkese yönelik bir sakındırmadır.

İnsan, mala mülke düşkündür. Fakat bu onu meşrû olmayan yollara yöneltmemelidir: *"Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır."*[31] Gatafân kabilesinden birisi, kardeşinin yetim oğlunun büyük

23 Nisâ 4/2, 6, 10; En'âm 6/152; İsrâ 17/34; İsrâ 17/34: Râzî, XX, 205-206.
24 Nisâ 4/6.
25 İsrâ 17/34: Taberî, XIV, 590.
26 Bakara 2/220: İbn Ebî Hâtim, IV, 395.
27 Nisâ 4/10.
28 Nisâ 4/2.
29 Duhâ 93/9.
30 Duhâ 93/9: *Kur'an Yolu*, V, 640.
31 Nisâ 4/2.

miktardaki malını elinde tutuyordu. Velisi olduğu yetim büyüyünce malını istedi. Bu âyetin, amcanın yetime malını vermek istememesi üzerine indiği aktarılmıştır.[32] Yine aktarılanlara göre yetimin velisi olan ve onun malını büyüyünceye kadar elinde tutan bazı kişiler de kendi mallarının değeri düşük olanlarını yetimin değerli malları ile değiştirerek veriyordu. Meselâ gelişmemiş, cılız kalmış koyunlarını yetimin semiz koyunları ile değiştiriyorlardı. Yüce Allah, âyetteki *"Temizi pis olanla değişmeyin."* uyarısıyla bu haksızlığın önünü kapatmıştır.[33]

YETİMİ KORUMAK MÜMİNLERİN GÖREVİDİR

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.'"

(Bakara 2/220)

Kur'ân-ı Kerîm, iki farklı yerde ganimetlerden elde edilen gelirde de yetimlerin hakkının gözetilmesi ve belli bir miktarın yetimlere ayrılması gerektiğini bildirmiştir: *"... Ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir."*[34] *"Allah'ın başka beldeler halkından alıp peygamberine ganimet olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara*

32 Nisâ 4/2: Mukātil b. Süleyman, I, 356; İbn Ebî Hâtim, III, 854; Beyzâvî, I, 330.
33 Nisâ 4/2: İbn Ebî Hâtim, III, 856; İbn Kesîr, III, 336.
34 Enfâl 8/41.

aittir..."[35] Âyetlerde belirtilen harcama kalemleri, devlet hazinesi tarafından topluma yapılacak harcamalarla ilgilidir. Normal şartlar altında yetime bakmak kendi yakınlarına ait bir görevdir, ancak "Velisi olmayanın velisi sultandır." hükmünce, özel durumlarda bu vazife devlete ait olur.[36]

Kur'ân'dan önce Kureyş toplumunda yetimlere çeşitli şekillerde haksızlık yapılıyordu. Onların mallarını ele geçirmek için en çok izlenen yollardan birisi evlilikti. Bunun için meselâ velileri, beğenmeseler bile onlarla evlilik yapıyor ve mallarının sahibi oluyordu. Bazen de daha çok evlilik yapmak için doğrudan yetim kızların mallarını onların elinden alıyor ve yeni evlilikler yapıyorlardı. Bu yanlışı düzeltmek, hem yetim kızlara yapılan bu haksızlıkların önüne geçmek hem de diğer kadınlara yapılan haksızlıkları önlemek için şu âyet indi: *"Eğer (velisi olduğunuz) yetimlerin (onlarla evlendiğiniz takdirde) hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."*[37] Âyet, genel olarak kadınlara yapılan haksızlıkları önlemeye yöneliktir. Yapılan uyarılardan dolayı insanlar yetim malı yemekten korkuyor ve sakınıyorlardı. Bu âyetle onlara şu mesaj verildi: Yetim malı yemekten korkuyor ve sakınıyorsanız, aynı şekilde diğer kadınlara haksızlıktan da sakının.[38]

Yetimlerle ilgili başka uyarılar da gelmişti. *"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar."*[39] âyeti indiğinde Müminler bundan çok etkilendiler. Bir haksızlık yapmamak için çok titiz davranmaya başladılar. Yetimlerin mallarını mallarından, yemeklerini yemeklerinden, içeceklerini içeceklerinden tamamen ayırdılar. Onlarla iç içe olmaktan kaçındılar. Ancak bir süre sonra, böyle yaptıklarında yetimlerin kendilerini idare edemedikleri kendi yiyecek ve içeceğine sahip çıkamadıkları görüldü. Bu durumu Hz. Peygamber'e aktarıp bu konuda ona danıştıklarında şu âyet indi:[40] *"Sana yetimler (hakkında nasıl davranılacağını) soruyorlar. De ki: 'Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Eğer onlarla karışıp (birlikte) yaşarsanız (bilin ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah (onlara) kötü davrananı da (durumlarını) düzeltmeye çalışanı da bilir. Allah dileseydi (bu konuda ağır gelecek sorumluluklar yükleyerek) sizi sıkıntıya sokardı. Hiç şüphe yok ki Allah*

35 Haşr 59/7.
36 Bakara 2/221: Kurtubî, III, 464; İbn Mâce, "Nikâḥ", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâḥ", 20; Tirmizî, "Nikâḥ", 14.
37 Nisâ 4/3.
38 Nisâ 4/3: Taberî, VI, 363; Mâtürîdî, III, 11.
39 Nisâ 4/10.
40 Bakara 2/220: Taberî, III, 699-701.

mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"[41] Âyette geçen *ıslah* (durumlarını iyileştirmek) kelimesi, onların yararına olabilecek her türlü durumu içine alır.[42] Diğer taraftan, yetimlere veli olanların her yaptığının Yüce Allah tarafından bilindiği ve onların O'na karşı sorumlu oldukları da belirtilir: *"Allah, düzeltmeye çalışanı da kötü davrananı da bilir."* Yani Allah, velilerin niyetinin yetimlerin malına zarar vermek ve haksız olarak yemek mi, yoksa mallarını ıslah ve çoğaltmaya çalışmak mı olduğunu çok iyi bilmektedir.[43]

Mümin veliler, yetimlerin mallarını titizlikle korumanın ötesinde geliştirmekle de yükümlü tutulmuştur. Şu âyette belirtildiği gibi bu malların zarar görmesine ve yok olmasına fırsat verilmemelidir: *"Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşid olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin."*[44] Âyet, "mallarınız" ifadesiyle, yetimlerin malından söz etmekte, yetime veli olan kişinin tasarrufu altındaki malı kastetmektedir.[45] Kur'ân indiği toplumda yetim malının korunmasının ötesinde onun velisi tarafından işletilerek arttırılmasını emretmiştir. Allah Resûlü (sas) de bu hususta *"Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarette değerlendirsin ve onu (çoğalmadığı için) zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin."* buyurmuştur.[46]

Yetimin malını gözeten kimselerin özel durumlarda onların malından meşrû dairede yararlanması mümkündür: *"Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter."*[47] Âyet, evlenme çağına gelinceye kadar yetimlerin gözetip denenmesi hususuyla başlar. Burada *"Yoksul olan da kararınca yesin."* kısmının yorumunda, velinin yetime ait olan bahçenin meyvelerinden yiyebileceği, sağmal hayvanlarının sütünden yararlanabileceği belirtilir.[48] Öte yandan veli, yetimin malından borç alır, imkân bulduğunda iade eder.[49] Sahâbeden biri "Ey Allah Resûlü!

---

41 Bakara 2/220.
42 Bakara 2/220: Râzî, VI, 54.
43 Bakara 2/220: Taberî, III, 707.
44 Nisâ 4/5.
45 Nisâ 4/5: Beyzâvî, I, 332.
46 Tirmizî, "Zekât", 15.
47 Nisâ 4/6.
48 Nisâ 4/6: Taberî, VI, 419-420.
49 Nisâ 4/6: Taberî, VI, 411-412.

Hiçbir şeyim yok, yalnız yanımda malı olan bir yetim var." der. Hz. Peygamber (sas), *"İsraf etmeden, malı kendi üzerine geçirmeden, kendi malını saklayıp onun malını yememek şartıyla yetiminin malından yiyebilirsin."*[50] diye cevap verir. Âyetin devamındaki *"Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun."* uyarısı da oldukça önemlidir. Bu, yetime veli olan ve onun malını koruması altında tutan kimseyi zan altında kalmaktan kurtaran çok önemli bir tedbirdir.[51]

Kur'ân, ayrıca, şayet miras bölüşümü sırasında yetimler ve yoksullar bulunursa bölüşümde onların da dikkate alınmasını öngörmüştür: *"Şayet mirasın paylaştırılması esnasında, (mirasa vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar orada bulunurlarsa, onları da (bir şeyler vermek suretiyle mirastan) rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."*[52] Bu âyetin hükmünün mirası konu alan âyetlerle kaldırıldığını (*nesh*) söyleyenler olmuşsa da âlimlerin çoğu hükmünün devam ettiğini söyler.[53] Çünkü burada dikkat çekilen durum, mirasçıların paylarını verirken orada bulunan ve mirasçı olmayan yakınlar, yetimler ve yoksullara gönüllerini hoş edecek bir şeyler vermektir. Allah tarafından verilen mal, tümüyle verildiği kişiye ait değildir. En azından bunun zekât miktarı, muhtaç olanların hakkıdır. Hadîs-i şerifte de dikkat çekildiği üzere *"Malda zekât dışında da başkalarının hakkı vardır."*[54] Bu ise sadaka vermek ve infak yapmak anlamındadır. Âyette, mirasçılar arasında olmayan yetime de mirastan verilmesinin istenmesi bunu açıkça gösterir. Âyette kesin emirden çok, *"(Mirastan) onları da rızıklandırın."* ifadesiyle "Böyle yapsanız iyi olur, cömert kimselere yakışan budur." mesajı verilmektedir.[55] Âyetin sonunda gelen *"Onlara güzel söz söyleyin."* kısmı ise, güzel sözlerle onların gönlünü almayı anlatır. Öte yandan bu âyet-i kerîme, hem adaletin hem de İslâm'ın insanlara telkin ettiği merhamet, şefkat, karşılıksız yardım gibi başka faziletlerin örneğini ortaya koymaktadır.[56]

Yetime iyi davranmanın özü, onlara şefkat ve merhametle muamele etmektir.[57] Bunun esası, vicdanın harekete geçmesidir. Şu âyet, bunun en güzel örneklerinden birini sunar: *"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (hâlleri ne olur) diye korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın. Allah'tan*

---

50 Nisâ 4/6: İbn Kesîr, III, 355; Ebû Dâvûd, "Veṣâyâ", 8.
51 Nisâ 4/6: Beyzâvî, I, 334.
52 Nisâ 4/8.
53 Nisâ 4/8: Taberî, VI, 431-438.
54 Bakara 2/177: Taberî, III, 80; Tirmizî, "Zekât", 27.
55 Nisâ 4/8: Zemahşerî, II, 28.
56 Nisâ 4/8: Râzî, IX, 203-204.
57 Bakara 2/83: Taberî, II, 192.

sakınsın ve doğru söz söylesinler."[58] Âyete göre veliler ve vasiyet edenler, yetimleri kendi çocuklarının yerine koymalı ve onların mallarının korunması için çok dikkatli davranmalıdırlar.[59]

Yetim malı yemenin yasak olması, onların mallarına yönelik haksız her türlü işlemi kapsar.[60] Hz. Peygamber (sas) Mi'rac gecesi gördüklerinden birini şöyle anlatır: *"O gece, dudakları deve dudakları gibi olan bir grup insan gördüm. Bunların dudaklarından tutan, sonra da ağızlarına ateşten bir taş koyan kimseler vazifelendirilmişti. Ağızlarından atılan taş, aşağılarından çıkıyordu. Böyle cezalandırılan kimsenin bağırışı ve feryadı içler acısıydı. Cebrâil'e bunların kim olduğunu sordum. Dedi ki: 'Bunlar haksız bir şekilde yetimlerin mallarını yiyenlerdir.'"*[61]

Yüce Allah'ın gönderdiği Son Peygamber de bir yetim idi. Nitekim *"O (Allah), seni yetim bulup barındırmadı mı?"*[62] âyeti bunu belgelemektedir. Babası, o daha annesinin karnında iken vefat etmişti. Altı yaşına gelince de annesini kaybetmişti. Önce dedesi Abdülmuttalib, onun ölümünden sonra da amcası Ebû Tâlib, onu himaye edip yetiştirdi.[63] Kureyş ona "Ebû Tâlib'in yetimi" demekteydi.[64] Dolayısıyla o, yetimliğin ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden her zaman yetimlerin koruyucusu oldu, ümmetini de onları koruyup kollamaya teşvik etti. Meselâ, kalp katılığından dert yanan birine *"Yetimin başını okşa, fakiri doyur!"*[65] demişti. Bir diğer hadisinde ise, *"Müslümanların evlerinin en hayırlısı, içinde yetime iyilik edilen evdir. Müslümanların evlerinin en kötüsü ise içinde yetime kötülük edilen evdir."*[66] buyurmuştu. Yetimi koruyup kollamanın âhiretteki ödülünü belirtmek üzere bir defasında orta parmağı ile işaret parmağını yan yana getirip aralarını açıp kapayarak şöyle demişti: *"Ben ve yetimi himaye eden kimse, cennette bu şekilde beraber ve bir arada bulunacağız."*[67]

Kur'ân-ı Kerîm, yetim konusunda akla, kalbe, vicdana, hislere hitap ile bu meselede dikkatli davranmayı ve aşırılıklardan uzak durmayı sağlayacak esaslar ortaya koymuştur. Buna göre o, öncelikle yetimleri kardeş sayar. Kardeşin kardeş

---

58 Nisâ 4/9.
59 Nisâ 4/9: Elmalılı, II, 1296; *Kur'an Yolu*, II, 22.
60 Nisâ 4/2: İbn Âşûr, IV, 221.
61 Nisâ 4/10: İbn Kesîr, III, 365; Buhârî, "Ṣalât", 1; Nesâî, "Ṣalât", 1.
62 Duhâ 93/6.
63 Duhâ 93/6: İbn Kesîr, XIV, 384.
64 Nisâ 4/2: Zemahşerî, II, 9.
65 Duhâ 93/9: Kurtubî, XXII, 348; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 387.
66 Fecr 89/17: İbn Kesîr, XIV, 347; İbn Mâce, "Edeb", 6.
67 Fecr 89/17: İbn Kesîr, XIV, 348; Buhârî, "Ṭalâḳ", 25, "Edeb", 24; Müslim, "Zühd", 42.

üzerinde hakları olduğu gibi, yetimlerin de toplum üzerinde hakları vardır. Onları himaye etmek öncelikle akrabaların görevidir. Onlardan bunu yapabilecek yoksa, görev toplumundur. Yetimleri koruyup kollamak ve yetiştirmek bütün Müminlerin görevidir. Bu yapılmadığında toplum zarar görecektir. Öte yandan yetimin malına tenezzül etmek, oldu bittiyle malına el koymak, cezası çok büyük bir suçtur. Yetimi itip kakmak dinle, imanla bağdaşmaz. Bu, olsa olsa dini ve dinin haber verdiği hesap gününü yalanlayanların işi olabilir. Sonuç olarak dünyamızı cennete çevirmenin, gönül huzuru elde etmenin ve âhirette cenneti kazanmanın yollarından biri de yetimlere sahip çıkmak, onların sâlih insanlar olmasına çabalamak ve onlarla Allah'ın ve kullarının güzel gördüğü ilişkiler kurmaktan geçmektedir.

SAVAŞ ESİRLERİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَر۪يقاً مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْۘ
تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۜ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ
عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا
جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ
اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

"Sonra işte şimdi sizler birbirinizi öldürüyorsunuz. İçinizden bir kesimi yurtlarından sürüyor, onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz. Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz Kitap'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmaktır, kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine itilirler. Allah sizin yapmakta olduğunuzdan habersiz değildir."

(Bakara 2/85)

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪ينًا وَيَت۪يمًا وَاَس۪يرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُر۪يدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَر۪يرًا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire yemek ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَۘ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُۜ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍۙ ﴿١٣﴾

"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir."

(Beled 90/11-13)

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ تُر۪يدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٧﴾

"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe bir peygamberin esir alması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor; Allah mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Enfâl 8/67)

وَاَنْزَلَ الَّذ۪ينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاص۪يهِمْ وَقَذَفَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَر۪يقاً تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَر۪يقاًۚ ﴿٢٦﴾

"Ehl-i kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz."

(Ahzâb 33/26)

فَاِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَۗ فَاِمَّا مَنّاً بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَاۚۛ ذٰلِكَۚۛ وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍۜ وَالَّذ۪ينَ قُتِلُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾

"Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Sonra (esirleri) ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."

(Muhammed 47/4)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فٖٓي اَيْدٖيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فٖي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا
يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ
يُرٖيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٧١﴾

"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir. Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de Allah'a hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü; O yaptığını, bilerek ve yerinde yapmaktadır."

(Enfâl 8/70-71)

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكٖينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ
وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبٖيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥﴾

"Haram aylar çıkınca, Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir."

(Tevbe 9/5)

Kur'ân-ı Kerîm'de *esir* kelimesi bir yerde tekil, üç yerde çoğul olarak (*esrâ, üsârâ*), bir yerde de fiil kalıbıyla (*te'sirûne*) kullanılır. Düşmanı yenilgiye uğrattıktan sonra alınan esirlerin kaçmasını önlemek amacıyla alıkonması buyruğu, "Bağı sıkıca bağlayın." (*feşuddu'l-vesâk*) şeklinde ifade edilir. Boyun anlamına gelen *rakabe,* kölenin boynundan bağlanarak kontrol altına alınması anlamındadır. Boynun ele geçirilmesiyle aslında tüm bedenin ele geçirildiği anlatılmak istenir. Boyunduruk altında olan esirin (*rakabe, rikâb*) ya da mahpusun kurtarılması, "boyunduruğu çözmek" (*fekk*) ve "köleyi özgürleştirmek" (*tahrîr*) şeklinde dile getirilir. Bunun fedakârlık gerektirdiğine "sarp yokuşu tırmanmak" (*iktihâmü'l-akabe*)[1] ifadesiyle işaret edilir. Esir konusunda hukuk ile toplumsal ahlâk gözetilmiş, insan onurunu önceleyen bir muamele yapılması istenmiştir. Bundan dolayı, esirin ya da tutuklunun doyurulması (*it'âm*) ve özgürlüğüne kavuşturulması teşvik edilmiştir. Esir, savaştan sonra karşılıksız (*menn*) ya da bedel karşılığı (*fidye*) serbest bırakılabilir. Bu konu Kur'ân'da, esir almanın şartlarını ve esirlerin hukukunu belirtmek amacıyla çeşitli olaylar dolayısıyla ele alınmıştır.

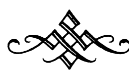
Esir, savaş tutsağı demektir. Kelimenin türediği *e-se-ra* kökü, "ip ile sıkıca bağlamak, hapsetmek, güç" gibi anlamlara gelir. *Esir* kelimesi savaş tutsağı dışında "herhangi bir gerekçeyle tutuklanmış mahkûm veya hapsedilmiş"[2] anlamında kullanılmıştır.[3] Örneğin savaş tutsakları, genellikle deri vb. iplerle bağlandıkları için *esîr* kelimesiyle tanımlanmıştır.[4] Eşlerin birbirine nikâh bağı ile bağlanmasından dolayı da eş, *esîr* olarak tanımlanmıştır.[5] Aynı şekilde alacaklısının tasarruflarını bağlaması sebebiyle borçluya *esir* denmektedir.[6] Kişinin aile fertlerinden güç almasından ve aralarındaki sıkı bağdan dolayı aile ve kabile, *usre* olarak isimlendirilmiştir.

---

1 Halîl b. Ahmed, IV, 195.
2 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 545; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, s. 40.
3 Halîl b. Ahmed, I, 68-69; İbn Dureyd, II, 1065; İbn Fâris, I, 107.
4 İnsân 76/28: Ebû Ubeyde, II, 280.
5 İnsân 76/8: İbn Atıyye, VIII, 491; Râzî, XXX, 245; Tabersî, X, 165.
6 İnsân 76/8: Zemahşerî, VI, 277.

Kur'ân'da "savaş tutsağı" anlamındaki *esir* ile bağlantılı olarak *abd* (kul, köle), *memlûk* (köle) ifadeleri kullanılır. Âyette esirin sıkıca bağlanması, *şeddü'l-vesâk* ifadesi ile yer bulur. Savaşta esirlerin ele geçirilmesi ise "sağ ellerinizin sahip oldukları" anlamına gelen *mâ meleket eymânüküm* ifadesiyle sembolize edilir.

MÜMİNLER ESİRLERİN HAKLARINI GÖZETİRLER

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّهٖ مِسْكٖينًا وَيَتٖيمًا وَاَسٖيرًا ﴿٨﴾ اِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا
نُرٖيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ اِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرٖيرًا ﴿١٠﴾

"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yoksula, yetime ve esire yemek ikram ederler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabbimizden (azabından) korkarız.'"

(İnsân 76/8-10)

İslâm'dan önce Arabistan'da savaş esirlerinin sonu, genellikle ya köle olarak satılmak ya da öldürülmekti.[1] Esir, ekonomik bir değer olduğundan köleleştirilir ya da fidye karşılığında ailesine verilirdi. Esirin fidye karşılığında serbest bırakılması, Yahudilerde de bulunan bir uygulama idi. Medine'de yaşayan Yahudiler birbirleri ile savaştıklarında esirleri fidye karşılığı serbest bırakıyorlardı. Aslında kutsal kitapları onları dindaşlarıyla ilişkileri konusunda uyarıyordu. Fakat onlar dindaşları aleyhine farklı kabilelerle ittifaklar kuruyor, birbirlerinin kanının dökülmesine ve yurtlarından kovulmasına aracı oluyorlardı. Yahudi boylarından Kaynukā'oğulları, Hazrec kabilesinin; Nadîr ve Kurayzaoğulları ise Evs kabilesinin müttefikiydi. Evs

---

1 İbn Hibbân, I, 239-240.

ve Hazrecliler arasında savaş çıktığında Yahudi boyları da bu savaşlara katılırdı. Ancak savaş sonunda esir düşen dindaşlarını kurtarmak için istenen *fidye*yi öderlerdi. Kur'ân, *"... Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"* ifadesiyle Yahudilerin bu çelişkisine ve dinlerini uygularken gösterdikleri samimiyetsizliğe atıfta bulunmuştur.[2]

İslâm daveti, Hicaz'da yerleşmiş bulunan kölelik âdetine müdahale etmiş, kölelerin özgürleştirilmesini ve haklarının korunmasını gündeme taşımıştı. Mekke'de inen ilk âyetler, bir esiri özgürlüğüne kavuşturmayı, "sarp yokuşu tırmanmak" olarak ifade etmiştir.[3] Çünkü bu âdetten vazgeçmek kolay olmuyordu. Ayrıca Kur'ân, esirleri özgürlüğe kavuşturmayı, Allah'ın hoşnutluğunu sağlayacak, kişiyi kurtuluşa götürecek sâlih ameller arasında saydı. Yine Mekke'de inen, *"Onlar, kendileri sevip istedikleri hâlde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler."*[4] meâlindeki âyet de toplumdaki güçsüz kişiler arasında sayılan esirlerin gözetilmesini istiyordu. Kur'ân'dan önce Mekke toplumunda esir ve kölelere iyi davranılması beklenmezdi. Ancak Kur'ân'ın yönlendirmesi ve eğitimiyle, Müminler zayıf kişilerin hukukunu gözeten bir ahlâka sahip olmuştu. Böyle davranan Müminler iyi kişiler (*ebrâr*) olarak tasvir edilmekteydi.[5] Üstelik bunu yaparken de onlar karşılığı sadece Yüce Allah'tan bekleyerek[6] *"Sizi Allah rızası için doyuruyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*[7] diyorlardı. Bir rivayete göre bu âyet, Bedir Savaşı'nda esir alınan Müşriklerin karınlarını doyuran yedi muhacir hakkında inmiştir. Bu yedi kişi sahâbenin büyüklerinden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Zübeyr, Abdurrahman, Sa'd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır (r. anhum). Bunun üzerine ensar onlara şöyle bir sitemde bulunur: "Biz o Müşriklerle Allah ve Resûlü uğruna savaştık. Siz ise infakta bulunarak onlara yardım ediyorsunuz." Bunun üzerine sûrenin bu âyetinin de içinde bulunduğu on dokuz âyet indirilmiştir.[8] Âyetin, Müslümanlardan inanç ayrımı yapmadan esirleri doyurmaları istediği anlaşılmaktadır.[9]

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'in risaleti döneminde ilk esir, hicrî 2. yılda alınmıştır. Abdullah b. Cahş'ın komutasındaki seriyye, Batn-ı Nahle'de Kureyş

---

2 Bakara 2/85: Taberî, II, 207.
3 Beled 90/11-13.
4 İnsân 76/8.
5 İnsân 76/5: Mukātil b. Süleyman, IV, 524; Tabersî, X, 162.
6 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 546; İbn Kesîr, XIV, 210; Kurtubî, XXI, 460.
7 İnsân 76/9.
8 İnsân 76/9; Âlûsî, XXIX, 155.
9 İnsân 76/8: Taberî, XXIII, 546; Râzî, XXX, 244-245.

kervanından iki esir almıştı. Ardından aynı yıl Bedir zaferinin ardından çok sayıda esir ele geçirilmişti.[10] Müslümanlar, savaşta düşmanları öldürmek yerine *esir* alarak fidye almayı düşündüler. Esirleri fidye karşılığında ailelerine geri vererek gelir elde etmek istiyorlardı. Kur'ân'ın ifadesiyle onlar bu davranışlarıyla âhiret yerine dünyayı istemişlerdi.[11] Bunun sonucunda da Kur'ân'ın açık eleştirisi ile karşılaştılar.[12] Savaşın sonunda Müslümanların zafer elde etmesi, Müşriklere ciddi bir darbenin vurulması demekti. Savaş sonrasında, Hz. Peygamber'in başkanlığında yapılan istişare sonucunda, malı olan esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasına karar verildi. Ödeyecek parası olmayanlar ise on kişiye okuma-yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılacaklardı. Fidyelerini ödeyemeyenler de iyilikle hürriyetine kavuşturuldu.[13] Ancak, fidye karşılığında serbest bırakılan esirlerin birçoğu ertesi yıl Uhud Savaşı'na da katılacaktı. Onlar intikam hırsıyla dolu, hırçın ve saldırgan idiler. Ayrıca birçok Müslümanın hayatını kaybetmesine neden olacaklardı. Nitekim *"Düşmanınıza (Bedir'de) iki mislini verdirdiğiniz kayıp (Uhud'da) kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kâdirdir."*[14] âyeti bir yönüyle buna işaret etmektedir. Bu âyetin konuyla ilgisini Taberî (ö. 310/923), "Uhud'da bu musibetin başımıza gelmesinin sebebi, Bedir esirlerini fidye karşılığı serbest bırakmamız ve Uhud günü Hz. Peygamber'in sözünü tutmamamızdır."[15] şeklindeki rivayetle kurar.

Bedir'den sonra sırasıyla Benî Kaynukā', Uhud, Benî Mustalik gazveleri, Hendek, Benî Kurayza, Mekke'nin fethi, Huneyn Gazvesi ve Benî Anber Seriyyesi'nde de birçok esir alındığı bilinmektedir.[16]

Savaştan sonra ele geçirilen esirlere ne yapılacağı farklı savaşlar ve çarpışmalar sonrasında inen âyetlerde belirtilmiştir. Esirler, *fidye* karşılığı ya da karşılık olmaksızın (*menn*) serbest bırakılabilir. Örneğin Müslümanlar, Hudeybiye Antlaşması (6/628) sırasında karargâhlarına saldıran bazı gençleri esir almışlardı. Allah Resûlü bunları karşılıksız salıvermişti.[17]

---

10 Vâkıdî, I, 13-17; 138-144.
11 Enfâl 8/67-68.
12 Enfâl 8/67; Muhammed 47/4: İbn Kesîr, XIII, 59.
13 Enfâl 8/67: Taberî, XI, 273-274; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 18; İbn Hibbân, I, 182.
14 Âl-i İmrân 3/165.
15 Âl-i İmrân 3/165: Taberî, VI, 217.
16 Vâkıdî, I, 110-111; III, 950-954; İbn Hişâm, II, 621-622.
17 Feth 48/24: Taberî, XXI, 288-291.

Savaşta ele geçirilen bazı esirlerin öldürüldüğü de bilinmektedir.[18] Bu uygulamalara bakıldığında, bu kişilerin öldürülme nedeninin sadece Müslümanlara karşı savaşa katılmaları ve sonunda esir düşmeleri olmadığı görülmektedir. Bu kişiler, diğer esirlerden farklı olarak savaştan önce İslâm'a ve Müslümanlara karşı suç işlemiş kişilerdir. Bunlar savaş olmadan da yakalanmış olsalardı, öldürülerek cezalandırılmayı hak etmiş insanlardı.[19] Nitekim bu kişiler, esir olarak yakalandıklarında haklarında zaten verilmiş bir hükmün infazıyla karşılaşmışlardır. Yoksa bunlar, sadece savaş esiri olarak ele geçirildikleri için öldürülmemişlerdir. Örneğin Resûlullah, Bedir Savaşı'ndan dönerken esirler arasında yer alan iki kişinin öldürülmesini emretmişti. Bunlardan Nadr b. Hâris, şiirleriyle İslâm'a hakaretler yağdıran ve Kur'ân âyetlerini alaya alan birisiydi. Müşriklerin sancağını taşırken esir düşen Nadr, Safra denilen yerde Hz. Ali tarafından öldürüldü.[20] İkinci kişi Ukbe b. Ebî Muayt'tı. Hz. Peygamber Irkuzzubye denilen yere ulaştığında onun öldürülmesini emretmişti.[21] Çünkü o da söz ve davranışlarıyla Hz. Peygamber'e ağır hakaretlerde bulunurdu.[22] Onun geçeceği yollara pislik koyardı. Bir defasında yeni doğan bir devenin işkembesini Peygamber Efendimizin üzerine atmıştı.[23] Bir defasında da Makâm-ı İbrâhim'de, öldürme kastıyla cübbesini Hz. Peygamber'in boynuna dolayıp çekmiş, nefes alamayan Peygamberimiz dizleri üzerine düşmüştü. Çevredekiler de onun öldüğünü zannetmişlerdi.[24] Benzer bir olay da Uhud Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Bedir'de esir edilen Ebû Azze el-Cumahî adında bir kişi, sahip olduğu beş kız çocuğunun kimsesiz kalacağını belirterek affını istemiştir. Peygamber (sas) de "Müslümanların aleyhinde kimseye destek vermeme" şartıyla onu serbest bırakmıştır.[25] Ebû Azze, ertesi yıl katıldığı Uhud Savaşı'nda esir alınınca bu savaşa zorla getirildiğini söyleyerek tekrar affını istedi. Ancak Allah Resûlü, daha önce verdiği sözü tutmadığı ve daha önce kendisine yapılan iyilikle alay ettiği için onun öldürülmesini istedi.[26] Yine Bedir'de hürriyetine kavuşturulan bazı esirler, kendilerini serbest bırakan Hz. Peygamber'i alaya almış ve daha önce yaptıkları gibi İslâm'a hakaret etmeye devam etmişlerdi.[27] Allah'ın kendilerini Hz. Peygamber'le yüzleştireceğini ummuyorlardı.

---

18 Muhammed 47/4: Taberî, XXI, 187; İbn Kesîr, XIII, 59; İbnü'l-Arabî, IV, 130.

19 Tevbe 9/12.

20 İbn Hibbân, I, 70.

21 İbn Hibbân, I, 180; Azîmâbâdî, VII, 350.

22 Furkān 25/27-29: Taberî, XVII, 437-44; Buhârî, "Vuḍū'", 69.

23 Buhârî, "Ṣalât", 21; "Menâḳıbü'l-Enṣâr", 29.

24 İbn Hibbân, I, 70.

25 Muhammed 47/4: Zemahşerî, IV, 309, II, 41; İbn Sa'd, II, 41.

26 Vâkıdî, I, 110-111, 309; İbn Sa'd, II, 41.

27 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, I, 58-59.

Ancak sonunda Müminler Mekke'yi fethetmiş, bu kişiler yeniden onların eline geçmişti. Hz. Peygamber (sas) İslâm'a olan düşmanlıklarını açıktan ve inatla sergileyen bu kişilerin öldürülmesini emretmiştir. Bunlar, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Abdüluzzâ b. Hatal, el-Huveyris b. Nukayz, Mikyas b. Sıbâbe ve Sâre adlı Müşriklerdi.[28] Bunlardan Abdullah b. Sa'd, canını kurtarmak için kaçıp sütkardeşi olan Osman b. Affân'a sığındı. Pişman olduğunu belirterek bağışlanması için aracı olmasını istedi. Osman, onu Resûlullah'a getirinceye kadar sakladı. Sonra da *emân* verip Müslüman olmasını istedi. O da Müslüman oldu.[29] İsimleri sayılan diğer kişilere ise suçları sebebiyle ölüm cezası uygulandı.

Yahudi boylarından Kurayzaoğulları, Hendek Savaşı'nda Medine kuşatması sırasında (5/627) şehre saldıran Müşriklere yardım ve yataklık yapmışlardı. Bu, Medine Sözleşmesi'ni çiğneme ve ihanet anlamına geliyordu.[30] Müslümanlar, Medine kuşatması kalktıktan sonra, bu ihaneti cezalandırmak üzere Kurayzaoğullarının üzerine yürüdüler. Kaleleri birbiri ardınca ele geçirdiler. Direnenleri öldürüp kalanları esir aldılar.[31] Hz. Peygamber (sas), esirlerle ilgili kararı belirlemesi için ashâb-ı kiramdan Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak atadı. Yahudiler de bunu kabul ettiler. Sa'd "savaşçıların öldürülmesine, kadın ve çocukların esir tutulmasına (*sebâyâ*), mallara el konulmasına" karar verdi.[32] Esir alınan çok sayıda savaşçı, esir düştükleri için değil, ihanetlerinin cezası olarak öldürülmüştü.[33] Bu, Kur'ân'da *"Allah ve Resûlü'ne savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara verilecek cezalar"* arasında yer alan bir hükümdü.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'in yönlendirmesiyle esaret durumu, düşman tarafta yer almış insanlarla iletişim fırsatı olarak görülmüştür. Hz. Peygamber esasen düşmanların öldürülmesini değil, onların gerçeği görmesini istiyordu. Nitekim Kur'ân'da Allah, fidye ödendikten sonra esirlerin kalplerinde bir düzelme görürse onların günahlarını affedeceğini bildiriyordu. Ayrıca onlara alınan fidyeden daha iyisini vermeyi vaat ediyordu: *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."*[35] Meselâ Peygamberimizin amcası Abbas,

---

28 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288; İbn Hibbân, II, 52-53.
29 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288.
30 Taberî, XIX, 71-81; İbn Hibbân, I, 210.
31 Ahzâb 33/26: Taberî, XIX, 71, 72.
32 Ahzâb 33/26: Taberî, XIX, 72-78; Buhârî, "Megāzî", 28.
33 Ahzâb 33/26: Taberî, XXI, 72-78; İbn Hibbân, I, 278.
34 Mâide 5/33-34.
35 Enfâl 8/70.

Bedir'de ödediği fidyenin karşılığında Yüce Allah'ın ona verdiklerini, bu sözün yerine gelmesinin bir işareti olarak görmüştür. Çünkü Hz. Peygamber, Bedir'de esir düşen amcası Abbas'ın fidye ödemesi karşılığında serbest bırakılmasına karar vermişti. Daha sonra Abbas kendisinin ve akrabalarının fidyesi olarak kırk *ukıyye* (yaklaşık 132 gr) altın ödemişti. Abbas şöyle derdi: "Ödediğim kırk ukıyye altına karşın kırk kölem oldu. Hepsi de tüccar! Benim adıma ticaretimi onlar evirip çeviriyorlar. Allah'ın beni affetmiş olduğuna inancım tamdır."[36]

Yaşanan şu olay da esaret durumunun bir iletişim fırsatı olduğuna örnektir: Hanîfeoğulları kabilesinin lideri Sümâme b. Üsâl, umre için Yemâme'den Mekke'ye gidiyordu. Kuratâ Seriyyesi'ne çıkan askerî birlik tarafından yakalanarak Allah Resûlü'nün huzuruna getirildi. Hz. Peygamber onu üç gün süreyle mescidin direklerinden birine bağlatarak hapsetti ve kendisine iyi davranılmasını emretti. Evinden ona yiyecekler gönderdi ve üç gün boyunca onu İslâmiyet'e davet etti. Fakat Sümâme buna yanaşmadı ve serbest bırakıldığı takdirde istenen fidyeyi vereceğini söyledi. Üç gün sonra fidyesiz salıverilince gördüğü iyi muameleden çok etkilendi. Mescidin yakınındaki bir suda yıkanarak Müslüman oldu. Resûlullah'a biat etti. Müslümanlara yararlılık gösterdi. Yemâme'den Mekke'ye yapılan gıda nakliyatını durdurdu.[37] Hz. Peygamber (sas), Mekke'nin fethinde de aynı yolu izlemiştir. Fetihten sonra, *"Bugünden itibaren Kureyş'ten teslim olan hiç kimse öldürülmesin!"* buyurmuş,[38] zaferle teslim aldığı Mekke'de bu merhameti gören birçok insan Müslüman olmuştur.

Esirlik, tarih boyunca savaşların kaçınılmaz sonuçlarından biri olmuştur. Câhiliye dönemi uygulamalarında, fidye alınarak esirlerden ekonomik bir gelir elde etme söz konusuydu. Esirlerin köleleştirilmesi de aynı amaca yönelikti. Esirin ya emeği veya bedeni kullanılıyor ya da esirler satılarak bir gelire dönüştürülüyordu. Câhiliye'de esirler, intikam duyulduğu veya hor görüldükleri için kötü davranışlara mâruz bırakılırlardı. Esirlere iyi muamele edilmesi ve karşılıksız özgür bırakılmaları İslâm'ın getirdiği bir uygulamadır. Bu uygulamanın kaynağı da Kur'ân vahyidir. Yine Kur'ân Müslümanlara öfkelerini kontrol etmeyi ve hukuk düzeni içerisinde yaşamayı öğretti. Savaş meydanında bir düşman askerini esir aldığında onu doyurabilen Müslüman, öfkesini yenmiştir. O bu davranışını arzularına göre değil, Allah'ın emirleri uyarınca gerçekleştirmiştir. Müslümanlar, esir aldıkları kişiye Kur'ân'ı öğreterek

36 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 284-287; İbn Hibbân, I, 181-182; Enfâl 8/68: İbnü'l-Arabî, II, 433.

37 Muhammed 47/4: Taberî, XXI, 187; İbn Kesîr, XIII, 59; Buhârî, "Cihâd", 70; Müslim, "Cihâd", 59; İbn Hibbân, I, 281-282.

38 Enfâl 8/70: Taberî, XI, 288; İbn Hibbân, II, 52-53.

bu durumu âdeta bir fırsata çevirmişlerdir. Hz. Peygamber'in (sas) örnekliğinde, Müslümanların esirlere karşı bütün davranışlarında, İslâm'ın öngördüğü af, şefkat, merhamet, insanların hidayetini isteme gibi güzel ahlâk ilkelerini temel aldıklarını görmek mümkündür.

KÖLE VE KÖLELİK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاك۪ينِ وَالْعَامِل۪ينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِم۪ينَ وَف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّب۪يلِۜ فَر۪يضَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِح۪ينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْۜ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَٓاءَ
يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٣٢﴾

"İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, O her şeyi bilmektedir."

(Nûr 24/32)

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّۜ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ
اَعْجَبَتْكُمْۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُواۜ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ
وَلَوْ اَعْجَبَكُمْۜ اُو۬لٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِۚ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِه۪ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ۟ ﴿٢٢١﴾

"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar."

(Bakara 2/221)

... وَالَّذٖينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ
عَلِمْتُمْ فٖيهِمْ خَيْرًا وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖى اٰتٰيكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ
عَلَى الْبِغَاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ
فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٣﴾

"... Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

(Nûr 24/33)

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِى الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبٖيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

(Nisâ 4/36)

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾

“Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir.”

(Beled 90/11-13)

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ
مِنْ شُرَكَٓاءَ ف۪ي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخ۪يفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ
كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

“Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”

(Rûm 30/28)

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا
حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُ۫نَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

“Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur ama onların çoğu bilmezler.”

(Nahl 16/75)

Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başladığı sırada köleliğin, dünya genelinde kurumsal bir niteliği vardı. Bu nedenle, köle ve kölelik meselesi vahyin önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Mekke döneminde köleliğin konu edildiği âyetlere bakıldığında tarihî geçmişine değinildiği görülür. Mekkî âyetler, toplumdaki hür ve köle rolleri üzerinden örnekler getirir. Müşriklere, köle konumundaki insanların hür olanların mallarına ortak olmalarının mümkün olmadığı gibi, kölelere benzetilen bâtıl tanrıların da Allah'a ortak olamayacakları karşılaştırması yapılır ve böylece tevhid, muhataplarına kendi gerçekleri üzerinden anlatılır.[1] Öte yandan Mekke döneminde inen âyetlerde, toplumdaki kölelerin korunmasına dair hükümler yer alır. Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerden köleler mahrum bırakılmamalıdır. Özellikle köle âzat etmenin, büyük bir erdem ve cehennemden kurtulma vesilelerinden biri olduğu belirtilir.[2]

Medine'de nâzil olan sûrelerin ilgili âyetlerinde ise "ellerinizin altında bulunanlar" ve "özgürlüğünü kaybetmiş olanlar" ifadeleriyle köle ve câriyeler kastedilir;[3] kölelik ve câriyelik, hukukî boyutuyla ele alınır. Efendilerinin odasına izinsiz girip girmeme ve mahremiyet açısından köle ile câriye, aile fertlerinden kabul edilir.[4] Onlar kendilerine iyilikte bulunulması ve güzel davranılması istenilen kişiler arasında sayılır. Gerektiğinde mümin köle ve câriye ile evlenmek, müşrik/hür kadın ve erkekle evlenmekten daha hayırlı görülmüştür. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerin isteklerinin kabul edilmesi gerektiği bildirilir.[5] Ayrıca yalnışlıkla adam öldürme, zıhâr ve bilerek yapılan yemini bozmaya verilen cezalardan biri de köle ve câriye âzat etmedir. Yine zekâtın harcandığı kalemler arasında köle âzadı da bulunmaktadır. Bu, kölelerin devlet eliyle hürriyetine kavuşturulması anlamına gelir.[6]

---

1 Rûm 30/28; Nahl 16/75; Zümer 39/29.
2 Nahl 16/71; Beled 90/11-13.
3 Bakara 2/177; Nisâ 4/36.
4 Nûr 24/31, 58.
5 Bakara 2/221; Nûr 24/33.
6 Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Tevbe 9/60; Mücâdele 58/3.

Dolayısıyla dinî naslarda köleler, desteklenmesi ve iyilikte bulunulması gereken toplumsal sınıflar arasında zikredilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekkî ve Medenî sûrelerinde kölelik ve câriyelik için *'abd/ibâd, eme/imâ, rakabe/rikâb, mâ meleket eymânüküm, fetâ/feteyât* kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerden *'abd/ibâd* lafızları ile aynı kökün farklı formları, genellikle erkek köle için kullanılır. Kelime köle anlamında[7] Kur'ân'da altı âyette geçmektedir.[8] Buna karşın birçok âyette *Allah'ın kulu* anlamında hem hür hem de tutsak için kullanılır.

Kur'ân'da iki yerde geçen *eme* ve çoğulu *imâ* kelimeleri, kadın köle (câriye) anlamındadır.[9] Bu kelime Medenî sûrelerde kölelerin evlendirilmesiyle alâkalı erkek köle (*'abd,* ç. *ibâd*) ifadesinin geçtiği âyette yer alır. Burada câriye anlamında tekil ve çoğul formu ile bulunmaktadır.[10] Arapçada genç ve delikanlı mânasına gelen *fetâ*[11] kelimesi ise Kur'ân'da bu mânada kullanılmakla birlikte kinaye yoluyla erkek ve kadın köle mânasında da kullanılır. Bu şekilde câriye kızlarla evlenilmesi ve onların fuhuş yapmaya mecbur bırakılmaması bağlamında iki yerde geçer. Bu âyetlerde çoğul olarak *feteyât* kelimesine yer verilmiştir. Yûsuf sûresinde *"Aziz'in karısı ile hizmetindeki genç"* anlatılırken de *fetâ* kelimesi erkek köle anlamında kullanılmıştır.[12]

Kur'ân'da köle ve câriye için ortak kullanılan kelimelerden biri de *rakabe*dir (ç. *rikâb*). Köle anlamında kullanılan *rakabe* kelimesi, aslında "insan boynu" demektir. Köleler, genellikle elleri boyunlarında bağlanıp boyunduruk altına alındığından boyun kelimesi, mecazen kullanılmıştır.[13] Âyetlerde kölenin serbest bırakılması (*tahrîru rakabe*) terkibi geçmektedir.

---

7 Halîl b. Ahmed, III, 83.
8 Bakara 2/178, 221; Nahl 16/75; Mü'minûn 23/47; Nûr 24/32; Şuarâ 26/22.
9 Halîl b. Ahmed, I, 83.
10 Bakara 2/221; Nûr 24/32.
11 Halîl b. Ahmed, III, 301.
12 Yûsuf 12/30: Râgıb el-İsfahânî, s. 383.
13 Halîl b. Ahmed, II, 140; Râgıb el-İsfahânî, s. 201.

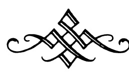
Bir yerde de aynı anlamda kölenin bağının çözülmesi (*fekkü rakabe*) tabiri yer almaktadır.[14] Kur'ân'da köle ve câriye için ortak kullanılan bir terkip de "sağ ellerinizin sahip olduğu" (*mâ meleket eymânüküm*)[15] ifadesidir. İnsanda gücü temsil eden ve savaşlarda kılıç tutan *sağ el*dir. Söz konusu ifade de mecaz yoluyla efendisinin otoritesine bağlı köle ve câriyeler için kullanılmıştır.[16]

14 Bakara 2/177; Nisâ 4/92; Mâide 5/89; Tevbe 9/60; Mücâdele 58/3; Beled 90/11-13; Halîl b. Ahmed, III, 334; İbn Dureyd, I, 161.

15 Nisâ 4/3, 24, 25, 36; Nahl 16/71; Mü'minûn 23/6; Nûr 24/31, 33, 58; Rûm 30/28; Ahzâb 33/50, 52, 55; Meâriç 70/30.

16 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, II, 393.

Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğinin ilk yıllarında İslâm'ı kabul edenler, Mekkeli Müşrikler tarafından türlü baskı ve işkencelere mâruz kalıyorlardı. Müslüman olan kişi, şayet köle ve câriye ise işkencenin boyutu daha dayanılmaz oluyordu. Nitekim anne ve babası Habeşli esirlerden olan Bilâl, Ümeyye b. Halef'in kölesiydi. Ümeyye, güneşin tüm sıcaklığının hissedildiği öğle vaktinde Bilâl'i yüzüstü veya sırtüstü kızgın kumluklara atıyordu. Kaya parçalarını Bilâl'in göğsünün üzerine koyduruyor ve şöyle sesleniyordu: "Muhammed'i inkâr edip Lât ve Uzzâ'ya tapıncaya veya ölünceye kadar böyle kalacaksın!" O, bu işkenceler altında iken bile *"Ehad!* (Allah tektir)!" diyordu. İşkenceler altındaki Bilâl'in yanından geçen Hz. Ebû Bekir, onu Ümeyye'den satın alarak hürriyetine kavuşturdu. Yine Hz. Ebû Bekir, Müslüman oldukları için işkence edilen yedi köle ve câriyeyi de özgürlüğüne kavuşturdu.[1] Ebû Cehil ve Mahzumoğulları kabilesi de köle ve câriyelere yaptıkları zulümleriyle bilinmekteydi. Yâsir ailesine ve Müslüman olan kölelere her türlü insanlık dışı muameleyi reva görmüşlerdi. Ammâr'a, babası Yâsir'e ve Ebû Cehil'in câriyesi olan annesi Sümeyye'ye Mekke kumluklarında işkence ediyorlardı. Onlar bu hâlde iken Resûlullah yanlarına uğrayarak kendilerini şöyle teselli ediyordu: *"Ey Yâsir ailesi, sabredin! Buluşma yeriniz cennettir."* Nihayet Ammâr'ın anne ve babası bu işkenceler altında İslâm'ın ilk şehitleri olma şerefine nâil oldular.[2]

1 İbn İshâk, s. 170-171; İzzeddin İbnü'l-Esîr, I, 588-589.
2 İbn İshâk, s. 172; İzzeddin İbnü'l-Esîr, I, 589.

KUR'ÂN, KÖLENİN HAKLARINI ve ONURUNU KORUMUŞTUR

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

(Tevbe 9/60)

Tarihte bütün medeniyetlerde kölelik kurumu farklı şekillerde varlık göstermiştir. Bu duruma dair tarihî bilgileri Kur'ân'da da bulmak mümkündür. Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yûsuf, oradan geçen bir kervan tarafından çıkarılır. Çocuk yaştaki Hz. Yûsuf köle olarak, Mısır Azizi tarafından karısı için satın alınır. Bu durum, Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"(Mısır'da) onu yok pahasına birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi. Onu satın alan Mısırlı adam karısına, 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniriz.' dedi."*[3] Yûsuf'tan (as) sonra onun soyu olan İsrâiloğulları da yüzyıllarca Firavunlar tarafından çeşitli haksızlıklara ve sömürülere mâruz bırakılarak köleleştirilir.[4] Nitekim Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn'a, Firavun ve halkının ileri gelenleri kibirle karşılık verirler. Her iki kardeşin mensup olduğu kavmin köleleştirilmiş olmasını gerekçe göstererek şöyle derler: *"Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!"*[5] Firavun'un İsrâiloğullarını kendisine kul köle yaptığını Firavun ile Hz. Mûsâ arasında geçen konuşma da açıkça göstermektedir. Buna göre tebliğ için huzuruna çıktıklarında, Firavun Hz. Mûsâ'ya *"Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"* der. Hz. Mûsâ da, geçen zaman içinde olup bitenlere

3 Yûsuf 12/20-21, 30.
4 Şuarâ 26/22: Mukātil b. Süleyman, III, 261.
5 Mü'minûn 23/47: Mukātil b. Süleyman, III, 158.

kısaca temas ettikten sonra "... *O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince, o da İsrâiloğullarını kendine kul köle etmenden ibarettir.*" diye karşılık verir.[6]

Kur'ân'da kölelik ve câriyelik, hoş görülen bir şey olmamakla birlikte toplumda öteden beri varlığını sürdüren bir gerçeklik olarak görülmüştür. Dolayısıyla buna dair adalet ilkesi üzerine kurulan bir hukuk ortaya konması, böylece düzeltilip iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. O günün dünyasında olduğu gibi Mekke toplumunda da köleliğin varlığı tartışmasızdır. Nitekim Kur'ân-ı Hakîm, Mekke toplumunun şirk anlayışını, daha çok âşina oldukları köle-efendi ilişkisi üzerinden eleştirmektedir. Müşriklerin şirk anlayışının eleştirildiği âyetlerde "Allah, örnek veriyor."[7] ifadesiyle tevhid-şirk karşılaştırması yapılmaktadır. Şu örnekte olduğu gibi: *"Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır, bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur, fakat çoğu bunu anlamamaktadır."*[8] Burada mevcut durum, şirkin mantıksızlığına örnek olarak verilir. Bir başka âyette Allah'a ortak koşulmasının tutarsızlığı şöyle dile getirilmektedir: *"Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakiler (köleler) ile paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hâle getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?"* Bu âyette insanlara şöyle bir mesaj verilmektedir: Sahip olduğunuz köle ve câriyelerinizi, Allah'ın verdiği mallarınıza ortak kılmaya yanaşmıyorsunuz. O hâlde Allah'ın kullarını, Allah'ın mülkünde O'na nasıl ortak kılarsınız? Kendiniz için razı olmadığınız şeylere Allah için nasıl razı olursunuz? Böyle yapmakla Allah'ın nimetlerini inkâr etmiş oluyorsunuz.[9] Müşrik akıl, birçok sözde ilâh arasında şüphe ve gelgitler içindedir. İlâhların çokluğu ve isteklerinin farklı olması tapan açısından bir sıkıntı oluşturmaktadır. Bu durum bir kölenin birden çok efendisinin olması gibidir. Mümin ise tek efendisi olan bir köle gibidir. Kalbi bir yere bağlı, efendisinin isteklerini bilen ve kendi sorumluluklarının farkında olan kişidir.[10] Yine Yüce Allah, hür ve köle arasındaki ilişki üzerinden kendisi ve kulları arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. O, bu benzetmeyle kendi mülküne başka hiçbir varlığın ortak olamayacağını belirtir: *"Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden*

6 Şuarâ 26/18-22.
7 Nahl 16/75, 76; Rûm 30/28.
8 Zümer 39/29.
9 Nahl 16/71: Mukātil b. Süleyman, II, 477.
10 Zümer 39/29: Taberî, XX, 196.

çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."[11]

Toplumsal hayata döndüğümüzde ise Kur'ân'da kölenin, ailenin fertlerinden biri gibi kabul edildiğini görürüz. Bu nedenle ailede gözetilmesi gereken yol yordam hususunda onlar da muhatap alınmıştır. Nitekim bu durum âyette şöyle ifade edilir: *"Ey iman edenler! Elinizin altında bulunan (köleleriniz) ve içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza (girecekleri zaman) sizden üç vakitte izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında (izinsiz girme konusunda) ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar; Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."*[12]

Bir başka âyette mahremiyet açısından kişiye en yakın aile fertleri içerisinde ailenin köleleri de sayılır. Burada onlardan "sahip olduklarınız" şeklinde bahsedilir.[13] Yine Allah Resûlü'nün eşleri bağlamında konuya şöyle değinilir: *"Peygamber hanımlarına babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve sahip bulundukları (köleleri) hakkında (perdesiz görüşmede) bir günah yoktur. Allah'a itaatsizlikten sakının. Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır."*[14] Görüldüğü gibi söz konusu âyetlerde köle ve câriyeler birinci dereceden akrabalar kategorisinde değerlendirilmiştir.

İslâm'a göre, kadın olsun erkek olsun cinsel ihtiyaçlarda temel hüküm eşiyle yetinmektir. Bunun dışındaki her türlü ilişki zinadır ve kesin şekilde yasaklanmıştır. Kur'ân, insanlık onuruyla bağdaşmayan kölelik ve câriyelik uygulamasını zaman içerisinde tamamen kaldırmaya yönelik tedbirler getirmiştir. Ancak Kur'ân'ın geldiği dönemde köleliğin yerleşik ve köklü bir uygulama olması sebebiyle, belli kurallar getirilmek suretiyle câriyelerle efendileri arasında da cinsel hayat meşrû kılınmıştır. Buna göre, erkek ile câriyesi arasındaki mahremiyet ilişkisi, eşler arasındaki ilişki gibidir. Nitekim kurtuluşa eren Müminler anlatılırken âyette şöyle buyrulur: *"Onlar iffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olan (câriyeler) ile yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."*[15] Efendisinden çocuğu olan câriye satılamaz ve

11 Rûm 30/28.
12 Nûr 24/58.
13 Nûr 24/31: Taberî, XVII, 265-266.
14 Ahzâb 33/55.
15 Mü'minûn 23/5-7.

efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşur.[16] Üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konu da köle ve câriyelerin evlendirilmesi meselesidir. Kur'ân, bu sorumluluğu *"Köle ve câriyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin."*[17] ifadesiyle onların sahiplerine yüklemiştir.

Tarih boyunca toplumlarda köle ve câriyenin sosyal statüsü her zaman hür insandan daha düşük görülmüştür. Bu nedenle hür bir erkeğin bir kadın köleyle evlenmesi hoş karşılanmamıştır. Ancak Kur'ân, sosyal statü farklılığından kaynaklanan evlilik problemini çözmeye yönelik bir adım atmıştır. Şöyle ki, maddî imkânı hür bir kadınla evlenmeye yetmeyenleri köle bir kadınla evlenmeye özendirmiştir. Böylece kölelere, kendileriyle evlenilerek yuva kurulabilecek birey statüsü kazandırılmıştır. Konu âyette şu şekilde anlatılmaktadır: *"İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir, sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[18]

Kur'ân'a göre insanı Allah Teâlâ katında değerli hâle getiren toplum içindeki konumu değil, O'na olan imanı ve bağlılığıdır. Bu nedenle imanlı bir köle ve câriye, hür bir müşrikten daha hayırlıdır. Kur'ân, evlilikte nesep ve soyluluğun değil, köle dahi olsa müminliğin dikkate alınmasını emreder: *"İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik olan hür bir kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik olan hür bir kişiden daha iyidir. (Çünkü) onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar."*[19] İndiği ortamdaki olayla bağlantısı kurulduğunda bu âyetin mânasının daha da somutlaştığı görülür. Şöyle ki, ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Revâha'nın siyahî bir câriyesi vardı. Bir gün câriyesine kızıp yüzünü tokatladı. Daha sonra ise bu yaptığından dolayı çok üzüldü ve haksızlık etmiş olmaktan korktu. Olup biteni Peygamberimize anlatmaya gitti. Hz. Peygamber

---

16 Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, "Itk", 6.
17 Nûr 24/32.
18 Nisâ 4/25.
19 Bakara 2/221.

(sas), Abdullah'a câriyenin kim olduğunu sordu. O da "Ey Allah Resûlü! Güzelce abdestini alan, namazını kılan, Allah'tan başka ilâhın olmadığına ve senin de Allah Resûlü olduğuna şahitlik eden biri." diye cevap verdi. Hz. Peygamber de "O, mümin bir câriyedir ey Abdullah!" buyurdu. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha, "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki onu âzat ettim. Onunla evleniyorum." dedi. Fakat çevresindekilerden bazıları onun câriyesiyle evlenmesini ayıpladı. Onlar müşrik de olsa soylu biriyle evlenmesini istiyorlardı. İşte bu olay üzerine söz konusu âyet indi.[20]

Kur'ân, daha birçok açıdan köle ve câriyelerin haklarını korumuştur. Yüce Allah, iyilikte bulunulması gereken insanlar arasında köleleri de şöyle anmaktadır. *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunan (kölelere) iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."*[21] Diğer bir âyette ise erdemliliğin, maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara ve kölelere harcamak olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, efendisiyle *mükâtebe* (özgürlük anlaşması) yapan kölelerin ihtiyaç duyduğu miktarı temin etmesine yöneliktir. Hz. Peygamber (sas), vefatıyla sonuçlanan hastalığında bile ümmetini namaza önem vermeleri ve ellerininin altında bulunanlara iyi davranmaları hususunda uyarmıştır.[22]

Kur'ân, câriyelerin zinaya zorlanmasını yasaklamıştır. Câhiliye döneminde bazıları, para kazanmak için câriyelerini zinaya mecbur bırakıyorlardı. İslâmî dönemde de Abdullah b. Selül ve Münafıklardan bazıları câriyelerini zinaya zorluyorlardı. Câriyelerin bundan Hz. Peygamber'i haberdar edip ona şikâyette bulunması üzerine şu âyet inmiştir: *"... Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, zorlanmaları sebebiyle (onları) çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*[23] Böylece onların fuhşa zorlanamayacakları ve baskı altında kalmalarından dolayı yasaktan önce yaptıkları için Allah'ın onları bağışlayacağı ifade edilmiştir.[24]

Allah Teâlâ, köle âzat etmenin zor ama erdemli bir hareket olduğunu soru-cevap ve örneklendirme yoluyla şu şekilde bildirmiştir: *"Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir."*[25] Âyette geçen *akabe* (sarp yol/

20 Bakara 2/221: Taberî, III,717; İbn Kesîr, II, 298.
21 Nisâ 4/36.
22 Nisâ 4/36: İbn Kesîr, IV, 42; Ebû Dâvûd, "Edeb", 124.
23 Nûr 24/33.
24 Nûr 24/33: Mukātil b. Süleyman, III, 198.
25 Beled 90/11-13.

yokuş) kelimesine bazı anlamlar verilmiştir. Bunlardan biri, dünyada bu sarp yolu aşma iradesi göstermeyenlerin cehennemde ceza olarak karşılaşacağı bir dağ veya cehennemde yetmiş derece aşağıda bir yer olduğudur. Dolayısıyla o cehennem yerinden kurtulmanın yollarından biri de köle âzat etmektir.[26]

Yüce Kitabımız Kur'ân, köle âzat etmeyi ısrarla tavsiye etmiş, pek çok şekilde de mecbur tutmuştur. Dinin haram kıldığı şeyleri yapan Müslümanlara, kefâret olarak köle âzat etmeyi zorunlu kılmıştır. Meselâ, yalan yere yemin etmenin kefâreti, *"Ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir."*[27] şeklindedir. Yine köle âzadının zorunlu kılındığı durumlardan biri de Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir: *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka… Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır."*[28] Câhiliye döneminde kişi karısına, "Sen bana annemin sırtı gibisin." diyerek onu kendisine haram kılardı (*zıhâr*). Bu davranış, kadına haksızlığa ve zulme yol açan en ağır boşama şekillerinden biriydi. İslâm kadının mağduriyetini dikkate alarak bu uygulamayı kınadı ve ceza olarak köle âzadını koydu. Buna gücü yetmeyenin aralıksız iki ay oruç tutması veya altmış fakiri doyurması zorunlu hâle getirildi:[29] *"Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, eşleriyle temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir."*[30] Görüldüğü gibi cezanın birinci sırasında köle âzadı yer almıştır. Bu durum, İslâm'ın toplumsal bir mesele hâline gelen kölelerin hürriyetlerine kavuşmasına verdiği önemin bir göstergesidir.

Köle ve câriyelerin hürriyetlerine kavuşmasını sağlayan yollardan biri de *mükâtebe* (özgürlük anlaşması) yoludur. Kölenin kendi özgürlüğünü kazanabilecek yeterlilikte olması hâlinde, efendisinin bunu kabul etmeme hakkı yoktur. Âyette *mükâtebe* yapmak isteyen köle ve câriyelerin tekliflerinin kabul edilmesi emredilmektedir: *"Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin."*[31] İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve birçok tâbiûn ulemasından aktarılan bilgiye göre burada

---

26 Beled 90/11-13: Taberî, XXIV, 420-422.
27 Mâide 5/89.
28 Nisâ 4/92.
29 Mücâdele 58/3: Taberî, XXII, 461.
30 Mücâdele 58/3.
31 Nûr 24/33.

zorunluluk (*vücûbiyet*) vardır. Taberî'nin (ö. 310/923) tercihi de bu doğrultudadır. Çünkü emir formundaki bir lafız, istisnai durumlar dışında farz mânası taşır.[32]

Zekât mallarının sarf edileceği sekiz kalemden biri de köle âzat etmektir: *"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."*[33] Görüldüğü gibi zekât fonunun harcanacağı sekiz kalemden biri, boyunduruk altına alınmış kölelere ayrılmıştır. Bu uygulama, aynı zamanda devlet eliyle zorunlu olarak mevcut kölelerin hürriyetine kavuşturulmasını sağlamaktadır. Bireysel olarak da her bir Müslüman'ın zekâtını bu amaçla vermesi mümkündür. Tutsakların özgürlüklerine zekât yoluyla kavuşturulmasının üç farklı şekilde olabileceği ifade edilmiştir: Birincisi; efendisiyle belli bir miktar üzerine özgürlük sözleşmesi (mükâtebe) yapan kölelere yardım etmektir. İkincisi; esir düşen Müslümanların fidyelerini vermek suretiyle onları köleleşmekten kurtarmaktır. Üçüncüsü ise şiddet altında olan Müslüman köleyi sahibinden satın alıp âzat ederek hürriyetine kavuşturmaktır.[34]

İslâm'ın getirdiği kaidelerle köle ve câriyeler, daha âdil ve hukukî bir statüye kavuşmuştur. Bu şekilde, haksızlığa yol açan ve onların hakir görülmelerine sebep olan uygulamaların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Köleler, neredeyse hür kişilerle eşit haklara sahip şahsiyetler olarak kabul edilmişlerdir. Ma'rûr b. Suveyd'den rivayet edilen şu olay, İslâm'ın kölelere verdiği değerin somut örneklerinden biridir: "Rebeze denilen yerde Ebû Zer el-Gıfârî'ye uğradık. Onun üzerinde tek parça çizgili bir örtü vardı. Kölesinin üzerinde de aynısı vardı. Biz, 'Ebû Zer! Bu iki örtüyü bir araya getirseydin senin için bir kat elbise olurdu. Kölene de bir başka elbise verseydin.' dedik. Bunun üzerine Ebû Zer (ra) başından geçen şu olayı anlattı: 'Benimle bir din kardeşim (Bilâl-i Habeşî) arasında sözlü bir tartışma olmuştu. Annesi siyahî olan bu kardeşime hakaret ederek onu annesi yüzünden ayıpladım. Bunun üzerine o beni Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Hz. Peygamber (sas) ile karşılaştığımda bana, 'Ebû Zer! Demek sen hâlâ kendisinde Câhiliye ahlâkından izler bulunan bir kimsesin.' dedi. Ben de dedim ki: 'Yâ Resûlallah! Kim bir başkasına söverse o da onun anne babasına söver.' Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: *'Ey Ebû Zer! O zaman sen hâlâ kendisinde Câhiliye ahlâkından izler bulunan bir kimsesin! Onlar (köleler) sizin din kardeşinizdir, Allah onları size emanet etmiştir. Bu nedenle*

32 Nûr 24/33: Taberî, XVII, 278.

33 Tevbe 9/60.

34 Tevbe 9/60: İbn Âşûr, X, 236-237.

kölelerinize yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin! Onlara güçlerini aşan şeyleri yüklemeyin! Eğer yüklerseniz de onlara yardım edin.'"[35]

Her insan hür doğar. Ancak tarih boyunca bir insanın hürriyetini elinden almaya ve onu köleleştirip iş gücü olarak kullanmaya yönelik uygulamalar maalesef daima var olmuştur. İslâm dini, yeryüzü halklarının geçmişinde var olan kölelik kurumunu sonlandırmaya yönelik ısrarlı teşviklerde bulunmuş ve bu kurumu insanî olduğu kadar hukukî ve ahlâkî bir zemine taşıyacak ilkeler getirmiştir. Kölelerin hürriyetlerine kavuşturulmasını her fırsatta gündeme taşıyarak bunu Müminlere neredeyse emir derecesinde tavsiye etmiştir. Bu bağlamda, şer'î hükümlerde işlenen suça verilecek zorunlu cezalardan biri, çoğunlukla kölenin hürriyetine kavuşturulması olmuştur. Zekât gibi bir ibadetin yerine getirilme alanlarından birine dahi köle âzadı konulmuştır. Konuyla ilgili âyetlerin böyle bir hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın hiçbir âyetinde "Köleleştiriniz." şeklinde bir ifade veya köleleştirmeyi teşvik edici bir mesaj bulmak mümkün değildir. Tarih boyunca diğer medeniyetler tarafından kölelik en katı biçimde uygulanırken İslâm, bu konuda insanın onurunu korumayı hedefleyen; hukuka, kardeşlik, şefkat ve merhamete dayanan bir duruş sergilemiştir.

35 Nisâ 4/36: İbn Kesîr, IV, 44; Buhârî, "Itk", 15; "Edeb", 44; Müslim, "Eymân", 40.

HELÂL
KAZANÇ
YOLLARI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾
وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ﴿٩﴾

"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız, ölçüyü adaletle yapasınız ve (insanların mallarını yiyerek) eksik tartmayasınız."

(Rahmân 55/7-9)

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ

"Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir..."

(Câsiye 45/13)

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا
مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

"Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

(A'râf 7/10)

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾

"Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık."

(Nebe' 78/11)

... وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ ... ﴿١٥٧﴾

"... (Peygamber) onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar..."

(A'râf 7/157)

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباًۘ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır."

(Bakara 2/168)

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ
وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

"(Cuma vakti) namaz kılınınca yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz."

(Cum'a 62/10)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً ﴿٢٩﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

(Nisâ 4/29)

...وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰواۜ ...

"...Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır..."

(Bakara 2/275)

اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِر۪ينَۚ ﴿١٨١﴾
وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَۚ ﴿١٨٣﴾

"Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."

(Şuarâ 26/181-183)

وَهُوَ الَّذ۪ي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْماً طَرِياًّ وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

"Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

(Nahl 16/14)

Kur'ân-ı Kerîm'de ticaret, üretim, paylaşım, tüketim ve dağıtım gibi toplumun ihtiyaçlarına ilişkin temel hükümler belirlenmiştir. Kazanma, harcama ve tüketmenin temel ölçütleri hak, adalet, helâl olma ve temizliktir. Helâl kazanç yollarını ifade eden bazı kelimeler, Kur'ân'da hakiki ve mecazi anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu yolların başında gelen ticaret, kâr maksadıyla mal ve hizmetlerin alım satım işlemlerini ifade eder.[1] Kur'ân'da ticaret kelimesi yedisi Medine'de biri de Mekke'de inen sekiz âyette dokuz kez geçmektedir.[2]

Helâl, işlenmesi ceza gerektirmeyen ve yapılmasına izin verilen davranışları ifade etmek için kullanılır.[3] Bunun zıddı olan *haram* ise Yüce Allah'ın kesin bir tarzda yasakladığı iş anlamına gelir.[4] Yine ticaretle ilgili olan *bey'* ve *şirâ* kelimeleri Kur'ân'da pek çok yerde geçer[5] ve alım-satımı ifade eder. *Bey'* "satmak",[6] *şirâ* kelimesinden gelen *iştirâ* ise "satın almak" anlamına gelir.[7] Bu kelime kimi yerlerde seçmek ve benimsemek gibi mecazi anlamlarda da kullanılır.[8]

Kazanç yollarından biri olan *ziraat,* "bitirmek, büyütmek, yetiştirmek ve amacına ulaştırmak" anlamlarına gelir.[9] Kur'ân'da zikredilen bir başka helâl kazanç yolu olan *enfâl* ve *fey* ise "Müslüman olmayanlardan elde edilen *ganimet* malları" demektir.[10] *Enfâl,* "bir kimsenin hak ettiğinden daha fazla aldığı veya yükümlü olduğundan daha fazla verdiği şeyler" demektir.[11] Genellikle deve, sığır, koyun gibi büyük ve küçükbaş hayvanlar

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 73; Cürcânî, s. 55; Tehânevî, I, 381.

2 Bakara 2/16, 282; Nisâ 4/29; Tevbe 9/24; Nûr 24/37; Fâtır 35/29; Saf 61/10; Cum'a 62/11.

3 Râgıb el-İsfahânî, s. 128; Cürcânî, s. 98; Tehânevî, I, 703-704.

4 Cevherî, V, 1895-1898; Râgıb el-İsfahânî, s. 114-115; Tehânevî, I, 660.

5 Bakara 2/174, 254, 275; Âl-i İmrân 3/77, 187; Nisâ 4/74; Tevbe 9/9; İbrâhîm 14/31; Nûr 24/37; Cum'a 62/11.

6 Halîl b. Ahmed, I, 176; Cevherî, III, 1189.

7 Halîl b. Ahmed, II, 328; İbn Dureyd, II, 736; Ezherî, XI, 403; Cevherî, VI, 2391.

8 Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir,* s. 215.

9 Halîl b. Ahmed, II, 179; Cevherî, III, 1224-1225.

10 Cevherî, I, 63; Râgıb el-İsfahânî, s. 389; Cürcânî, s. 177; Tehânevî, II, 1293.

11 Cevherî, V, 1833; Râgıb el-İsfahânî, s. 502-503; Cürcânî, s. 265; Tehânevî, II, 1721.

için kullanılan *en'âm,*[12] ceylan ve geyik gibi yabani hayvanlar ve binek hayvanlarını ifade etmek için de kullanılır[13] ve yine önemli başka bir geçim kaynağı olan hayvancılıkla alâkalıdır.

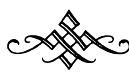
Yeryüzü insanların işlemesine elverişli bir şekilde yaratılmıştır. Yağmurla devam eden ürün döngüsü, sunulan sayısız nimetten geçim temin etmenin özünü teşkil eder.[14] İnsana düşen, bu nimetlerden doğru şekilde faydalanmak ve onları bahşeden Yüce Allah'a şükretmektir.[15] Kur'ân'da sadece inananlara değil,[16] bütün insanlara helâl ve temiz rızıklardan yemeleri emredilmiştir.[17] Helâl kazançla ilgili bu ve daha başka âyetlerde geçen *et-tayyib* (ç. *et-tayyibât*) gibi ifadeler[18] helâl, hoş, lezzetli, maddî-manevî bakımdan temiz yiyecekler ve eşyalar anlamına gelir.[19] Onun zıddı olan *habîse* (ç. *habâis*) ise zararlı ve tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan pis şeyler mânasına gelir.[20] Aynı zamanda kazancın *rüşvet,*[21] *faiz*[22] ve *kumar*[23] gibi haksız ve yanlış yollarla kazanılıp harcanması da yasaklanan işler arasındadır.

Allah'ı mülkün gerçek sahibi bilerek iman etmek ve O'nun emirlerine itaat etmek gerekir. Kur'ân'da ibadet konuları, rızkı elde etmeye çalışmak, adaletli davranmak, haksızlık yapmamak, ölçüyü-tartıyı hassas bir şekilde yapmak, yoksulu ve yetimi gözetmek, yetim mallarına göz dikmemek

12 Cevherî, V, 2043; Râgıb el-İsfahânî, s. 499.
13 Mâide 5/1; En'âm 6/143-144; Mü'min 40/79: Taberî, VIII, 14-15; IX, 624-630; XX, 369; Zemahşerî, II, 191, 405-406; V, 363.
14 Bakara 2/22; En'âm 6/99.
15 Yâsîn 36/33-35; Fâtır 35/11-12.
16 Bakara 2/168.
17 Bakara 2/168, 172.
18 Bakara 2/57, 168, 172, 267; Nisâ 4/160; Mâide 5/4, 5, 87, 88; A'râf 7/32, 157, 160; Enfâl 8/26, 37, 69; Yûnus 10/93; Nahl 16/72; İsrâ 17/70; Tâhâ 20/81; Mü'minûn 23/51; Mü'min 40/64.
19 Bakara 2/57: Mukātil b. Süleyman, I, 121; Taberî, II, 37, 53; Mâtürîdî, I, 134, 306; Mâverdî, I, 124-125; Râgıb el-İsfahânî, s. 308-309; Elmalılı, I, 360, 583, 588.
20 A'râf 7/157: Taberî, X, 493; Mâtürîdî, I, 134; İbn Kesîr, VI, 415.
21 Bakara 2/188.
22 Bakara 2/275; Âl-i İmrân 3/130.
23 Mâide 5/90-91.

gibi konularla iç içe sunulmuştur. Bu noktada helâl kazanç yollarından bahseden âyetlerde en çok dikkat çeken diğer kavramlar, *ibtiğâ', darb fi'l-arz, fadl* (lütuf, iyilik), *ma'îşet, me'âş, metâ', rahmet, mal, nimet, rızık, razı olmak, kesb* (kazanmak, kazanç) ve benzeri kavramlardır.

Hz. Şuayb, ticaret yollarının kesiştiği Eyke ve Medyen halklarına gönderilmiş bir peygamberdir. Onun yaşadığı yerleşim yerlerinin, bugün Ürdün topraklarında yer alan Akabe körfezinin doğu kıyıları olduğu kabul edilir. Yemen ile Suriye'yi, İran ile Mısır'ı birbirine bağlayan ticaret yollarının kesiştiği bu bölgenin halkı, yol kesiciliği, ölçü ve tartıda hile yapmayı kısaca başkalarının malını çalıp çırpmayı alışkanlık hâline getirmişti. Yüce Allah onları tevhide davet etmek ve bu kötü alışkanlıklarından vazgeçirmek üzere Hz. Şuayb'ı peygamber olarak görevlendirdi. Hz. Şuayb onlara geçimlerini ticaretle ve dürüst yollarla kazanmalarını, helâl kazanca yönelmelerini ısrarla anlattı. Onlar ise hoşlarına gitmeyen bu çağrıya alaycı cümlelerle şöyle itiraz ettiler: *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor?"*[1] Şirk inancından beslenen bu anlayışa göre dinin kuralları başkaydı, ticaretin ise daha başka. Yine bu anlayışa göre Yüce Allah'a kulluk etmek, ticarî hayatın kuralları hakkında bir şey söylemeyi, bir sınırlandırma getirmeyi gerektirmiyordu. Malı nasıl kazanıp nasıl harcayacaklarına tamamen insanların kendileri karar vermeliydi. Oysa tevhid inancında iman ve ibadet, nasıl insanı yaratan Yüce Allah'a olmalıysa aynı şekilde temiz ve huzurlu yaşamanın yolu da helâl kazançtan ve O'nun buyruklarına uymaktan geçmekteydi. Şirk, Allah Teâlâ'nın hukukunu, maldan çalmak da kulların hukukunu çiğnemekti. Gözlerini mal hırsı bürümüş Eyke halkı, Hz. Şuayb'ı ölümle dahi tehdit etti. Ancak bu halkın inkâr, inat ve tehdidinin sonu ağır oldu. Eykelilerin üzerini bir bulut kapladı. O bulutun ateş ve azap getirmesinin sonrasında Eykeliler şiddetli bir çığlık, gürültü ve yer sarsıntısıyla helâk edildiler.[2]

---

1 Hûd 11/87.
2 Şuarâ 26/187-189: Taberî, XVII, 637-640; Mâtürîdî, X, 335-336; İbn Kesîr, X, 368-369.

DÜNYA ve ÂHİRET MUTLULUĞU HELÂL LOKMADAN GEÇER

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿٨﴾
وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

"Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız, ölçüyü adaletle yapasınız ve (insanların mallarını yiyerek) eksik tartmayasınız."

(Rahmân 55/7-9)

Yeryüzü, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi için Yüce Allah tarafından her türlü imkânla donatılmıştır.[3] Hz. Âdem, eşi ve onların neslinden gelen insanoğlu da oraya yerleştirilmiştir.[4] Gökten inen yağmurla can bulan binbir çeşit ürün, yeryüzünde insanların ve diğer canlıların beslenme ihtiyacını karşılamaktadır. Yüce Allah insanların etinden, sütünden, yününden ve derisinden yararlandıkları büyük ve küçükbaş hayvanları da yaratmış, bunlarda insanların hoşuna giden birtakım güzellikler var etmiştir.[5] Bunların yanında saymakla bitirilemeyecek nice nimet, nice imkân insanın istifadesine sunulmuştur. Sadece nimetler değil, bunlardan rahatça ve sürekli faydalanılacak koşullar da Rabbimizin sunduğu lütuf ve ihsanlar içinde yer alır.[6] Meselâ, Yüce Allah insan çalışıp ihtiyaçlarını karşılayabilsin, sonra da uyuyup dinlenebilsin diye gündüzü ve geceyi yaratmıştır.[7] Bütün bunlar, insanın dünyadaki yaşam sürecini normal koşullarda devam ettirebilmesi için hayati önemi olan değerlerdir. Kendisine sunulan nimetlerden ve imkânlardan temiz ve helâl yollardan istifade etmek, kul hakkı yememek, Müslümanlara yüklenen en temel sorumluluklardandır.

Nimetlerin temiz ve helâl olanından yenmesi, her peygamber gönderildiğinde tekrar emredilmiştir. Nitekim âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Ey Peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz*

3 İbrâhîm 14/34: Taberî, XIII, 682-686; İbn Ebî Hâtim, VII, 2249; İbn Kesîr, VIII, 224.
4 Bakara 2/36; Nisâ 4/1.
5 Nahl 16/5-6.
6 Kasas 28/73.
7 Kasas 28/73; Nebe' 78/9-11.

bilmekteyim."[8] Bazı âyetlerde verilen temiz ve güzel nimetler, şükürle birlikte kullanılmış ve Müminlerin temiz ve helâl nimetlerden dolayı Yüce Allah'a şükretmeleri istenmiştir.[9] İnsanın, meşrû geçim yollarını yaratan Allah'a şükretmesi, O'na kul olmasının gereğidir.[10] Böylece o, hem nimetlerin asıl sahibini unutmamış hem de âhirete hazırlık yapmış olur. Burada insana düşen esas görev, dünyadaki nasibini elde etmek için çaba sarf ederken helâl ve harama dikkat ederek âhirette vereceği hesabı göz önünde bulundurmasıdır.[11]

İnsan, yaşamını sürdürebilmek için yeme, içme, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya ihtiyaç duyar. Bunların temin edilebilmesi için Yüce Allah'ın yarattığı geçim vasıtalarını kullanması gerekir.[12] Meşrû geçim vasıtaları ile rızkını kazanmaya çalışan müminin, helâl kazanç peşinde koşması,[13] doğru ve geçerli alım satımları geçersiz hâle getirecek davranışlardan uzak durması ve ahlâkî ilkelere uyması istenir.[14] Meselâ ölçü-tartıya,[15] adalete,[16] helâl yemeye,[17] karşılıklı kabullenmeye [18] dikkat etmesi; ribâ,[19] zulüm, günahkârlık [20] ve benzeri bâtıl işlemlerden[21] uzak kalması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın gazap ettiği, öfkelendiği kimseler, alışverişte sadece kendi çıkarını düşünen, hile yaparak alışveriş yaptığı kimseyi zarara sokanlardır.[22] Bu konu, ilgili âyetlerde şöyle dile getirilir: *"Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için, insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacakları gün için, diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?"*[23] Âyette görüldüğü gibi, hak hukuk gözetmeden yapılan ticaret, ancak ölümden sonra dirilişe inanmayanların işi olabilir. Oysa Peygamberimiz, kazancın Allah karşısında hesaba konu olacağını ifade ederek, hiçbir kulun

8 Mü'minûn 23/51.
9 Bakara 2/172; Nahl 16/114.
10 Bakara 2/172; Nahl 16/114.
11 Bakara 2/36; Mâide 5/4, 96; A'râf 7/10; Nahl 16/5-8, 80-81; Kasas 28/77; Zuhruf 43/32; Cum'a 62/10; Tekâsür 102/8.
12 A'râf 7/10: Taberî, X, 73; İbn Kesîr, VI, 262.
13 A'râf 7/160; Nahl 16/114; Mü'minûn 23/51.
14 Nisâ 4/29.
15 En'âm 6/152; A'râf 7/85.
16 Bakara 2/282; Nisâ 4/58, 135; Mâide 5/8; En'âm 6/152; Nahl 16/19.
17 Bakara 2/57, 168, 172, 267.
18 Nisâ 4/29.
19 Bakara 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161.
20 En'âm 6/49, 121, 145; A'râf 7/165; İsrâ 17/16; Ankebût 29/34; Secde, 32/20; Ahkâf 46/20.
21 Nisâ 4/29.
22 Mutaffifîn 83/1-6: Mâverdî, VI, 225-226; İbn Kesîr, XIV, 280-283.
23 Mutaffifîn 83/1-6.

kıyamette malını nereden kazanıp nereye harcadığının hesabını vermeden bir yere kıpırdayamayacağını bildirir.[24]

Ekonomik faaliyetlerde uyulması gereken bir başka esas da borçların kayıt altına alınmasıdır. Alışveriş sırasında borçlanma olacaksa mutlaka şahit tutulmalı ve borç yazıya geçirilmelidir. Nitekim Kur'ân'ın en uzun âyeti, borç alıp vermede borçların zamanında ve eksiksiz ödenmesine dair yazma, şahit tutma, teminat alma gibi tedbirleri açıklamaktadır.[25] Muhtemel tartışmaların önüne geçmek amacıyla Kur'ân, borcun yazılmasını ve şahit tutulmasını emreder.[26]

Kur'ân'da ticaret, denizcilik, hayvancılık, avcılık, ziraat ve ganimet gibi bazı helâl kazanç yollarına işaret edilmiştir. Âyetlerle çerçevesi belirlenen helâl kazanç yollarına riayet etmek, ekonomik ve toplumsal güveni de geliştirir. Ne var ki, imkânlar ve geçim şartları konusunda insanların bazısı diğerlerinden üstündür. Böyle bir hikmet gereği, insanlar malî imkânlara sahip olma bakımından farklı seviyelerde bulunmaktadır.[27] Açgözlülük sebebiyle meşrû geçim vasıtalarının yeterli görülmemesi, insanı Allah'ın çizdiği sınırları ihlâl etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakır.[28] Bu ise sonuçta, bireysel[29] ve toplumsal çözülmelere ve çöküntülere neden olur.[30] Başka bir ifadeyle insanların hukukunu gözetmemek, mallarını çalıp çırpmak, sosyal istikrarsızlık ve buhranlara yol açar. Hem birey hem de toplum için helâl kazanmanın önemi, tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

İslâm'da ticaret, karşılıklı kabule dayalı, haksız kazanç ve sömürü içermeyen bir alışveriş işlemidir. Ticarette fakiri daha fazla fakirleştiren, zengini ise meşrû olmayan yollarla mal biriktirmeye götüren işlemler haramdır. Dolayısıyla Yüce Allah, alım satımı helâl kılmıştır.[31] Şartlarına uygun yapılan ticaret helâl kazanç yolu iken, faizli muamele haram bir kazanç yoludur. Helâl kazanç ve infak bereketli, faiz ise bereketsizdir.[32] Allah Teâlâ, faiz, kumar gibi haram kazanç yollarına başvurmamaları konusunda Müminleri uyarmış ve bunun büyük toplumsal sıkıntılara sebep olacağını bildirmiştir.[33]

---

24 Tekâsür 102/8: Râzî, XXXII, 81-82; Tirmizî, "Şıfâtü'l-Kıyâme", 1; Dârimî, "Mukaddime", 45.
25 Bakara 2/282.
26 Bakara 2/282: Zemahşerî, I, 514.
27 Âl-i İmrân 3/73-74; Nahl 16/71; Zuhruf 43/32.
28 Nisâ 4/29: İbn Ebî Hâtim, III, 927; Kurtubî, VI, 247-248.
29 Tâhâ 20/81: Taberî, XVI, 126.
30 Nisâ 4/29.
31 Bakara 2/275.
32 Bakara 2/276.
33 Nisâ 4/29: Taberî, VI, 626.

Kur'ân, ticareti dürüstçe yapmanın sadece dünyada değil, âhirette de büyük kazançlar sağlayacağını bildirir. Hz. Peygamber (sas), doğru sözlü ve güvenilir tüccarın, âhirette peygamberler, sâdıklar ve şehitlerle beraber olacağını beyan etmiştir.[34] Yine Sevgili Peygamberimiz, *"Hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir."*[35] buyurmuştur. Bir Müslüman'ın güvene dayalı sosyal ve ekonomik dayanışmayı gerçekleştirme konusunda peygamberlerin yolunu izlemesi gerekir. Zira dünya ve âhiret mutluluğu için insanlara yol gösteren peygamberler,[36] helâl kazanç konusunda da ümmetlerine örnek olmuşlar,[37] kendi geçimlerini sağlamak için çalışmışlardır. Nitekim Hz. Dâvûd hükümdar bir peygamber olduğu hâlde demiri işlemiş,[38] zırh yapmış[39] ve zırh satarak geçimini sağlamıştır.[40] Hz. Zekeriyyâ da marangozluk yaparak kazancını helâl yoldan elde etmiştir.[41]

Yüce Allah, ticaret sırasında ölçü ve tartının adaletle yapılmasını, insanların malının haksız yere yenmemesini, fesat ve bozgunculuğa sebep olunmamasını emreder. Ölçüyü tam yapma, terazi ile doğru tartma ve insanların malından çalmama konularında uyarılarda bulunan Kur'ân, bu prensiplere riayet etmemeyi bozgunculukla eşdeğer görür.[42] Bozgunculuğu âhirette hesap vereceğini düşünmeyenlerin yapabileceğini vurgular.[43] Nitekim Hz. Şuayb'ın gönderildiği Medyen halkı, ticaret hayatında ahlâkı gözetmeyen ve haddi aşan bir topluluktu.[44] Onlar, hem ölçü ve tartıda titiz davranmamış hem de başkasının malını haksız yere yemiş, sonuçta ise helâk edilmiş topluluklardan olmuşlardır.[45]

Helâl kazanç yollarından biri de ziraattır. İnsan toprağı işleyerek ürünler elde eder. Toprağın, ziraat yapmaya elverişli yaratılması büyük bir nimettir.[46] Cansız toprağa, ürünleri bitirme özelliği veren Yüce Allah, kullarına topraktaki bu imkândan yararlanmayı sağlayacak becerileri de bağışlamıştır. Kur'ân'da bu konu şöyle anlatılır: *"Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz, onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. Meyvelerinden yesinler diye biz orada hurmalıklar, üzüm bağları var*

---

34 Nisâ 4/29: Kurtubî, VI, 258; Tirmizî, "Büyû'", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
35 Buhârî, "Büyû'", 15.
36 Mümtehine 60/6.
37 Mü'minûn 23/51.
38 Sebe' 34/10: Taberî, XIX, 222.
39 Enbiyâ 21/80: Taberî, XVI, 329; İbn Kesîr, IX, 324-325; Kurtubî, XIV, 253.
40 Tevbe 9/28: Kurtubî, X, 161; Buhârî, "Büyû'", 15; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
41 Meryem 19/7: İbn Kesîr, IX, 213.
42 Şuarâ 26/181-183.
43 Mutaffifîn 83/4-6; Müslim, "Îmân", 164, Dârimî, "Büyû'",10.
44 A'râf 7/85; Hûd 11/85; Şuâra 26/183.
45 Şuarâ 26/187-189: Taberî, XVII, 637-640; Mâtürîdî, X, 335-336; İbn Kesîr, X, 368-369.
46 Yâsîn 36/33-35; Secde 32/27.

ettik ve içlerinde pınarlar fışkırttık. Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"[47] Peygamberimiz tarım yapmayı özendirmiş,[48] arazisini ekip biçmeyenlerin, bunları başkalarına işlemeleri için vermelerini tavsiye etmiştir.[49] Hz. Yûsuf da hükümdarın gördüğü rüyayı yorumlarken yaşanan kıtlığa karşı uygulanması gereken tarımsal önlemlerden bahseder.[50] Bütün bunlar, toplumların karşılaşabileceği kıtlık gibi krizleri aşmada tarımın çözüm yollarından birisi olduğuna işaret eder.

Kur'ân'da insanları tefekküre çağırma bağlamında hayvancılığa işaret edilir.[51] *"Hiçbir peygamber yoktur ki hayvan gütmüş olmasın."*[52] hadisi, hayvancılığın geçim yolu olmaktan fazlasını ifade edebileceğini düşündürmektedir. Zira insan, hayvanların etinden, sütünden, derisi ve tüylerinden istifade ettiği gibi, onların insanın sorumluluk, şefkat, merhamet gibi duygularına hitap eden yönleri de vardır. Nitekim Kur'ân'da hayvanların (*en'âm*) sabah otlamaya giderken ve akşam dönerken sergilediği güzelliğe işaret edilmiştir.[53] At, katır, deve ve eşek türü hayvanlardan taşıma ve ulaşım gibi işlerde yararlanılır.[54] İlâhî lütfun sunduğu bu nimetlere karşı şükür gerekmektedir. Koyun, keçi, sığır ve deve gibi büyük ve küçükbaş hayvanları,[55] aynı zamanda yabanî sığır ve geyikleri[56] ifade eden *En'âm* kelimesi, Kur'ân'daki bir sûreye de isim olmuştur.

Bazı âyetlerde avcılığın bir geçim vasıtası olduğuna dolaylı olarak şöyle işaret edilir: *"Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı... "*[57] Âyette her ne kadar "deniz avı" dense de esasta "su ürünleri" kastedilmekte dolayısıyla bu ifade, ırmakları, gölleri ve havuzları da kapsamaktadır.[58] Bu yüzden avcılığı sadece karada yapılanla sınırlı görmemek gerekir. Denizcilik insanın helâl yollardan geçimini sağlayabileceği bir meslektir. Âyette bu husus, *"Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabbinizdir."*[59] şeklinde ifade edilmektedir. Yine Yüce Allah, denizlerde insanın rızkını sağlayabileceği nimetler ve takınacağı süsler yaratmıştır: *"Taze etinden*

47 Yâsîn 36/33-35.
48 Bakara 2/261: Kurtubî, IV, 322; Buhârî, "Vekâle", 1.
49 Müslim, "Müsâkāt", 2.
50 Yûsuf 12/47-49.
51 Tâhâ 20/54.
52 Mü'minûn 23/51-56: İbn Kesîr, X, 126; Buhârî, "İcâre", 2.
53 Nahl 16/6.
54 Nahl 16/7-8.
55 Mâide 5/1: Taberî, VIII, 14-15; Cessâs, I, 140.
56 Mâide 5/1: Kurtubî, VII, 249-250.
57 Mâide 5/96.
58 Mâide 5/96: Taberî, VIII, 725-726.
59 İsrâ 17/66.

yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna erişmeniz ve O'na şükretmeniz içindir."[60] Burada geçen "Allah'ın lütfuna erişme" ifadesi, bir başka âyet vesilesiyle ticarî kâr elde etme olarak yorumlanmıştır.[61] Bu âyette, denizin zenginliklerinden istifade etmek, helâl bir kazanç yolu olarak sunulmaktadır.

Ganimet de helâl sayılan gelir elde etme yollarından biridir. Bu husus bir âyette şöyle açıklanır: *"Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah'a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve merhametlidir."*[62] Temelde barışı esas alan Kur'ân,[63] kaçınılmaz olan durumlarda[64] savaş yapılmasını uygun bulmuştur. Savaş sonucu düşmandan alınan mal anlamına gelen ganimet,[65] İslâm ümmetine helâl sayılmıştır.[66] Ganimet, eldeki mala ilâve[67] olduğu için *enfâl* (fazlalık) diye isimlendirilir ve gayri müslimlerle yapılan savaş sonucunda elde edilir. Ganimetlerden kimlere ne kadar pay düşeceği Kur'ân'da şöyle belirtilmiştir: *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..."*[68] Yüce Allah, kamunun ortak malı sayılan ganimet malından çalmayı, gizli saklı harcamayı yasaklamıştır.[69] Hz. Peygamber (sas) de ganimet malından çalanların tesbit edilmesi durumunda cezalandırılmalarını istemiştir.[70]

Kur'ân'da bahsedilen temel kazanç yolları elbette bunlarla sınırlı değildir. Bu vasıtalar dışında günün koşulları doğrultusunda ortaya çıkan başka helâl kazanç yolları da mevcuttur. Hangi işle meşgul olunursa olunsun Yüce Allah'a karşı olan kulluk vazifesi ihmal edilmemelidir. Çünkü mal mülk sahibi olmak, bazen insanı aslî yaratılış gayesi olan kulluktan alıkoyabilir. Varlıklı kimseler böyle bir imtihanla da denenmektedirler.[71] Dolayısıyla insan, tabiatında olan sahip olma tutkusunu[72] helâl yollardan, hayatın bütün bileşenleri ve sorumluluklarıyla dengeli bir şekilde tatmin

60 Nahl 16/14.
61 Fâtır 35/12: Taberî, XIX, 347.
62 Enfâl 8/69.
63 Bakara 2/208.
64 Hac 22/39; Bakara 2/190.
65 Enfâl 8/41: Taberî, XI, 185.
66 Enfâl 8/69: İbn Ebî Hâtim, V, 1736; Taberî, XI, 283.
67 Râgıb el-İsfahânî, s. 502-503; Cürcânî, s. 265; Tehânevî, II, 1721.
68 Enfâl 8/41.
69 Âl-i İmrân 3/161.
70 Âl-i İmrân 3/161: Taberî, VI, 201-207; İbn Kesîr, III, 237-249; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 145; Tirmizî, "Ḥudûd", 28, Dârimî, "Siyer", 49.
71 Enfâl 8/28.
72 Âl-i İmrân 3/14.

etmelidir. Hac ziyaretinde bile izin verilen ticaret ve alım-satım,[73] Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten insanı alıkoymamalıdır. Bir kısım insanlar ticarete, zanaata, zevk ve sefaya dalarak Yüce Allah'ı unutmaya eğilimli olabilirler. Ancak bilinmelidir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hesapsız lütufta bulunacağı kulları, dünya-âhiret dengesini başarıyla kuran, sonsuz olanı geçici olana değişmeyenlerdir. Nitekim bir âyette bu kimselerin özellikleri şu şekilde anlatılmaktadır: *"Onlar ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kimselerdir."* Müminler hem alışverişlerini yaparlar hem ticaret peşinde koşarlar hem de Yüce Allah'ı hiçbir zaman unutmazlar. Her vaktin gereğine göre hareket ederler. Ne ticaretleri ve alışverişleri için ibadetlerini terk ederler ne de ibadetleri için ticaretlerini.[74] Nitekim sahâbeden bazılarının, *"Onlar bir ticaret veya eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler."*[75] şeklinde kınanması, bir cuma vakti, gelen kervanı görünce mescidden ayrılmak suretiyle ticareti ibadete tercih etmeleri sebebiyledir.

Yüce Allah, insanın yaşayabilmesi için gereksinim duyduğu geçim kaynaklarını yaratarak onun hizmetine vermiştir. Ayrıca insan yaşamak için kendisine yetecek geçimlikler kazanacak yeteneklerle donatılmıştır. İnsan hayatını devam ettirmesi için var edilen her türlü araçtan helâl yollarla kazanç elde edebilir. İnsana kendisine verilen imkânları kullanarak geçimini sağlaması, helâl ve temiz olan kazanç için gayret etmesi emredilmiştir. Bu bağlamda ticaret, ziraat, hayvancılık, avcılık, balıkçılık, sanayi gibi her türlü meşrû faaliyet helâl sayılmıştır. İnsanları aldatmak, verilen sözleri ve yapılan anlaşmaları gözetmemek, üstlendiği görevin gereğini yerine getirmemek, hırsızlık yapmak, kumarla para kazanmak, faiz, rüşvet, yetim malı yemek vb. haram yollardan gelir elde etmek insan vicdanına ve fıtratına aykırıdır. Cenâb-ı Hakk'a kulluğa da engeldir. Dahası toplumda buhran ve kargaşanın artmasına sebeptir. Böylesi zararlardan uzak kalabilmek için ticaret ahlâkı pek mühimdir. Ticaret ahlâkının en başında ölçü ve tartıda dürüst olmak gelmektedir. Kur'ân'da bu meselenin çokça dile getirilmesinin en başta gelen sebebi, kul hakkının yenmediği, sosyal adaletin hâkim olduğu temiz bir toplum oluşturmaktır. Bu bağlamda İslâm ahlâkında el emeğinden daha helâl bir kazanç görülmemiştir. İnsan helâl kazançla geçimini sürdürdüğünde, hem Yüce Allah'ın yaratmış olduğu temiz fıtrat korunmuş hem başkasının malına göz koyulmamış hem de kimsenin rızkına engel olunmamış olur. Helâlle beslenmiş nesiller yetiştirmek, onlara helâl yollardan kazanılmış miras bırakmak, dünya hayatının en değerli hazinelerindendir.

73 Bakara 2/198: Mukātil b. Süleyman, I, 175.

74 Nûr 24/36-38: Kurtubî, XV, 270-297; İbn Kesîr, X, 242-249.

75 Cum'a 62/10.

AVLANMA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْۜ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ
الْجَوَارِحِ مُكَلِّب۪ينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

“Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: ‘İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır, bir de Allah’ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. (Hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’a karşı gelmekten sakının, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.’”

(Mâide 5/4)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً
فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه۪ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ
اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاك۪ينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِه۪ۜ عَفَا اللّٰهُ
عَمَّا سَلَفَۜ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

"Ey iman edenler! İhramda iken (karada) av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim (ihramlı iken) böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."

(Mâide 5/95)

اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِۚ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ
صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُماًۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

"Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının."

(Mâide 5/96)

Avlanma konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de Mâide sûresinde hac ve umre ibadetleri bağlamında ele alınır. Bu âyetlerde bir mümin için avlanmanın serbest ve yasak olduğu durumlar sayılmıştır. Avlanma anlamına gelen *sayd* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de beş defa geçmektedir.[1] İki yerde ise, deniz avına işaret edilerek taze et (*lahmen tariyyen*) sıfat tamlamasıyla gelmiştir.[2]

Arapçada *sayd* kelimesi hem masdar olarak "avlanmak" anlamında hem de "avlanılan hayvan, av" anlamında kullanılır. Kelime, Kur'ân'da her iki anlamıyla da geçer. *Sayd* kelimesi sözlükte "almak, bir şeyin peşine düşmek, yakalayıp onu elde etmek" anlamlarına gelir.[3] Buna göre avlanma (*sayd*), eti yenilen veya yenilmeyen yabanî bir hayvanın herhangi bir yolla ele geçirilmesidir.[4] Dolayısıyla avlanma (*sayd*) kelimesi, sözlükte hem eti yenen hem de yenmeyen hayvanlar için kullanılır. Kur'ân'da ise bu kelime, daha çok eti yenen hayvanlar için kullanılmaktadır.[5] İlgili âyetlerde hem kara avı (*saydü'l-berr*) hem de deniz avı (*saydü'l-bahr*) ifadesi geçer. Son terkip, özelde deniz avı demek olsa da yaygın kullanımda göl, nehir vb. tatlı su canlılarını da içine almaktadır.

Mükellib; avı yakalaması için avcı köpek ve benzeri hayvanları öğretip yetiştiren kimse demektir. Bu kelimenin köpek (*kelb*) kelimesinden türemesi, av için terbiye edilen hayvanın çoğunlukla köpek olmasındandır. Bu şekilde kendilerine avlama becerisi kazandırılmış hayvanlara da *cevârih* denilir. *Cevârih* kelimesi *cârihan*ın çoğuludur. Kelime, yaralamak anlamına gelen *cerh*ten türemiştir ve anlam genişlemesiyle "kazanan ve elde edip kapan" anlamını kazanmıştır. Buna göre *cevârih*, aynı zamanda *kevâsib* demektir. Avcı hayvanlar, avları yaralaması yönüyle *cevârih* (yaralayıcılar), sahibine avı kazandırması yönüyle *kevâsib* (kazananlar)

1 Mâide 5/1, 94, 95, 96.
2 Nahl 16/14; Fâtır 35/12.
3 Ezherî, XII, 220; İbn Fâris, III, 325; Râgıb el-İsfahânî, s. 289.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 289; Cürcânî, s. 141; Tehânevî, II, 1106.
5 Râgıb el-İsfahânî, s. 289.

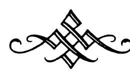
vasfını almıştır.[6] Kur'ân'da geçen *metâ'* kelimesi ise sözlükte "kendisinden fayda sağlanan her şey" anlamına gelmektedir.[7] Av, insanların istifade edebileceği nimet ve imkânlardan biri olduğu için Kur'ân'da *metâ'* olarak da ifade edilmiştir.[8]

6 Halîl b. Ahmed, I, 228; İbn Düreyd, I, 387; Mâide 5/4: Taberî, VIII, 99.

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 461; İbn Manzûr, VI, 4127.

8 Mâide 5/96.

AVLANMANIN HUKUKÎ ve AHLÂKÎ KURALLARI VARDIR

... قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۙ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ
مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُۘ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ ...

"De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin...'"

(Mâide 5/4)

Medine'de Müslümanlara hayvanların, özellikle yırtıcı olanların parçaladığı hayvanların etini yemek yasaklanmıştı.[1] Bu durumda av için yetiştirilmiş köpek ve benzeri hayvanlar, yırtıcılar kapsamına giriyor muydu? Bunların öldürdüğü veya parçaladığı av hayvanlarının etleri leş mi sayılıyordu? İşte bu sorulara cevap aramak amacıyla Adî b. Hâtim, Resûlullah'a şunu sordu: "Biz köpeklerle avlanan bir toplumuz. Köpeği avın üzerine salarken besmele çekiyorum. Köpeğin yakaladığı avların bazısını kesmeye yetişiyoruz bazısını da köpekler öldürüyor, kesmeye yetişemiyoruz. Hâlbuki Allah Teâlâ, leşi haram kılmıştır.[2] O hâlde bunlardan hangileri helâl oluyor?" Bu soru üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştu: *"Sana, kendileri için nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: 'İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,*

---

1 Mâide 5/3.
2 Mâide 5/3.

bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların sizin için yakaladıkları helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. (Hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah'a karşı gelmekten sakının, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur."[3] Bu âyetle birlikte Resûlullah (sas) sahâbînin sorusuna şöyle cevap verdi: *"Sen eğitilmiş köpeklerini avların üzerine Allah'ın adını anarak gönderirsen, senin için yakaladıklarını öldürmüş olsalar dahi o av hayvanını yersin. Ancak köpeğin avdan yemiş ise o avı yiyemezsin. Çünkü o köpek, avı kendisi için yakalamıştır."* Adî b. Hâtim; "Köpeğimi gönderiyorum, ancak ona başka köpeğin katılıp avı yakaladığını görüyorum." deyince, Resûlullah; *"Bu durumda o avdan yeme. Çünkü sen, sadece kendi köpeğine besmele çektin. Diğer köpeğe besmele çekmedin."* buyurdu.[4] Adî b. Hâtim ile Resûlullah arasında geçen konuşmadan anlaşılacağı üzere bir köpeğin eğitimli olduğunun göstergesi, avladığı hayvanı yemeyip sahibine getirmesidir. Avcı köpek, avını öldürse bile onun etini yemek helâldir.[5]

Avlanmak helâldir, fakat bunun istisnalarından birisi, ihramlı olmaktır. İhramlı iken avlanmak yasaktır. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki diğer hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."*[6] Allah'ın bir şeyi helâl ve haram kılması O'nun kararıdır ve mümin de bu karara uymaya söz vermiş kişidir. Din, müminden helâl ve haramlara uyarak bu sözünü yerine getirmesini ister. İhramlı kişi, ihramda kaldığı sürece başka zamanlarda kendisine izin verilen bir dizi davranıştan uzak durmak zorundadır. Av yasağı da bunlardan biridir. Bu, bir kulluk sınavıdır.[7]

Resûlullah (sas), Hudeybiye yılı (628) Mekke'ye girerek umre yapmaktan alıkonulmuş, beraberindekilerle Ten'îm denen yerde konaklamıştı. Burada Mekke Müşrikleriyle anlaşma yaparak umreyi gelecek yıl yapma kararı almıştı. Bu yüzden Müslümanlar umre için getirdikleri develeri burada kesmişlerdi. Develerin et ve kan kokusu, birçok av hayvanını kendine çekmiş, Müslümanların etrafında irili ufaklı çeşitli av hayvanlarını toplamıştı. Bunlar kendilerine öylesine yakın ve bol idi ki, mızraklarını uzatıp erişebilecekler, hatta isteseler onları elleriyle tutabileceklerdi. Fakat ihramlı oldukları için avlanmaları yasaktı. Önlerine gelmiş bu hazır dünya

---

3 Mâide 5/4.
4 Mâide 5/4: Taberî, VIII, 121; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s.194; İbn Kesîr, V, 66-67; Buhârî, "Vuḍû'", 33, "Büyû'", 3, "Ẕebâiḥ", 1, 2, 7, 9; Müslim, "Ṣayd", 1, 4, 5.
5 Mâide 5/4: Taberî, VIII, 121; Elmalılı, III, 1576.
6 Mâide 5/1.
7 Mâide 5/1: Mukātil b. Süleyman, I, 448, Taberî, VIII, 17; Elmalılı, III, 1549.

nimeti karşısında kendilerini tutmakta zorlanıyorlardı.[8] Bu durum üzerine şu âyet indi: *"Ey iman edenler! Allah, görmedikleri hâlde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır."*[9] Âyette, Yüce Allah'ın kullarını ihramlıyken av yasağı ile sınadığı ve böylece kimin gerçekten O'ndan korktuğunun ortaya çıkarılacağı ifade ediliyor. Müslümanlar ihramlı, evlerinden uzakta ve yolcu idiler. Av hayvanları ise onların yakınına kadar sokuluyordu. Bu âyet-i kerîme, söz konusu şartların, Allah Teâlâ'ya yürekten teslim olanları ortaya çıkarmak için bir sınav olduğunu söylüyordu.[10] Nitekim Allah Teâlâ, daha önce de İsrâiloğullarını cumartesi günü denizde avlanma yasağıyla denemişti. Konu âyetlerde şöyle anlatılmaktadır: *"Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler hâlinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar, diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk."*;[11] *"İçinizden cumartesi günü (av yasağı) hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' demiştik. Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için de bir öğüt kıldık."*[12] Müslümanlar da Hudeybiye'de, ihramda iken kara avı yapma yasağıyla imtihan edilip denenmiştir.[13]

İhramlı iken avlananın kefâret ödemesi gerekir. Kefâretin nasıl ödeneceği âyette belirtilmiştir: *"Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."*[14] Buna göre ihramlı bir kimse, Kâbe'nin çevresindeki harem bölgesinde veya dışında karada yaşayan bir av hayvanını avlarsa kefâret ödemesi gerekir. Bu cezayı, âdil iki kişi, öldürülen hayvanın değerine göre belirler. Buna göre, kişi avlandığı hayvana eşdeğer bir kurban keser

---

8 Mâide 5/94: Mukātil b. Süleyman, I, 503; İbn Kesîr, V, 355.

9 Mâide 5/94.

10 Mâide 5/94: Taberî, VIII, 672; Elmalılı, III, 1811; *Kur'an Yolu*, II, 342-343.

11 A'râf 7/163.

12 A'râf 7/163-166; Bakara 2/65-66.

13 Mâide 5/94: Râzî, XII, 91.

14 bk. Mâide 5/95.

ve Mekke'nin harem sınırları içinde dağıtır. Avlanan hayvanın değeri kadar yiyeceğin fakirlere dağıtılması da yeterli görülmüştür. Fakire verilecek yiyecek tutarı temel alınarak belirlenen gün sayısınca oruç tutmak da kefâreti yerine getirmenin başka bir yoludur.[15] Diğer bir ifadeyle buradaki ölçü, fakiri bir günlük doyurmaya karşılık bir gün oruç tutma şeklindedir.

Resûlullah (sas), âyette belirtilmeyen veya kapalı kalan kısımları dikkate alarak avlanma hususunda başka kurallar da koymuştur. Bu doğrultuda Peygamberimiz, zarar verme ihtimali bulunması durumunda karga, çaylak, akrep, fare ve kuduz köpeğini av yasağının dışında tutmuştur. İhramlı veya ihramsız olan kişinin bu hayvanları öldürmesinde bir sakınca yoktur.[16] Ayrıca deniz avı da avlanma yasağı dışında tutulmuştur. İhramlı veya ihramsız her durumda deniz hayvanlarını avlamak câizdir. Kara avı ihramlı iken haram kılınmakla beraber, geçimlik sağlamak ve azık yapmak için denizden avlanmak ve deniz avını yemek helâl kılınmıştır.[17] Kur'ân'da deniz avının hem yerleşik olanlar hem de seyahat edenler için bir geçimlik olduğu ifade edilmiştir.[18]

Allah Teâlâ insanı kullukla sorumlu tutmuş, yarattığı bütün varlıklardan belirli sınırlar çerçevesinde faydalanma konusunda da onu serbest bırakmıştır. İnsanın yaratılan imkânlardan yararlanmasında esas olan bunun helâl yoldan olmasıdır. Onun hizmetine sunulan oldukça geniş bir alan yanında haram kılınanların miktarı son derece sınırlıdır. Avlanma, eski çağlardan beri, insanların yiyeceklerini sağlama veya hayvanlardan faydalanma gayesiyle başvurdukları bir yoldur. İslâm, insanın hayvanlara karşı katı, keyfî ve acımasız değil, aksine merhametli ve şefkatli davranmasını emreder. Dolayısıyla yararlanma amacı olmaksızın, hayvanlara eziyet ederek veya başkalarına zarar vererek avlanmak dinen uygun değildir. Ama helâl olan hayvanlardan yararlanmak ya da bazılarının zararlarından kurtulmak için onları öldürmek helâl kılınmıştır. Avlanmanın hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağı, Kur'ân ve Sünnet temel alınarak kaynaklarımızda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

15 Mâide 5/95: Taberî, VIII, 679, 685.
16 Mâide 5/95: Râzî, XII, 93; Buhârî, "Ṣayd", 5; Müslim, "Ḥac", 9, 74.
17 Mâide 5/96; Nahl 16/14; Fâtır 35/12.
18 Mâide 5/96.

İNKÂR VE KÜFÜR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ
الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾

"Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dediğimizde İblîs dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve Kâfirlerden oldu."

(Bakara 2/34)

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ اِنَّهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz sadece Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. Şüphesiz O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

(Zümer 39/7)

وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

"Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi."

(Nahl 16/113)

هُوَ الَّذٖي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِي الْاَرْضِۜ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۜ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتاًۚ وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَاراً ﴿٣٩﴾

"Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rableri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz. Şu hâlde Kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır."

(Fâtır 35/39)

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى
الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾

"Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı."

(Fâtır 35/42)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği Kitap'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice dalâlete düşmüştür."

(Nisâ 4/136)

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ
بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِٓۘ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًاۙ ﴿١٤٠﴾

"Allah size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette Münafıkların ve Kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

(Nisâ 4/140)

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢﴾

"Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

(Tegābün 64/2)

اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيُرٖيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍۙ وَيُرٖيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبٖيلاًۙ ﴿١٥٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقّاًۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ عَذَاباً مُهٖيناً ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, '(Peygamberlerin) bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve böylece (iman ile inkâr) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır ve biz Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."

(Nisâ 4/150-151)

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de dalâlette bırakmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."

(En'âm 6/125)

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَاباً قَرِيباًۚ يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ
وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَاباً ﴿٤٠﴾

"Kuşkusuz biz insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği günde gerçekleşecek yakın bir azaba karşı sizi uyardık."

(Nebe' 78/40)

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرٖي فَاِنَّ لَهُ مَعٖيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى
﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنٖٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصٖيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ
اٰيَاتُنَا فَنَسٖيتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْزٖي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ
يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖؕ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak dirilteceğiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak dirilttin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!' Haktan sapan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

(Tâhâ 20/124-127)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

"Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacak!"

(Bakara 2/161-162)

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ
عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

"İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte Kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler."

(A'râf 7/101)

Allah Teâlâ, en güzel nimetleri insanoğluna vermiş, ona eşsiz lütuf ve iyilikte bulunmuştur. Yerlerin ve göklerin sahibi olarak O'nun insandan beklediği ise bu nimet ve güzelliklere şükretmesidir. Şükür, Yüce Allah'a imanın, ibadetin ve itaatin ifadesidir. İman ve şükrün olmadığı yerde nankörlük ve inkâr vardır. Bu nedenle şükür-iman ve nankörlük-inkâr Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu konulardan olmuştur. İnsanın dünya ve âhiret hayatında kurtuluşu, mutluluk ve saadeti, imana ve şükre bağlıdır; hüsranı ve feci âkıbeti ise inkârı ve nankörlüğü sebebiyledir. Kur'ân'da küfür, Allah'ı, O'nun kudretini ve kâinattaki fiillerini, âhireti, Hz. Muhammed'in (sas) peygamberliğini, Kur'ân'ı, önceki peygamberleri ve gayb âlemini inkâr etmeyi içine alır. Pek çok âyette de inkâr davranışları, inanmayan insanın içine düştüğü mantıksızlık, buhran ve küfrün kötü sonuçları açıklanır. Yine ibret alınması için peygamberlere isyan eden, ilâhî çağrıyı engelleyen ve zulme sapan geçmiş milletlerden bazılarının nasıl yok edildikleri anlatılır. İnkâr edenlerin âhiretteki sıkıntılı ruh hâli, duyacakları pişmanlık, çekecekleri ağır cezalar, Kur'ân'da en etkili ifade ve üsluplarla dile getirilir.

Ke-fe-ra kökünden gelen *küfr* kelimesinin kök anlamı, "bir şeyi örtmek ve gizlemek" demektir. Nitekim karanlığıyla her şeyi örttüğü için geceye, toprakla tohumu örttüğü için çiftçiye[1] *kâfir* denir. Dinî açıdan *kâfir* de hak ve hakikatin üzerini örtmektedir. Terim olarak *kâfir*; Allah'ın birliğini, peygamberliği ve dini inkâr eden kimseye, dinin sınırlarını çiğneyen ve Allah'a teşekkür (*şükr*) etmeyene denir.[2] Kelime, Allah'ın verdiği nimetleri görmezden gelip gizlemek, yani nankörlük anlamında da kullanılmaktadır. Küfür, imanın ve şükrün zıddıdır. *Ne-ke-ra* kökünden gelen *inkâr* kelimesi; "tanımamak, varlığını kabul etmemek, yalanlamak" gibi mânalara gelir. Bu hâliyle inkâr, bilmenin, tanımanın zıddıdır. *Münkir* ise "inkâr eden

---

1 Hadîd 57/20.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 434.

kimse"ye denir. Kur'ân'da Allah'ın varlığını ve âlemdeki fiillerini kalben, dille ve davranışla kabul etmemek *inkâr* demektir.[3]

Küfür, Kur'ân-ı Kerîm'in kavram haritasında merkezî bir yere sahiptir. Bununla ilişkili daha pek çok kavram vardır. Bunların başında *şirk* gelir. Şirk, Allah ile birlikte başka ilâhlar tanımaktır ve küfrün bir çeşididir.[4] Küfürle ilgili diğer bir kavram *fısk*tır. *Fısk,* dini kabul ettikten sonra onun bir kısım emir ve yasaklarını veya tamamını çiğnemektir.[5] *Fücûr* kelimesi de "günah" mânasında olup Kâfirlerin sıfatıdır.[6] *Fücûr,* dindarlık örtüsünü parçalamakla eşdeğerdir.[7] Bir başka açıklamaya göre küfür kalple, fücûr amellerle ilişkilidir.[8] Yine küfrü anlatan *ilhâd* kelimesi, "haktan uzaklaşmak" anlamındadır.[9] *İlhâd*ın doğrudan Allah'a şirk koşmak, O'nu zâtına yakışmayan yanlış vasıflarla nitelendirmek anlamları da vardır.[10] "Doğru yoldan sapmak" anlamına gelen *dalâlet* kelimesi de inkârla bağlantılıdır. Kelime, ister kasten isterse unutarak az veya çok bütün sapmaları içerir.[11] Kabul edilen bir şeyin aksini ileri sürmek veya bile bile gerçeği reddetmek mânasındaki *cuhûd* inkâra farklı bir boyut katmaktadır.[12] *Tekzîb,* Kur'ân'da, Allah'ın âyetlerini, hakkı, kıyameti ve peygamberleri yalanlamak anlamında kullanılır.[13] Ayrıca inkâr tutumu, "şiddetle bir şeyden kaçınmak" anlamıyla *ibâ,* Allah'ın emrine karşı gelmek, O'na itaatten ayrılmak, sözünü dinlememek demek olan *isyân,*[14] "isyanda aşırı gitmek" mânasıyla da *tuğyân* kelimesiyle dile getirilir.[15]

---

3 Cevherî, II, 837; Râgıb el-İsfahânî, s. 505.

4 Ebû Hilâl Askerî, s. 265-266.

5 Râgıb el-İsfahânî, s. 380.

6 Abese 80/42; İnfitâr 82/14; Mutaffifîn 83/7.

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 373.

8 Abese 80/42: İbn Kesîr, XIV, 256.

9 Hac 22/25.

10 Râgıb el-İsfahânî, s. 448.

11 Râgıb el-İsfahânî, s. 297-298.

12 Râgıb el-İsfahânî, s. 88; bk. Neml 29/14; En'âm 6/33; A'râf 7/51; Nahl 16/71; Ankebût 29/47, 49; Lokmân 31/32; Fussılet 41/28.

13 Âl-i İmrân 3/137; Hûd 11/59; Nahl 16/71; Neml 27/14; Fussılet 41/15; Burûc 85/19.

14 Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/152; Nisâ 4/13; En'âm 6/15; Tâhâ 20/121; Ahzâb 33/36; Hucurât 49/7.

15 Râgıb el-İsfahânî, s. 7, 304; İsrâ 17/89; Tâhâ 20/56; Furkān 25/50; Nâziât 79/17-21, 37-39.

İnkâr edenler, büyüklük saplantısı içinde olurlar (*istikbâr*).[16] Cehalete[17] ve bencil arzulara kapılmaları,[18] onları aldanışa (*gurûr*) sürükler.[19] Hakikate karşı nefret ve ondan kaçış (*nüfûr*)[20] yine gaflet içinde olmaları (*gaflet*),[21] Kâfirlerin diğer özellikleridir. Allah'ın emrine karşı gelmek (*'utüvv*),[22] haktan ve âyetlerden yüz çevirmek (*tevellî, i'râz, i'tidâ, sadf, nükûs*),[23] ısrarla inkârcı tutumu sürdürmek (*nükûb*),[24] vicdanın sesine rağmen inkâra devam etmek (*ifk, sarf*)[25] ve Allah'ın tek ilâh olarak anılmasından hoşlanmamak (*işmi'zâz*)[26] da inkârla ilgili diğer tavır ve tutumları ifade eden kelimelerdir.

16 Râgıb el-İsfahânî, s. 421; bk. Nisâ 4/172-173; A'râf 7/36, 40; Zümer 39/59; Müddessir 74/23; Leyl 92/8-9; Alak 96/6-7.

17 En'âm 6/111; A'râf 7/138; Hûd 11/29; Ahkāf 46/23.

18 A'râf 7/176; Kehf 18/28.

19 Mülk 67/20.

20 Râgıb el-İsfahânî, s. 501; İsrâ 17/41, 46; Furkān 25/60; Mülk 67/21; Fâtır 35/42.

21 Kehf 18/28; Meryem 19/39; Enbiyâ 21/1, 97; Zâriyât 51/10-14.

22 A'râf 7/77, 166; Zâriyât 51/43-45; Talâk 65/8-9; Mülk 67/21.

23 İsrâ 17/46; Tâhâ 20/48; Meâric 70/15-18; Müddessir 74/23; Kıyâme 75/32; Gâşiye 88/21-26; Leyl 92/16; Alak 96/13; En'âm 6/4; Hicr 15/81; Enbiyâ 21/24; Mü'minûn 23/71; Secde 32/22; Yâsîn 36/46; Sâd 38/67-68; Ahkāf 46/3; Cin 72/17; En'âm 6/46, 157; Mü'minûn 23/66-67.

24 Mü'minûn 23/74.

25 Mâide 5/75; En'âm 6/95; Tevbe 9/30; Yûnus 10/32, 34; Ankebût 29/61; Rûm 30/55; Fâtır 35/3; Zümer 39/6; Mü'min 40/62, 63, 69; Zuhruf 43/87; Münâfikūn 63/4.

26 Zümer 39/45.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sas), vahye muhatap olmuş, tebliğ görevine yeni başlamıştı. Mekkeliler, gerek ataları Hz. İbrâhim ve gerekse toplumdaki Yahudi ve Hıristiyanlar sebebiyle vahye yabancı değillerdi. Buna rağmen İslâm daveti gelince vahyi ve Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr ettiler. Bütün çağrılara kulaklarını tıkadılar, alaycı davranıp onu hafife aldılar. Hatta zaman zaman şiddete başvurdular. Mekkelilerin Allah'a iman etmesini çok isteyen Hz. Peygamber, onların inkârcı ve alaycı tutumları karşısında çok üzülüyordu. Ölümden sonra yeniden dirilecekleri kendilerine bildirilince buna: *"Sahi, biz, ölüp de toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra yeniden mi dirilecekmişiz? Geçmişteki atalarımızda mı?"*[1] sözleriyle karşılık vermişlerdi. Bu itiraza Resûlullah'ın ağzından vahyin cevabı çok netti: *"Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek."*[2] Ardından kıyamet günü asıl üzülecek ve acınacak duruma düşeceklerin inkâra dalanlar olacağı ilân edildi: *"Kuşkusuz o (kıyamet), bir tek korkunç sesten ibarettir, bunun ardından onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar. 'Eyvah!' diyecekler, 'İşte hesap günü!' Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür. (Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını, hepsini cehennemin yoluna sürün! Ve durdurun onları, çünkü sorguya çekilecekler!'"*[3]

---

1 Sâffât 37/16-17.
2 Sâffât 37/18: Taberî, XIX, 516-517.
3 Sâffât 37/19-24.

İNKÂR, SADECE ALLAH'A KUL OLMAYI REDDETMEKTİR

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَۚ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ
لَكُمْۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۜ
اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

"Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz sadece Rabbinize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. Şüphesiz O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."
(Zümer 39/7)

İnkâr, Allah'ın vahiyle bildirdiği hakikatlere inanmamak ve ilâhî buyruklara göre yaşamayı kabul etmemektir. Kur'ân çok net bir şekilde Allah'ı, Elçisi'ni, meleklerini, kitaplarını ve âhireti inkâr edenlerin büsbütün sapkınlığa düştüklerini belirtmiştir.[4] Hz. Nûh'tan Hz. Muhammed'e (sas) kadar bütün peygamberler, inkâr ile karşılaşmışlar, yalancılıkla itham edilmişlerdir.[5] Muhatapları, peygamberlerden doğru söylediklerine dair olağanüstü olaylar (*mûcize*) göstermelerini istemişlerdir.[6] Yüce Allah da peygamberlerini âyet ve mûcizelerle desteklemiştir. Kâfirler bunları da reddetmişler, peygamberleri büyücülükle itham etmişler[7] ve onların uyarılarını dikkate almamışlardır.[8] Yahut alay ve eğlence konusu yapıp Allah'ın elçilerini aşağılamışlar veya şiddet kullanarak peygamberleri susturmaya girişmişlerdir. Bununla da kalmamış ülkelerinden çıkararak onlardan kurtulma yoluna gitmişlerdir.[9] Oysa Kâfirler, peygamberlerin toplum içinde en güvenilir, itibarlı, özü-sözü doğru insanlar

---

4 Nisâ 4/136.
5 Ra'd 13/43; Nahl 16/113; Sâd 38/4, 14; Kāf 50/12-14.
6 Ra'd 13/27; İsrâ 17/90-93; Furkān 25/21.
7 Kasas 28/36; Rûm 30/58; Yâsîn 36/46; Sâffât 37/12-14; Kamer 54/2.
8 En'âm 6/5, 10; Hûd 11/8; Kehf 18/106; Şuarâ 26/6; Zümer 39/48; Mü'min 40/83; Câsiye 45/33; Ahkāf 46/26.
9 A'râf 7/60-61, 88; Enfâl 8/30; İbrâhîm 14/13; İsrâ 17/76, 94; Yâsîn 36/30; Zümer 39/56; Kehf 18/105-106; Enbiyâ 21/3, 36, 41, 68; Mü'minûn 23/33; Kamer 54/25; Tegābün 64/6.

olduklarını biliyorlardı.[10] Bununla birlikte, peygamberlerin tebliğ ettiklerini, kendi çıkarlarına ve atalarından devraldıkları hurafelere veya kendi bâtıl dinlerine göre yaşamanın önünde engel görüyorlardı. Bu nedenle peygamberleri, mevcut yapıya isyan etmek ve iktidar peşinde koşmak gibi asılsız iddialarla suçlayarak kendilerini haklı göstermeye çabalamışlardır.[11]

Kur'ân'ın beyanlarına göre insanı, inkâra sürükleyen temel etken, kendini yeterli görmek (*istiğnâ*) ve *kibir*dir. *İstiğnâ* kişinin kendi kendine yettiği ve başka bir varlığa hatta Yüce Allah'a ihtiyacı olmadığı yanılgısıdır. Genelde kendi gücüne, aklına, bilgisine, iktidarına ve malına güvenen insanlar imana yanaşmaz, bir yaratıcıya boyun eğmeyi kabullenmezler. Kibirli ve kendini yeterli gören bu kimseler, Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Hayır! Gerçek şu ki insan, kendisini yeterli görerek çizgiyi aşar."*[12] Hâlbuki âyetlerde de açıkça dile getirildiği gibi Yüce Allah, insanı yaratmak, bilmedikleri şeyleri ona öğretmek ve benzersiz nimetler vermekle ona büyük bir iyilikte ve ayrıcalıkta bulunmuştur. Fakat insan, gaflete kapılır, sahip olduğu nimetleri kendine mal eder, sonuçta bunları veren Allah'a nankörlük ederek haddini aşar. Bu tutum ve başkaldırı düpedüz bir kibrin neticesidir.[13] Bilindiği gibi kibir, insanın ezelî düşmanı olan İblîs'in de küfre düşmesinin temel sebebidir. İblîs, kibre kapılmış, bunun sonucunda inkâra sapmış, nankörlük etmiş ve ilâhî merhametten uzak tutulmuştur.[14] Aynı şekilde inkâr eden insan da kibre kapılmış, yaratıcısını, O'na boyun eğip emirlerine tutunmayı, yasaklarından kaçınmayı reddetmiştir.[15] İnsanlardan birçoğu peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri emir ve yasakları kabul etmektense, şeytanın yaptığı gibi bencilce ve arzularına göre yaşamayı seçmişlerdir. Bu kimseler Allah'ı tanımazlar, buyruklarını kabullenmez ve öngördüğü hayat tarzını benimsemezler.[16]

İnkâr edenler, Kur'ân'da farklı özellikleriyle anlatılır. Söz gelimi şeytan inkârcılara yaşadıkları hayatı güzel gösterir,[17] onlar da isyanlarıyla, mal ve çevreleriyle böbürlenir ve gururlanırlar.[18] Kapıldıkları bâtıl inançları ve dünya işleri hakkındaki bilgileriyle şımarırlar.[19] Dünya işlerini bilirler, ancak âhireti düşünmez ve ona

10 En'âm 6/33: Taberî, IX, 219-220; Mü'minûn 23/69: Taberî, XVII, 87-88.
11 Hûd 11/79, 87; Tâhâ 20/57; Mü'minûn 23/24; Sebe' 34/43; Mü'min 40/26.
12 Alak 96/6-7.
13 Alak 96/6-7: Taberî, XXIV, 532; Râzî, XXXII, 18-19.
14 Bakara 2/34; A'râf 7/12-13, 18; Sâd 38/75-77.
15 Nisâ 4/172-173: Taberî, XXXVI, 710.
16 A'râf 7/176; Kehf 18/28; Tâhâ 20/16; Furkān 25/43.
17 Enfâl 8/48; Nahl 16/63; Ankebût 29/38; Fâtır 35/8; Muhammed 47/14.
18 Mü'min 40/75: Kurtubî, XVIII, 383-384.
19 Mü'min 43/83: Râzî, XXVII, 92.

yönelik amel etmezler.[20] Allah'ın cezasından ve azabından emin bir şekilde hayatlarını yaşarlar.[21] Onlar, Yüce Allah'ı unuttukları için âhirette fayda verecek hayırlı amelleri yapmayı da unutmuşlardır.[22] Böyle bir hayata sahip sözde toplumun ileri gelenleri, sadece kendilerini değil etkiledikleri insanları da cehenneme sürüklerler.[23] İnsanları Yüce Allah'ın yolundan alıkoyarlar, hakikati çarpık ve çelişkili gösterirler.[24] Başkalarını da kendileri gibi inkâra ve dinsizliğe sürüklemeye çalışırlar.[25] Kâfirler, yaşadıkları dünyada Yüce Allah'ın sonsuz ilim ve kudretini gösteren âyetler üzerinde tefekkür etmezler.[26] Her insan için kaçınılmaz ve bir gün kendilerini yakalayıverecek olan ölüm hakkında düşünüp ibret almazlar.[27] Çünkü ötesini görmezler, sadece yaşadıkları hayata inanır ve körü körüne ona bağlanırlar.[28] Oysa hayat çok kısa ve az bir faydalanmadan ibarettir.[29] Kâfirlerin hayatın anlamını keşfetmek diye bir dertleri yoktur. Dolayısıyla yerin ve göğün boşa yaratıldığını, hayatın görünenin dışında bir anlamının olmadığını sanırlar.[30] Sağlam bilgiye değil, zanna uyarlar.[31] Gayb hakkında tahmine dayalı olarak ileri geri konuşurlar,[32] kendilerine verilen ilâhî öğütleri ciddiye almazlar.[33] Böylece bâtıl inançlara ve inkâra kapılıp sonuçta hüsrana uğrarlar.[34]

Kur'ân-ı Hakîm, Hz. Peygamber'in çağrısına tâbi olmayıp küfre sapanların, bilinçsiz bir şekilde atalarının izinden gittiklerini bildirir.[35] Onlar, Allah'tan gelen vahye şüpheyle bakmış,[36] hatta onun değerini kavrayamayıp benzerini getirme iddiasında bulunmuşlardı.[37] Vahyi, geçmişlerin masalları olarak gördüler ve onu küçümsediler.[38] Her fırsatta ilâhî uyarı ve bildirilerle alay ettiler.[39] Bu sebeple onu anlamadılar

---

20 Rûm 30/7: Begavî, III, 571.
21 A'râf 7/99: İbn Kesîr, VI, 355.
22 Haşr 59/19: İbn Kesîr, XIII, 499-500.
23 İbrâhîm 14/28-29: Kurtubî, XII, 140-142.
24 Nisâ 4/160, 167; A'râf 7/45; Enfâl 6/47; Hûd 11/19; Nahl 16/88.
25 Âl-i İmrân 3/100, 149.
26 A'râf 7/146-147, 179; Yûsuf 12/105; Muhammed 47/24.
27 A'râf 7/185; Vâkıa 56/60, 83-87.
28 En'âm 6/29; Câsiye 45/24-25; Nâziât 79/37-38.
29 Âl-i İmrân 3/196-197.
30 Rûm 30/7; Sâd 38/27.
31 En'âm 6/116; Yûnus 10/36, 66; Sâd 38/27; Necm 53/27-28.
32 Sebe' 34/53: İbn Kesîr, XI, 300.
33 Bakara 2/171; En'âm 6/36, 39; A'râf 7/179.
34 Tûr 52/12-16: İbn Âşûr, XXVII, 41-45.
35 Bakara 2/170: Taberî, III, 41-44.
36 Sâd 38/8: Taberî, XX, 26.
37 En'âm 6/93; Enfâl 8/31.
38 En'âm 6/25; Nahl 16/24; Furkān 25/5; Mutaffifîn 83/13.
39 En'âm 6/5, 10: Taberî, IX, 156-158, 165-166; Hûd 11/8; Kehf 18/106; Şuarâ 26/6; Zümer 39/48; Mü'min 40/83; Câsiye 45/33; Ahkāf 46/26.

ve ondan yararlanmadılar.[40] Hatta jest ve mimikleriyle okunan âyetlerden rahatsız olduklarını gösteriyorlardı.[41] Öyle ki, Kur'ân'ın benzetmesiyle Hz. Peygamber'in davetinden aslandan kaçan yaban eşekleri gibi kaçtılar.[42] Kur'ân'ın bütününü değil, işlerine geleni kabul ettiler, diğerlerini ise inkâr ettiler.[43]

İslâm davetinin değişik dönemlerinde şartlara bağlı olarak geçmiş peygamberlerin mücadelelerinden bahsedilir. Böylece öncekilerle Peygamberimiz dönemi inkârcılarının ortak yönlerine dikkat çekilir ve yaşadığı zorluklar karşısında Allah'ın Son Elçisi teselli edilir. Bu âyetlerden birinde şöyle buyurulur: *"Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrâhim'in kavmi, Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerinin bildirdiklerini) yalan saymışlardı. Aynı şekilde Mûsâ da yalancılıkla itham edilmişti. Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen!"*[44] Yine geçmişteki inkârcılarla Hz. Peygamber dönemi inkârcılarının birbirine benzediği âyette şöyle anlatılır: *"Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri (anlayışları) hep birbirine benziyor! Biz, kesin gerçeği bilmek isteyenlere âyetleri açıkladık."*[45]

Şirk, insanlık tarihi boyunca görülen en temel inkâr çeşididir. Bu sebeple bütün peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri ana konu, şirkten kaçınıp kulluğu sadece Yüce Allah'a yapmaları gerektiğidir.[46] Çünkü insanlar, bütün varlıkları yaratan tabiatüstü, aşkın bir varlığa zaten inanıyorlardı. Ancak değişik sebeplerle O'na ortak koşuyorlardı. Kur'ân'ın üzerinde en çok durduğu konu şirktir, denilebilir. Çünkü Kur'ân'ın karşılaştığı en yaygın yanlış inanç, Allah'ın birliğini tanımamak, O'nunla birlikte başka varlıklara tapınmaktır. Müşrikler, Yüce Allah'a özgü kimi sıfatların başka varlıklarda da olduğuna inanıyorlardı. Hatta taptıkları putları Allah'ı sever gibi seviyorlardı.[47] Allah'a yaklaştırırlar inancıyla da onlara kulluk ediyorlardı.[48] Âyette şirk koşan insanın hâli, gökten düşen, kuşların kapıştığı ve rüzgârın uzak bir yere sürüklediği kimseye benzetilir. Bununla, imanla yücelen insanın şirke

40 En'âm 6/25: Taberî, IX, 199-201.
41 Hac 22/72.
42 Müddessir 74/49-51: Taberî, XXIII, 454-462.
43 Ra'd 13/36; Hicr 15/91: İbn Kesîr, VIII, 279.
44 Hac 22/42-44.
45 Bakara 2/118.
46 Nahl 16/36.
47 Bakara 2/165.
48 Zümer 39/3.

girdiğinde büsbütün düşüş ve hüsran yaşadığı anlatılmaktadır. Böylece onun düşüncesi, kötü arzular tarafından, ifade yerinde ise, lime lime edilmekte ve şeytan onu inkâr vadisinde yapayalnız bırakmaktadır.[49] Bu yalnızlığın bir sonucu olarak, şeytana uyup Allah Teâlâ'ya ortak koşmalarından ötürü Müşriklerin kalplerine korku salınır.[50]

İnsana yapılabilecek en büyük kötülüklerden biri ona iftirada bulunmaktır. Ne yazık ki insanoğlu bu kötülüğü Yüce Yaratıcı'ya karşı yapmış, O'nun birliği, aşkınlığı ve yüceliği ile bağdaşmayan iddialar ileri sürmüştür. Şu iddialar Allah Teâlâ'ya yapılan çirkin iftiralardan bazılarıdır: "Allah, Muhammed'i peygamber olarak göndermemiştir. Allah, Kur'ân diye bir kitap indirmemiştir. Allah'ın eşi ve çocuğu vardır." Bugün olduğu gibi geçmişte de bu iddiaları ileri süren Müşrikler, Kur'ân'da zalimler olarak isimlendirilmektedir: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[51]

Kur'ân'da, en azılı inkârcılar olan Müşriklerin Allah hakkında bilgisizce tartıştıkları belirtilir.[52] Onlar, Allah Teâlâ'nın iradesini, evrenin yaratıcısı olmasını, peygamber göndermesini, kitap indirmesini ve dine çağırmasını inkâr etmiş, bu konularda tartışmaya girmişlerdi. Çünkü onlar, bu âlem üzerinde düşünmüyor ve başlarını kaldırıp kâinattaki muhteşem düzene bakmıyorlardı. Eğer böyle yapsalardı âlemin eşsiz, bilgi, irade ve güç sahibi bir yaratıcısının olduğunu, bu yaratıcının peygamberler ve kitaplar gönderdiğini kavrar, neticede Allah hakkında tartışmaktan da vazgeçerlerdi.[53] Bu bağlamda Müşrikler, Allah hakkında aslı esası olmayan birtakım tahminlerde de bulundular. "Allah bilmez, Allah görmez." gibi asılsız iddiaları, sonuçta bu insanları büyük bir cezaya ve hüsrana sürükledi.[54] Hz. Peygamber'in çağdaşı olan Yahudiler de Allah Teâlâ'nın büyüklüğü ile bağdaşmayacak tarzda ileri geri konuştular. Nitekim onlar "Allah'ın eli bağlıdır.",[55] "Allah fakirdir, biz zenginiz."[56] demişlerdi. Böylece onlar, hâşâ Yüce Yaratıcı'nın cimriliğini ima edip insanların yardımına muhtaç olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdi.

Müşrikler, vahyi, mûcizeleri ve diğer delilleri yalanladılar. Aslında bunlar, peygamberler tarihinde çokça karşılaşılan davranışlardır. Nitekim âyette *"Rablerinin*

---

49 Hac 22/31: Râzî, XXIII, 33.
50 Âl-i İmrân 3/151: Taberî, VI, 127-128.
51 En'âm 6/21: Taberî, IX, 188; Mâtürîdî, V, 31. Ayrıca bk. Hûd 11/18; Zümer 39/60.
52 Hac 22/3-4: Taberî, XVI, 459-460.
53 Lokmân 31/20; Hac 22/3: Mâtürîdî, IX, 342.
54 Fussılet 41/22-23: Taberî, XX, 409-414.
55 Mâide 5/64: İbn Kesîr, V, 278.
56 Âl-i İmrân 3/181: Beyzâvî I, 317.

âyetlerinden onlara ne zaman bir âyet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler."[57] buyurulur. Allah'ın yegâne ilâh oluşuna işaret eden bu delilleri (*ayât*) inkâr edenlerin, şiddetli bir azaba çarptırılacakları ifade edilir.[58] Evrende güneş, ay, yıldızlar, bulutlar, dağlar, nehirler, denizler gibi Allah'ın eşsizliğine işaret eden sayısız kanıt vardır. İnkârcılar, bunları her gün görürler, fakat bunlardan öğüt almazlar:[59] *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."*[60]

Kur'ân nazil olmadan önce Müşrikler, bir ilâhî kitapları olması hâlinde mutlaka Allah'ın gerçek kulları olacaklarını iddia ediyorlardı. Fakat bu kitap gelince onu inkâr etmekten hiç çekinmediler.[61] Hz. Muhammed Mustafa'nın (sas) yaptığı iman çağrısı karşısında küfür ve inkârın her türlüsünü sergilediler. Hatta onlar Kur'ân'a öncekilerin masalları,[62] açık bir sihir,[63] Hz. Muhammed'in uydurması,[64] başka bir insanın öğretmesi[65] gibi bir çok iftira attılar. Oysa Kur'ân, hiçbir yanlış içermeyen, hüküm ve hikmet sahibi, her türlü övgüye layık Yüce Allah'tan gelmişti. Dolayısıyla o, iman eden kimseler için eşsiz bir rehber ve şifa kaynağı idi.[66]

Kur'ân-ı Kerîm'in şiddetle reddettiği inkârcı tutumlardan biri, Yahudi ve Hıristiyanların, kendilerine gönderilen kitaplara ve Kur'ân'a olan saygısızlıklarıdır. Onlar, kitaplarını geriye atıp hayatlarından çıkarmış, hükümlerini değiştirip bozmuşlardır. Bazıları da kutsal kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını reddetmek, kitabın doğru olduğunu gizlemek ve dünyevî çıkarlar uğruna ona ihanet etmek gibi tavırlar sergilemişlerdir.[67] İşte bunların hepsi ilâhî kitabı inkârın farklı boyutlarıdır. Kutsal kitaplara olan bu inkârcı tutumla yakından ilgili diğer bir konu da peygamberlere iman edilmemesidir. Çoğu zaman inkârcılığın başlangıcı burasıdır. Meselâ Müşrikler, kendileri gibi yiyen içen, çarşıda alışveriş yapan birinin, yani Peygamberimizin vahiy alabileceğini kabullenemediler.[68] Oysa ondan önce gelen bütün peygamberler de bu beşerî özelliklere sahip kimselerdi.[69]

---

57 Yâsîn 36/46: Taberî, XIX, 447-449; İbn Kesîr, II, 366.
58 Âl-i İmrân 3/4; Nisâ 4/56: Taberî, V, 184-185; VII, 163-167.
59 Yûsuf 12/105: Mâtürîdî, VII, 369-370.
60 Yûsuf 12/105.
61 Sâffât 37/167-170.
62 Nahl 16/24; Mü'minûn 23/82-83.
63 Sebe' 34/43.
64 Furkān 25/4-5: Taberî, XVII, 397-401.
65 Nahl 16/103-104: Taberî, XIV, 364-371.
66 Fussılet 41/42, 44: Taberî, XX, 446.
67 Bakara 1/42, 79, 85, 101: Taberî, I, 605-611, II, 163-170, 205-217, 311-312. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 2/187; Nisâ 4/150; Mâide 5/13-14, 41.
68 Furkān 25/7: Taberî, XVII, 402-404.
69 Furkān 25/20.

Kur'ân'da dini inkârla ilgili en çok yer alan konulardan birisi de münafıklık ve Münafıklardır. Münafıklar, imanla inkâr arasında gidip gelen,[70] inanmış gibi görünen ancak kâfirlikten yana olan kimselerdir. Dolayısıyla onlar, Yüce Allah'ı ve Elçisi'ni inkâr eden, kısaca İslâm'ı bırakıp küfre koşanlardır.[71] Onların bu iki yüzlü tutumları âyette açıkça ortaya konmaktadır: *"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın Elçisi'sin.' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi Elçisi olduğunu Allah elbette biliyor, ama Allah tanıklık eder ki Münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler. Onlar yeminlerini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişlerdir. Onların yaptıkları ne kadar çirkin! Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar."*[72] Münafıklar, Peygamber'in hükmüne değil tâgūtun yani şeytanın hükmüne razı olurlar, böylece imansızlık girdabına kapılırlar.[73] Daima yalan söylerler,[74] Müminlerle iç içe yaşamalarına rağmen zor zamanlarda onları yüzüstü bırakırlar. Meselâ savaş ve savunmaya çağırıldıkları zamanlarda yüz çevirirler, böyle zamanlarda *"Onlar imandan çok küfre yakındırlar."*[75] Münafıklar Allah'a, O'nun âyetlerine ve Hz. Peygamber'e böyle davrandıkları için, Allah bu dünyada onlara lânet etmiştir, onlar âhirette de Kâfirlerle birlikte cehenneme atılacaklardır.[76] Çünkü onlar Allah'ı unutmuşlardır, Yüce Allah da onları unutmuştur.[77]

Âhireti inkâr da, tarih boyunca çokça tekrarlanmış bir sapmadır. Hz. Peygamber'in muhataplarının da en fazla itiraz ettiği iman konularından biri, Allah'ın birliği diğeri ise âhiretti.[78] Aslında insan tabiatında ebedî yaşama tutkusu vardır.[79] Buna rağmen Kâfirler, ölümden sonra yeni bir hayata gözlerini açacaklarını[80] ve dünyada yaptıklarından hesap vereceklerini kabul edememişlerdir.[81] Dolayısıyla peygamberlerin haber verdiği kıyamet, âhiret, hesap, cennet ve cehennem gibi hakikatleri inkâr etmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber dönemi Müşrikleri gibi, "Sözünü ettiğiniz

---

70 Nisâ 4/137.
71 Âl-i İmrân 3/176; Mâide 5/41; Tevbe 9/74, 84, 125.
72 Münâfikūn 63/1-3: Taberî, XXII, 650-652.
73 Nisâ 4/60, 65: Taberî, VII, 188-195, 200-205.
74 Tevbe 9/107; Münâfikūn 63/1.
75 Âl-i İmrân 3/166-167: Taberî, VI, 220-225.
76 Nisâ 4/140; Tevbe 9/55, 85; Feth 48/6.
77 Tevbe 9/67: Taberî, XI, 548-549.
78 En'âm 6/113; A'râf 7/45; Nahl 16/60; İsrâ 17/10; Neml 27/4-5; Rûm 30/7; Sebe' 34/8; Fussılet 41/7.
79 A'râf 7/20.
80 Nahl 16/38; Ra'd 13/5; İsrâ 17/49, 98; Mü'minûn 23/82-83; Neml 27/67-69; Secde 32/10; Sebe' 34/7; Yâsîn 36/77-78; Sâffât 37/16-18; Kāf 50/2-3; Vâkıa 56/47-48; Mümtehine 60/13; Tegābün 64/6-7; Cin 72/7.
81 Sâffât 37/21; Mü'min 40/27; İnfitâr 82/9; Secde 32/20; Sebe' 34/42.

kıyamet ne zamanmış!" diyerek bunları hafife almışlardır.[82] Peygamberler, hayatları boyunca işte bu inkârcı tutumla mücadele etmişlerdir.

HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNİ REDDETMEK İNKÂRIN TA KENDİSİDİR

اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ
وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلاً ﴿١٥٠﴾ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
حَقًّا وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَاباً مُهِيناً ﴿١٥١﴾

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, '(Peygamberlerin) bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve böylece (iman ile inkâr) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek Kâfirler bunlardır ve biz Kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."

(Nisâ 4/150-151)

Hak-bâtıl mücadelesi, insanlık tarihinin en önemli gerçeklerinden biridir. Bu mücadelede tevhidi, adaleti ve barışı Allah'ın gönderdiği seçkin kullardan, peygamberler temsil etmişlerdir. Onların çağrısına uymayan inkârcılar da şirkin, zulmün ve fesadın peşinde koşmuşlardır. Bu çerçevede doğru yoldan sapmamaları için insanlar daima peygamberlerle ve onların Allah'tan getirdikleri kitaplarla desteklenmiştir. Yüce Allah'ın bu seçkin kulları bu uğurda olanca samimiyet ve gayretlerini ortaya koymuşlardır. Nitekim Hz. Mûsâ'nın, imana gelmeleri için İsrâiloğullarına şöyle dediği bildirilir: *"Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş Elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz hâlde ne diye beni üzüyorsunuz?"*[83] Tarihin bir gerçeği de vaktiyle bir peygambere inanıp bağlanan bazı toplulukların sonra verdikleri

82 Yûnus 10/48: Taberî, XII, 189. Ayrıca bk. Enbiyâ 21/38; Şuarâ 26/6; Neml 27/71; Sebe' 34/29; Yâsîn 36/48; Şûrâ 42/18; Kıyâme 75/6.

83 Saf 61/5.

sözden caymalarıdır.[84] Onlar, sorumluluklarını unutup ilâhî emirlere karşı lakayt davranmışlardır. Bunun bir sonucu olarak onların kalplerinin kaskatı kesildiği ve taştan daha duyarsız hâle geldikleri anlatılır.[85] Doğru yoldan sapan bu topluluklar, doğal olarak kendi aralarında ihtilâfa düşmüş, birlik ve beraberliklerini de kaybetmişlerdir.[86]

Kur'ân'da Yahudilerin inkârı çeşitli yönleriyle ele alınmış dünya ve âhirette bunun doğuracağı acı sonuçlardan bahsedilmiştir. Meselâ onlar, peygamberlere saygısızlık yapmaları, daha da ileri giderek bazı peygamberleri öldürmeleri sebebiyle ağır bir şekilde kınanmışlardır.[87] Yine Yahudilerin Üzeyir'i, Hıristiyanların ise Hz. Îsâ'yı aşırı yüceltmeleri, hatta "Allah'ın oğlu" diyerek kutsallaştırmaları da şiddetle reddedilmiştir.[88] Elbette ki onlar Allah'ın seçtiği ve örnek alınması gereken üstün şahsiyetlerdir. Ancak nihayetinde peygamberler de insandır ve Allah'ın birer kuludur.[89] Hıristiyanlar, "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir." ya da "Allah üç unsurdan biridir." diyorlardı. Böyle diyenler Allah'a ortak koşmuş ve kâfir olmuşlardır. Kur'ân, ilgili âyetler vesilesiyle Peygamberi'nin ağzından bir anlamda onlara şu uyarıyı yapmıştır: Ey cahil Hıristiyanlar! Sizin iddia ettiğiniz gibi gerçekten Mesîh, Allah olsaydı ki böyle bir durum asla yoktur, kendisi ve annesinin ölümü geldiğinde, Yüce Allah'ın emrini geri çevirmeye gücü yeterdi. Oysa Allah Teâlâ onun annesinin canını aldı, ancak o bunu hiç de engelleyemedi. İşte ibret alacaksanız bunda sizin için ibretler vardır.[90]

Yahudi ve Hıristiyanların bir beşeri kutsallaştırmaları sadece peygamberlerden ibaret de değildi. Onlar, din adamlarına da kayıtsız şartsız itaat ederek onları tanrılaştırıp (*erbâb*) şirke düşmüşlerdi.[91] Ayrıca Medine'de yaşayan Yahudilerin, "cibt" ve "tâgūta" yani sihirbazlara ve şeytana iman ettikleri ifade edilir. Hâlbuki onlar, bunun küfür ve bunlara iman etmenin şirk olduğunu da biliyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi, onlar Müşriklerin Müminlerden daha doğru bir yolda olduklarını söylüyorlardı.[92]

---

84 Mâide 5/13.
85 Bakara 2/74: Taberî, II, 129-133.
86 Bakara 2/84-85; Mâide 5/14.
87 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21, 112; Mâide 5/70, 78; Saf 61/5.
88 Tevbe 9/30-31.
89 Nisâ 4/171: Taberî, VII, 701-705; İbn Kesîr, IV, 385-390.
90 Mâide 5/72-73: Taberî, VIII, 578-581.
91 Tevbe 9/31: İbn Kesîr, VII, 179.
92 Nisâ 4/51: Taberî, VII, 141-147.

Medine'de Son Peygamber'in özelliklerini bilen, onun geleceğine inanan, ancak geldiğinde kendilerinden olmadığını görünce kıskançlıklarından onu inkâr eden Yahudi ve Hıristiyanlar vardı. Şu âyet onların bu durumunu bizlere haber vermektedir: *"İman edip bu Resûl'ün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."*[93] Bu âyetlerin devamında, imandan sonra küfre sapanların sonra da bu konuda aşırı gidenlerin, iş işten geçtikten sonra yaptıkları bu geç kalmış tövbelerinin asla kabul edilmeyeceği belirtilir. Kâfir olarak can veren bu kimseler, kurtulmak için dünya dolusu altını fidye verseler de bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Bu kimseler, çok acı bir azaba çarptırılacaklar ve bundan da onları hiç kimse kurtaramayacaktır.[94] Medine'deki Yahudiler ayrıca şu tutumları sebebiyle ağır eleştirilere ve uyarılara uğramışlardır: Kur'ân'a inanmamak, Hz. Muhammed ile alay etmek,[95] peygamberler arasında ayrım yapmak,[96] Müslümanları kıskanmak, onların iyiliklerini istememek,[97] onları dinden döndürmeye çalışmak,[98] dünyevî çıkarlar için gerçeği gizlemek,[99] dünya menfaati karşılığında Allah'ın hükümlerini terk etmek[100] doğru yol karşılığında sapkınlığı tercih etmek.[101]

İnkârın bir diğer görünümü de meleklerle ilgilidir. Müşrikler melekleri Allah'ın kızları sayıyorlardı.[102] Yahudiler ise meleklere düşmanlık ediyorlardı.[103] Çünkü Cebrâil'in savaş ve şiddet getirdiğine inanıyorlardı. Onun yerine müjde ve bereket getirdiğini kabul ettikleri Mîkâil'i elçi melek olarak görürlerdi.[104] Hıristiyanlar da melekleri tanrı kabul ediyorlardı.[105] Bu durum Hz. Îsâ'nın şahsında şöyle reddedilir: *"O peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez). Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"*[106]

---

93 Âl-i İmrân 3/86: Taberî, V, 561.
94 Âl-i İmrân 3/90-91: Taberî, V, 563-572.
95 Bakara 2/91, 104; Nisâ 4/46, 47.
96 Bakara 2/89-91; Nisâ 4/150-151.
97 Bakara 2/90, 105, 109; Âl-i İmrân 3/19.
98 Âl-i İmrân 3/100, 149-150.
99 Bakara 2/159, 174; Âl-i İmrân 3/187.
100 Mâide 5/44.
101 Bakara 2/175.
102 Sâffât 37/149-150; Zuhruf 43/19: Taberî, XIX, 640-641; XX, 566-567.
103 Bakara 2/97-98; Enbiyâ 21/26-27.
104 Bakara 2/97-98: Taberî, II, 283.
105 Âl-i İmrân 3/80; Nisâ 4/172-173: Taberî, V, 533-535; VII, 707-708.
106 Âl-i İmrân 3/80.

İNKÂR, DÜNYADA SIKINTI ÂHİRETTE HÜSRANDIR

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْر۪ي فَاِنَّ لَهُ مَع۪يشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ
رَبِّ لِمَ حَشَرْتَن۪ٓي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَص۪يراً ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَس۪يتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ
الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾ وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak dirilteceğiz. O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak diriltin? Hâlbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!' Haktan sapan ve Rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."

(Tâhâ 20/124-127)

İman, insana verilen en büyük müjde, en değerli nimettir. Allah Teâlâ, mümini küfrün karanlıklarından imanın aydınlığına çıkarmıştır. Ona imanı sevdirmiş, kalbini imanla süslemiş ve şenlendirmiş, küfrü ve isyanı da ona çirkin göstermiştir.[107] Yine rahmeti, hidayeti, yardımı ve melekleriyle onu desteklemiştir.[108] Dolayısıyla Hz. Peygamber'e inananlar, dinden dönmekten[109] ve küfre sapmaktan sakındırılmıştır.[110] Yine Resûlullah'ın ashâbı, âyetlerin inkâr edildiği ve hafife alındığı ortamlarda bulunmamaları, aksi takdirde inançsızlara benzeyecekleri konusunda uyarılmışlardır.[111] Onlara Müslümanlarla savaşanların safında yer alan yakınlarına ve akrabalarına karşı da mesafeli olmaları emredilmiştir.[112]

---

107 Hucurât 49/7-8.
108 Mücâdele 58/22: Mâverdî, V, 495.
109 Bakara 2/217; Mâide 5/5.
110 Nûr 24/55.
111 Nisâ 4/140.
112 Mücâdele 58/22: Taberî, VII, 602-605; XI, 383-384.

Allah Resûlü'nün çevresinde Müslüman kılığında inkârcılar vardı. Bunlar Kur'ân'ın ifadesiyle imana karşılık küfrü satın alan münafık kimselerdir ki, dinden çıkmaları ile Yüce Allah'a değil, aksine ilâhî azaba uğrayacakları için sadece kendilerine zarar vermişlerdir.[113] Küfre düşen insanların durumları ve ruh hâlleri Kur'ân'da daha başka misallerle de anlatılmıştır. Şu âyet bunun güzel örneklerinden biridir: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte Kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir."*[114] Âyette imana eren kişi, ölümden sonra dirilen ve aydınlıkta yürüyene, inkârcı ise zifiri karanlıklara gömülen kimseye benzetilmektedir. Başka bir ifadeyle inkârcı insan ölü gibidir, hayat bulabilmesi ancak iman etmesine bağlıdır. Yine Kur'ân'da küfür karanlıklarla, iman ise nurla özdeşleştirilir.[115] Dolayısıyla karanlıklardan kurtulup aydınlığa erişmek ancak imanla mümkündür. Şu âyette de inkâr edenlerin yaşadığı durum, yüksek bir yere tırmanan kimsenin hissettiği nefes darlığına benzetilir. *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar, kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."*[116]

Allah Teâlâ'ya inanan, hicret edip inandığı yolda cihad eden Müminler, O'nun merhametini ve ebedî hayatta cennetine girmeyi ümit ediyorlardı.[117] Allah'ın varlığına ve birliğine götüren delilleri, kıyameti ve hesabı inkâr eden Müşrikler ise Yüce Allah'ın âhiretteki rahmetinden ümitlerini kesmişlerdi.[118] Tâhâ sûresinde Kur'ân'dan yüz çeviren inkârcıların zor bir yaşantı sürecekleri anlatılır.[119] Dünyaya olan hırsları ve sürekli daha fazlasını istemeleri sebebiyle, onların yaşantıları sıkıntılı ve ruh hâlleri dağınıktır.[120] Müminler ise Hudeybiye sürecini anlatan âyetlerde de görüldüğü gibi, Allah'a dayandıkları ve O'nun rahmetini ümit ettikleri için, kalpleri huzur ve sükûn içerisindedirler.[121]

İnkârcılar, yaptıkları iyilikleri Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmazlar. Burada dünyevî beklentiler belirleyicidir. Onlar bu iyiliklerinin karşılığını dünyada iken aldıkları için âhirette hiçbir karşılık göremezler. Bu durum âyette çarpıcı bir

113 Âl-i İmrân 3/177: Taberî, VI, 258-259.
114 En'âm 6/122.
115 Bakara 2/257.
116 En'âm 6/125.
117 Bakara 2/218: Taberî, III, 667.
118 Ankebût 29/23: Taberî, XVIII, 380.
119 Tâhâ 20/124.
120 Tâhâ 20/124-127: Râzî, XXII, 130.
121 Feth 48/4, 18: Taberî, XXI, 245-246, 278.

benzetmeyle şöyle anlatılır: *"Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış), derin bir sapkınlıktır."*[122] Yine Allah Resûlü'ne hitaben inkârcıların amellerinin durumu şöyle ifade edilir: *"De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.' İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir."*[123]

Müminler, Yüce Allah'ın desteğini, iyiliğini ve hoşnutluğunu kazanırlarken Kâfirlerin bundan payı olmayacaktır: *"Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz O, inkârcıları sevmez."*[124] Cenâb-ı Hak, küfre razı olmadığından[125] inkâr eden ve bu şekilde ölenler, Allah'ın ve meleklerin lânetine uğrayacaklardır. Onlar, âhirette kendilerini kurtarmak için her şeylerini feda etmiş olsalar bile asla bağışlanmayacak, dahası ağır bir şekilde azarlanacaklardır.[126] Âkıbetleri çok kötü olacak;[127] korkunç cehennem azabıyla cezalandırılacaklar[128] ve orada unutulacaklardır.[129] Cehennemden çıkmak için yalvaracaklar, ancak bu hiçbir fayda sağlamayacaktır. *"Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zalim insanlarız."* dediklerinde Allah onlara şöyle cevap verecektir: *"Yıkılın karşımdan! Artık bana bir şey söylemeyin!"*[130] Bir başka âyette de inkârcıların âhiretteki durumu şöyle anlatılır: *"İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız. Ve onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[131] Buna göre inkârcılar, tekrar dünyaya dönmek ve

---

122 İbrâhîm 14/18.
123 Kehf 18/103-106.
124 Rûm 30/45.
125 Zümer 39/7.
126 Bakara 2/161; Âl-i İmrân 3/90-91; Mü'minûn 23/107, 108; Muhammed 47/34.
127 En'âm 6/30; Rûm 30/10; Secde 32/20; Tûr 52/12-14; Mutaffifîn 83/17.
128 Bakara 2/39; Âl-i İmrân 3/106; Mâide 5/10, 86; Hûd 11/17, 105-107; Tâhâ 20/74; Hac 22/57; Vâkıa 56/92-94; Hadîd 57/19; Tegâbün 64/10; Abese 80/42; A'lâ 87/11-13; Beyyine 98/6.
129 A'râf 7/51, 53; Câsiye 45/34-35; Secde 32/14.
130 Mü'minûn 23/107, 108.
131 Fâtır 35/36-37.

iman edip sâlih ameller işlemek isteyecekler, ancak bu talepleri kabul edilmeyecektir. Nihayet, azaptan hiçbir kurtuluş çaresi olmadığını anladıklarında, toprak olup gitmiş olmayı isteyeceklerdir. Âyette bu acı tablo da şöyle tasvir edilir: *"Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık."*[132]

Bütün varlıklar, kendilerini var eden Allah Teâlâ'ya teslim olmuş ve O'nun koyduğu kanunlara göre hareket etmektedirler. İnsan için doğru ve gerçekçi olan da Yaratan'ı tanıyıp O'na itaat etmesidir. O'nun gönderdiği dini reddetmek, aslında yaratılışla ve bütün evrende geçerli olan kanunla çatışmak demektir. Aynı zamanda inkâr insanı dünyada karanlıklara sürükler. Görünürde lüks ve zenginlik içinde yaşasa da inkârcı kimse, mânen çıkmazlar içine düşer. Âhiretin varlığını kabul etmediğinden dünyaya aşırı bağlanır, lâkin gün be gün dünyanın elinden uçup gittiğini görmek onu sonsuz bir ıstıraba sürükler. İnkârcının karşılaşacağı esas zorluk ve sıkıntılar ise âhirettedir. O, hem cennetten ve Allah'ın rızasından mahrum kalır hem de azabın en korkuncu olan cehennemle cezalandırılır. İnkâr, dünya ve âhirette zarar ve hüsrana sebep olduğundan inkârcılar bu tutumlarından vazgeçmeye çağrılır, Müminler de bu tehlikeye karşı sürekli uyarılırlar. İki dünya mutluluğu sadece imanla mümkündür. Bu yüzden Kur'ân bize küfrün mahiyetinden ziyade onun insanın iç dünyasında ve sosyal hayatta yaptığı tahribatı, âhirette yol açacağı dayanılmaz azabı anlatır. Onun amacı, teori ortaya koymak değil gerçeği gözler önüne sermektir. Kısaca Yüce Allah'tan uzak bir dünya hayatı, imansız bir kalp, kâfirlikle yoğrulmuş tutum ve davranışlar, insanın fıtratına aykırıdır.

132 Nebe' 78/40.

NİFAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ
مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

"Allah kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi."

(Tevbe 9/77)

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Kalplerinde hastalık olan (Münafıklara) gelince, bu onların (manevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."

(Tevbe 9/125)

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

"(Münafıklar) iman edenlerle karşılaşınca 'İnandık.' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz.' derler."

(Bakara 2/14)

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌۘ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذ۪ي تَقُولُۜ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَۚ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٨١﴾

"Sana 'Başüstüne!' diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, (hile ve entrikayla) senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen bunlara aldırma ve Allah'a güven, (güvenilecek) vekil olarak Allah yeter."

(Nisâ 4/81)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ
اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا
فِي صُدُورِ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠﴾

"İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz.' derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünür (korkar ve boyun eğerler). Ama Rabbinden Müminlere bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek Müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk.' derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?"

(Ankebût 29/10)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا ف۪ي قَلْبِه۪ۙ
وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ ف۪يهَا وَيُهْلِكَ
الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

"İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu hâlde kalbindekinin (doğru olduğu konusunda) Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."

(Bakara 2/204-205)

اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ فِي الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِۚ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَص۪يراًۙ ﴿١٤٥﴾

"Şüphe yok ki Münafıklar cehennemin en alt katındadırlar, artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."

(Nisâ 4/145)

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ
بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ اِنَّ اللّٰهَ
جَامِعُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْكَافِر۪ينَ ف۪ي جَهَنَّمَ جَم۪يعًا ﴿١٤٠﴾

"O size Kitap'ta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette Münafıkların ve Kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

(Nisâ 4/140)

مُذَبْذَب۪ينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلًا ﴿١٤٣﴾

"(Münafıklar) inkârla iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Müminlere) ne de bunlara (Kâfirlere) bağlanıyorlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir çıkar yol bulamazsın."

(Nisâ 4/143)

ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

"Kalplerinde (Münafıklıktan kaynaklanan) bir hastalık vardır, Allah da onlardaki bu hastalığı arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır."

(Bakara 2/10)

Kur'ân-ı Kerîm'de *nifak* kelimesinin kök hâli üç, fiil formu da iki yerde geçer. *Münafık* ismi yirmi yedi âyette yer alır. Seksenden fazla âyette nifaka düşenlerin inançlarından ve ahlâkî yapılarından bahsedilir. Mekkî sûrelerde nifak olgusuna az değinilir.[1] Çünkü Mekke döneminde nifakı doğuran sebepler yok gibidir. Nifak konusu, Medenî sûrelerde daha çok yer bulur.[2] Tevbe sûresi, bu konuyu geniş olarak ele alır.[3] Ayrıca Kur'ân'da Münâfikûn isminde müstakil bir sûre vardır.[4]

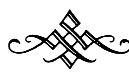
Nifak kişinin özü ile sözünün birbirine uymaması,[5] inanmadığı hâlde inanmış görünmesidir.[6] Nifakı davranış hâline getirene *münafık* denir. *Nifak kelimesi,* köstebeğin gizlenmek için kazdığı çukurda tehlike hâlinde kaçmasını sağlamak üzere açtığı ikinci deliğin adı olan *nafika* kelimesinden türemiştir. Tehlike birinci delikten gelirse köstebek hemen diğer deliğe gider ve kendisini kurtarır.[7] Araplar tarafından muhatabını aldatanlar için de kullanılmış olan kelime, bu anlamıyla Kur'ân'da da yer almıştır. Nifakın temelinde güvensizlik, korku, şüphe ve tereddüt vardır. Bunun için, *münafık* bilerek yalan söyler, verdiği sözden döner ve emanete hıyânet eder.[8] Ortaya koydukları davranışlar, günahtır ve fâsıklıktır.[9]

Nifak konusunun şu kavram ve kelimelerle ilgisi bulunmaktadır: *İstikbâr* (kendini büyük görme), *küfür, şirk, inkâr, kizb* (yalanlamak), *fesâd, fısk* (doğru yoldan çıkmak), yüz çevirmek, olumsuz düşünceler beslemek, *hud'a* (hile yapmak), *tezebzüb* (iman ve küfür arasında bocalamak), *tereddüd* (kararsızlık), cehennem, *eleddü'l-hısâm* (şiddetli düşmanlık), *helâk, şeytan-şeyâtîn, 'umy* (manevî körlük), *summ* (manevî sağırlık), *bükm*

1 Hac 22/11, 53; Ankebût 29/10-13; Müddessir 74/31.
2 Bakara 2/8-20; Âl-i İmrân 3/119, 167; Nisâ 4/59-63, 81, 137-145; Mâide 5/51-53; Enfâl 8/47-49; Nûr 24/50; Ahzâb 33/12; Feth 48/6; Hadîd 57/13-15.
3 Tevbe 9/45-50, 53-58, 61-69, 75-87, 93-97, 101, 107, 125.
4 Münâfikûn 63/1-8.
5 Bakara 2/8: Râzî, II, 66.
6 Cürcânî, s. 254; Râgıb el-İsfahânî, s. 502.
7 İbn Manzûr, X, 358-360; Cevherî, IV, 1560.
8 Tevbe 9/77: Taberî, XI, 577; Buhârî, "Îmân", 33.
9 Tevbe 9/67.

(manevî dilsizlik/gerçeği konuşmamak), *la yeş'urûn* (hissetmezler/farkına varmazlar), *la ya'lemûn* (bilmezler), *rahbet* (korkmak), *'aduvv* (düşman, düşmanlık). Münafıklığın, *maraz* (kalpteki hastalık), *irtiyâb* (şüphe duymak), *rayb* (şüphe), *rics* (pislik) gibi kalbî hastalıklarla da ilgisi vardır. Nifakın zıddı ise *sıdk* ve *sadakat*tir (doğruluk).

Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri, aralarındaki anlaşmazlıklara son vermek istiyorlardı. Bu yüzden Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün liderliğinde birleşmek üzereydiler. Bu sırada Allah Resûlü'nün Medine'ye hicreti gerçekleşti. Abdullah b. Übey bu olaydan çok rahatsız oldu. Ama şartlar onu İslâm'a girmeye mecbur kıldığı için bu dine girmiş göründü. İçindeki haset ve kin duygusu ise günden güne büyüdü. Bundan sonra, gizli bir şekilde ve dolaylı yollarla sürekli bu kinini dışa vurmaya çalışacaktı. Tabii ki bu arada Hz. Peygamber'e ve Müminlere şirin görünmeyi de ihmal etmeyecekti. Nitekim o, bazen Hz. Peygamber'e iltifat ediyor, onu dinlemeleri ve emirlerine itaat etmeleri için yanında bulunanlara tavsiyede bulunuyordu.[1] Medine'deki Yahudilerden Benî Kaynukā' kabilesi, Bedir Savaşı sonrasında, önceden varmış oldukları antlaşmalara uymamaya başlamışlardı. Hz. Peygamber onlara karşı harekete geçince Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'in zırhından tutmuş ve "Allah'a yemin olsun ki, müttefiklerimizi affetmedikçe seni bırakmam. Çünkü onlar, düşmanlarımızla yaptığımız her savaşta yanımızda yer aldılar." demişti.[2] Bu esnada mescidde bulunan Müslümanlar eteğinden tutarak onu susturmuşlardı. Toplum içinde küçük düşürüldüğünü düşünen Abdullah, öfkelenerek mescidi terk etmişti. Sonradan özür dilemesi istense de öfkesi dinmemiş ve özür dilemeyeceğini söylemişti.[3] Abdullah b. Übey, Uhud Savaşı öncesinde de bir bahane bularak üç yüz kişilik grupla savaş meydanından ayrıldı. Bu tavrıyla onun nifakı artık kesin olarak anlaşılmıştı.[4] Benî Nadîr olayında da açıkça Müslümanlara karşı tavır almış, Yahudilerle gizli işbirliğine gitmişti. Mustalikoğulları Gazvesi'nde ise ensar ve muhacirlerden iki Müslüman'ın tartışmasını

1 İbn Hişâm, II, 105.
2 İbn İshak, s. 295.
3 İbn İshak, s. 324.
4 Âl-i İmrân 3/122: Taberî, VI, 13; İbn Sa'd, II, 50.

alevlendirerek büyük bir fitne çıkarmış,[5] bu sırada çıkan İfk hadisesinde fitneyi körükleyerek hem Hz. Peygamber'e hem de Müslümanlara büyük sıkıntılar yaşatmıştı.[6] Kendisini şehrin büyüğü görerek, küçümsediği muhacirleri Medine'den çıkaracaklarını söylemişti. Bu olaylar sırasında inen âyetler, isim vermeden Münafıkların iç dünyalarını ve davranış biçimlerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.

NİFAK, KÜFRÜ ÖRTME ÇABASIDIR

وَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Kalplerinde hastalık olan (Münafıklara) gelince, bu onların (manevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."
(Tevbe 9/125)

Küfür, hakikatin üstünü örtmek, cehalete saplanıp kalmaktır. Nimetin kaynağını düşünmemek ve onun kıymetini bilememektir. Bu durum kişiyi şükürden uzaklaştırır. Ancak, inanmadığı hâlde inanmış gibi görünmek *nifak*tır ve inkârdan daha çirkindir. Çünkü böyle bir davranış, insanın öncelikle kendisiyle çelişmesidir. Nifak, insanın kalbinde şüphe ve tereddüt oluşturur. Suçlama ile karışık bir sorgulama (*reyb/irtiyâb*) başlar.[7] Artık o kalp, hastadır. Tedavi edilmediği takdirde, kalpteki bu hastalık günden güne artar durur.[8] Her bir olay kalpteki bu manevî kire kir katar.[9] Nifak içindeki insan, Allah'tan, Peygamber'den, Kur'ân'dan hatta kendisinden de şüphe eder. Her şeyi ve herkesi şüpheli görür.[10]

Nifak içinde bulunanlar, samimiyetsizlikleri yüzünden dinin yükümlülüklerinden kaçınmaya çalışmışlardır. Yerine getirdiklerini ise asla gönülden yapmamışlardır: *"Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler. Eğer, onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yaparlardı..."*[11] âyeti, nifak ehlinin tavrını açığa vurur. Onları bu

5 Münâfikûn 63/8: Taberî, XXII, 663-670.
6 Nûr 24/19: Taberî, XVII, 220.
7 Bakara 2/10: Elmalılı, II, 228.
8 Bakara 2/10.
9 Tevbe 9/125.
10 Bakara 2/10: Elmalılı, II, 228.
11 Tevbe 9/45-46.

tavra sürükleyen sebep aslında Peygamberimizi ve getirdiği Kur'ân'ı benimsememiş olmalarıydı. Bu hususta kalplerinde şüphe barındırıyorlardı. Allah içlerindeki nifak ve hıyaneti bildiği için onları Resûlü'yle birlikte cihada çıkmaktan alıkoymuştu.[12] Eğer onlar savaşa çıkmış olsalardı, Allah'a vermiş oldukları sözü yerine getirmiş olacaklardı.[13]

Nifak, bir ibadetin yerine getirilmesi istendiğinde yahut iyiliğe veya fedakârlığa çağrıldığında hemen kaçış yolları aramaya götürür. Münafıklar eğer istenen eylemi gerçekleştirmekten başka seçenekleri kalmamışsa, bu defa o işi gönülsüz yaparlar. İstemeyerek itaat edildiği, zorla infakta bulunulduğu içindir ki şu âyette belirtildiği gibi böyle bir kulluk, kabul görmeyecektir: *"Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Resûlü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir."*[14]

Nifak, insanın zorluk ve sıkıntılarla sınanma döneminde ortaya çıkar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz.' derler, ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaştıkları zaman insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünür (korkar, boyun eğerler). Ama Rabbinden (Müminlere) bir yardım gelecek olsa o zaman mutlaka 'Biz aslında hep sizinle beraber olduk.' derler... Allah, gerçekten iman edenleri de inanmış görünenleri (nifaka düşenleri) de bilir."*[15] İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre onlar Allah'ın dininden dönmeleri için bir baskıyla karşılaştıklarında hemen İslâm'ı terk ederler. Bu husus şu âyette de vurgulanmıştır: *"İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen (küfre) dönüverir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."*[16]

Nifak, bozgunculuğu iyilik olarak görmek ve kötüyü iyi göstermektir. Başka bir ifadeyle Münafıklar, doğruyu yanlış, bâtılı hak gösterirler: *"Onlara, 'Yeryüzünde düzeni bozmayın.' denilince, 'Hayır, biz yalnızca ıslah edicileriz.' derler. Bilin ki gerçekten bozguncular onların ta kendileridir. Ama farkında değillerdir."*[17] Âyette onlardan bozgunculuk yapmamaları ve Allah'a isyan etmemeleri istenmiştir. Çünkü yerin, göğün, her şeyin düzeni itaatle sağlanır.[18]

---

12 Tevbe 9/45-46: Taberî, XI, 481-482.
13 Ankebût 29/3; Ahzâb 33/23.
14 Nisâ 4/142; Tevbe 9/54.
15 Ankebût 29/10-11.
16 Hac 22/11: İbn Kesîr, X, 496.
17 Bakara 2/11-12.
18 Bakara 2/11-12: İbn Kesîr, I, 288.

Nifak, inançsızlığı gizlemek, inanır gibi görünmek ve Yüce Allah hakkında kötü zan beslemektir.[19] Allah'ın rahmeti ve fetih müjdesi gibi konularda kuşku duymak ve O'na gereği gibi dayanıp teslim olamamaktır. Ayrıca nifak, dünya menfaatini ve geçici kazancı ön plana çıkarmaktır: *"İnsanlardan öyleleri de var ki Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Kendine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur. Başına bir kötülük gelirse çehresi değişir."*[20] Nifak bir aldanmadır. Oyun ve eğlenceye dalmak, sürekli lezzet peşinde koşmaktır. Dünyada ve âhirette fayda sağlamayan boş işlerle ömrü tüketmektir.[21] Münafıkların oyun ve eğlenceye daldıkları asıl konu dinleridir. Onlardan önce İsrâiloğulları da böyle yapmışlardı.[22]

Nifak içinde olanlar, Yüce Allah'ı çok az anmışlar, özellikle namaza üşenerek kalkmışlardır.[23] Onların diğer özellikleri ise ihtiyaçların giderilmesi konusunda infakta bulunmamak, insanlara yapılabilecek en basit iyiliklere bile engel olmak[24] ve yapılan iyiliğe gösteriş katmak olmuştur.[25] Nifak çıkarmaları, iyilik ve itaate yanaşmamaları sebebiyle kalpleri katılaşmıştır.[26] Zamanla bu hastalık onların kalplerini kuşatmış, içlerinde olmayanı söylemişler, sonunda imandan uzaklaşarak küfre yaklaşmışlardır.[27] Allah'ı ve âhireti unutmuş,[28] en sonunda da kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.[29]

NİFAK SAMİMİYETSİZLİKTİR

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ
قَالُٓوا اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

---

19 Feth 48/6.
20 Hac 22/9.
21 Tevbe 9/69.
22 Tevbe 9/69: İbn Kesîr, VII, 230.
23 Nisâ 4/142.
24 Nisâ 4/142; Mâûn 107/7.
25 Mâûn 107/1-7.
26 Bakara 2/74; Hac 22/53.
27 Âl-i İmrân 3/167.
28 A'râf 7/51.
29 Tevbe 9/125.

"(Münafıklar) iman edenlerle karşılaşınca 'İnandık.' derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise 'Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz.' derler."

(Bakara 2/14)

İnsanın dile getirdiği düşüncelerin ve gerçekleştirdiği eylemlerin, özünde taşıdıklarıyla uyumlu olması gerekir. Özün sözle uyumu, sağlıklı bir ruh hâlinin göstergesidir. Böyle bir insanda tutarlı davranışlar gözlenir. Bunlar sadakat ve samimiyetle dinî hayatlarına devam eden kimselerdir. Doğruluğun ve dürüstlüğün karşıtı ise nifaktır.[30] Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre nifak içindeki Münafıklar, iman ve küfür arasında bocalama ve gelgitler yaşayan kimselerdir. *"Onlar inananların yanına gelince, 'Biz de sizin gibi iman ettik.' derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: 'Biz sizinle birlikteyiz, biz onlarla (sadece) alay ediyoruz.' derler."*[31] Rivayet edildiğine göre, Yahudilerden bir grup Peygamberimizin ashâbıyla karşılaşınca *"Biz sizin dininizdeniz."* demişlerdi. Şeytan huylu arkadaşlarıyla baş başa kaldıklarında ise *"Biz sizinle beraberiz, biz sadece dalga geçiyoruz."* dediler. Âyette geçen "şeytanları" ifadesiyle Münafıkların küfürde liderleri kastedilmiştir.[32] Menfaatin nereden geleceğini bilemedikleri için, Münafıklar ne Müşriklerden vazgeçebilmişlerdi ne de Müminlerden: *"Bunların arasında bocalayıp durmaktalar, ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara."*[33] Medine'deki münafık bir grubun yanı sıra[34] bazı bedevîler de Müminlere ve Allah'ın dinine karşı münafıklık etmişlerdi.[35]

İkiyüzlü olduklarından güvenilir olmamak ve ihanet etmek şu âyette belirtildiği gibi Münafıkların en önemli özelliği olmuştur: *"Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: 'Bize katılın.' diyenleri gerçekten biliyor... Gelseler de size karşı pek cimri davranırlar. Hele korku gelip çattı mı, üzerlerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. (Savaşla ilgili) korku gidince de mala düşkünlük göstererek sizi sivri dille incitirler."*[36] Âyette sözü edilen Münafıkların birbirlerine şöyle dedikleri anlatılır: "Muhammed ve ashâbı zaten kendilerine zarar

30 Ankebût 29/10: Taberî, XX, 13.
31 Bakara 2/14.
32 Bakara 2/14: Taberî, I, 306-307.
33 Nisâ 4/143.
34 Tevbe 9/101.
35 Tevbe 9/97.
36 Ahzâb 33/18-19; Muhammed 47/20.

verecek, Ebû Süfyân ve adamları onların işini bitirecek. Bu adamı kendi hâline bırakın. Zira o zaten mahvolacak."[37]

İnananları çekememek, onların başına gelen iyilikten dolayı kıskançlık duymak, nifakın ürünüdür. Şu âyette Müminler onlara karşı uyarılır: *"Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük etmekten geri durmazlar. Sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından kin ve nefret taşmaktadır. Kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür... Size gelince işte onları seviyorsunuz, ama onlar sizi sevmiyorlar... Onlar sizinle karşılaştıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar."*[38] Bu âyetlerin, Yahudi ve Münafıklarla Câhiliye döneminden kalma sevgi ve dostluk bağlarını sürdüren Müslümanlar hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Yüce Allah, Müslümanlara kendilerine zararları dokunacağı için Münafıklarla bu tür sırdaşlık ve dostluk ilişkisini yasaklamıştır.[39]

Nifak, kişiye yalan söyletir. Verilen sözden döndürür. Hatta nifak, sahibine, *"Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve sâlihlerden olacağız."*[40] dedirtir. Rivayete göre âyette sözü edilen kişi Sa'lebe b. Hâtıb'dır. O, Müslümanların bulunduğu bir mecliste "Eğer Allah bana lütfundan ihsanda bulunursa ondan her hak sahibine vereceğim, hayırda bulunacağım ve akrabalarımı da gözeteceğim." demişti. Bu kişinin Resûlullah'a gelerek kendisine bunun için dua etmesini istediği de rivayetler arasındadır. Derken Allah Teâlâ onu zenginlikle sınadı. Ancak o, verdiği sözü tutmadı. Bu da Yüce Allah'ın gazabını üzerine çekmesine neden oldu ve hakkında bu âyet indi. Âyette sözü edilen kimselerin Münafıklar olduğu da söylenmiştir. Müfessir Taberî (ö. 310/923), bu âyette sözlerini tutmamak ve yalana başvurmak gibi Münafıklara has özelliklerin ortaya konulduğunu kaydetmiştir.[41] Münafıklar, Allah onlara zenginlik verdiğinde cimrilik etmiş ve ondan yüz çevirmişlerdi.[42] Nifak, verilen sözde durmamaktır. *"Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (ikiyüzlülük) soktu."*[43]

Nifak, ayrılık, ayrımcılık ve bozgunculuktur. Bunun için kutsallar bile alet edilebilir. Nitekim Peygamber mescidine gitmek istemeyip kendilerine ayrı bir mescid

37 Ahzâb 33/18-19: Taberî, XIX, 50.
38 Âl-i İmrân 3/118-119.
39 Âl-i İmrân 3/118-119: Taberî, V, 709.
40 Tevbe 9/75.
41 Tevbe 9/75: Taberî, XI, 577-578, 583.
42 Tevbe 9/76.
43 Tevbe 9/77.

yapanlar olmuştu. Bunlar hakkında Allah, şöyle buyurur: *"Bir de (Müminlere) zarar vermek, inkâr etmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar vardır. '(Bununla) iyilikten başka bir şey istemedik.' diye mutlaka yemin edeceklerdir. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder."*[44] Âyette sözü edilen kimseler, Münafıklardan on iki kişiydi. Resûlullah Tebük Seferi'ne hazırlanırken ona gelerek yağmurlu ve soğuk günlerde düşkün kimselerin gelebilmesi için bir mescid inşa ettiklerini anlatmışlardı. Resûlullah'tan da orada kendilerine namaz kıldırmasını istemişlerdi. O da sefer hazırlıklarıyla meşgul olduğunu ve eğer dönmek nasip olursa bu isteklerini yerine getireceğini söylemişti. Ancak sefer yolunda bu mescidin inşa edilmesinin arka planındaki art niyet Peygamberimize vahiy yoluyla bildirildi. Bunun üzerine Allah Resûlü sahâbeden bazılarına görev vererek derhâl o fesat yuvasının yakılıp yıkılmasını emretti.[45]

Nifak, Hz. Peygamber'i ve Müminleri incitecek, onlara eziyet veren davranışların sergilenmesine yol açacak çirkin bir tutum olarak da kendini göstermiştir. Bu yüzden Allah Teâlâ, nifak ehline dünyada ve âhirette lânet etmiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırladığını haber vermiştir.[46] Kur'ân, bu kimselerin hak etmedikleri hâlde Müminlere eziyet ettiklerini, onlara iftira attıklarını ve apaçık günah yüklendiklerini bildirir.[47] Yine Münafıkların Hz. Peygamber'i incitmeleri ve ona lakap takmaları üzerine Yüce Allah, Elçisi'ni teselli etmiştir. Onun her daim hayra çağırdığını, Müminlere güvendiğini ve onlar için bir rahmet olduğunu[48] ifade eder. Nifaka girenler, yeri geldikçe Hz. Peygamber'i küçük düşürmeye çalışmışlar ve ona karşı büyüklük taslamışlardır. Yanlışları ortaya çıkınca, Hz. Peygamber'den özür dilemeleri ve kendileri için Allah'tan bağışlanma isteğinde bulunmaları istenmiştir. Ancak onlar, büyüklük taslayarak çekip gitmişlerdir.[49] Yine onlar, Müminlerin samimi davranışlarını eğlence ve alay konusu etmişlerdir. Hz. Peygamber (sas), yardım isteğinde bulununca yardım etmedikleri gibi Müminler aleyhine de konuşmaya başlamışlardır. Katkıda bulunan zengin Müslümanları gösteriş yapmakla suçlamışlardır. Fakir bir Müslüman kazandığı az bir malı sadaka olarak vermeye kalkınca da o sadakanın azlığıyla alay etmişlerdir. Nitkim sahâbeden Abdurrahman b. Avf hatırı sayılır miktarda altını, ensardan bir kişi de bir ölçek buğdayı sadaka olarak dağıtılmak üzere

44 Tevbe 9/107.
45 Tevbe 9/107: Taberî, XI, 673.
46 Ahzâb 33/57.
47 Ahzâb 33/58.
48 Tevbe 9/61: Taberî, XI, 534.
49 Münâfikûn 63/5.

Allah Resûlü'ne getirince onlar şöyle demişti: "Vallahi Abdurrahman bunu sırf gösteriş olsun diye getirdi. Allah ve Resûlü'nün bir ölçek buğdaya ihtiyacı yoktur."[50]

Nifak içinde olanlar, hileyi öyle bir meslek edinir, yalanı öyle ustaca kullanırlar ki karşısındaki insanın bunları fark edebilmesi mümkün değildir. Onların doğru söyledikleri zannedilir. Allah Teâlâ, bu şekilde nifakta ileri gidenleri, Hz. Peygamber'in bile bilemeyeceğini haber vermiştir: *"Sen onları bilemezsin. Onları biz biliriz."*[51] Münafıklar başvurdukları yalanlarla güya Allah'ı, Resûlü'nü ve Müminleri aldattıklarını sanmışlardır. Hâlbuki aldanan kendileridir. Yüce Allah onların kurdukları tuzakları aleyhlerine çevirmiştir. Onlar, dünyada yaptıklarının cezasını çekecek, âhirette de azaba mahkûm edileceklerdir.[52] Münafıklar, Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine ve Müminlere yardım edeceğine de inanmıyorlardı. Oysa Fetih sûresinde Yüce Allah, Peygamberine fethi müjdeledikten sonra Münafıkları bekleyen azaba dikkat çekmiştir.[53] Allah Teâlâ, dünyada tövbe etmedikleri takdirde hesap gününde Münafıkları affetmeyeceğini ve onlar için büyük bir azabın olacağını haber verir.[54] Onlar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.[55]

Allah'ın âyetlerini inkâr ve onlarla alay etmek de nifakın göstergelerindendir.[56] Âyetlerle alay edildiği durumlarda Müminler uyarılmış, inkâr içindeki Münafıklar başka bir konuya geçinceye kadar onlarla beraber olmaktan sakındırılmışlardır.[57] Bu uyarıya kulak vermeyen Müminlerin onlar gibi olacakları belirtilmiştir. Çünkü uyarılara rağmen Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiği ve onlarla dalga geçildiği bir yerde Münafıklarla birlikte oturmak onları onaylamak anlamına gelir. Böyle davrananlar sonuç olarak onlarla aynı akıbeti paylaşır.[58]

Kur'ân'ın dikkat çektiği konulardan birisi de nifakın, sahibini haksızlığa yöneltmesidir. Davalaşma veya tartışma sırasında haddi aşmak, haksızlık yapmak ve günaha dalmak, nifakın dört özelliğinden biri sayılmıştır.[59] Bir keresinde nifak içindeki bazı kişiler, Hz. Peygamber'in yanında bulundukları sırada günah işlemek, düşmanlık etmek ve Peygamber'e karşı gelmek için kendi aralarında fısıldaşıyorlardı.

---

50 Tevbe 9/79: Taberî, XI, 589.
51 Tevbe 9/101.
52 Bakara 2/9; Nisâ 4/81, 142.
53 Feth 48/6.
54 Nisâ 4/137, 138; Tevbe 9/63, 68, 95; Ahzâb 33/57; Feth 48/6.
55 Nisâ 4/145.
56 Tevbe 9/64.
57 Nisâ 4/140.
58 Nisâ 4/140: İbn Kesîr, IV, 313.
59 Tevbe 9/75: Taberî, XI, 583; Müslim, "Îmân", 106.

Hatta bazıları sözcükleri değiştirerek konuşuyorlardı. Allah'ın selâmladığı şekilde selâmlaşmak yerine başka anlamlara gelen sözler söylüyorlardı. Bir de içlerinden, *"Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?"* diyerek alay ediyorlardı.[60] Onlar bu şekilde davranmamaları için uyarılmışlardı.

Nifakı doğuran sebeplerin başında güvensizlik gelir. Nifak içinde olanlar, başkalarına güven vermezler ve kendilerini de güvende hissetmezler. Her bir gürültünün, gelişen her bir olayın kendi aleyhlerine olduğunu düşünürler.[61] Çünkü onlar, nifaklarının bir gün açığa çıkacağı endişesiyle yaşamaktadırlar.[62] Bu durumdan kurtulabilmek ve güven telkin edebilmek için yemine başvururlar. Yemin ederken Allah'ı şahit tutarlar ve O'nun adına yemin ederler. Bunlar hakkında, *"Rızanızı almak için size (gelip) Allah'a ant içerler. Eğer mümin iseler Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur."*[63] buyurulmuştur. Zira Allah'ın rızasının gözetilmediği, Resûlü'nün hoşnut edilmediği bir işin Allah katında değer bulmayacağı ortadadır. Tebük Seferi'nden dönüşte de Münafıklar aynı tavrı sergilemişlerdi. Bahanelerinin kabul edilmesi ve cezalandırılmamaları için yeminler etmişler, çıkarları için her renge girmişlerdi. Ancak Allah Teâlâ, Müminler razı olsa bile kendisinin nifaka girenlerden asla razı olmayacağını bildirmiştir.[64] Onların murdar kimseler olduğunu, yaptıklarının da kazandıklarının da pis olduğunu haber vermiştir.

Kötülüğü özendirmek, toplum içinde ahlâksızlığı yaymak,[65] buna karşın iyiliği engellemek, nifakın ortaya çıkış şekillerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de, mümin erkeklerle mümin kadınların birbirlerinin velileri olduğu bildirilir. İyiliği emretmenin ve kötülükten alıkoymanın onların en belirgin vasfı olduğu haber verilir.[66] Buna karşılık, Münafıkların da birbirlerinden olduğu hatırlatılarak onları nifaka götüren eylemler şu şekilde sıralanır: *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar da birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu. Çünkü Münafıklar fâsıkların ta kendileridir."*[67] Onlar topluma örneklik ve önderlik etme durumuna gelecek olurlarsa da toplumu bozmak için uğraşacaklardır:[68] *"O, dönüp gittiği (veya iş başına geçtiği) zaman yeryüzünü*

---

60 Mücâdele 58/8.
61 Münâfikûn 63/4.
62 Tevbe 9/64.
63 Tevbe 9/62.
64 Tevbe 9/94-96.
65 Nûr 24/19.
66 Tevbe 9/71.
67 Tevbe 9/67, 75, 76.
68 Muhammed 47/22: Râzî, XXVIII, 63; Bakara 2/205: Râzî, V, 217.

fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."[69] Âyet, önce Hz. Peygamber'e gelip iman ettiğini bildiren Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. O, gönülden iman ettiğini bildirip yüreğindeki imana da Allah'ı şahit getirerek Hz. Peygamber'in gözüne girmişti. Ancak onun yanından ayrıldıktan hemen sonra, bir müminin hurma bahçesine gitmiş ve ateşe vermek suretiyle bahçeyi ve ürünleri yok etmiş, gerçek yüzünü göstermişti.[70] Âyette dilleriyle mümin olduklarını söylerken içlerinde inkârı gizlemeleri sebebiyle bütün Münafıkların aynı oldukları vurgulanmıştır. Bu nedenle onlar küfrü emretmiş, imanı engellemişlerdir. Sadaka vermeye hiç yanaşmadıkları gibi buna yeltenenleri de alıkoymuşlardır. Allah da onları hidayetinden ve rahmetinden uzak tutmuştur.[71]

Nifak, güvensizlikten doğan bir duygunun dışa vurulmasıdır. İman ve İslâm konusunda sürekli şüphe, tereddüt ve endişe durumudur. Münafık insan, Allah, peygamber, âhiret, kısaca dinle ilgili her konuda kuşku duyabilir. Kur'ân'ın anlatımında nifak, kalbi kaplayan, bütün davranışları etkileyen inanç ve ruh sağlığına zarar veren ciddi bir hastalıktır. Aslında başlangıçta nifak da güvende olmak gayesiyle ortaya çıkar. Ama bu, yalan söyleyerek, sözünden dönerek, ihanet ederek ve haksızlık yaparak güvene ulaşma çabasıdır. Ancak bu kimselerin iç dünyalarında hiçbir zaman güven ve huzur oluşmaz. Onlarda başkalarının zararı uğruna, toplumun fesadı pahasına kendi çıkarını üstün tutma gayreti vardır. Bu mânada münafık insanın sahip olduğu, uğrunda fedakârlık yapacağı yüce değerleri yoktur. Aksine o menfaati nerede görürse o tarafa yönelir. Dolayısıyla nifakın yayılması, toplumsal bozulmanın en başta gelen sebeplerindendir. Bundan dolayı nifaka düşenler, âhirette azabın en şiddetlisiyle karşılaşacaklardır. Kur'ân âyetlerinde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in aydınlık şehri Medine'de Münafıklardan oluşan bir kesim vardı. Allah Resûlü (sas) her daim onlara Müslüman muamelesi yapmış ve nifaklarını yüzlerine vurmamıştır. Peygamberimiz onlara karşı dikkatli olmaya çağrılmış, ona imanla inkâr arasında bocalayan bu kimselere öğüt vermesi, akıllarını ikna edecek, gönüllerine etki edecek güzel sözler söylemesi emredilmiştir.[72]

---

69 Bakara 2/205.
70 Bakara 2/205: Taberî, III, 584.
71 Tevbe 9/67: Taberî, XI, 548-549.
72 Nisâ 4/63.

İSYAN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا
مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۘ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰىۖ ﴿١٢١﴾

“Nihayet ikisi de (Âdem ve Havva) o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem, Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.”

(Tâhâ 20/121)

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾

“De ki: ‘Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiretin) azabına uğrayacağımdan korkarım.’”

(En'âm 6/15)

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي
مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾

“Sâlih dedi ki: ‘Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden (aldığım) apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana (peygamberlik vererek) bir lütufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O’na âsi olursam beni Allah’a karşı kim korur? (Size uyarsam) benim ancak zararımı arttırırsınız.’”

(Hûd 11/63)

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ ﴿٢٣﴾

“Artık Allah’a ve Resûlü’ne isyan edenler bilsinler ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onları beklemektedir.”

(Cin 72/23)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, düşmanlık ve Peygamber’e karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.”

(Mücâdele 58/9)

مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهٖ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدّٖينِ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاَقْوَمَ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٤٦﴾

"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'İşittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası ve (hakaret mânasında) râ'inâ (bizi gözet veya çobanımız)' diyorlardı. Eğer onlar 'Dinledik ve itaat ettik, dinle ve unzurnâ (bize bak)' deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."

(Nisâ 4/46)

لُعِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ بَنٖي اِسْرَٓائٖلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmiş ve sınırı aşmışlardı."

(Mâide 5/78)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبٖينًا ﴿٣٦﴾

"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

(Ahzâb 33/36)

وَاعْلَمُوا اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِۜ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ
اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾

"Bilin ki Allah'ın Elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi."

(Hucurât 49/7)

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ
وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَد۪يثاً۟ ﴿٤٢﴾

"Küfür yoluna sapıp Peygamber'i dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hâle düşer ve yerin dibine girerek kaybolmayı temenni ederler."

(Nisâ 4/42)

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً ف۪يهَاۖ
وَلَهُ عَذَابٌ مُه۪ينٌ۟ ﴿١٤﴾

"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."

(Nisâ 4/14)

Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine karşı gelme anlamında *isyan* kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da 29 defa geçmektedir. Kur'ân'da isyan ve ona yakın anlamlı kelimeler çokça kullanılmaktadır. Bu âyetler insanları isyan kapsamına girebilen her türlü davranışa karşı uyarır. Bu sebeple Kur'ân farklı bağlamlarda tarihte bazı kişilerin, toplumların ve bir kısım Müslümanların isyanından söz etmekte, ibret almaları için isyan edenlerin cezalarını bildirmekte[1] ve Hz. Peygamber'e Rabbine isyan ettiği takdirde âhirette ceza verileceğinden bahsetmektedir.[2] Bunun yanı sıra bazı toplumların isyan sebebiyle nasıl kötü bir azaba çarptırıldıklarını da haber vermektedir.[3] Kur'ân, bu konuda hikmetli bir dil ile hem uyarı hem öğüt üslubunu birlikte kullanmaktadır.

'A-sa-ye kökünden gelen *'isyân* kelimesinde aykırı davranma ve emre karşı gelme anlamları vardır.[4] Aynı kökten gelen *ma'siyet* kelimesi de Kur'ân'da kullanılmaktadır.[5] Emrine uyulması gerekenin emirlerine uymak itaat, aykırı davranmak ise isyandır. Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) "İsyan itaatsizliktir." demektedir.[6] Kur'ân'ın kullanımında *isyân*, Yüce Allah'ın emrine karşı gelmektir. Yoksa haksız ve zalim bir emre muhalefet isyan değildir. İsyanın yakın anlamlısı olarak *muhâdde* kelimesi de Kur'ân'da geçmektedir. Bu kelime düşmanlık, muhalefet ve çekişme gibi anlamlara gelmektedir.[7] Kur'ân bu şekilde Allah Teâlâ ve Resûlü'ne karşı gelenleri dünyada rezil ve rüsva olmakla tehdit etmektedir.[8] Yüce Allah'a ve âhirete iman eden kimselerin, bu tür isyancı düşmanları sevemeyecekleri de âyette açıkça belirtilmiştir.[9] Kur'ân, isyan anlamında *muşâkka* kelimesini de kullanır. Kelimenin kökünün *yan, taraf* anlamıyla bağlantısı vardır.

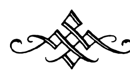
1 Mücâdele 58/19.
2 Yûnus 10/15.
3 En'âm 6/124; A'râf 7/166; Rûm 30/47; Hâkka 69/9-10; Müzzemmil 73/16.
4 Ezherî, III, 79-80.
5 Mücâdele 58/8, 9.
6 Cürcânî, s. 156.
7 Fîrûzâbâdî, s. 276; Tevbe 9/63: Mukātil b. Süleyman, II, 178.
8 Mücâdele 58/5, 20; Tevbe 9/63.
9 Mücâdele 58/22.

Buna göre muhalefet eden ve edilenden her biri ayrı taraftadır.[10] Kişi Allah'ın karşısında ve farklı bir tarafta yer almakla da O'na isyan etmektedir. Dolayısıyla o, ağır bir ceza olarak amellerinin boşa çıkarılmasını,[11] kıyamet gününde rezil ve rüsva olmayı,[12] âhirette cehenneme girmeyi[13] ve şiddetli azaba çarptırılmayı[14] hak eder.

Kur'ân yine isyan anlamında *fısk* tabirini de kullanır. *Fısk* "itaatten çıkma" anlamı taşımaktadır.[15] *Ecreme,* "isyan etmek ve günah işlemek" demektir. *Edbere,* Yüce Allah'ın gönderdiği vahye sırt çevirerek isyan etmektir. İçinde isyan anlamını taşıyan ve onun için yasaklanan fiiller arasında *i'tedâ* ve türevleri de yer alır. *Ahta'e,* hata yapma ve suç işleme anlamında kullanılır. Yine isyanın bir türü olan *zulüm,* fiil ve isim kalıbında Kur'ân'da yer almaktadır. Zulüm anlamında *bağy;* yine çok günah işleme anlamına gelen *tuğyân* ve türevleri de isyanın kavramsal çerçevesinde yer alır. *Esa'e, seyyi'e* ve *sû'* kelimeleri de kötülük işleme mânasında kullanılır. *Muhâlefet* ve *tevellâ* hakikate karşı çıkmak ve ona sırt çevirmektir. *Ğavâ,* "isyân ederek sapma" anlamına gelir. *İstekbere,* Allah'ın gönderdiği vahye ve elçilerine karşı kibirlenerek isyan eden anlamındadır. *Fesâd,* Allah'ın koyduğu kurallara karşı gelmek, bozgunculuk yapmaktır. *Dalâl,* doğru yoldan ve haktan saparak isyan etmektir. *'Utuvv,* başıboş ve azgın bir şekilde aykırı davranmayı ifade eder. *Küfür* ise isyanın bir türüdür. Böylece *isyan* ve ona yakın anlamlı olan kelimeler Kur'ân'da yaklaşık 1135 defa geçmektedir. Ancak emre karşı gelme bağlamında en kapsayıcı kelime kuşkusuz isyan ve türevleridir.

10 Enfâl 8/13: İbn Âşûr, IX, 284.
11 Muhammed 47/32.
12 Nahl 16/27.
13 Nisâ 4/115.
14 Enfâl 8/13; Haşr 59/4.
15 Râgıb el-İsfahânî, s. 636.

ALLAH'A ve RESÛLÜ'NE İSYAN, DOĞRU YOLDAN ÇIKMAKTIR

وَاعْلَمُوا اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِۜ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ
اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَۜ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَۙ ﴿٧﴾

"Bilin ki Allah'ın Elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi."

(Hucurât 49/7)

Yüce Allah'ın emrettiklerini yapmamak ve yasakladıklarını işlemek Allah'a isyandır. İman edip emirleri yerine getirmek kişinin kurtuluşunu sağlarken, inkâr edip isyan etmesi helâk olmasına neden olur. Allah'tan başkasına tapmak da doğal olarak isyan mânasına gelmektedir. Bunun için Kur'ân Hz. Peygamber'e, kendisini putlarına tapmaya çağıran Müşriklere şunu ilân etmesini emretmiştir: *"Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım."*[1]

---

1 En'âm 6/15: Taberî, IX, 178.

Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'a isyanın "açık bir sapkınlık" olduğunu bildirmektedir.[2] İsyan; Allah Teâlâ'ya karşı saygısızlık, O'nun yüceliğini tanımamak, müjde ve vaatlerini, tehdit ve uyarılarını hiçe saymaktır. Kur'ân Allah'a karşı gelip O'na baş kaldırmayı farklı kelimelerle dile getirmektedir. Bunların herbiri isyanın farklı bir yönünü ifade etmektedir. Meselâ: *"Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik."*[3] Bu âyette isyan, serkeşçe ve azgınca aykırı davranmayı niteleyen *utüvv* ile ifade edilmiştir. Şu âyette de isyan, kibirlenme ve böbürlenmeyi ifade eden *istikbar* kelimesiyle beraber zikredilmiştir: *"Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?' diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar."*[4] İsyan her türlü inkâr, şirk, günah işleme, kötülük, haksızlık, kibir, azgınlık, hayâsızlık ve benzeri tüm çirkin işlerin ortak adıdır. Birçok âyette kıyamet gününün cezasının sebebi olarak Allah'a isyan gösterilmektedir: *"Artık kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse (bilsin ki), içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir."* Bu âyette Allah ve Resûlü'ne isyanın sonucu haber verilmiş olmaktadır.[5] Kur'ân bu isyanın, âhiret azabına çarptırılmanın yegâne sebebi olduğunu da kaydeder.

Allah'a ilk isyan eden şeytan olmuştur. Kur'ân'da şeytan *'asiyy* olarak nitelenir.[6] *'Asiyy*; isyankâr, çokça isyan eden, vasfı isyan etmek olan demektir.[7] *'Asiyy* kelimesinin "Rabbinin emrine karşı gelen, büyüklenip emre uymayı gururuna yediremeyen" anlamı da vardır. Bu sebeple Yüce Allah onu huzurundan kovmuştur. Ona uyanlar da onun gibi olacaklardır.[8]

Hz. Âdem'in Allah'ın buyruğunu çiğnemesi onun Allah'a olan isyanıdır. O, Allah'ın "Şu ağaca yaklaşmayın." emrine karşı gelmiş, muhalefet etmiş ve hakkı olmadığı bir şekilde Allah'ın yasakladığı ağaçtan yemiştir.[9]

Firavun isyan edenlerin farklı bir örneğini oluşturur. Allah ona hidayete davet etmek üzere bir peygamber gönderdi. Ama o, peygambere yani Hz. Mûsâ'ya karşı çıktı, onun sözünü dinlemedi. Allah da onu helâk etti. Yani onun helâk edilmesinin

2 Ahzâb 33/36.
3 A'râf 7/166; Furkān 25/21; Zâriyât 51/44.
4 Furkān 25/21.
5 Cin 72/23: Taberî, XXIII, 350.
6 Meryem 19/44.
7 Meryem 19/44: Taberî, XV, 551.
8 Meryem 19/44: İbn Kesîr, IX, 251.
9 Tâhâ 20/121: Taberî, XVI, 190.

en önemli sebebi Yüce Allah'ın buyruğunu hiçe sayarak Hz. Mûsâ'ya isyanı oldu.[10] Firavun'un isyanı sebebiyle bu şekilde helâk edilmesi, Hz. Muhammed'e karşı gelenler için bir ibret olarak anlatılmıştır. Onlar da isyandan vazgeçmezlerse Firavun gibi hatta daha fazlasıyla helâk edilmeye müstehak olacaklardır.[11] Firavun dalgalar arasında boğulurken, Yüce Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Müslüman olduğunu itiraf etti. Ama, Allah *"Şimdi mi? Hâlbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."*[12] buyurarak ona isyanını hatırlattı.

Kur'ân, İsrâiloğullarının doğru yoldan sapmalarını ve isyanlarını şöyle anlatır: *"İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmiş ve sınırı aşmışlardı."*[13] Görüldüğü gibi onların lânetlenmelerinin sebebi isyanlarıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen şu rivayet mânidardır: "İsrâiloğulları isyankârlık edince âlimleri onlara bunu yasakladılar ancak onlar vazgeçmediler. Âlimleri meclislerde ve çarşılarda onlarla oturmaya devam ettiler, onlarla birlikte yiyip içtiler. Bu sebeple Yüce Allah da onların kalplerini yani düşünce ve davranışlarını birbirlerine benzer hâle getirdi. Böyle olunca da Hz. Dâvûd'un ve Meryem oğlu Îsâ'nın diliyle onlar lânetlendi."[14] Yine İsrâiloğullarının zillete uğramalarının ve Allah'ın gazabına çarptırılmalarının sebebi de hep isyanları olmuştur.[15]

Kur'ân kıssalarında toplulukların kendilerine gönderilen peygamberlere isyanlarından genişçe bahsedilir. Meselâ Âd halkı, Yüce Allah'ın âyetlerini yalan saymış ve peygamberleri Hz. Hûd'un davetine karşı çıkmışlardı. Ona isyan etmiş, inatçı zorbaların emrine uymuşlar ve bu yüzden helâk edilmişlerdi.[16] Yine Semûd halkı, peygamberleri Hz. Sâlih'i tebliğden vazgeçirmeye çalışmışlardı. O da halkına, Allah'a karşı isyan ettikleri takdirde onlara kimsenin yardım edemeyeceğini söylemişti.[17] Kur'ân kıssalarında ayrıca peygamberlerin itaatkâr yönlerine dikkat çekilir. Nitekim Hz. Yahyâ'nın güzel vasıfları anlatılırken onun zorba bir isyankâr olmadığı belirtilir. Aksine Cenâb-ı Hakk'ın buyruklarına uyduğu ve onları çiğnemediğine dikkat çekilir. Bu yüzden de o, Allah Teâlâ'nın iltifatına ve övgüsüne mazhar olmuştur.[18]

10 Müzzemmil 73/16: Taberî, XXIII, 386.
11 Müzzemmil 73/16: İbn Kesîr, XIV, 169.
12 Yûnus 10/91.
13 Mâide 5/78.
14 Mâide 5/78: Taberî, VIII, 586-591; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 250.
15 Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/112.
16 Hûd 11/59: Taberî, XII, 451-452.
17 Hûd 11/63.
18 Meryem 19/13-15.

İsyan, kulluğa aykırı bir davranıştır. İsyan; Yüce Allah'ın buyruklarının temelinde yatan hak, adalet, merhamet, iyilik gibi değerlere karşı gelmek, onları çiğnemektir. Bu yüzden peygamberler ve onları izleyen Müminler isyanın her türlüsünden kaçınmışlardır. Onlar, Yüce Allah'ın kurallarına, hükümlere uyan ve ıslah yolunu seçen insanlardır. Böylece Yüce Allah'ın eşsiz ödülleriyle müjdelenmişlerdir.[19]

MÜMİN, ALLAH'A ve RESÛLÜ'NE İSYAN ETMEZ

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْۜ
وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًاۜ ﴿٣٦﴾

"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

(Ahzâb 33/36)

Kur'ân-ı Kerîm, Müminlerden Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyan etmemelerini, kulluğu gereği gibi yapmalarını; isyan ve ifsat değil, iman edip sâlih ameller işlemelerini ister. Meselâ insanlara adaletin yerine getirilmesinin gereği olarak miras taksimiyle ilgili emirlere uymanın önemi vurgulanmış, itaat edenler cennetle müjdelenmiş, karşı çıkanlar ise azapla uyarılmışlardır: *"Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[20] Kur'ân, Yüce Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine karşı geldikleri için isyan eden kimselerin açık bir sapkınlığa düşmüş olacaklarını ifade etmektedir: *"Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık*

19 Nisâ 4/13, 69.
20 Nisâ 4/14.

mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah'ın ve Resûlü'nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."[21]

Allah'ın kulları arasından seçtiği Hz. Peygamber, Kur'ân'da *"Sen elbette üstün bir kişiliğe/davranış tarzına sahipsin."*[22] ifadesiyle tanıtılmıştır. Çünkü dinin hedefi insanları tüm kötülüklerden, tehlikelerden ve zararlı şeylerden korumaktır. İsyan bütün kötülüklere dalmak anlamına gelir. Kur'ân'ın ısrarla yasakladığı zina, faiz, kumar, içki, hırsızlık, gasp, rüşvet, hak yeme, zulüm, kibir, haset ve düşmanlık gibi günahlar isyan olmaları sebebiyle işleyenleri helâke ve hüsrana götürür. Sahâbeden Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sas) *"Helâk eden yedi günahtan uzak durun."* buyurdu. Sahâbe, "Onlar nedir?" diye sorunca Peygamberimiz *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, Allah'ın öldürmesini yasakladığı bir kimseyi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, iffetli ve namuslu mümin kadına iftira etmek."* diye cevap verdi.[23]

Dinin sahibi Yüce Allah'tır. Hz. Peygamber ise elçi olarak dini insanlara ulaştırmıştır. Bu bakımdan, dinin hükümlerini, emir ve yasaklarını Allah adına Hz. Peygamber bildirmiştir. Onun getirdiklerine uymak, Allah'a uymak; onları çiğnemek Allah'ın buyruklarını çiğnemektir. Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emirlerine uymamak ise Allah'a isyandır. Âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: *"Resûl'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."*[24] Hz. Peygamber (sas) de bu gerçeği şu şekilde ifade eder: *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur; bana isyan eden de Allah'a isyan etmiş olur."*[25] Bu yüzden de Kur'ân-ı Kerîm farklı bağlamlarda Hz. Peygamber'e isyan etmeyi açık bir şekilde yasaklamıştır. Müminleri kendi aralarında gizli konuştukları durumlarda bile Hz. Peygamber'e isyan olacak şeyleri konuşmamaları konusunda şöyle uyarmıştır: *"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının."*[26] Bu âyet, Hz. Peygamber'e isyanı net bir şekilde yasaklamaktadır. Peygamber Efendimize uyulmadığında dinin hükümleri uygulanmamış olur. Bu zaten Allah'a itaatsizliktir. Allah Resûlü'ne bağlılık ifade edilirken dine uygun hiçbir konuda Peygamber'e karşı gelmeyecekleri[27] hususu

21 Ahzâb 33/36.
22 Kalem 68/4.
23 Nûr 24/22: İbn Ebî Hâtim, VIII, 2556; Buhârî, "Veṣâyâ", 22.
24 Nisâ 4/80.
25 Nisâ 4/80: Taberî, VII, 174; Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 108.
26 Mücâdele 58/9.
27 Mümtehine 60/12.

özellikle vurgulanmıştır. Ona isyan ettikleri her hususta büyük zararlara uğradıkları ve uğrayacakları uyarısı yapılmıştır.[28] Örneğin Uhud Savaşı'nda Müslümanların uğradıkları hezimetin önemli sebeplerinden birisi olarak onların verilen emre uymamaları gösterilmiştir.[29]

Kur'ân başka yerlerde de Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyanı birlikte zikretmektedir. Bu, her iki isyanın da dinin nazarında kötü sonuçlar doğurduğunu ifade etmek içindir. Sonuçları sebebiyle isyan edenleri kötü bir gelecek beklemektedir: *"Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hâle düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler."*[30] *"Hidâyet yolu kendisine apaçık bir şekilde açıklandıktan sonra kim Resûlullah'a muhalefet ederse ve Müminlerin yolunun dışında bir yol izlerse onu saptığı yönde bırakırız ve cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir."*[31]

Kur'ân, insanın Yüce Allah'ı kabul etmeyip Hz. Peygamber'in emrine aykırı davranmasını isyan olarak tanımlar. İsyan, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı şekilde davranmaktır. O'nun gönderdiği vahyi aktaran ve O'nun emir ve yasaklarını bildiren Hz. Peygamber'e karşı gelmek de Allah'a isyandır. İsyan insanın kendi hayrına olanı kabullenmeyip nefsinin hoş gördüğünün peşine gitmesidir. Allah'ın buyruklarını yerine getirmesi onun hayrınadır, çünkü Allah en doğru olanı seçmiştir. İsyan, Allah Teâlâ'nın rehberliğinden kopmak, O'nun rahmet ve müjdesinden ümidi kesmektir. Bunun aksine Yüce Allah'a itaat, O'na güvenmek, her daim O'nun yardım ve rahmetini ümit ederek, O'ndan güç alarak yaşamaktır. İsyan aynı zamanda Allah'ın yaratılışa uygun olarak koyduğu kuralları çiğnemektir. Başka bir ifadeyle, bütün yaratılışın düzenini koyan Rabbimizin gönderdiği buyruklara sırt çevirmektir. Bu şekilde O'na kul olmayı kabul etmemek, aslında yeryüzünde dirliği ve düzeni bozmaktır. Allah'ın buyruklarına itaat etmeyenlerin içine düştükleri bu çelişki onlara şöyle hatırlatılır: *"Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."*[32]

28 Nûr 24/63; Hucurât 49/7.
29 Âl-i İmrân 3/152.
30 Nisâ 4/42; ayrıca bk. Nisâ 4/14.
31 Nisâ 5/115.
32 Âl-i İmrân 3/83.

ŞİRK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

... وَلَا يُشْرِكُ ف۪ي حُكْمِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

"... Allah, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez."

(Kehf 18/26)

... لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

"... Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."

(Lokmân 31/13)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُشْرِكْ
بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظ۪يمًا ﴿٤٨﴾

"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."

(Nisâ 4/48)

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾

"De ki: 'Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabbime yakarıp kulluk ederim.'"

(Cin 72/20)

... اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوٰيهُ النَّارُۜ وَمَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

"... Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."

(Mâide 5/72)

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'"

(A'râf 7/33)

...اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ ... ﴿٥٩﴾

"... Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur..."

(A'râf 7/59)

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

(Yûsuf 12/40)

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

"Bilesiniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a aittir. Buna rağmen Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca kuruntularının peşinden gidiyorlar ve sadece yalan söylüyorlar."

(Yûnus 10/66)

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

"De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

(Kehf 18/110)

سَيَقُولُ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

"Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.' Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: 'Yanınızda bize (iddialarınızı) açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz kuruntudan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.'"

(En'âm 6/148)

قُلْ اِنَّ صَلَاتٖي وَنُسُكٖي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتٖي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرٖيكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٦٣﴾

"De ki: 'Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim.'"

(En'âm 6/162-163)

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَۜ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَهُمْۙ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

"Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hâlbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir."

(Yâsîn 36/74-75)

Kur'ân-ı Kerîm'in ana konusu tevhiddir. Tevhidin karşısında ise şirk vardır. *Şirk* kelimesi âyetlerde beş yerde geçer.[1] *Şe-ri-ke* kökünden türemiş kelimeler Kur'ân'da 163 yerde kullanılır.[2] Şirk koşulan varlıkları ifade eden *şerîk* (ç. *şürakâ*) de Kur'ân'da yoğun biçimde tekrarlanır.[3] *Müşrik* kelimesi de tekil ve çoğul formunda sıkça kullanılır.

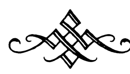
Şirk kelimesinin kök anlamı "ortaklık" ve bir şeyin, iki veya daha fazla kişide bulunmasıdır. Söz konusu şey, somut veya soyut olabilir.[4] Bu ortaklık ise bir şeyin tamamında da bir kısmında da olabilir.[5] Dinî bir terim olarak *şirk*, Yüce Allah'ın kendisinde, niteliklerinde, eylemlerinde ve O'na yönelik kullukta bir ortağı olduğunu kabul etmek veya Allah Teâlâ'ya özgü bir niteliği herhangi bir varlığa vermek anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şirk kelimesi şefaat (*şefâ'at*), yardımcı, kurtarıcı, rehber (*velî-evliyâ*), dayanılacak ve güvenilecek kişi (*vekîl*), şahit (*şehîd-şühedâ*), zulüm (*zulm*), eş (*sâhib*), benzer (*misl*), denk (*nidd, küfüv*) vb. kelimelerle ilgili olarak kullanılmıştır. Kur'ân'ın hedefi tevhid inancını yerleştirmektir. Şirk de tevhid inancının karşısındaki en büyük engeldir. Bu nedenle Kur'ân'da şirk olgusu, çeşitleri, Müşrikler ve onların sergilediği olumsuz davranışları ele alan âyetler oldukça önemli bir yer tutar.

Şirkin tam anlamıyla zıddı olan tevhid, kulun bütün işlerinde Allah rızasını gözetmesi (*ihlâs*), İbrâhim'in dini (*millet-i İbrâhîm*), hakka yönelen (*hanîf*) vb. kavramlarla birlikte tanımlanır. Kur'ân'da Müşriklerin melekleri ve cinleri Allah'a ortak koştukları, Lât, Uzzâ, Menât adındaki putlara taptıklarına da işaret edilmiştir. Ayrıca vahyin ilk muhatabı Ehl-i kitap'tan kimselerin de şirke düştükleri belirtilir. Özellikle Hıristiyanların Allah'ın üç veya üç varlıktan biri olduğunu kabul etmeleri şirk ve küfür olarak nitelendirilmiştir.

---

1 Lokmân 31/13; Sebe', 34/22; Fâtır 35/14, 40; Ahkâf 46/4.
2 Bakara 2/96; Âl-i İmrân 3/64; Nisâ 4/36, 48; En'âm 6/81, 148; A'râf 7/173; Ra'd 13/36; Hac 22/26.
3 Ra'd 13/16; Şûrâ 42/21; Kalem 68/41; En'âm 6/22; Nahl 16/86; Kehf 18/52.
4 Râgıb el-İsfahânî, s. 451.
5 İbn Düreyd, II, 733.

ŞİRK, YÜCE ALLAH'A BÜYÜK BİR İFTİRADIR

...وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى إِثْمًا عَظِيمًا

"... Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."

(Nisâ 4/48)

İlk insan Hz. Âdem'den itibaren insanlar, tevhid inancına sahipti. Hz. Nûh'un peygamberliğinden önce Vedd, Süvâ', Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr adında inanmış insanlar vardı. Bunlar haktan sapan, yanlış iş yapan kimseleri uyarır; onlara adaleti, iyiliği ve âhireti hatırlatırlardı. Bu uyarıların insanlar üzerinde büyük bir etkisi vardı. Vakti gelince bu sâlih kullar dünyadan göçtüler. İyi niyetli bazı kimseler, onları hatırlatır düşüncesiyle bu sâlih insanların heykellerini yapmayı önerdiler. Bu öneri insanlar arasında kabul gördü. Böylece onlara bakıp verdikleri öğütleri hatırlayacaklar; kendilerine çeki düzen vereceklerdi. Ancak zamanla o heykellere insanüstü özellikler yüklendi. Onların Yüce Allah ile kendileri arasında aracı olduğu düşünülerek onlara tapılmaya başlandı. Böylece tevhid ortadan kalktı ve şirk egemen oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ insanları uyarmak için Hz. Nûh'u elçi olarak gönderdi. Hz. Nûh gece gündüz demeden halkını Allah'ın birliğine iman etmeye çağırdı ama büyük bir dirençle karşılaştı. Müşrikler *"Tanrılarınızı bırakmayın! Vedd, Süvâ', Yeğûs, Ye'ûk*

ve Nesr'i asla terk etmeyin!"[1] diyorlardı. Böylece tevhid ile şirk arasında amansız bir mücadele başlamış oldu.

Şirk olgusu Hz. Nûh dönemiyle sınırlı olmamıştır. Aksine tarihin hemen her kesitinde şirk tanımına girecek inanç ve uygulamalarla karşılaşırız. Yüce Allah'ın Son Elçisi Hz. Muhammed'in (sas) geldiği Arap Yarımadası'nda da şirk çok yaygın hâle gelmişti. Nitekim onun şirk ile mücadelesinin önceki peygamberlerin mücadeleleriyle benzer oluşuna dair göndermelerde bulunan birçok âyet inmişti.

Allah'a özgü bir niteliğin herhangi bir varlıkta da bulunduğuna inanmak, O'na şirk koşmaktır. Peygamberimizin insanlara tevhidi anlattığı toplumda kimi elleriyle yaptığı putları, kimi melekleri, kimi cinleri, kimi gök cisimlerini, kimi de başka varlıkları Allah Teâlâ'ya ortak koşuyordu. Oysa Yüce Allah kendisine kullukta hiçbir ortak kabul etmez.[2] Zira yaratma ve yaşatma gücü olmayan varlıklar yüceltilmeye, yardım dilenip dua edilmeye, kısacası kulluk edilmeye lâyık değildir. Bu mânada Allah Teâlâ'nın dışında bir varlıkta *ulûhiyyet* (tanrılık) veya *rubûbiyyet* (rablık) nitelikleri kabul edilemez. Dolayısıyla Yüce Allah'ın zâtında, niteliklerinde ve fiillerinde ortağı olduğuna inanmak, O'na atılmış büyük bir iftiradır. Şu hâlde bu yalanı uyduranlar büyük bir günah işlemektedirler.[3] Çünkü Allah'ın ortağı olduğuna inananlar, sadece Allah'ın hakkı olan ilâhlık özelliğini başka varlıklara da vermiş olurlar. Bu yüzden Allah kendisine bir benzer ve ortak olamayacağını açıkça bildirir[4] ve şirki kesin olarak yasaklar.[5] Allah ayrıca şirke ve küfre düşerek haksızlık yapan kimseleri en büyük zalimler ve büyük haksızlık yapanlar olarak nitelendirmiştir: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[6]

Yüce Allah'ın isim ve nitelikleri, O'na nisbet edildiği şekilde bir başkasına asla yakıştırılamaz. Oysa Müşrikler, Allah'a rağmen taptıkları nesnelere, putlara tanrılık nitelikleri yanında rablık niteliklerini de yakıştırıyorlardı. Yani, onların kendilerini koruyacağına, kollayacağına ve yardım edeceğine inanıyorlardı. Oysa Kur'ân o nesnelerin ve varlıkların hiçbir şekilde Allah Teâlâ gibi güvenilen, her yönüyle yeterli (*vekil*) ya da yardım eden ve seven (*velî*) olamayacağını şöyle ifade etmiştir: *"Onlar*

1 Nûh 71/23: Taberî, XXIII, 303-305; Zemahşerî, IV, 607; İbnü'l-Cevzî, VIII, 126-127; Buhârî, "Tefsîr", 71:1.
2 Kehf 18/110.
3 Nisâ 4/48.
4 Sâffât 37/180.
5 A'râf 7/33.
6 En'âm 6/21.

Allah'tan başka velîler edindiler öyle mi? Hâlbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır. Ölüleri de O diriltecektir ve O'nun gücü her şeye yeter."[7]

Âyetlerin ilk muhatabı Müşrikler, aslında Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığına, gökten yağmur yağdırdığına, yağan yağmurla bitkileri yeşerttiğine, rızık verdiğine inanıyorlardı.[8] Onların bu husustaki yanlışı putları, Allah'a eş ve ortak kabul ederek onlara inanmaları[9] ve O'na özgü bazı güçlerin onlarda da bulunduğunu düşünmeleriydi. Oysa bu varlıklar hiçbir şeyi yaratamaz; hatta onların hepsi bir araya gelse bir sineği bile yaratacak güce sahip değildir. Hatta bir sinek onlardan bir şey kapacak olsa onu geri alacak hiçbir güçleri yoktur.[10]

Kur'ân'ın indiği dönemde Hıristiyan ve Yahudilerden bir grup hâşâ Allah'ın çocuğu olduğunu söyleyerek başka bir şirk çeşidi ortaya koymuşlardı. Üçlü ilâh (*teslis*) inancını benimseyen Hıristiyanlar Allah'a ortak kabul eden bir inanca sahipti. Bu nedenle onlar da şayet vazgeçmezlerse küfre düşerek azaba çarptırılacaklarına dair ağır bir şekilde şöyle uyarılmıştır: *"'Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir.' diyenler, hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zalimlerin hiçbir yardımcıları da olmayacaktır. Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir.' diyenler kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilâhın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır. Hâlâ Allah'a tövbe edip onun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[11]

Vahyin indiği toplumda hâşâ Yüce Allah ile İblîs'in kardeş olduğuna, Allah ile cinlerin evlendiğine ve bu evlilikten meleklerin dünyaya geldiğine inanan insanlar bile vardı.[12] Müşriklerin bir kısmı da meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı.[13] Bazı put isimlerinin dişil isim taşıması da bunu gösterir. Bu putlara da tanrıça anlamına gelen Lât, yine güçlü tanrıça anlamına gelen Uzzâ gibi isimler vermişlerdi. Oysa *"Yüce Allah bu (tür bâtıl inançlardan) bütünüyle uzaktır. Bilâkis (evlât diye niteledikleri o melekler) lütuf ve ikrama erişmiş kullardır."*[14] Görüldüğü gibi

---

7 Şûrâ 42/9.
8 Yûnus 10/31; Ankebût 29/61-63; Lokmân 31/25; Zümer 39/38.
9 Yûsuf 12/106.
10 Hac 22/73.
11 Mâide 5/72-74.
12 Sâffât 37/158: Taberî, XIX, 645.
13 Zuhruf 43/19: İbn Âşûr, XVII, 49-50.
14 Enbiyâ 21/26.

Kur'ân bahsedilen asılsız iddia ve inançları asla kabul etmedi. Zira Yüce Yaratıcı'nın ne çocuğu vardır, ne eşi ne de bir benzeri.[15] Aksine yegâne koruyucu, efendi ve sahip O'dur.[16] O'ndan başka dinin emir ve yasaklarını koyan ve belirleyen kimse de yoktur.[17]

Müşrikler bu sahte tanrıların birtakım güçlere sahip olduğunu ve fayda ya da zarar verebileceğini sanıyorlardı. Bazı insan ve cinlerin de gaybı bildiğine inanırlardı. Oysa insanın görüp duymadığı nesneleri, olayları bilmek Allah'a özgüdür. Gaybla ilgili bilinenler ise Allah'ın vahiy yoluyla elçilerine bildirdikleriyle sınırlıdır.[18] İşte peygamberler bile vahiy olmadan gaybı bilmezken bazı kişi ve varlıkların gaybı bildiğine inanmak şirkin başka bir türüdür. Diğer taraftan Allah Teâlâ'yı göz ardı ederek hayır ve şerri başka bir varlığa nisbet etmek de şirkin çeşitlerinden biridir. Nitekim Hûd Peygamber'in kavminde bu sapmayı görüyoruz. Büyük bir sorumlulukla tevhid inancını anlatan Allah'ın bu seçkin kuluna toplumu şöyle demişti: *"Biz sadece şunu söyleriz: Seni, ilâhlarımızdan biri fena çarpmış."*[19] Müminler ise fayda ve zararın yalnız Allah'tan geldiğini bilirler ve buna inanırlar.

Kur'ân-ı Kerîm değişik vesilelerle tarihte başka varlıklara tanrılık özelliği yakıştıranların olduğunu bizlere haber verdiği gibi bunun yanı sıra bizzat kendilerinin tanrısal özellikler taşıdığını iddia edenlerin olduğu da bizlere bildirilir. Bu da şirkin bir başka türüdür. Sözgelimi Firavun hükmettiği insanlara *"Ben sizin en yüce rabbinizim."*[20] diyerek kendisinin tanrı olduğunu iddia ediyordu. Tefsirlerin Bâbilli Nemrud (*Nimrûz*) olarak adlandırdığı zorba kral da Hz. İbrâhim ile tartışırken benzer iddialarda bulunmuştu. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir.' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim.' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez."*[21]

Kur'ân'da bir kısım insanların din adamlarını rab kabul etmelerinden de bahsedilmiştir.[22] Henüz bir Hıristiyan iken bu konudaki âyeti Hz. Peygamber'in dilinden işiten Adî b. Hâtim bu duruma hemen itiraz etmişti. Kendilerinin din adamlarını rab

15 En'âm 6/100-101; Furkān 25/2; Mü'minûn 23/91-92; Tevbe 9/30.
16 A'râf 7/196; Kasas 28/68.
17 Şûrâ 42/21.
18 A'râf 7/188.
19 Hûd 11/54.
20 Nâziât 79/24.
21 Bakara 2/258.
22 Tevbe 9/31.

edinmediklerini söylemişti. Hz. Peygamber (sas) de ona *"Ey Adî! Onlar Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını da helâl sayınca siz onlara uymuyor muydunuz?"* diye sormuştu. Adî "Evet." diye cevap verince Peygamberimiz işte bunun "rab edinmek" anlamına geldiğini belirtmişti.[23] Nitekim Müşrikler de sadece putları Allah'a ortak koşmakla kalmamış, aynı zamanda hiçbir bilgileri olmadan onlar adına hak dine aykırı kurallar koymuş ve hükümler vermişlerdi.[24] Böylece Müşrikler, Yüce Allah'ın helâl kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helâl saydılar. Mekkeli Müşriklerin kurbanlık hayvanlarla ve develerle ilgili bazı uygulamaları bunun örneklerindendir. Oysa Yüce Allah, zâtı hakkında bilinmeyen konularda keyfî bir şekilde konuşmalarını insanlara yasaklamıştı.[25]

Yukarıdaki hususlara ek olarak Allah'ın buyruklarının önüne geçirilen arzu ve tutkular da şirke yol açabilir. Bu nokta Kur'ân'da *"hevâyı tanrı edinmek"* ifadesiyle anlatılır. Bu durumda olan biri tutkularından başka bir şeye değer vermez. Ne Allah'a inanır ne de O'nun helâlini helâl, haramını haram sayar. Allah'ın vahyine göre değil, kendi arzu ve heveslerine göre yaşar.[26] Böyleleri hakkında Rabbimiz şöyle buyurur: *"Arzularını tanrı yerine koyan, hak ve hakikati bilmesine rağmen Allah'ın kendisini dalâlette bıraktığı, kulaklarını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir düşün! Allah'tan sonra onu kim doğru yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?"*[27]

ALLAH'TAN BAŞKA TAPILANLAR ANLAMSIZ İSİMLERDİR

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا
مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

23 Tevbe 9/31: Taberî, XI, 417-418; İbn Ebî Hâtim, VI, 1784; Cessâs, II, 297; Tirmizî, "Tefsîr", 10.
24 En'âm 6/138-139, 143-145, 148-150; A'râf 7/32; Yûnus 10/59-60; Nahl 16/35.
25 A'râf 7/33.
26 Câsiye 45/23: Taberî, XXI, 92.
27 Câsiye 45/23.

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

(Yûsuf 12/40)

Kur'ân gökleri, yeryüzünü, karanlıkları, aydınlığı, kısacası insanın görebildiği ve göremediği her şeyi yaratan Yüce Allah'a, eşi ve benzeri olmayan tek ilâh olarak inanmaya çağırır. Bu konuda insanı düşünmeye davet eder. İnsana en ufak bir fayda ve zarar veremeyen varlıklar nasıl Allah Teâlâ gibi kulluk edilmeye lâyık olabilir? Ayrıca o varlıklarda, ne Yüce Allah'la iletişim kurmada aracılık ne de O'na yaklaştırma gücü, yeteneği vardır. Allah Teâlâ bu konuda onlar için delil olacak hiçbir bilgi de indirmemiştir.[28] Onların bu konudaki düşünce ve inançları, sadece birtakım temelsiz tahmin ve kuruntulardan ibarettir.[29]

Müşrikler putlarını safran ile kaplardı. Bir süre sonra safran kurur ve sinekler putlara üşüşürdü. Kurumuş safran parçalarını alıp giderdi. Bazen de putlarına güzel koku ve bal karışımını sürerlerdi. Sinekler de gelip bu karışım üzerine konardı. Ne putlar buna engel olabiliyordu ne de o putlardan medet uman Müşrikler... Sonuçta tam bir yetersizlik ve acziyet sahnesi yaşanıyordu.[30] İşte bu tablo Yüce Allah tarafından insanların düşünmesi için örnek olarak verilmiştir: *"Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: 'Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. Allah'tan başkasından isteyen de âciz, kendinden istenen de!'"*[31]

Allah'ın dışında dua edilen, ibadet edilen ve tapınılan varlıkların kendilerine bile faydaları yoktur. Korunma, temizlik ve bakımlarında hep insanlara muhtaçtırlar. Aynı şekilde onlara adak adayan, hürmet eden, kısacası kulluk gösterisinde bulunan, dua edip yardım dilenen insanlar da âcizdir. Çünkü yalvardığı, kutsal kabul ettiği, Allah Teâlâ'ya ortak koştuğu bu varlıklardan kendisine hiçbir hayır yoktur. Bu kimse isteğine kavuşamayacağı gibi affedilemeyecek bir günaha da bulaşmıştır.

---

28 Âl-i İmrân 3/151; Yûsuf 12/39-40; Nahl 16/17-21; Enbiyâ 21/43; Mü'minûn 23/117.
29 Ra'd 13/33.
30 Hac 22/73: İbnü'l-Cevzî, V, 329.
31 Hac 22/73.

Çünkü yaratmak Yüce Allah'a özgüdür. O hâlde kulluk da O'na yapılmalıdır. Buna rağmen *"Müşrikler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler."*[32]

Müşriklerin yaratıcılarına ortak koştuğu varlıklar, Allah'a eş olmak şöyle dursun kendilerine de bir nebze hayırları olamaz; diğer yaratılmışlar gibi canlı olan bütün varlıklar O'na muhtaçtır ve O'na yakın olmak için çare ararlar. Konu âyette şöyle anlatılır: *"(Ey peygamber!) De ki: 'Allah'ın yanı sıra ilâh olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın bakalım! Göreceksiniz ki onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler.' Aslında bu insanların yalvardıkları o varlıkların kendileri bile hangisi rablerine daha yakın olacak diye vesile ararlar; onun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır."*[33] Yüce Allah'ın yanı sıra tapılan varlıklar, esasında onlara tapanlardan farklı değildir. Birçoğu da insanların kendi elleri ile yaptığı resim ve heykellerden ibarettir.[34] Evrenin yönetiminde bunların hiçbir rolü yoktur. Ne yoktan var edebilirler ne de olacak olanı değiştirebilirler.[35] Tek kelimeyle âciz ve yetersizdirler.

Allah'a ortak koşulan varlıklar içi boş, gerçek dünyada bir karşılığı olmayan, insanların verdiği isimlerden başka bir şey değildir. Onlar şefaat edemezler, gaybı bilemezler, kendilerine yapılan dualara karşılık veremezler. İnsanlara rızık sağlamada hiçbir rolleri yoktur. Rabbimiz bu varlıkların kendisine ortak olabileceğine dair ne bir delil indirmiş ne de bir işarette bulunmuştur. Âyetlerde Allah'a ortak koşulan varlıkların, hiçbir şey üzerinde etki ve yetkilerinin bulunmadığı vurgulanmaktadır.[36] Nitekim daha önce Hz. İbrâhim putlara tapan halkına şöyle seslenmişti: "... *Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu varlıklar size rızık vermekten âcizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda yalnız O'na döndürüleceksiniz."*[37] Çünkü putlar kendilerine kullukta bulunanları ne duyar ne de görürler. Onlara hiçbir şekilde yardımcı olamazlar.

Kur'ân, birden fazla ilâh olamayacağını evrendeki eşsiz düzeni delil getirerek açıklar ve insanı bu konuda düşünmeye davet eder. Bu delil özetle şu şekildedir: Eğer birden fazla ilâh olsaydı, evrenin düzeni bozulurdu. Çünkü her ilâh kendine

32 Furkān 25/3.
33 İsrâ 17/56-57.
34 Sâffât 37/85-96.
35 Yûnus 10/34-35.
36 Yûsuf 12/40.
37 Ankebût 29/17.

göre bir şey isterdi. Bu durumda isteklerin çatışması kaçınılmaz hâle gelir ve sonunda evrendeki işleyiş altüst olurdu. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan uzaktır."*[38] Bu konuda başka bir örnek ve delillendirme de o günkü toplumsal hayattan verilir. Buna göre, Allah'a ortak koşan kişi, birçok efendisi olan bir köleye benzetilir. Köle hangi efendisini memnun edeceğini bilemez. Her birini memnun etmek için çabalar durur, ama hiçbirini memnun edemez. İşte Allah Teâlâ'ya ortak koşan kimsenin durumu da böyledir.[39]

Mekke Müşriklerinin şirk konusunda ileri sürdükleri gerekçelerin herhangi bir temeli yoktu. Bunlardan biri, Yüce Allah'a benzer kabul ettikleri bu varlıkların O'nun katında kendileri için aracılık (*şefaat*) yapmasıdır.[40] Bu sebeple onlar, *"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz."*[41] diyorlardı. Oysa Allah Teâlâ ile kul arasında böyle bir aracıya ihtiyaç yoktur. Çünkü o putlara hiçbir yetki verilmediği gibi onlar, bunu yapacak güç ve kudretten de yoksundurlar.[42] Ancak Müşrikler, inanç hususunda körü körüne atalarından devraldıkları geleneklerine bağlandılar. Konu âyette şöyle anlatılır: *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun.' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız.' dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!"*[43]

İnsanın başka varlıklara ilâhlık vasfı yüklemeye kalkışması aslında onun, şeytanın kurduğu tuzağa düştüğünü gösterir. Çünkü insan başka varlıklara tapınmakla şeytana uymuş ve ona tapmış olur. Şeytan ise vesveseleriyle kıyamet günü ayaklarını kaydırdığı kimselerin kendisine yönelttiği suçlamaları kabul etmeyecektir. O sadece bir çağrıda bulunduğunu, peşinden gidenlerin de bu çağrıya uyduklarını ve esas sorumluluğun kendilerine ait olduğunu söyleyecektir.[44]

38 Enbiyâ 21/22; Mü'minûn 23/91.
39 Zümer 39/29.
40 Yûnus 10/18; Zümer 39/3.
41 Zümer 39/3.
42 Zümer 39/43.
43 Bakara 2/170; Lokmân 31/21.
44 İbrâhîm 14/22.

ALLAH'IN ELÇİLERİ, ŞİRKİN AMANSIZ DÜŞMANIDIR

...اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ... ﴿٥٩﴾

"... Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur..."

(A'râf 7/59)

Hizmetinde bulunduğu evin hanımının ahlâksız teklifini geri çevirmiş, iffetsizlik yapmaktansa zindana düşmeyi yeğlemişti… O, Hz. Ya'kūb'un oğlu Yûsuf'tan başkası değildi. İftiraya kurban gitmiş ve hapse düşmüştü. Orada başka suçlardan tutuklu iki kişi daha vardı. Onlar Hz. Yûsuf'un iyi hâlini görüp onu sevmiş, ona güvenmiş ve gördükleri rüyayı yorumlamasını istemişlerdi. Bu durum, Hz. Yûsuf açısından tevhid inancını anlatmak için iyi bir fırsattı. Hz. Yûsuf, rüya yorumunun, Yüce Allah'ın kendisine öğrettiği bir bilgi olduğunu belirterek konuya girdi. Sonra onlara Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir toplumun dininden uzak olduğunu, ataları İbrâhim, İshak ve Ya'kūb'un dinine uyduğunu anlattı. Onlara *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz."*[45] dedi. Tevhid inancının Allah'ın insanlara has bir iyiliği olduğundan, ancak birçok kişinin bunun kıymetini bilmediğinden söz etti. Sonra düşünmelerini sağlamak için onlara sordu: *"Ey hapishane arkadaşlarım! Çeşit çeşit tanrılar mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı (inanıp bağlanmak için) daha iyi?"*[46] En sonunda da onların içinde bulundukları şirk hâlinin mahiyetini şöyle açıkladı: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."*[47] Yûsuf Peygamber'in dilinden dökülen bu sözler esasında bütün peygamberlerin bu husustaki ortak mesajıdır.

Tevhid uyarısı tabii ki öncelikle toplumlarına örnek ve önder olan peygamberlere yapılmıştır. Nitekim Sevgili Peygamberimize indirilen şu âyet bize bunu göstermektedir: *"Sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: 'Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan*

45 Yûsuf 12/38.

46 Yûsuf 12/39.

47 Yûsuf 12/40.

olacaksın. Hayır! Sen yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol!'"[48] Bu hususta büyük bir hassasiyet gösteren peygamberler, toplumlarını yalnız Allah'a kulluk etmeye çağırmışlar ve başka varlıklara tapınmaktan sakındırmışlardır.[49]

Şirkin insanları ve toplumları içten içe kemirmeye başladığı andan itibaren Allah elçiler gönderip onları bu hastalığa karşı uyarmıştır. Bu bağlamda önceki peygamberlerin; Hz. Nûh'un, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesi, Kur'ân'da geniş bir şekilde anlatılmıştır. Meselâ Müşriklerin de derin saygı duyduğu ataları Hz. İbrâhim'in tevhid ehli olduğu ve müşrik olmadığı birçok kez vurgulanmıştır.[50] Peygamberler hikmet dolu dilleriyle, ama hiç taviz vermeden tevhidi toplumlarına anlatmışlardır.[51] İşte Hz. İbrâhim de putlara tapan halkına karşı gerçeği korkusuzca haykırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu bize şöyle anlatılır: *"İbrâhim'de ve ona uyanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: 'Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır...'"*[52]

Şirke karşı mücadelede peygamberler zaman zaman en yakınları ile bile karşı karşıya gelmişlerdir. Sözgelimi Hz. Nûh, eşi ve oğluyla; Hz. İbrâhim babası ile ve Hz. Peygamber de yakınları ile farklı cephelerde yer almışlardır. Bunun nedeni tevhid mücadelesinde kan bağının değil, iman bağının önemli olmasıdır. Tevhidden asla ödün verilemez. Peygamberimizin Cenâb-ı Hakk'a ortak koşmayacaklarına dair Müminlerden aldığı söz, bunun en güzel örneklerinden biridir.[53] Bir Müslüman akrabalık bağlarının zedeleneceği endişesiyle şirk ile mücadeleden geri duramaz. Çünkü bir mümin babasını, çocuğunu, kardeşini, eşini, hısım-akrabasını, kazandığı malları, zarar etmekten endişe ettiği ticaretini, çok sevdiği evini Allah Teâlâ'dan ve O'nun Elçisi'nden daha çok sevemez.[54]

Allah Resûlü (sas) kendi toplumunun yanı sıra, Necran Hıristiyanları ile gerçekleştirdiği tartışmalarda onları şirki bırakmaya ve tevhide sarılmaya çağırmıştır. Kur'ân'ın onlara yaptığı davet şöyledir: *"Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: 'Yalnız Allah'a kul olalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.'"*[55] Âyetteki ilk

48 Zümer 39/65-66.
49 En'âm 6/161-163; Yûsuf 12/38, 108.
50 Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; En'âm 6/161; Nahl 16/123.
51 Meryem 19/41-50.
52 Mümtehine 60/4.
53 Mümtehine 60/12.
54 Tevbe 9/24; Mücâdele 58/22.
55 Âl-i İmrân 3/64.

çağrı, yani *"aramızdaki müşterek söze gelin"* çağrısı sonraki iki ilkeyi de kapsamaktadır: Yalnız Allah'a kul olmak, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak ve bir başkasını rab edinmemek. Bu tartışmada muhataplarda tevhidden şirke doğru savrulmanın gerçekleştiği noktalara dikkat çekilmek istenmiştir. Bunlardan ilki Allah'ın yanı sıra Hz. Îsâ'ya kulluk etmeleri ve onu teslisin bir unsuru olarak görmeleridir. Diğeri ise din adamlarını yüceltmeleri, helâl ve haram konusunda onları yetkili görmeleridir.[56]

Şirk ile mücadele eden ve tevhidi insanlara anlatan peygamberlerin çağrısı sadece insanlar arasında yankı bulmamıştır. Cinlerin bir kısmı da Allah Resûlü'nün çağrılarına uyarak Müslüman olmuş ve asla Yüce Allah'a şirk koşmayacaklarına dair söz vermişlerdir.[57]

Kur'ân, peygamberlerin şirke karşı mücadelesinde, Müşriklerin ileri sürdüğü iddiaları da eleştirmiş ve şirkin apaçık bir sapkınlık olduğunu vurgulamıştır.[58] Daha açık deyişle şirk, imanın önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.[59] Ancak Müşrikler bu inançlarını terk edemedi, bunun ötesinde tevhide çağıran elçilere karşı da amansız biçimde baskı, yıldırma ve sindirme politikaları izlediler. Onlar, inandıkları zaman, ellerindeki iktidarı ve elde ettikleri birtakım imtiyazları yitirecekleri, en sonunda yerlerinden yurtlarından olacakları endişesine düştüler. Bu nedenle inanıp Müminlere katılmaya yanaşmadılar.[60] Toplum içindeki ilişkileri onların vahye karşı tavır almalarında etkili oldu.[61]

ŞİRK, AFFEDİLMEZ BİR GÜNAHTIR

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ ...

"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar..."

(Nisâ 4/48)

56 Tevbe 9/31: Râzî, XVI, 38-39 vd.; Âl-i İmrân 3/64: Râzî, VIII, 94-95.
57 Cin 72/1-3.
58 Yâsîn 36/23-24.
59 İbrâhîm 14/30; Neml 27/43.
60 Kasas 28/57.
61 Abdürrezzâk b. Hemmâm (1999), II, 453-454; İbnü'l-Cevzî (2002), VI, 13.

Yüce Allah günaha bulaşan insana merhametini ve bağışlayıcılığını göstermiş, ister dünyada ister âhirette bütün günahları bağışlayabileceğini bildirmiştir.[62] Ancak şirki, yani Allah'ı gerektiği gibi kavrayamayan, O'na eş, benzer ve ortak kabul eden insanları bundan ayrı tutmuştur. Allah Teâlâ, özellikle doğru yolu gösteren peygamberlerin ve vahyin gelişinden sonra, hâlâ şirk içinde kalmaya devam eden ve huzuruna bu şekilde çıkanları bağışlamayacağını kesin olarak şu şekilde bildirmiştir: *"Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; dilediği kimselerin bunun dışındaki günahlarını bağışlar..."*[63] Son ana kadar iman etmeyip, ölmek üzere iken şirkten vazgeçip iman etmeyi de geçersiz saymıştır: *"Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz.' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır."*[64] Allah'a iman edip imanlarına şirk karıştırmayanlar ise güvende olacaklardır.[65] Kısaca, şirk koşan kimsenin sonu hüsrandır. Hem bu dünyası haraptır hem de âhireti.

Rabbimiz, müşrik olarak ölen birinin bağışlanması için dua edilmesine izin vermemiştir. Bu konuda Sevgili Peygamberimizin bile bir ayrıcalığı yoktur: *"Müşriklerin cehennemlik oldukları Müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de Müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."*[66]

Müşrik olarak can veren her kim olursa olsun cehennemde bunun cezasını görür. Hatta onların bu dünyada tapınıp durdukları, medet umdukları, aracı kıldıkları sözde tanrıları da Allah Teâlâ cezalandıracak ve onlarla birlikte cehenneme atacaktır. Gerçekte onların tanrılık vasfı olsaydı cehenneme gitmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.[67] Kur'ân'da bu gerçek diyalog şeklinde canlı bir tablo hâlinde anlatılmıştır. Buna göre, cehenneme girmeden önce Yüce Allah Müşrikleri ve Allah'a ortak koştukları varlıkları bir araya getirecektir. Sonra o varlıklara soracaktır: *"Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?"* Şirke alet edilen o varlıklar Allah'ın yüceliğini ve her türlü eksiklikten uzak olduğunu haykıracaklar. Ardından şöyle seslenecekler: *"Rabbim! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimet içinde yüzdürdün. Sonunda onlar seni anmayı*

62 Zümer 39/53.
63 Nisâ 4/48, 116.
64 Mü'min 40/84-85.
65 En'âm 6/82.
66 Tevbe 9/113.
67 Enbiyâ 21/98-101.

unuttu. Bugün uçurumdan yuvarlanan bir topluluk oldular." Yüce Allah bunun üzerine Müşriklere şöyle hitap edecek: *"(Taptığınız tanrılar) sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!"*[68] O zorlu günde Yüce Allah, Hıristiyanların teslis inançları sebebiyle Hz. Îsâ'ya da *"… Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara 'Allah'ın yanı sıra beni ve annemi de tanrı edinin.' diye sen mi söyledin?…"*[69] diye hitap edecek, bunun üzerine Hz. Îsâ şöyle cevap verecektir: *"Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık (ve örnek) idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların hâlini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem mutlak güç sahibisin hem de hüküm ve hikmet sahibisin."*[70] Görüldüğü gibi, şirkin herhangi bir geçerli delili ve haklı gerekçesi yoktur. Yüce Allah'a şirk koşulan varlık bir peygamber bile olsa sonuç değişmez. Çünkü O'nun dışında hiçbir varlığın ilâhlıkta bir payı yoktur. Bu itibarla şirk büyük bir iftira ve zulümdür.

Herkesin yaptıklarından hesaba çekileceği gün, yani hesap günü, Müşrikler kendi kendilerini yalanlayacak, şirk koşmadıklarına yeminler edeceklerdir.[71] Ne yazık ki, suçlarını inkâr etmeleri onlara bir fayda vermeyecek. Dünyada birbirlerini hoşnut etmek için şirkte birleşen insanlar âhirette birbirlerinden uzaklaşacaklar. Birbirlerini tanımaz hâle gelecekler. Hatta birbirlerine lânet edecekler.[72] Ne var ki bu durum sonlarını değiştirmeyecek. Sonunda bu kimseler ister Müşriklikte başı çekenlerden isterse iradesizce birilerinin peşine takılanlardan olsun cehenneme atılacaktır. Âyetlerde hesap gününde güçsüz olanlarla büyüklük taslayanlar arasında şöyle bir tartışmanın geçtiği bize bildirilir: *"… Sen o zalimleri Rablerinin huzurunda, tutuklanmış hâlde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.'* Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, *'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz.' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilâkis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.'* Sonunda azabı görünce

68 Furkân 25/17-19.
69 Mâide 5/116.
70 Mâide 5/117-118: Taberî, XXII, 16.
71 En'âm 6/22-24.
72 A'râf 7/38.

için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler."[73]

Yeryüzünde insan hayatı ilk peygamberin çağrısıyla birlikte tevhid inancıyla başladı. Zamanla insanlar Yüce Allah ile aralarına aracılar koydular. Oysa Allah Teâlâ onlara çok yakın olup aracılara ihtiyaç yoktu. Ne var ki, insanlar birbirlerini taklit etmeleri ve kuruntularının peşinden sürüklenmelerinin sonucunda şirke saplanmışlardır. Hatta putlardan medet ummuşlardır. Allah Teâlâ ise Son Elçisi Hz. Muhammed'e (sas) kadar geçen her dönemde peygamberler gönderip insanları şirke karşı uyarmıştır. Kur'ân da şirk konusunda hiç ödün vermemiştir. Çünkü nedeni ne olursa olsun Allah'a zâtın'da, sıfatlarında, fiillerinde, duada ve kullukta ortak koşulamaz. Zira O'nun ne bir dengi ne de bir benzeri vardır, O, tektir... Kur'ân'ın merkezinde Yüce Allah'a şüphesiz ve şirksiz bir iman vardır. Allah'ın varlığına, birliğine; yaratan, rızık veren, gökten yağmur indirip toprağı yeşerten yüce güç olduğuna iman etmek tek başına yeterli değildir. Aynı şekilde O'nun oğlu ve eşi olduğunu ileri sürmek gibi tevhidi bozacak tavırlardan da uzak durulması gerekmektedir. Yalnız O'na ait olan niteliklerin bir başkasında da bulunduğuna dair tevhide zarar veren düşüncelerin terk edilmesi zorunludur. Müslüman'a düşen görev, gaybı O'ndan başkasının bilemeyeceğini hatırından çıkarmamasıdır. Yine yaptıklarında Cenâb-ı Hakk'a kimsenin eş olamayacağını, yaratma ve hükmetme konusunda O'na kimsenin ortak koşulamayacağını iyice kavramasıdır. Bilinmelidir ki şirkin en sinsi olanı kullukta ortaya çıkar. Bu yüzden bir şey isterken, yardım dilerken, medet umarken başkasına değil yalnız Allah Teâlâ'ya yönelmek gerekir. Esasen bu gerçeği biz her namazda *"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."*[74] âyetini okurken tekrar ederiz. Müminin şirkten korunmak için, işlerinde ve amellerinde gösterişten uzak durup sadece Yüce Allah'ın rızasını arzulaması da esastır. Öyleyse bize şah damarımızdan daha yakın olan Yüce Allah'a doğrudan yönelmeliyiz ve sadece O'nun hoşnutluğunu ummalıyız. Yine araya herhangi bir varlığı aracı olarak koymamalıyız. Aksi takdirde imanımız ve ibadetlerimiz boşa gider ve âhirette bunların hiçbir faydasını göremeyiz.

73 Sebe' 34/31-33.
74 Fâtiha 1/5.

ZULÜM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۚ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا
وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿٤٠﴾

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; (yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır, kendi katından (ona) büyük bir mükâfat verir."

(Nisâ 4/40)

وَإِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ
بِاللّٰهِۜ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

"Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: 'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.'"

(Lokmân 31/13)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖۜ
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."

(En'âm 6/21)

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ
وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا اَيْدِيهِمْۚ اَخْرِجُوٓا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kim vardır? O zalimlerin, ölümün boğucu dalgaları arasında çırpındıklarını bir görsen! Yine meleklerin ellerini uzatmış bir şekilde, 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' dedikleri zaman onların hâllerine bir şahit olsan!"

(En'âm 6/93)

وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُۙ وَمَا لَكُمْ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

"Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre, bir yerden yardım da göremezsiniz!"

(Hûd 11/113)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ
يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراًۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ
ف۪ي بُطُونِهِمْ نَاراًۜ وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يراً ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذ۪ينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ۚ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَب۪يرُۜ ﴿٣٢﴾

"Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi (günah işleyerek) kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur."

(Fâtır 35/32)

وَالَّذِينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا
لِذُنُوبِهِمْۖ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُۖ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰى مَا فَعَلُوا
وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾

"Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine (günah işleyerek) kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."

(Âl-i İmrân 3/135)

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔاۜ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ
حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş), bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

"O gün zalimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Lânet onlaradır, kalınacak yerin en kötüsü de onlar içindir."

(Mü'min 40/52)

Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri insanı Rabbine, diğer varlıklara ve kendisine haksızlık yapmaktan korumaktır. Haksızlığın Kur'ân-ı Kerîm'de *zulüm* olduğu belirtilir. Bu kavram, Yüce Allah'ın insan yaratılışına uygun olarak koyduğu düzene başkaldırmak ve onu bozmak anlamı taşır. Diğer bir anlatımla *zulüm,* Yüce Allah'ın çizdiği sınırları aşmak ve O'nun koyduğu ölçüleri tanımamaktır. Âyetlerde zulüm ifadesi değişik türevleriyle birlikte 290 defa geçer. Dolayısıyla bu kelime, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok geçen kelimelerden biridir. Genellikle "Allah'a ortak koşmak, inkâr etmek ve günah işlemek" anlamlarında geçer. Birçok âyette de insanlar arası ilişkilerde haksızlık yapmak anlamında kullanılır. İlgili âyetler sınıflandırılırsa üç çeşit zulmün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, insanın Allah'a karşı işlediği zulüm (şirk), diğer insanlara ve yaratılmışlara yönelik zulüm ve günah işlemek suretiyle kendisine yaptığı zulümdür.

Zulüm, *za-le-me* fiilinin mastarı ve aynı zamanda isim formudur. Aslında *za-le-me* kökünün iki anlamı vardır: Birincisi, aydınlık ve nurun zıddı olan karanlıktır. Mecazi anlamda "cehalet, şirk ve günah işlemek" *zulmet* olarak nitelendirilmiştir.[1] İkincisi ise bir şeyi ait olduğu yerden alıp başka bir yere koymaktır.[2] Dilbilimciler, zulmün, "bir şeyin vaktini ve yerini değiştirmek" anlamlarına geldiğini de belirtirler.[3] Bir işin başına lâyık olmayan birini getirmek de zulüm olarak nitelenmiştir: Bu anlamda "Kurdu koyuna çoban yapan zulmetmiştir."[4] denilir. Bu, zulmün en temel anlamı olup adaletin zıddını ifade eder. Çünkü *adalet* bir şeyi düzgün hâle getirmek, onu bulunması gereken yere koymaktır. Ancak bunun yanında Kur'ân'da zulüm "ihmal etme ve eksiltme" anlamında da kullanılmıştır.[5] Ayrıca bu kelime Yûsuf sûresinin 75. âyetinde geçtiği üzere "hırsızlık yapmak" anlamına da gelmektedir.[6]

---

1 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.
2 İbn Fâris, III, 468; Cevherî, III, 1977; Fîrûzâbâdî, 1134; Tahânevî, II, 1152; Cürcânî, s. 148.
3 Râgıb el-İsfahânî, s. 315.
4 Cevherî, III, 1977.
5 Nisâ 4/77; Kehf, 18/33: Zemahşerî, II, 111; III, 585.
6 Yûsuf 12/75: Beyzâvî, II, 184.

Kur'ân-ı Kerîm'de zulümle eş veya yakın anlamlı birçok kelime bulunmaktadır. Bunlardan birisi, "ölçüyü aşmak ve azgınlık yapmak" anlamına gelen *tuğyân*dır.[7] Bu kelime, pervasızca ilâhî emirlere karşı gelen inatçı kimse veya toplulukların yaptıklarını ifade eder.[8] Nitekim bu mânada Firavun'la ilgili olarak geçer.[9] Yine günah, sapkınlık ve zulmün simgesi olarak put ve şeytan (*tâğût*) mânasında kullanılır.[10] Haksızlık anlamında *hayf* kelimesinin de bir âyette kullanıldığını görüyoruz.[11] Düzen ve güvenlikte olmanın zıddı bir kavram olan *fesad*[12] az veya çok bir şeyin tabii hâlinden çıkması demektir.[13] Bu kelime, zulmü kapsayacak şekilde bütün bozgunculukları ifade etmek için kullanılmaktadır.[14] Zulüm ile yakın anlamda kullanılan *israf* kelimesi de her türlü davranışta normal hâlin dışına taşmayı, haksızlıkta bulunmayı ifade eder.[15] Nitekim Firavun'un İsrâiloğullarına yönelik zulmü bu kelime ile ifade edilmiştir.[16] Kur'ân'da yer verilen zulüm ve haksızlıkla ilgili diğer bazı kelimeler de şunlardır: Sınır ve ölçü tanımayan davranış (*i'tidâ*).[17] Öç almak, cezalandırmak (*nıkme*).[18] Şiddetli acı vermek, işkence etmek (*ta'zîb*).[19] Haddi aşmak ve haktan uzaklaşmak (*şatat*).[20] Başkasına saldırmak, hakkını yemek (*bağy*).[21] Ticarette bir şeyin değerini vermemek, eksik yapmak (*bahs*).[22] İnsanı haktan alıkoyan taşkınlık (*cünâh*).[23] Mağlup edip malını ele geçirmek ve

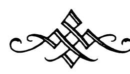
---

7 Cevherî, VI, 2412; Râgıb el-İsfahânî, s. 304.
8 Tâhâ 20/24; Zâriyât 51/53; Fecr 89/6-13.
9 Tâhâ 20/24, 43, 45; Nâziât, 79/17.
10 Bakara 2/256, 257; Nisâ 4/51, 60, 76; Mâide 5/60; Nahl 16/36; Zümer 39/17; Cevherî, VI, 2413.
11 Nûr 24/50: Nesefî, II, 514; Râgıb el-İsfahânî, s. 37.
12 Râgıb el-İsfahânî, s. 379; Fîrûzâbâdî, s. 306.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 379.
14 Bakara 2/205; Hûd 11/116; Kasas 28/77; Rûm 30/41; Mü'min 40/26; Fecr 89/12.
15 İbn Fâris, III, 153; Râgıb el-İsfahânî, s. 230.
16 Duhân 44/31.
17 Bakara 2/190: Taberî, III, 292; Râgıb el-İsfahânî, s. 326.
18 Burûc 85/8; Râgıb el-İsfahânî, s. 504.
19 Tâhâ 20/47; Râgıb el-İsfahânî, s. 327.
20 Sâd 38/22: Zemahşerî, V, 254; Halîl b. Ahmed, II, 332; Râgıb el-İsfahânî, s. 260.
21 Hucurât 49/9: Beyzâvî, III, 307; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I, 70.
22 A'râf 7/85: Zemahşerî, II, 472; Râgıb el-İsfahânî, s. 38.
23 Bakara 2/229: Taberî, IV, 149; Râgıb el-İsfahânî, s. 1010.

rezil etmek mânasına gelen *kahr* kelimesi,[24] Firavun'un İsrâiloğullarına yönelik şiddet ve zulmüyle ilgili olarak geçer.[25] Küstahlık ve zorbalık yapan anlamında (*cebbâr*) kelimesi,[26] Âd kavmiyle ilgili olarak kullanılır.[27] İnsanı haktan saptıran, sevaptan ve iyilikten alıkoyan günah anlamındaki *ism* de ilgili kelimelerden bir diğeridir.[28] Bu kelime, aynı zamanda gerek din gerekse insan tabiatı açısından sakınılması lâzım gelen davranışı ifade eder.[29] Kur'ân'a göre zulmün önde gelen sebepleri, insanın azgınlaşarak zorbalık yapması (*'uluvv*),[30] haksız bir şekilde büyüklük duygusuna kapılması (*istikbâr*)[31] ve şımarmasıdır (*ferah*).[32]

24 Duhâ 93/9: Nesefî, III, 655; Râgıb el-İsfahanî, s. 414.
25 A'râf 7/127: Taberî, X, 370-371.
26 Kasas 28/19: Zemahşerî, IV, 489; Râgıb el-İsfahânî, s. 86.
27 Şuarâ 26/130.
28 Bakara 2/188: Kurtubî, III, 227; Râgıb el-İsfahânî, s. 10.
29 Cürcânî, s. 7.
30 Kasas 28/4: Zemahşerî, IV, 481.
31 Kasas 28/4, 39: Zemahşerî, IV, 507.
32 Kasas 28/76: Mâtürîdî, XI, 79.

EN BÜYÜK ZULÜM ŞİRKTİR

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِه۪ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِۜ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٣﴾

"Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: 'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.'"

(Lokmân 31/13)

"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya! İşte onlar güvendedir ve onlar doğru yolu bulanlardır."[1] âyeti yeni inmişti. Ashâb-ı kirâm buradaki zulüm uyarısından endişe duydu, Allah Resûlü'ne gelerek şöyle dediler: *"Hangimiz imanına zulüm bulaştırmamıştır ki?"* Allah Resûlü (sas) "Buradaki zulüm sizin anladığınız anlamda değildir. Siz Lokman'ın (oğluna yaptığı) nasihati işitmediniz mi? O şöyle demişti: *'Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir zulümdür.'"*[2] Hiç şüphe yok ki, yaratıp yaşattığı kulu üzerinde, en büyük hakka sahip olan Yüce Allah'tır. Şu hâlde kulun tevhide bağlı kalarak O'na itaat etmesi adaletin gereğidir. Bunun aksine davranmak, yani zâtı, sıfatları, fiilleri ve kulluk konusunda O'nu tek tanımamak da zulümdür.[3] Kur'ân'daki *"... Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olacaktır!"*[4] ve *"Zalimlere gelince onlar için elem verici*

1 En'âm 6/82.
2 En'âm 6/82: Taberî, IX, 372; Râgıb el-İsfahânî, s. 316; Tirmizî, "Tefsîr", 6.
3 Lokmân 31/13: Elmalılı, VI, 3844.
4 Hûd 11/18.

bir azap hazırlamıştır."[5] âyetler böylesi bir zulümden söz eder.[6] O hâlde şirk, insan tarafından Allah'a karşı yapılan en büyük haksızlık ve suçtur. Çünkü şirk koşan kişi kendisini yaratan ve yaşatan Allah ile bu üstün vasıfların hiçbirine sahip olmayan cansız varlıkların eşit olduğunu iddia ederek Allah'a karşı nankörlük yapmaktadır.[7]

Şirkin, Yüce Allah'ın hukukuna yapılan büyük bir haksızlık olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı İsrâiloğullarının buzağıya tapınmaları *"Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zalimlerden oldular."* şeklinde ifade edilmiştir.[8] Ayrıca Allah Teâlâ Son Elçisi'ne şu uyarıyı yapmıştır: *"Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz zulmedenlerden olursun."*[9] Görüldüğü üzere burada Allah'a şirk koşmak zulüm olarak nitelenmiştir. Şirk hesap gününde affedilmeyecek bir suçtur:[10] *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka her şeyi dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan tam bir sapıklığa düşmüştür."*[11] Yine âyette Hz. Peygamber'e şu uyarının yapıldığı görülmektedir: *"Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın."*[12] Şirk, Yüce Yaratıcı'ya olduğu gibi aynı zamanda insanın kendi kendisine haksızlık etmesidir.[13]

Kur'ân'da, Allah'ın ortakları olduğunu iddia etmek, zulmün ve haksızlığın en aşırı şekli olarak anlatılmaktadır: *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler."*[14] Bu âyet, Benî Abdiddâr kabilesine mensup bir müşriğin, taptığı putları kastederek "Kıyamet kopunca Lât ve Uzzâ bana şefaat eder." demesi üzerine inmiştir.[15] Bununla birlikte âyetin Allah'a ortak koşan ve Kur'ân'ı yalanlayan Müşriklerin tümüne cevap olarak indiği anlaşılmaktadır.[16] Dolayısıyla âyette bütün Müşriklere düştükleri hata hatırlatılmaktadır: *"Kimin tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize zulmetmelerinden (inkârlarından) dolayı kendilerini hüsrana (ziyana) sokanlardır."*[17] Çünkü Müşrikler, Allah'ın birliği ilkesine aykırı büyük bir zulüm işlemişlerdi. Sonuç

5 İnsân 76/31.
6 Râgıb el-İsfahânî, s. 316.
7 Lokmân 31/13: Zemahşerî, V, 11.
8 A'râf 7/148.
9 Yûnus 10/106.
10 Nisâ 4/116.
11 Nisâ 4/116.
12 Zümer 39/65.
13 Hûd 11/101.
14 En'âm 6/21.
15 En'âm 6/21: İbn Ebî Hâtim, IV, 1273.
16 En'âm 6/21: Tabersî, IV, 19.
17 A'râf 7/9.

olarak Allah Teâlâ'nın kendilerine tanıdığı iman ve sâlih amel fırsatını reddettiklerinden ebedî sevap ve ödülden mahrum kalmışlardır.[18] Âyetteki "hüsran" kelimesiyle, Müşriklerin âhirette büyük bir kayba uğradıkları ifade edilmektedir. Bu kaybın sebebi de kendi tutum ve davranışlarıdır.[19]

Allah Teâlâ'ya karşı yapılan zulmün diğer bir çeşidi de insanın Allah'a iftira atması, yani kendisini peygamber olarak gönderdiği iddiasıyla ortaya çıkmasıdır: Nitekim âyette bu konu şöyle dile getirilmektedir: *"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kim vardır? O zalimlerin, ölümün boğucu dalgaları arasında çırpındıklarını bir görsen. Yine meleklerin ellerini uzatmış bir şekilde, 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' dedikleri zaman onların hâllerine bir şahit olsan!"*[20] Bu âyetin Hz. Muhammed (sas) devrinde peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb hakkında indiği nakledilmektedir. Bu kişi şiirsel sözler söylüyor, kendince geleceğe dair kehanetlerde bulunuyor ve kendisinin Allah'tan vahiy aldığını iddia ediyordu.[21] Yine âyette, Allah'a karşı doğru olmayan sözler sarf eden ve O'nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirip zulme sapan Müşriklerden bahsedilmektedir. Bunlar şımarıklıklarına karşılık küçük düşürücü bir azapla cezalandırılacaklardır.[22]

İnananları Allah'ın mescidlerinden yani ibadetten alıkoymak veya bunların zarar görmesi için çalışmak en büyük zulümlerdendir. Konu âyette şöyle geçmektedir: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik, âhirette de korkunç bir azap vardır."*[23] İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayette, bu âyetle Mescid-i Harâm'da Müslümanları ibadet etmekten alıkoyan Müşriklerin kastedildiği belirtilmektedir.[24] Bir başka yorumda ise âyet, Mescid-i Aksâ'ya saldıran ve orada ibadet eden Yahudileri engelleyen Hıristiyanlarla ilişkilendirilmiştir.[25] Fakat âyetlerin genel oluşu dikkate

---

18 A'râf 7/9: Taberî, X, 72-73; Râzî, XII, 191.
19 A'râf 7/9: İbn Âşûr, VIII, 32.
20 En'âm 6/93.
21 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 223.
22 En'âm 6/93: İbn Kesîr, VI, 113.
23 Bakara 2/114.
24 Bakara 2/114: Taberî, II, 444; Kurtubî, II, 321; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 39.
25 Bakara 2/114: Taberî, II, 442; Kurtubî, II, 321; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 39.

alındığında burada temel bir ilkeden bahsetmek mümkündür. O da mâbedlerin harap olmalarına sebep olan veya oralarda Yüce Allah'a ibadet edilmesini engelleyen herkes büyük bir zulüm işlemiş, dolayısıyla dünya ve âhirette kendisine yazık etmiştir.[26]

ALLAH'IN BUYRUKLARINA KARŞI GELMEK ZULÜMDÜR

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً
وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَاراًۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

Yüce Allah, yarattıklarına karşı zalim olmadığı gibi[27] insanların birbirlerine zulmetmelerine de razı değildir. Nitekim bir kudsî hadiste O, *"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım ve onu sizin aranızda da yasakladım. Sakın birbirinize zulmetmeyin."* buyurmuştur.[28] Kur'ân, hayatın her alanında adalet ve hakkaniyetin uygulandığı bir toplumsal yapıyı gaye edinir. Haksızlıkları engellemeye yönelik hükümler koyar. Örneğin faizin haram kılınmasının amacı da budur. Nitekim faiz yasağına uyanlar hakkında şöyle buyurulur: *"Böylece ne haksızlık eder ne de haksızlığa uğramış olursunuz."*[29]

---

26 Hûd 11/19-22: Nesefî, II, 52-53.

27 Âl-i İmrân 3/182; Enfâl 8/51; Hac 22/10; Fussılet 41/46; Kāf 50/29.

28 Enfâl 8/51: İbn Kesîr, VII, 106; Müslim, "Birr", 15.

29 Bakara 2/279.

Âyetlerde uzak durulması gereken pek çok haksızlık çeşidinden bahsedilir. İnsan canına kıymak bunların en büyüklerinden biridir.[30] Çünkü Rabbimiz insanı değerli ve dokunulmaz kılmıştır. Ancak, savunma, savaş ve kısas gibi haklı gerekçelere dayanan durumlar bunun dışındadır.[31] Aynı şekilde şu hususlar da zulmün çeşitlerindendir: Allah'ın yolundan alıkoymak, dini değiştirip tahrif etmek,[32] kötülüklerin engellenmesi için çalışmamak,[33] iman ettikleri için Müminlere haksızlık edip onları yurtlarından sürgün etmek,[34] onlara işkence yapmak,[35] insanlara soykırım uygulamak,[36] dinde bölünmeye sebep olmak,[37] insanlar hakkında adaletle hükmetmemek,[38] Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin kıymetini bilmemek ve nankörlük etmek.[39] Yine hiciv ve şiirleriyle Müminleri incitmeyi,[40] onlarla alay etmeyi, insanları karalamayı ve kötü lakaplarla onları çağırmayı alışkanlık hâline getirenler haksızlığa sapan ve zalim kimselerdir.[41] Çünkü bu davranışlarla insana saygısızlık yapılmakta ve onuru örselenmektedir.[42] Yine bu fiilleri işleyen kişi, Allah Teâlâ'ya karşı isyan ettiği için kendisine zulmetmiş olmaktadır.[43] Hz. Yûsuf kıssasında işaret edildiği gibi, iyiliğe kötülükle karşılık vermek de haksızlıktır.[44] Diğer taraftan İslâm'da sadece suçu işleyen cezalandırılır, aksi bir durum ise haksızlıktır.[45] Yüce Allah kötülüklerin dillendirilmesini de sevmez, ancak kendisine yapılan haksızlıklardan canı yanan kimse uğradığı zararı ve kötülüğü açıklayabilir.[46]

Kur'ân, insanların mallarını eksik ölçüp tartanların, ticarî hayatta hile yapanların hesap gününde durumlarının acı olacağına işaret eder.[47] Çünkü bu kişiler, ticarette kendileri için adaletin tastamam gerçekleşmesini isterler, ancak başkasının malını haksız yere almakta bir sakınca görmezler. Bunun nedeni ise âhiret hayatına

---

30 Mâide 5/32; İsrâ 17/33: Râzî, XX, 200.
31 İsrâ 17/33: Zemahşerî, III, 516.
32 A'râf 7/44-45: Taberî, X, 207; Hûd 11/18-19.
33 Hûd 11/116: İbn Âşûr, XII, 177.
34 Hac 22/39-40.
35 Burûc 85/10: Taberî, XXIV, 280.
36 A'râf 7/127, 141.
37 Zuhruf 43/65.
38 Nisâ 4/58; Sâd 38/26.
39 İbrâhîm 14/34.
40 Şuarâ 26/224-227: Taberî, XVII, 675.
41 Hucurât 49/11.
42 Hucurât 49/11: Bikâî, XIIX, 377-378.
43 Hucurât 49/11: Ebüssuûd Efendi, V, 178; Elmalılı, VI, 4471.
44 Yûsuf 12/23: Beyzâvî, II, 167-168.
45 Yûsuf 12/79: İbn Âşûr, XIII, 37.
46 Nisâ 4/148: Kurtubî, VII, 200.
47 Mutaffifîn 83/1-6.

inanmamalarıdır.[48] Yine Kur'ân-ı Kerîm'de hak-hukuk gözetmeden yetimlerin mallarını yiyenlerin, karınlarına ateş doldurdukları bildirilir.[49] Zira bu kişiler, Mekkeli Müşriklerin yaptığı gibi kişisel menfaatleri için kendilerine emanet edilen yetimlere zulmederler.[50] Ayrıca hırsızlık, gasp, kumar, rüşvet, faiz ve aldatma gibi haksız yollarla başkalarının malını ele geçirenler cehennem ile cezalandırılacaklardır.[51]

Zulmün cezası elbette bu dünyada iken de verilebilir. Örneğin Kur'ân, Şuayb Peygamber'in halkını bizlere anlatır: Onlar iki yönlü bir zulme ve isyana dalmışlardı. Bir taraftan Yüce Allah'a ortak koşuyor diğer taraftan ise ticarî hayatta birbirlerinin hak ve hukukunu yiyorlardı. Başka bir ifadeyle gasp, hırsızlık, rüşvet, eşkıyalık ve hileli yollarla insanların mallarını ele geçiriyorlardı. Böylece kavga ve düşmanlık, fitne ve bozgunculuk iyice yaygınlaşmış ve toplumun düzeni bozulmuştu.[52] Sonunda bu toplum, isyan ve zulümlerin bir karşılığı olarak yerden ve gökten kendilerini kuşatan bir azap ile yok edilmişti.[53]

Hiçbir Müslüman, başka bir kimsenin malını, onun izni olmadan veya karşılığını tam olarak vermeden alamaz. Konuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurulur: *"Mallarınızı aranızda haksızlık yaparak yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."*[54] *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayana ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."*[55] Bu âyetler, haksız kazancın her çeşidini yasaklamaktadır. Bir çıkar karşılığında işin başındakilere rüşvet yani mal veya para vermek de bunlardan biridir.[56] Diğer taraftan oruç emrinin ardından haksız kazancı yasaklayan bir âyetin gelmesi, ibadetler ile toplumsal hayatın düzeni arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.[57] Zira namaz başta olmak üzere ibadetler, insanları bu gibi kötülüklerden ve zulümden uzaklaştırır.[58]

---

48 Mutaffifîn 83/4: Kurtubî, XXII, 135.
49 Nisâ 4/10.
50 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 454-455.
51 Nisâ 4/29-30: Mâverdî, I, 474; Râzî, X, 71.
52 A'râf 7/85: Râzî, XIV, 181.
53 A'râf 7/91-92: İbn Kesîr, VI, 351.
54 Bakara 2/188.
55 Nisâ 4/29-30.
56 Bakara 2/188: Râzî, V, 128.
57 Bakara 2/188: Elmalılı, II, 677-678.
58 Ankebût 29/45.

İnanmayanların hatırına ilâhî buyruklara bağlı Müminlere karşı durmak da Kur'ân'da zulüm olarak nitelendirilir. Rivayete göre, Müşriklerin elebaşlarından bazıları Peygamberimize geldiler. İman eden fakir Müslümanları yanından uzaklaştırmasını, böyle yaparsa onun saflarına katılabileceklerini ifade ettiler. Ancak inen âyet, Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaran bu kimseleri yanından uzaklaştırmasının zulüm olduğunu şöyle belirtmiştir: *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."*[59]

İslâm, toplumda adaleti gerçekleştirmeye büyük önem vermektedir. Bu nedenle karar veren kimsenin veya makamın, âdil olması gerekir. Konu ile ilgili olarak Sâd sûresinde birbirinden davacı olarak gelen iki adam hakkında[60] hüküm vermesi için Hz. Dâvûd'a şu emir verilir: *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, aksi takdirde seni Allah'ın yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah'ın yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları sebebiyle çok ağır bir azap vardır."* Burada görüldüğü üzere, Hz. Dâvûd'un şahsında bütün karar verici kişilere arzularına uyup haktan sapmamaları konusunda bir uyarı vardır. Aksi takdirde cehennemde şiddetli bir azaba çarptırılacaklardır.[61] Allah Resûlü bir hadisinde *"Cihadın en faziletlisi zalim yönetici karşısında adaleti dile getirmektir."* demiştir.[62] Allah Resûlü'nün şu hadisi de hayli meşhurdur: *"İster zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et!"* Aslında Allah Resûlü'nün (sas) bu sözü Câhiliye şairlerinden birine aittir. Aslında bu şair, kendi kabilesini kayırmak ve ırkçılık ruhunu tahrik etmek için bunu söylemişti. Nitekim ashâb bu sözü Peygamberimizden işitince hayret etmişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas), *"Zalime yapılacak yardım onun zulüm yapmasına engel olmaktır."* şeklinde açıklama getirmiştir. Rivayetlerde olayın şöyle geliştiği anlatılır: Muhacir ve ensardan iki genç kavgaya tutuşmuş, biri diğerini tekmelemeye başlamıştı. Bağrışmalar üzerine durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, mazlumun hakkını koruyarak, zalimi de zalimliğinden alıkoyarak onlara yardımcı olmayı emretmiştir.[63]

İnsanın zulme sapmasının sebeplerinden biri, haksız oldukları hâlde akraba ve yakınlarına arka çıkma dürtüsüne yenik düşerek onlara yardım etmesidir.

---

59 En'âm 6/52: Râzî, XII, 249.
60 Sâd 38/20-25.
61 Sâd 38/26: İbn Âşûr, XXIII, 243.
62 Mâide 5/78: İbn Kesîr, V, 306; Ebû Dâvûd, "Melâḥim", 17.
63 Mâide 5/2: İbn Kesîr, V, 18-19; Buhârî, "Meẓâlim", 4; Müslim, "Birr", 16.

Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*[64] Bu âyette bir Müslüman'ın, kendisinin ve yakınlarının aleyhine sonuçlar doğursa bile, adaletten asla ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir. Yine bu âyette ister fakir isterse zengin olsun, insanlar arasında hüküm verirken, dikkat edilmesi gerekenin adalet olduğu ifade edilmektedir. Nitekim rivayete göre, bir defasında Hz. Peygamber'e aralarında anlaşmazlık bulunan bir fakirle bir zengin gelmişti. Allah'ın Resûlü fakirden yana tavrını koymuştu. Çünkü fakirin zengine haksızlık yapmayacağını düşünmüştü. İşte âyetin bu olay üzerine nâzil olduğu rivayet edilmiştir.[65]

İnsanın zulme sapma nedenlerinden bir diğeri de kişiye veya topluluğa karşı duyulan kin ve öfkedir. Bu konuda Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[66] Âyette bir Müslüman'ın, kimin hakkında olursa olsun, şahitlik yaptığında adaletten ayrılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Âyette ayrıca âdilâne gerçekleştirilmeyen şahitliğin Allah tarafından cezalandırılacağına da dikkat çekilmektedir.[67]

Medine döneminde Yahudilerden bir grup, Müslümanların mallarını gasbederek onların haklarını ihlâl etmişti. Bunun sebebi ise, diğer din mensuplarına karşı herhangi bir sorumlulukları olmadığına inanmalarıydı. Kur'ân'da bu durum zulüm olarak değerlendirilmiş ve kınanmıştır.[68] Çünkü adaletin uygulanmasına dair ilke herkesi kapsar. Bu konuda din ve ırk farklılığı gözetilemez. İnsanlar arasında "bizden" ve "onlardan" ayrımcılığına giderek hak konusunda adaletten sapılmaz. Hatta Müslümanlarla savaşmayan ve onları yurtlarından çıkarmayan gayri müslimlere adaletli davrananları Allah'ın sevdiği bildirilir.[69] Bu konu bizzat Hz. Peygamber'in şahsında bizlere anlatılır. Rivayete göre bir Müslüman hırsızlık yapmış, suçunu bir

64 Nisâ 4/135.
65 Nisâ 4/135: Kurtubî, VII, 177.
66 Mâide 5/8.
67 Mâide 5/8: Zemahşerî, II, 212-213.
68 Âl-i İmrân 3/75: Taberî, V, 510-511.
69 Mümtehine 60/8: Râzî, XXIX, 305.

Yahudi üzerine atmıştır. Hz. Peygamber de bu konuda kendisine verilen yanlış bilgiye dayanarak hırsızlık yapan Müslüman'ı savunmayı düşünmüştür. Oysa suçlu olan Müslüman kişiydi ve gelen âyette o, ihanet eden kimse (hain) olarak nitelendirilmekteydi. Bu konuda Allah Resûlü'ne şu kesin uyarı yapılmaktaydı: *"İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmetmen için hakkı içeren Kitap'ı sana indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhametlidir. Kendilerine hıyanet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez."*[70]

İslâm'da zulüm yasaklandığı gibi inananların zulme engel olmaları da istenmiş, hatta adaletin tesis edilmesi için gerekirse savaşılması emredilmiştir. Şu âyetler bu hakikati ortaya koymaktadır: *"Size ne oldu da Allah yolunda ve 'Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize sahip çıkacak ve yardımcı olacak birini gönder!' diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz? İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu hâlde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır."*[71] Bu âyetler, Mekke'de kalıp da Müşrikler tarafından hicret etmeleri engellenen ve eziyet edilip inkâra zorlanan Müslümanlarla ilgilidir.[72] Burada inananlardan zulme karşı durmaları istenmektedir. Bu bağlamda emredilen savaş, zulmün engellenerek adaletin uygulanması içindir.[73] Dolayısıyla mazlum kişiler yardım talep ettiklerinde, onlara yardım elini uzatmak inananların görevidir.[74]

İnsanları iyiliğe, adalete çağırmak, kötülüğü ve zulmü önlemek Müslümanların görevidir.[75] Hatta bunun ötesinde Müminler kardeşinin iyiliği için gayret etmelidir.[76] Bu nedenle Müslümanlardan, diğer Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklarda adaleti gözeterek anlaşmazlığı çözmeleri istenmiştir. Böylece mazlum tarafın adalet temelinde desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu konuda Evs ve Hazrec kabilesinden iki topluluk arasında çıkan kavga sebebiyle şu âyetin indiği nakledilir: *"Eğer Müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz ederse -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme*

---

70 Nisâ 4/105-107: Taberî, VII, 466-467.
71 Nisâ 4/75-76.
72 Nisâ 4/75: Râzî, X, 188; İbn Kesîr, IV, 159.
73 Nisâ 4/75: Elmalılı, II, 1393.
74 Enfâl 8/32: Nesefî, I, 659.
75 Âl-i İmrân 3/104.
76 Âl-i İmrân 3/104: Tabersî, II, 288-289; Elmalılı, II, 1555; Tirmizî, "Fiten", 9.

bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."[77] Âyet, bütün Müslümanlara bir görev yüklemektedir. Saldırgan ve haksız kesim barışa yanaşmayıp bu tutumunu sürdürürse, gerekirse adaleti sağlamak ve zulmü sonlandırmak için onunla savaşılır.[78] Bu nedenle, Yüce Allah gerekirse zalime karşı fiilî müdahaleyi meşrû kılmıştır.[79]

İslâm'da zulme seyirci kalınmaması ve haksızlığın engellenmesi için ortak tavır alınması gerekir. İnsanları doğru yoldan ve hayırdan alıkoyan, hak hukuk tanımayan kişi ve topluluklara karşı birlikte hareket edilerek engel olunmalıdır. Fitne ve fesadın önlenmesinde inananların yardımlaşması esastır.[80] Konu âyetlerde şu şekilde anlatılmaktadır: *"Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar. Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar ve arayı düzeltme yoluna giderse onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez. Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlara (ceza vermek için) bir yol yoktur. Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara yöneliktir."*[81] Müminlerin özelliklerinin anlatıldığı bu âyetlerde onların zulme sessiz kalmadıkları, din kardeşlerine yönelik haksızlıklara karşı onları savundukları ifade edilir. Bununla birlikte onlardan saldırganlığa karşılık verirken aşırıya gitmemeleri istenmiştir. Yine saldırganın buna son vermesi durumunda, onun bağışlanması önerilmiştir. Bu erdemli davranışın karşılığı Allah tarafından verilecektir. Burada İslâm'da aslolanın ıslah etmek ve affetmek olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim Peygamberimiz ve ashâbı Hudeybiye'de saldırıya uğradıklarında seksen kişilik saldırgan gruptan intikam alma hakkı doğduğu hâlde Allah Resûlü onları bağışlamıştır.[82]

Kur'ân'a göre zulüm cezasız kalmaz. Yapılan isyan, nankörlük ve haksızlıklar yaygınlaşıp toplumsal bir âfet hâline gelince, bu toplum onun bedelini öder. Şu âyet tarihte tekrarlanan bu hakikati ortaya koyar: *"İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık."*[83] Bu âyetler, cumartesi yasağını çiğneyen, böylece Yüce Allah'ın haram kıldığı

---

77 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 359.
78 Hucurât 49/9: Taberî, XXI, 358.
79 Hucurât 49/9: İbn Âşûr, XXVI, 241.
80 Enfâl 8/73.
81 Şûrâ 42/39-42.
82 Şûrâ 42/39: İbn Kesîr, XII, 286.
83 A'râf 7/165.

davranışı helâl sayarak haksızlık yapan Yahudilerden bahsetmektedir.[84] Bu ve benzeri âyetler, toplumların başına gelen helâk ve felâketlerin sebebinin insanların yaptıkları zulümler olduğunu bildirir.[85] Diğer taraftan fitneye engel olunmaması durumunda onun ateşinin tüm toplumu saracağı gerçeğini şu âyet son derece açık bir şekilde ortaya koymuştur: *"Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir."*[86] Yüce Allah'ın bu uyarısında toplumsal sorumluluklar konusunda duyarlı olunması, zalimlerin sergiledikleri yanlış gidişata karşı birlikte hareket edilmesi tembihlenmiştir.[87] Mahşer günü zalimlerin gözleri dehşetten faltaşı gibi açılacak ve donup kalacaklardır. Zihinleri allak bullak olmuş ve ümitsizliğe batmış bir vaziyette mahşer meydanına doğru koşarak geleceklerdir.[88] İşte mutlak adaletin gerçekleşeceği o gün, bütün zalimler tam anlamıyla perişan olacak, hüsrana uğrayacaklardır.[89] O gün şirk başta olmak üzere zulme dalanlar feci bir şekilde kaybedenler arasındaki yerini alacaktır.[90]

İNSAN, GÜNAHLARIYLA KENDİNE HAKSIZLIK EDER

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذٖينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَاۚ فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖۚ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌۚ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبٖيرُۜ ﴿٣٢﴾

"Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi (günah işleyerek) kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük lütuf budur."

(Fâtır 35/32)

84 A'râf 7/165: Taberî, X, 525.
85 Bakara 2/59: Mâtürîdî, VI, 408; Râzî, III, 98; En'âm 6/45; Yûnus 10/13; Hûd 11/67, 94.
86 Enfâl 8/25.
87 Enfâl 8/25: *Kur'an Yolu*, II, 680.
88 İbrâhîm 14/42-43: Râzî, XIX, 144.
89 Tâhâ 20/111: Râzî, XXII, 119-120.
90 Tâhâ 20/111: Zemahşerî, IV, 111; Kurtubî, XIV, 143.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı Müslümanlar Allah Teâlâ'ya iman ettikleri hâlde zalim olarak nitelenmişlerdir. Bunu sebebi onların günah işleyerek Yüce Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnemeleridir.[91] Nitekim yukarıda geçtiği üzere Fâtır sûresinde Müminler üç gruba ayrılırlar. Bunlardan biri, kendilerine haksızlık yapanlar (*zalim*), yani ilâhî emirlere karşı gelmek ve yasakları çiğnemek suretiyle günah işleyenlerdir.[92] Diğeri, orta yolda olanlar (*muktesit*), yani eksiklikleri olmakla birlikte ilâhî buyruklara karşı gelmeyi bırakıp sâlih amel işleyenlerdir. Üçüncüsü de önde gidenler (*sâbık*), yani ilâhî emirleri yerine getirip günahlardan sakınma konusunda gerçekten başarılı olanlardır.[93]

Kur'ân'da iman etmemek, ilâhî buyruklara uymamak ve başkalarına haksızlık yapmak kişinin kendisine zulmü olarak ifade edilir. Örneğin Hz. Âdem ve eşinin Allah Teâlâ'nın yasakladığı ağaca yaklaşmamaları, aksi takdirde zalimlerden olacakları belirtilir.[94] Ayrıca Sebe kraliçesi Belkıs da Müslüman olmadığı zamanlar için kendisine zulmettiğini itiraf eder.[95] Bu tespitlerden, başta inaçsızlık olmak üzere, insanın işlediği her türlü günahın sonuçta kendine yaptığı bir haksızlık olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim insanın Allah'a, diğer insanlara ve işlediği günahlar sebebiyle şahsına yaptığı zulmün kendisine döndüğü ifade edilmiştir.[96] Kur'ân'da bazı âyetlerde de Allah'ın insanlara zulmetmediği, aksine onların kendilerine zulmettiği belirtilir.[97] Dolayısıyla insanların dünyada başlarına gelen kötü hadiseler ve âhirette uğrayacakları cezalar, asla Yüce Allah'ın kendilerine yaptığı bir haksızlık değildir. Aksine bunlar insanın kendi kendine yaptığı kötülüklerin bir sonucudur. Nitekim âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmediyorlar."*[98] Yüce Allah, insana ilim ve irfan elde edeceği bütün imkânları yine iman ve ahlâk bakımından olgunlaşmasını sağlayacak her türlü yeteneği vermiştir. Ayrıca peygamberler göndererek insanlara doğru yolu göstermiştir. Ancak insanlar İslâm dinini kabul etmemek, elçileri yalanlamak ve delilleri üzerinde düşünmeyi terk etmek suretiyle kendilerine zulmetmektedirler.[99]

---

91 Âl-i İmrân 3/135: Zemahşerî, I, 628; Fâtır 35/32: Râzî, XXVI, 24.
92 Fâtır 35/32: İbn Kesîr, XI, 323.
93 Fâtır 35/32: Râzî, XXVI, 24.
94 Bakara 2/35.
95 Neml 27/44.
96 Râgıb el-İsfahânî, s. 316.
97 Bakara 2/57; Âl-i İmrân 3/117; A'râf 7/160, 177; Tevbe 9/70; Yûnus 10/44; Nahl 16/33, 118; Ankebût 29/40; Rûm 30/9.
98 Yûnus 10/44.
99 Yûnus 10/44: Âlûsî, XI, 126.

Bazı âyetlerde insanın kendisine zulmetmesi, Allah'ın koyduğu sınırların (*hudûdullah*) ihlâl edilmesi şeklinde anlatılır. Örneğin boşama sürecinde kadına haksızlık yapılmaması ile ilgili bir âyette mümin erkeklere şu uyarılar yapılmaktadır: *"Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*[100] Konuyla ilgili bu kural bir kez de Talâk sûresi birinci âyette tekrarlanmıştır. Burada görüldüğü gibi, eşini güzellikle boşamaması veya verdiği mehrin hepsini alarak onun hakkını çiğnemesi sebebiyle kocaya ağır uyarılar yapılmaktadır. Çünkü bu durumda erkek hem kadına hem de kendisine zulmetmektedir.[101] Bu âyetin ardından gelen âyetlerde, Allah'ın boşanma ile ilgili koyduğu yasaklardan birisi de kocanın bekleme süresi biten boşadığı hanımı zorla alıkoymasıdır. İşte *"Kim bunu yaparsa kendisine zulmetmiştir."*[102]

İslâm dininin temel hedeflerinden biri, insanlar arası ilişkilerde ve toplum hayatında adaleti tesis etmektir. Adaletin zıddı zulümdür. Zulüm çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. İnsan, Allah'a şirk koşarak, O'nun buyruklarına uymayarak veya başkalarına haksızlık yaparak zulmetmektedir. Aslında bütün bu günahlarda kişi, kendisine zulmetmekte ve bunların cezası ya dünyada ya da âhirette kendisine dönmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da, bu mânada insanın kendi kendisine haksızlık yaptığı sık sık tekrarlanır. Zulümlerin en büyüğü Allah'a ortak koşmak anlamındaki şirktir. Şirk zulmünden tövbe etmenin yolu da, Cenâb-ı Hakk'ı zâtında, sıfatlarında, fiillerinde ve kendisine kulluk edilmesinde tek tanımaktır. Zulmün ikinci türünü ise, insanların birbirlerine yaptıkları maddî veya manevî haksızlıklardır. Örneğin en değerli varlık olan insanın canına kıymak, ona kötü muamelede bulunmak, yetim malı yemek, ticarette hile yapmak; hırsızlık, gasp, kumar, rüşvet, faiz vb. haksız yollarla başkalarının malını ele geçirmek, insanlara yönelik zulümlerdir. Bunları yapan kişi, Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı geldiği için O'na haksızlık etmektedir. Ayrıca haklarına girerek mağdur ettiği kimselere de zulmetmiştir. Hâlbuki Yüce Allah'ın huzuruna kul hakkıyla çıkmanın vebali çok ağırdır. Dolayısıyla bu tür zulümleri işleyenlerin, bunların vebalinden kurtulabilmesi için, öncelikle yaptıklarından vazgeçmesi,

100 Bakara 2/229.
101 Bakara 2/229: Râzî, VI, 111.
102 Bakara 2/231.

bir daha bu tür işlere tevessül etmemesi, Rabbimizden bağışlanma dilemesi ve en önemlisi de hayatta iken haksızlık yaptığı kimseden mutlaka helâllik alması gerekir. Diğer taraftan İslâm'da insanlara zulmetmek haram olduğu gibi yapılan zulümlere sessiz kalmak da yasaktır. Bu noktada Müslümanların zulmü engellemek adına çaba göstermeleri dinin yüklediği bir sorumluluktur. Şu hâlde yapılması gereken şey, yeryüzünde zulmü ve fesadı önlemek, hayır ve iyiliği yaymak için çalışmaktır.

KİBİR VE GURUR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ
﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَۜ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا
مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَال۪ينَ ﴿٧٥﴾
قَالَ اَنَا۬ خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَن۪ي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾

"Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için saygı ile eğilin...' Bunun üzerine meleklerin hepsi saygı ile eğildiler. Yalnız İblîs hariç; o, kibir duygusuna kapılıp Kâfirlerden oldu. Allah, 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığa saygı ile eğilmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan (cennetten)!' dedi; 'Sen artık kovuldun!'"

(Sâd 38/71-77)

إِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri bunu inkâr etmektedir; onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

(Nahl 16/22-23)

يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَات۪يۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

"Ey Âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Âyetlerimizi asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

(A'râf 7/35-36)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُون۪ٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَت۪ي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِر۪ينَ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!'"

(Mü'min 40/60)

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ
لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۚ وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ
الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلاًۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾

"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."

(A'râf 7/146)

اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
يَسْتَكْبِرُونَۙ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍۜ ﴿٣٦﴾ بَلْ
جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا الْعَذَابِ الْاَل۪يمِۚ ﴿٣٨﴾
وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۙ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٤٠﴾

"İşte biz suçlulara böyle yaparız! Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. 'Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!' derler.
Hayır, o dedikleri gibi değil. O, gerçeği getirdi, Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı. Şüphesiz siz, o acı azabı tadacaksınız! Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız.
Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır."

(Sâffât 37/34-40)

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثٖيمٍۙ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا
كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا
هُزُوًاۜ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهٖينٌۜ ﴿٩﴾

"Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun! Bu sebeple göreceği ağır azabı ona bildir. Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta. İşte bu gibiler için alçaltıcı bir azap vardır."

(Câsiye 45/7-9)

اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَۙ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ
نَظَرَۙ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَۙ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَۙ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا
سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ﴿٢٤﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ﴿٢٥﴾

"O (kâfir insan), düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra (Kur'ân'a tekrar tekrar) baktı, düşündü. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu (Kur'ân)' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'"

(Müddessir 74/18-25)

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۜ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۚ ﴿١٨﴾

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

(Lokmân 31/18)

اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٢٩﴾

"Melekler, (Allah'a ortak koşarak) kendilerine zulmeden bu kimselerin canlarını alırken onlar çaresizce teslim olurlar ve 'Biz herhangi kötü bir iş yapmış değiliz.' derler. Melekler ise şu cevabı verirler: 'Hayır, hayır! (Siz bunları yaptınız.) Sizin bu yaptıklarınızı Allah da çok iyi bilmektedir.' 'Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin!' Büyüklük taslayanların yeri ne kötü."

(Nahl 16/28-29)

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

"Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler (boyun eğerler)."

(Nahl 16/49)

اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذٖينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًاۘ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

"Âyetlerimize yürekten inananlar ancak o kimselerdir ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rablerini hamd ile tesbih ederler. Korku ve ümit içinde Rablerine ibadet ve dua etmek için yataklarından kalkarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar."

(Secde 32/15-16)

Kur'ân-ı Kerîm'de kibir, peygamberlerin davetini kabul etmeyenlerin ortak bir özelliği olarak belirtilir. Kur'ân'ı, Allah'ın Peygamberi'ni ve getirdiği dini küçük gören, onlara karşı büyüklük taslayan ve kendilerini yeterli gören Mekkeli Müşrikler kibir ve tekebbür içindeydiler. Kibir kelimesinin türediği *ke-bu-ra* fiili ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de 161 kere geçmektedir. Âyetlerde "büyüklenmek, kibirlenmek, büyüklük taslamak" anlamlarında kullanılan *kibir, istikbâr* ve *tekebbür* kelimeleri değişik formlarda 58 yerde geçer.

Kibir, tekebbür, istikbâr konusu yoğun olarak Mekkî sûrelerde ele alınmıştır. Medenî sûrelerde ise, kendilerine kabullenemedikleri bir peygamber geldiğinde kıskançlık ve hasetten dolayı ona karşı çıkan kibirli Yahudilerin durumu anlatılmıştır. Bunun yanı sıra âyetlerde Allah Resûlü'ne uymaya çağrıldıkları zaman büyüklük taslayarak yüz çeviren Münafıkların durumu da dile getirilmiştir.

Ke-bu-ra, "büyük olmak, yüce olmak"; *ke-bi-ra* ise "büyümek ve yaşlanmak" demektir.[1] Kur'ân'da her iki kalıp da kullanılmıştır.[2] Aynı kökten gelen *kübr* (bir okuyuşa göre *kibr*) "kişinin en büyük çocuğu veya günah ve kusur" anlamındadır. Çoğulu *ekâbir* olarak gelir.[3] Kur'ân-ı Kerîm'de *kibr* kelimesi "iftiranın büyüğü"[4] *Kübbâr* ise "çok büyük" anlamına gelir.[5] *"Bunlar da çok büyük tuzak kurdular."*[6] âyetinde bu anlamda kullanılır.[7] Aynı kökten gelen *kibriyâ,* "azamet, büyüklük, ihtişam, saltanat" mânasındadır.[8]

---

1 Cevherî, II, 801.
2 İsrâ 17/51; Nisâ 4/6.
3 Halîl b. Ahmed, IV, 5; İbn Fâris, V, 153; Cevherî, II, 801.
4 Nûr 24/11: Mukātil b. Süleyman, III, 189; Beyzâvî, II, 488; Mâtürîdî, X, 116; Halîl b. Ahmed, IV, 5; Ezherî, X, 209.
5 Halîl b. Ahmed, IV, 6.
6 Nûh 71/22: Taberî, XXIII, 302-303.
7 Nûh 71/22: Taberî, XXIII, 302; Zemahşerî, VI, 218.
8 Yûnus 10/78; Câsiye 45/37: Taberî, XII, 240-241; XXI, 110; Müddessir 74/3: Zemahşerî, VI, 251; Ezherî, X, 213.

Kebîre, "kesin bir delille hakkında açık bir ceza konulan haram,[9] azabı büyük olan günah"[10] olarak Kur'ân'da *kebâir* şeklinde kullanılır.[11] *Kübrâ,* "Allah'ın azametine ve kudretine delalet eden en büyük delil";[12] *ekber,* "en büyük",[13] Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak *kebîr* kelimesi ise "büyük, yüce" anlamına gelir.[14] Bu kelime aynı zamanda insanlar için de "akıl ve bilgi açısından büyükler,[15] ileri gelenler" manasında kullanılır.[16] *Tekbîr,* "yüceltmek, büyütmek",[17] mastar olarak *tekebbür* ise "kişinin kendisini büyük,[18] başkasında olmayan bir hakkı kendisinde görmesi"[19] demektir. Bu nitelikleri kendisinde gören *Mütekebbir* Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı nitelemek için de kullanılır.[20] Gerçek anlamda mütekebbir olan sadece Allah'tır.[21] Bu sıfatın Allah için kullanılması bir övgüdür. Allah dışındaki varlıklar için kullanılması ise bir yergidir.[22] *İstikbâr,* "inatla ve kibirle hakkı kabul etmekten kaçınmak" demektir.[23]

Kur'ân'da kibir kelimesiyle ilişkisi olan bazı kavramlar vardır. Bunlardan biri *'utuvv* kelimesidir. "İtaatten uzaklaşmak ve inkârda aşırı

---

9 Cürcânî, s. 192.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 421.
11 Nisâ 4/31; Şûrâ 42/37; Necm 53/32.
12 Tâhâ 20/23: Taberî, XVI, 52; Duhân 44/16; Necm 53/18; Nâziât 79/20; A'lâ 87/12.
13 Bakara 2/217, 219; Âl-i İmrân 3/118; Nisâ 4/153; En'âm 6/19, 78; Tevbe 9/3, 72; Yûnus 10/61; Nahl 16/41; İsrâ 17/21; Enbiyâ 21/103; Ankebût 29/45; Secde 32/31; Sebe' 34/3; Zümer 39/26; Mü'min 40/10, 57; Zuhruf 43/48; Kalem 68/33; Gāşiye 88/24.
14 Nisâ 4/34; Ra'd 13/9; İsrâ 17/43; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12; Ezherî, X, 211.
15 Yûsuf 12/80: Taberî, XIII, 283.
16 En'âm 6/123; Tâhâ 20/71; Yûsuf 12/80; Şuarâ 26/49; Ahzâb 33/67: Taberî, IX, 537; XIII, 283; XVI, 114; XVII, 570; XIX, 189.
17 Bakara 2/185; İsrâ 17/111; Hac 22/37; Müddessir 74/3: Taberî, III, 221; XV, 139; XVI, 571; XXIII, 405.
18 Cevherî, II, 802.
19 Ezherî, X, 210.
20 Haşr 59/23.
21 Ezherî, X, 210.
22 Askerî, s. 246.
23 Ezherî, X, 213; Cevherî, II, 801-802; Nahl 16/22, 23; Câsiye 45/8: Mukātil b. Süleyman, II, 463; III, 836.

gitmek"[24] anlamına gelen *'utuvv* kelimesi bir yerde *istikbâr* kelimesiyle beraber kullanılır.[25] *İstikbâr* ile anlam ilişkisi olan ve beraber kullanılan kelimelerden biri de *istinkâf*tır. *İstinkâf*, "kibirle reddetmek",[26] "tenezzül etmemek"[27] anlamlarındadır. Kibir kavramı; "hayret, kibirlilik, küstahlık ve nankörlük" anlamına gelen *batar*[28] kelimesiyle de yakından ilişkilidir.[29]

Nimet içinde yaşayan insan şımarmaya ve böbürlenmeye başlar. İnsanın bu durumu *ferih* kelimesiyle ifade edilir. Kur'ân'da Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı şımarılmaması istenir.[30] Âyette kendisine çok büyük hazineler verilen Kârûn'a, kavminin *"Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez."*[31] dediği anlatılır. İnsanın mal, makam gibi bir şeyle övünmesi[32] anlamına gelen *fe-ha-ra* ve türevleri âyetlerde geçer. [33] *'İzzet* kelimesi de "büyüklenmek"[34] anlamında kullanılmıştır[35].

Kibirle ilişkisi olan kelimelerden biri de "büyüklük taslamak, yüce ve şerefli olmak" anlamına gelen *a-le-ve* köküdür.[36] Hz. Âdem'e saygı ile eğilmeyen İblîs bu tavrından ötürü azarlanır.[37] Firavun da kavminin ileri gelenleri (*mele'*) de ülkede büyüklenmiş[38] ve büyüklük taslamıştı.[39] Kur'ân'da âhiret yurdunun yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara özgü olduğu bildirilir.[40]

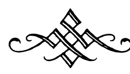
---

24 Herevî, s. 1227.
25 Furkān 25/21.
26 Herevî, s. 1886.
27 Râgıb el-İsfahânî, s. 506.
28 Halîl b. Ahmed, I, 145; Cevherî, II, 593.
29 Enfâl 8/47.
30 Hadîd 57/23.
31 Kasas 28/76.
32 Râgıb el-İsfahânî, s. 374.
33 Cevherî, II, 779; Hadîd 57/20: Taberî, XII, 416; Lokmân 31/18.
34 Râgıb el-İsfahânî, s. 333.
35 Bakara 2/206.
36 Râgıb el-İsfahânî, s. 345.
37 Sâd 38/75.
38 Yûnus 10/83; Mü'minûn 23/46.
39 Kasas 28/4.
40 Kasas 28/83.

Kibir ile anlam ilişkisi olan *neâ-bi-cânibih*[41] tabiri "şımarmak suretiyle nimet verenden yüz çevirmek"[42] mânasına gelmektedir. "Kılık değiştirmek ve yüz çevirmek" olarak kullanılan *sâniye 'itfih* ifadesi de "kendine güvenme ve kibirli olma" anlamını barındırır.[43] Bunlarla birlikte peygamberlerin davetine ilk olarak karşı çıkan insanları tanımlayan *mele'* (ileri gelenler)[44] ve *mütref* (lüks içinde yaşayanlar)[45] kavramları da kibir kelimesiyle ilişkilidir.

41 İsrâ 17/83; Fussılet 41/51.
42 İsrâ 17/83: Elmalılı, V, 3196.
43 Hac 22/9.
44 Bakara 2/246; A'râf 7/60, 66, 75, 88, 90, 109, 127; Kasas 28/38.
45 İsrâ 17/16; Mü'minûn 23/64; Sebe' 34/34; Zuhruf 43/23; Vâkıa 56/45.

Kureyş içinde zenginliği ve cömertliğiyle tanınan Mugīre'nin oğlu Velîd, gençliğinde zekâsı ve güzel konuşmasıyla ön plana çıkmıştı. Başlangıçta pek fazla bir şeyi yokken Yüce Allah kendisine büyük bir servet ve çok sayıda çocuk bahşetti. Öyle ki Mekke ile Tâif arasında geniş sebze ve meyve bahçelerine, çok sayıda hayvana ve toplam on iki evlâda sahip oldu. Velîd, Hâşimoğulları ile rekabet eder; hac zamanı Mina'da büyük bir ateş yakar ve hacılara yemek ikram ederdi. Kâbe'nin örtüsünü bir yıl kendisi, bir yıl diğer Kureyş liderleri değiştirdiği için kendisine "Kureyş'in dengi" (*'Idlü Kureyş*) unvanı verilmişti. Ancak bütün bu hususlar onu büyük bir gurur ve kibre sürüklemişti. Servetine ve konumuna duyduğu güvenden olsa gerek, Hz. Peygamber'in (sas) davetini kabul etmeyip kendisine çok sert muhalefet etti. Mekke'nin ileri gelenlerine şöyle diyordu: "Ben, Kureyş'in büyüğü ve başkanı olduğum hâlde, nasıl olur, bana değil de Muhammed'e vahiy gelir! Kabilesinin reisi Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr es-Sekafî de nasıl olur bir yana bırakılır!" Bunun üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Kendilerine gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz.' dediler. 'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler. (Şu işe bak!) Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Oysa dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık..."*[1] Velîd, Kureyşlilerin Peygamberimize karşı düşmanlıklarına öncülük etti. Mekke'ye gelip Hz. Peygamber'in getirdiği vahye kulak verenleri iman etmekten alıkoymak için çevresiyle sinsice görüşmeler yaptı. Allah Resûlü'nü karalamak, onu insanların gözünde yaftalamak istiyordu. Sonunda onların kâhin, mecnun, şair gibi farklı teklifleri arasından şu görüşte karar kıldı: "Onun hakkında söyleyeceğimiz en karalayıcı söz onun sihirbaz olduğunu ileri sürmemizdir. Çünkü o, kişi ile babasının, kardeşinin, eşinin ve kabilesinin arasını açan bir söz getirmiştir." Bunun üzerine onun

1 Zuhruf 43/30-32: Taberî, XX, 580-582.

hakkında şu âyetler indi:[2] *"Yarattığım o şahısla beni (cezalandırmak için) baş başa bırak. Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra (Kur'ân'a tekrar tekrar) baktı, düşündü. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi."*[3]

ALLAH'A KARŞI BÜYÜKLENMEK O'NA İSYANDIR

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾
لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِر۪ينَ ﴿٢٣﴾

"Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri bunu inkâr etmektedir; onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

(Nahl 16/22-23)

Gerçek anlamda yücelik, büyüklük yalnızca Allah'a mahsustur.[4] İlk inen Kur'ân âyetlerinde, Hz. Peygamber'e Rabbine ibadet ederek O'nun yüceliğini ifade etmesi emredilmiştir. Zira büyüklük, ululuk ve azamet O'na aittir. O'nun dışındaki her şey küçük ve hakirdir: *"Rabbini yücelt."*[5] âyeti nâzil olduğunda önce Resûlullah'ın, ardından da Hz. Hatice'nin tekbir getirdiği ve sevindiği rivayet edilmiştir.[6] Allah'ın

2 İbn İshak, s. 132; İbn Hişâm, I, 270-271.
3 Müddessir 74/11-23: Taberî, XXIII, 421-432.
4 Câsiye 45/37: Taberî, XXI, 110; Nisâ 4/34; Ra'd 13/9; İsrâ 17/43; Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe' 34/23; Mü'min 40/12.
5 Müddessir 74/3.
6 Müddessir 74/3: Zemahşerî, VI, 252; Nesefî, III, 562; Elmalılı, VIII, 5449.

kendilerini hidayete erdirdiği Müminlere de hüküm ve hâkimiyetinde ortağı bulunmayan Allah'ın yüceliğini tekrarlamaları emredilmiştir.[7] Kişinin, Rabbinin yüceliğini ifade etmesi, aynı zamanda bir kul olarak kendi âcizliğini ve yetersizliğini itiraf etmesidir. Kula yakışan da budur.

Kibir, istikbâr ve tekebbür birbirlerine yakın anlamlarda kullanılır. En büyük kibir, Hakk'ı kabul etmekten ve O'na ibadetten kaçınarak yapılan kibirdir. *Tekebbür* ise iki şekilde olur. Birincisi, hakikatte güzel davranışların çok olması ve iyiliklerin bir başkasının iyiliklerinden fazla olmasıdır. Yüce Allah'ın *mütekebbir* olarak nitelenmesi bu anlamdadır ve hak edilen, gerçeği yansıtan bir tekebbürdür. İkincisi ise hak edilmediği hâlde kişinin büyük kabul edilme isteğidir. Yüce Allah'ın kendilerine *"İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür."*[8] buyurduğu kişilerin tekebbürü böyledir. Nitekim müşrik Araplar, Yüce Allah'ın âyetlerine ve Hz. Peygamber'e tepeden bakmışlardır.[9] Onlara "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulduğunda, "eskilerin masallarını!" diyecek derecede tekebbüre batmışlardır.[10]

Bir âyette Yüce Allah'ın zorbalık yapan mütekebbir kimselerin kalplerini mühürleyeceği ifade edilmiştir.[11] Nitekim Müşriklerin Hz. Peygamber'in getirdiği hak ve hakikate uymalarını engelleyen şeyin, büyüklenme duygusu olduğu bildirilmiştir.[12] *İstikbâr* iki kısımdır. Birincisi, insanın büyük olma isteği ve arayışıdır. Bu gerektiği zamanda, gerektiği yerde ve gerektiği vakitte olursa övülecek bir durumdur. İkincisi ise insanın kendisine ait olmayan bir şeyi kendisinde varmış gibi göstermeye çalışmasıdır. Bu da yerilen bir büyüklenmedir. İblîs'in, hak etmediği hâlde Yüce Allah'ın karşısında Âdem'e karşı büyüklük taslaması (*istikbâr*) böyledir.[13]

Kibir, şeytanî bir niteliktir. İnsanı küfre götüren sebeplerden biridir. Allah Teâlâ'nın *"Âdem'e saygı ile eğilin."* emrine kibirlenerek karşı çıkan ve böylece ilk kâfir olan İblîs'tir.[14] Konu âyetlerde şöyle anlatılır: *"(Allah), 'Ey İblîs!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde saygı ile eğilmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun, yoksa ululardan mısın?' İblîs, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü*

---

7 Bakara 2/185; İsrâ 17/111; Hac 22/37.

8 Nahl 16/29.

9 Nahl 16/29: İbn Kesîr, VIII, 36.

10 Nahl 16/24: Taberî, XIV, 118-119.

11 Mü'min 40/35.

12 Mü'min 40/56: Taberî, XX, 349.

13 Râgıb el-İsfahânî, s. 421.

14 Bakara 2/34: Taberî, I, 545. Ayrıca bk. A'râf 7/12-13; Hicr 15/32-33; İsrâ 17/61-62; Kehf 18/50; Sâd 38/74-75.

beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' diye cevap verdi. Allah, 'O hâlde çık oradan (cennetten)!' dedi; 'Artık kovuldun! Kıyamet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!'"[15] Böylece İblîs kibirlenerek Âdem'e saygı ile eğilmekten kaçınmış, sonuçta Yüce Allah'a karşı gelmesi sebebiyle küfre düşmüştür.[16] Aynı şekilde büyüklük taslayarak Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlara uymayanlar da kâfir olmuşlardır.[17] Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamak, Allah Teâlâ'nın âyetlerini anlamaya ve onlara iman etmeye engel teşkil etmiştir.[18]

Kibir ve küfür birbirini tetiklemiştir. Kibirle büyüklük taslayan insanlar, Yüce Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girmiş ve hiçbir delile dayanmadan onları inkâr etmişlerdir. Bu da kalplerinin mühürlenerek Hakk'a karşı iyice duyarsızlaşmasına neden olmuştur.[19] Kur'ân'da kibirli insanların, peygamberleri ve Müminleri küçümsedikleri, kendilerini Yaratan'a karşı gelmekten sakındıran Allah'ın elçilerini yalancılıkla itham ettikleri ve kendilerine gelen apaçık delillere rağmen alaya aldıkları bildirilmiştir.[20] Bütün bunların neticesinde uğradıkları ceza onları çepeçevre kuşatıvermiştir.[21]

Kur'ân'da kibir hastalığı, peygamberlerin davetine karşı çıkan, Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve böylece İblîs'in takipçileri olan toplumların ortak bir özelliği olarak anlatılmıştır. Bu inkârcı insanlar, Hz. Nûh'un davetine karşı sağır kesildiler. Gösterişli elbiselerine bürünerek büyük bir kibirle inanmamakta direndiler.[22] Âd kavmi, güç ve kuvvetli oldukları yanılgısına kapılarak büyüklenmiş ve Rablerine karşı küstahlık göstermiştir.[23] Semûd halkının büyüklük taslayan ileri gelenleri, zayıf gördükleri Müminlerin iman ettikleri konuları inkâr etmişlerdir.[24] Hz. Şuayb'ın halkından iman etmeyi gururlarına yediremeyen ileri gelenleri de peygamberi ve arkadaşlarını yurtlarından çıkarmakla tehdit etmişlerdir.[25] Aynı şekilde Firavun ve askerleri Hz. Mûsâ'yı kabullenme ve Yüce Allah'ı birlemede haksız yere büyüklenmişlerdir.[26]

---

15 Sâd 38/74-78.

16 Bakara 2/34; Sâd 38/74-75: Mukātil b. Süleyman, I, 99, III, 653; Taberî, I, 544-545, XX, 145; Mâtürîdî, I, 85; Zemahşerî, I, 254; Beyzâvî, I, 87-88; Nesefî, I, 80; İbn Kesîr, I, 360-361.

17 Zümer 39/59: Taberî, XX, 237-238.

18 A'râf 7/146.

19 Mü'min 40/35.

20 A'râf 7/60, 66, 75-78, 88-90, 103, 127; Yûnus 10/74-78, 83, 88; Hûd 11/27-39, 59, 96-97; İbrâhîm 14/15; Hicr 15/10-11; Mü'minûn 23/23-24; Şuarâ, 26/184-186; Kasas 28/32, 38, 39; Kamer 54/23-26; Tegâbün 64/6.

21 Mü'min 40/83.

22 Nûh 71/5-7: Taberî, XXIII, 291-292.

23 Fussılet 41/15: Taberî, XX, 397.

24 A'râf 7/75-76: Taberî, X, 300.

25 A'râf 7/88: Taberî, X, 317.

26 Kasas 28/39: Taberî, XVIII, 256; Ankebût 29/39: Taberî, XVIII, 400.

Böylece suçlu bir kavim olmuşlardır.[27] Yine Nemrud, Allah Teâlâ'nın verdiği hükümdarlıkla şımarıp gurura kapılmış, Hz. İbrâhim'le Rabbi hakkında tartışmaya girişmiştir.[28]

Kendileri için güç ve şeref kaynağı olsun diye Allah'tan başka ilâhlar edinen Mekke Müşrikleri[29] tevhide çağrıldıkları zaman, gururlarına kapılmış, büyüklük taslamıştı.[30] Onlar bir uyarıcının gelmesi durumunda, yeminle iman edeceklerini söyledikleri hâlde, peygamber gelince onu kabul etmediler.[31] Bir beşer olarak gönderilen peygambere tâbi olmayı gururlarına yediremediler. Bunun için akıl almaz isteklerde bulundular.[32] Peygamberimizi alaya aldılar;[33] kendilerine meleklerin indirilmesini veya Allah'ın gösterilmesini istediler.[34] Büyüklük taslayarak Kur'ân'ın Yüce Allah katından olduğunu inkâr ettiler.[35] Aynı şekilde iman edenleri küçük gördüler, onlarla beraber oturmayı bile gururlarına yediremediler.[36] Allah Teâlâ'nın âyetleri kendilerine ağır geldiği için,[37] kibir yüzünden hiçbir delile dayanmadan âyetler hakkında ileri geri konuştular.[38] Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman duymadılar, hiç işitmemiş gibi büyüklenerek yüz çevirdiler[39] ve toplantılar yapıp sağa sola hezeyanlar savurdular.[40] Bunlar, daha önce peygamberleri alaya alan kavimlerin başına gelenlerden hiç ibret almamışlardı.[41]

Mekke'de inen ilk sûrelerden birisi olan Kalem sûresinde, önde gelen Müşriklerin bir özelliği hâline gelmiş bu kibirli tutumları "Bahçe Sahipleri" kıssası ile anlatılır. Bu kıssa ile aslında onların kibrine Kur'ân âdeta bir ayna tutmaktadır. Kıssa şu âyetlerle başlamaktadır: *"Biz, vaktiyle şu bahçe sahiplerini sınadığımız gibi onları da (Müşrikleri) sınadık. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi."*[42] sözüyle başlamaktadır.

---

27 A'râf 7/133: Taberî, X, 398-399.
28 Bakara 2/258: Taberî, IV, 567-568.
29 Meryem 19/81: Taberî, XV, 623.
30 Sâffât 37/35: Taberî, XIX, 528.
31 Fâtır 35/42-43: Taberî, XIX, 392-393.
32 İsrâ 17/90-94.
33 Enbiyâ 21/36; Furkān 25/7-8, 41; Zuhruf 43/31-32; Sâd 38/6-8.
34 Furkān 25/21.
35 Ahkāf 46/10.
36 En'âm 6/52: Taberî, IX, 258-259; Kehf 18/28.
37 Şûrâ 42/13.
38 Mü'min 40/56.
39 Lokmân 31/7; Câsiye 45/7-8.
40 Mü'minûn, 23/63-67; Zümer 39/59.
41 Zuhruf 43/6-8.
42 Kalem 68/17.

Âyette geçen "onları da sınadık" sözüyle, sûrenin ilk âyetlerinde özellikleri; olur olmaz yemin etme, kusur arayıp insanları iğneleme, koğuculuk yapma, hayrı engelleme, saldırganlık gösterme, günah işleme ve huysuzluk etme şeklinde belirtilenler Mekkeli Müşriklerdir.[43] Kıssada anlatılan bahçenin sahipleri, sabah erkenden ürünlerini toplamak için aralarında anlaşmışlardı. İstedikleri, ihtiyaç sahiplerine görünmeden gidip bahçelerindeki ürünü devşirmekti. Bunu yapacaklarından hiç de kuşku duymuyorlar, *"İstisnâ da yapmıyorlardı."*[44] Yani "Allah izin verirse" demeyi akıllarına getirmiyorlardı. Onlar, böyle söylemekle her şeyin sahibinin Yüce Allah olduğunu kabul etmiş olacaklardı. *"Fakat onlar uykudayken Rabbin tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi de bahçe kesilip kurumuş gibi oldu."*[45] Sahibi olduğunu sandıkları bahçeleri âdeta yanıp kül oluvermişti.[46] Onlar olanlardan habersiz, *"Sabahleyin birbirlerine, 'Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin.' diye seslendiler."*[47] Bir yandan da birbirleriyle *"'Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın.' diye fısıldaşarak yola koyulmuşlardı. (Yoksullara yardıma) güçleri yettiği hâlde erkenden yola çıkmışlardı. Fakat bahçeyi o hâlde gördüklerinde, 'Biz kesinlikle yolumuzu şaşırmışız!' dediler."*[48] Ancak çok geçmeden başlarına geleni anlamışlar ve şöyle demişlerdi. *"Yok yok, ürünü kaybetmişiz."*[49] Kibirli ve cimri kardeşler, hasat edip yalnız kendileri için tuttukları ürünlerinin tamamını kaybetmişlerdi. *"İçlerinden en aklı başında olanı"* (evsatühüm) Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu onlara bu olanlardan sonra bir kez daha hatırlatarak, *"Şöyle dedi: 'Ben size, Allah'a sığınarak O'nun şanını yüceltmelisiniz.' dememiş miydim?"*[50] Aklı başındaki kişinin uyarısı onları kendine getirmiş ve *"Rabbimizi tenzih ederiz (sübhâne rabbinâ), doğrusu biz haksızlık etmişiz."*[51] diyebilmişlerdi. Ardından *"Birbirlerini kınamaya başladılar. 'Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azıtmışız.' dediler. 'Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız.'"*[52] Kıssanın sonunda muhataplara, yapılanların dünyada ve âhirette mutlaka karşılığı olacağı bir kez daha hatırlatılır: *"İşte böyledir azap! Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi!"*[53]

---

43 Kalem 68/8-15, 17: Taberî, XXIII, 173 vd.
44 Kalem 68/18.
45 Kalem 68/19-20.
46 Kalem 68/20: Mukātil b. Süleyman, IV, 406; Taberî, XXIII, 174; Kurtubî, XXI, 164-165.
47 Kalem 68/21-22.
48 Kalem 68/22-26.
49 Kalem 68/27.
50 Kalem 68/28.
51 Kalem 68/29.
52 Kalem 68/30-32.
53 Kalem 68/33.

Mekkeli Müşriklerin özellikle ileri gelenleri, güç ve zenginliklerinin asıl sahibini bilemediler. Yine Mekke'de inen Kehf sûresinde bahsedilen bir başka bahçe sahipleri kıssasında kibirli bir inkârcı ile inanan iki kişinin Yüce Allah'ın verdiği nimetler karşısındaki duruşları anlatılır. Bu kıssada da Kalem sûresindeki kıssada olduğu gibi Allah'a iman etmeyen, zenginlikleri ve güçleri ile övünen kibir içindeki Müşrikler[54] doğru yola çağrılırken bu hadiseler kendilerine hatırlatılmıştır:[55] *"Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik. Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: 'Benim malım seninkinden daha çok. Adamlarımdan yana da senden daha üstünüm.' Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: 'Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum.'"*[56] Kibirli inkârcı kendisinin her çeşit mala, altın ve gümüşe[57] sahip olduğunu; göz nuru, övünç vesilesi evlâtları olduğunu düşünüyor, bunlarla arkadaşına üstünlük taslıyor, onu küçümsüyordu. Üstelik bu üstünlüğünün asla değişmeyeceğine, ölünceye dek devam edeceğine,[58] hatta kıyamet bile kopacak olsa kendisine dünyadakinden daha fazla mal verileceğine inanıyordu. Aslında o, Allah'ın bir gün yaptıklarından hesaba çekeceğini aklına bile getiremiyordu.[59] Onu yanlışından döndürmeye çalışan arkadaşının nasihatini de dinlemiyordu: *"Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki: 'Seni topraktan, sonra bir damla sudan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğinde 'Mâşâallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır.' deseydin ya! Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir âfet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir. Ya da suyu çekiliverir de (bırak bir daha bulmayı) artık onu arayamazsın bile.'"*[60] Bütün gücün ve varlığın sahibi, verdiklerini alıvermişti. Kibirli inkârcı sınavı kaybetmiş içler acısı bir duruma düşmüştü: *"Çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi,*

54 Kehf 18/32: İbn Atıyye, V, 604.
55 Kehf 18/32: Râzî, XXI, 124-125.
56 Kehf 18/32-36.
57 Kehf 18/34: Taberî, XV, 259; İbn Ebî Hâtim, VII, 2361.
58 Kehf 18/35: Râzî, XXI, 126.
59 Kehf 18/36: Râzî, XXI, 127.
60 Kehf 18/37-40.

çardakları yere çökmüş hâldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. 'Ah!' diyordu, 'Keşke ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!'"[61]

Velîd b. Mugīre'nin durumu kibirli Mekkelilerin tipik bir örneğidir. Zira o, Allah'ın âyetlerine karşı inatçı kesilmiş, tekrar tekrar ölçüp biçtikten ve derin derin düşündükten sonra arkasını dönüp büyüklük taslayarak, *"Bu, nakledilegelen bir sihirdir."*[62] demiştir. Geçmişte Yahudilerin de kendilerine gelen peygamberlere karşı kibirlendikleri ve onlardan bir kısmını yalanladıkları, bir kısmını da öldürdükleri bildirilmiştir.[63] Hatta Taberî (ö. 310/923), Bakara sûresinde anlatılan Âdem-İblîs kıssasını, Peygamberimizin peygamberliğine karşı çıkan Yahudilere yapılan bir azarlama kabilinden değerlendirmiştir.[64] Medine'de Münafıklar da bağışlanmaları için Allah Resûlü'ne çağrıldıkları zaman başlarını çevirmiş ve büyüklük taslayarak ondan uzaklaşmışlardır.[65] Onlar, Tebük Savaşı'nda gönüllü bağışta bulunan Müminleri de alaya almışlardır.[66]

Kur'ân'da, Yüce Allah'ın peygamberine ve dinine karşı gurur ve kibir içinde olanların durumu şöyle anlatılmıştır: *"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimi (anlamaktan) mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat azgınlık ve sapıklık yolunu görseler hemen ona saparlar."*[67] Ayrıca gurura kapılmaları ve büyüklenmelerinin âhirette onlara hiçbir yararı olmayacaktır.[68] Zira kibir taslayarak Allah'a kulluk etmeyenler, acı veren bir azaba uğratılacaklardır.[69] Onlar cehennem ehlinden olacak ve kendilerine cennet kapıları kapanacaktır.[70] Kur'ân'da kibirli kimselerin ölüm anındaki ve cehenneme sunulacakları gündeki hâlleri şöyle anlatılır: *"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine hiçbir şey vahyedilmediği hâlde 'Bana da vahiy geldi.' diyen ya da 'Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim.' diye laf eden kimseden daha zalim kimdir? Sen, zalimlerin, şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin de ellerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü*

61 Kehf 18/41-42.
62 Müddessir 74/11-29.
63 Bakara 2/87.
64 Bakara 2/34: Taberî, I, 544-545.
65 Münâfikūn 63/5.
66 Tevbe 9/79.
67 A'râf 7/146.
68 A'râf 7/48.
69 Nisâ 4/173.
70 A'râf 7/36, 40.

bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!"[71] Diğer âyetlerde ise şu ifadeler geçer: *"İnkâr edenler ateşin başına getirildikleri gün (onlara şöyle denir): 'Siz dünya hayatınızda güzel olan her şeyinizi harcayıp bitirdiniz, onların zevk ve sefasını (sorumsuzca) sürdünüz. Şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!'"*[72] *"... Sen o zalimleri Rablerinin huzurunda, tutuklanmış hâlde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.' Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, asıl suçlu siz kendinizdiniz.' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilâkis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı telkin ediyordunuz. Bu sırada da gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.' Sonunda azabı görünce için için yanarlar..."*[73]

Firavun kavminin cehennemde birbirleriyle tartışmaları da şöyle anlatılmıştır: *"Ateşin içinde birbirleriyle çekişirlerken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu azabın hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde; büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: 'Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir.' Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabbinize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. Onlar da 'Evet, getirmişti.' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır.' derler."*[74]

İşte kibir, apaçık delillere rağmen kişiyi hakkı reddetmeye yöneltir. Kişi, kibirlenmek suretiyle kendisinde bir güç olduğunu zanneder. Bu gücüyle, doğru yoldan sapar[75] ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya yeltenir. Allah'a itaat etme konusunda uyarıldığı zaman kibri, gururu onu daha da günaha sürükler. Böyle olan kişilerin hakkından ancak cehennem gelir.[76] Âhirete inanmayanlar Yüce Allah'ın tek ilâh oluşunu inkâr ederler ve büyüklük taslarlar. Allah Teâlâ ise büyüklük taslayanları sevmez.[77]

---

71 En'âm 6/93.
72 Ahkâf 46/20: Taberî, XXI, 150.
73 Sebe' 34/31-33: Taberî, XIX, 290-291.
74 Mü'min 40/47-50.
75 Alak 96/6-7: İbn Âşûr, XXX, 444.
76 Bakara 2/205-206.
77 Nahl 16/22-23.

MÜMİNLER MÜTEVAZI OLUR

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍۚ ﴿١٨﴾

"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."

(Lokmân 31/18)

Göklerde ve yerde bulunan bütün canlılar ile Allah'ın katında bulunan tüm melekler, kibirlenmeden daima Rablerine ibadet ederler. Onlar, Yüce Allah'ı tesbih ederler ve O'nun için secdeye kapanırlar.[78] Müminler de Allah'ın âyetleriyle kendilerine öğüt verildiği zaman, secdeye kapanır ve kibirlenmeksizin Rablerini hamd ile tesbih ederler.[79]

Hz. Lokman, oğluna tavsiyede bulunurken, ondan kibirlenmekten uzak durmasını şöyle istemişti: *"Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez."* Taberî, bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Bu sözün anlamı, 'konuştuğun kişiden kibirlenerek ve onu küçümseyerek yüzünü çevirme'dir. Bu bir hastalıktır. Âyette böyle bir kimsenin durumu, boynundan hastalığa yakalanmış ve bu yüzden boynunu bükerek gezinen deveye benzetilmiştir. Dolayısıyla yürüyüşünde insanın kibirden, tekebbürden sakınarak yürümesi gerekir."[80] Zira Yüce Allah'ın kullarına yakışan yeryüzünde tevazu ve vakarla yürümeleridir.[81]

Rabbimiz, Müminleri kibirli olmamaları konusunda uyarmıştır.[82] Şımarıp böbürlenen, insanlara gösteriş yapan ve Allah'ın yolundan alıkoyan Müşrikler gibi olmamalarını istemiştir.[83] Yine inananlara sadece Allah'a kulluk etmelerini, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarını, iyilik yapmalarını emretmiş ve kibirli davrananları sevmediğini bildirmiştir.[84] Çünkü kendini beğenmenin kişiye dünyada da âhirette

---

78 A'râf 7/206; Nahl 16/49; Enbiyâ 21/19; Fussılet 41/38.
79 Secde 32/15.
80 Lokmân 31/18: Taberî, XVIII, 559, 562.
81 Furkān, 25/63.
82 İsrâ 17/37; Lokmân 31/18-19.
83 Enfâl 8/47.
84 Nisâ 4/36.

de hiçbir faydası olmayacaktır. Nitekim Huneyn Savaşı'nda Müminlerin çokluğu onları gururlandırıp böbürlendirmiş, fakat bunun kendilerine hiçbir faydası olmamış, üstelik yeryüzü onca genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiştir.[85]

Mümin, sahip olduğu nimet ve güzelliklerin Yüce Allah'tan geldiğini bilmelidir. Bundan dolayı sahip olduğu imkânlar sebebiyle şımarmamalıdır.[86] Allah'ın verdiği nimetlerin kendi bilgi ve becerisinden kaynaklandığını söyleyen ve bunu kavmine karşı bir üstünlük aracı olarak gösteren Kârûn'un evi, barkı ve bütün servetiyle birlikte yerin dibine batırıldığı[87] unutulmamalıdır. Diğer taraftan Allah Teâlâ, mümin erkeklerin ve kadınların birbirleriyle alay etmelerini, birbirlerini kınamalarını ve kötü lakaplarla çağırmalarını yasaklamıştır. Bunu fâsıklığa ve günahkârlığa götüren bir unsur olarak nitelemiştir.[88] Zira insanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyüklenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hâl ve duygular da vardır.[89]

Âyet-i kerîmelerde olduğu gibi hadîs-i şeriflerde de kibirli kimselerin cennete giremeyecekleri, Yüce Allah'ın onlarla konuşmayacağı, onların yüzüne bakmayacağı ve onlar için elem verici bir azabın olacağı bildirilmiştir.[90] Bir diğer hadîs-i şerifte ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez."* Bunun üzerine bir sahâbî şöyle demiştir: "Fakat kişi ayakkabı ve elbiselerinin güzel olmasını ister." Allah Resûlü'nün cevabı şöyledir: *"Allah güzeldir, güzel olanı sever. Kibir ise hakkı inkâr edip insanlara tepeden bakmaktır."*[91]

Yücelik ve azamet yalnız Yüce Allah'ın hakkı olup, tartışmasız en büyük olan O'dur. Kibirlenerek, kendisini Âdem'den daha üstün gören ve bu sebepten dolayı Yüce Allah'ın emrine karşı çıkan ve Kâfirlerden olan ilk varlık İblîs'tir. Tarih boyunca İblîs'in izinden gidenler, Yüce Allah'a, peygamberlerine, âyetlerine ve kullarına karşı büyüklenmişlerdir. Haksız yere insanlar üzerinde tahakküm ve baskı kurmuş, zulme sapmışlardır. Onların kibirli tavırları, vahyi anlamaya ve ona uymaya engel olmuş, dolayısıyla küfre girmelerine ve sonuçta da helâk olmalarına sebep olmuştur. Âhirette de onları şiddetli bir azap beklemektedir. Hatta büyük bir cezaya çarptırılacak

---

85 Tevbe 9/25.

86 Hadîd 57/22-23.

87 Kasas 28/78-81.

88 Hucurât 49/11.

89 Hucurât 49/11-12: *Kur'an Yolu*, V, 94-95.

90 Bakara 2/174: İbn Kesîr, II, 153; Lokmân 31/18: Mâverdî, IV, 339-340; Müslim, "Îmân", 172; Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Cennet", 25; Nesâî, "Zekât", 75, 77.

91 Nahl 16/23: Begavî, V, 15; Bakara 2/61: İbn Kesîr, I, 429; Müslim, "Îmân", 147. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 29; Tirmizî, "Birr", 61.

olan bu müstekbirlerin azaplarının gerekçesi olarak, *"Allah'ın âyetlerine karşı kibirlenerek yüz çevirmeleri"* gösterilecektir. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'a yakın olan melekler kibirlenmeksizin O'na kulluk eder ve O'nun için secdeye kapanırlar. Allah Teâlâ, Müminlere de saf ve temiz kulları olan melekler gibi kibre kapılmaksızın sadece kendisine kulluk etmelerini, insanlara iyilik yapmalarını emretmiş ve kibirlileri sevmediğini bildirmiştir. Kibrin dünyada da âhirette de kişiye hiçbir faydası olmaz. Ayrıca bu tür insanlar toplumda hoş karşılanmazlar. Hatta insanlar arası ilişkilerde uyumsuzluk ve huzursuzluklara sebep olurlar. Yürüyüşlerinde bile kibirden sakındırılan Rahmân'ın kulları ise, tevazu ve vakar ile hareket ederler.

RİYA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذ۪ي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ
فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًاۜ لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْد۪ي
الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٦٤﴾

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu üzerinde toprak bulunan yalçın bir kaya gibidir. Bu kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış ve (toprağını sürükleyerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğu hidayete erdirmez."

(Bakara 2/264)

وَالَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ
وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَر۪يناً فَسَٓاءَ قَر۪يناً ﴿٣٨﴾

"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"

(Nisâ 4/38)

اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْۚ وَاِذَا قَامُٓوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰىۙ
يُرَٓاؤُ۫نَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَل۪يلاًۘ ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَب۪ينَ بَيْنَ ذٰلِكَۗ لَٓا اِلٰى
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلاً ﴿١٤٣﴾

"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Ama Allah onların oyunlarını kendi başlarına geçirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Kâfirlere) ne de bunlara (Müminlere) bağlanırlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."

(Nisâ 4/142-143)

وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رٖيحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرٖينَۚ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحٖيطٌ ﴿٤٧﴾

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelen (Müşrikler) gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."

(Enfâl 8/46-47)

اَرَاَيْتَ الَّذٖى يُكَذِّبُ بِالدّٖينِۜ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذٖى يَدُعُّ الْيَتٖيمَۙ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكٖينِۜ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّٖينَۙ ﴿٤﴾ اَلَّذٖينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ اَلَّذٖينَ هُمْ يُرَٓاؤُنَۙ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

"Gördün mü, dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay hâline o namaz kılanların ki onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma da engel olurlar."

(Mâûn 107/1-7)

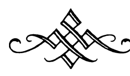

Kur'ân-ı Kerîm'de riyaya, iki kere Münafıkların hâl ve hareketleri[1] iki kere de Müşriklerin tutum ve davranışları tasvir edilirken değinilmiştir.[2] Bir yerde riya, Yüce Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, şeytanın yakın dostlarının yaptığı işlerden biri olarak anlatılır.[3] Başka bir yerde ise Allah Teâlâ'ya şirk koşma bağlamında söz konusu edilir.[4] Bu âyetlerde riya, yapılan ibadetlere şirk bulaştırmak, onları yalnız Allah için ve içtenlikle yapmamak anlamında kişiyi kulluktan uzak kılan bir hâl olarak anlatılır.

Ra-a-ye kökü "görmek" (*ru'yet*) anlamına gelir. Bu görme baş gözüyle olabileceği gibi, gönül gözüyle yani basiretle de olabilir. "Gösteriş yapmak" anlamına gelen *riyâ'* kelimesi de aynı kökten gelir ve samimiyet ve ihlâsla yapılması gereken kullukla bağdaşmaz.[5] Bu kelime, Kur'ân'da gösteriş olsun diye, insanın yapıp ettiklerini, Yüce Allah'tan başkasının rızasını ve övgüsünü kazanmak veya bir çıkar elde etmek niyetiyle yapması anlamında kullanılmıştır.[6] Allah Teâlâ'ya karşı içtenlik olmadığı zaman ortaya çıkan tutum ve davranışların başında *fahr* (övünme),[7] *batar* (şımarıklık),[8] azgınlık, taşkınlık, israf[9]-*tebzîr* (ölçüsüzlük, saçıp savurma)[10] ve *riyâ'* gelmektedir. Bunların temelinde ise ihlâs ve samimiyetten uzaklaşma vardır.

1 Bakara 2/264; Nisâ 4/142.
2 Enfâl 8/47; Mâûn 107/7.
3 Nisâ 4/38.
4 Kehf 18/102, 104.
5 Tehânevî, I, 8, 47, 123, 139, 260, 301, 756, 888; Zebîdî, XXXVIII, 105.
6 Nisâ 4/142; Mâûn 107/6: Kurtubî, VII, 191, 193; XXII, 513.
7 Nisâ 4/36; Hûd 11/1; Lokmân 31/18; Hadîd 57/20, 23.
8 Enfâl 8/47; Kasas 28/58.
9 En'âm 6/141; A'râf 7/31; Yûnus 10/12, 83; Furkân 25/67; Mü'min 40/28, 34; Duhân 44/31.
10 İsrâ 17/26, 27.

RİYA, SAMİMİ BİR MÜMİN OLMAYI ENGELLER

وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَراً وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطٌ ﴿٤٧﴾

"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."

(Enfâl 8/46-47)

Kur'ân-ı Kerîm riyayı reddeder. Çünkü riya, içtenlikle inanmayı ve davranmayı engeller. Kur'ân'ı okuduğumuzda görürüz ki Allah ve O'nun gönderdiği vahiyle bağlarını koparan insanlar ve toplumlar, ilişkilerinde başka amaçları ve değerleri esas alırlar. Mekke Câhiliye toplumu veya Medine'deki muhatapları Ehl-i kitap ve Münafıklar için bunlar, kuvvet, kabile dayanışması (asabiyet) ve çıkar gibi değerlerdi. Nitekim Mekke halkının inançsızları muhatap alınarak onlar için dünya hayatında elde edecekleri çıkarların özellikle öne çıktığı şöyle ifade edilmiştir: *"Hayır! Doğrusu*

siz çabucak gelip geçen dünyayı seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."[1] *"Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir."*[2]

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekkeli Müşrikler için önemli ve öncelikli olan zenginlik, erkek çocuklarının çokluğu, taraftarları ve kabilelerinin kalabalık oluşuydu. Başkalarından daha üstün olduklarını düşündükleri cömertlik, kahramanlık vb. işler de birer övünç vesilesiydi. Allah Teâlâ ve Resûlü'ne inanmamak, şımarık davranmak, giyim kuşamları, mallarının ve yakınlarının çokluğuyla gösteriş yapmak Müşriklerin özelliklerindendi. Bu tür şeylerle övünmek ise Müminlere asla yakışmazdı.[3] Meselâ, Kureyş kabilesi, Beytullah ve Mescid-i Harâm'ın kendi beldelerinde bulunmasını bir övünç aracı olarak görüyorlardı. Beytullah'ın ziyaretçilerine, hacılara hizmet etmek, onları barındırmak, yedirip içirmek gibi töre ve gelenekler onların övünç ve üstünlük taslama sebeplerinin başında geliyordu. Oysa Kur'ân, bütün bu görevlerin, Yüce Allah ile yapılan ahitleşme sebebiyle yerine getirilmesi gerektiğini şöyle belirtiyordu: *"O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve güvenli bir yer yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi (Kâbe'yi) temiz tutun.' diye talimat verdik."*[4]

Müşrikler, yanlış, bâtıl ve tutarsız işlerinde bile gösteriş ve hatta taşkınlık yapmayı severlerdi. Resûlullah (sas), Bedir Savaşı öncesinde, Müşriklerin kervanını vurmak kastıyla harekete geçmiş, onlar ise aldıkları haber sayesinde sahil yolunu izlemiş ve tehlikeden sağ salim kurtulmuşlardı. Kafilenin kurtulduğu haberi, kervanı kurtarmak üzere yola çıkan kalabalık orduya ulaşmıştı. Buna rağmen onlar sırf gösteriş olsun diye orada üç gün daha kalacaklarını, develer kesip şarap içeceklerini, eğleneceklerini ve düşmanlarına korku salacaklarını söyleyip geri dönmediler. Ancak Bedir'de savaşa katıldılar ve sonuçta yenildiler. Yüce Allah, Müşriklerin Bedir Savaşı öncesi tavırları üzerinden Müminlere şöyle öğüt vermiştir: *"Allah ve Resûlü'ne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever. İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelen (Müşrikler) gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*[5] Öyleyse Müminlerin samimiyetle Yüce Allah için iş yapmayı terk ederek gösteriş, şan ve şöhrete kapılmaları doğru

1 Kıyâme 75/20-21: Kurtubî, XXI, 427.
2 A'lâ 87/16-17.
3 Enfâl 8/47: Taberî, XIII, 581.
4 Bakara 2/125.
5 Enfâl 8/47: Taberî, XIII, 578.

değildir. Nitekim hadislerde riyanın "küçük şirk" şeklinde tanımlanmış olması da bu açıdan dikkate değer bir konudur.[6]

Müşriklerin gösterişçi davranışları, onların dünya varlıklarına ve güzelliklerine olan bağlılıklarından kaynaklanıyordu. Onlar sahip oldukları güç ve zenginliklerini başkalarına abartılı bir biçimde göstermek istiyorlardı. Onları buna sürükleyen şey, bu nimetlerin gerçek sahibi olan Yüce Allah'ı tanımamaları ve sahip olduklarını zayıf insanlara bir üstünlük aracı olarak kullanmalarıydı. Müşrikler, bu güç ve zenginlik gösterisiyle sürekli Allah'ın yoluna engel olmaya çalıştılar.

RİYA, İKİYÜZLÜLÜĞÜN GÖSTERGESİDİR

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ﴿١﴾ فَذَٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ
الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ الَّذِينَ هُمْ
يُرَاءُونَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

"Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay hâline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma da engel olurlar."

(Mâûn 107/1-7)

Medine'de, çok daha farklı bir riya sergileniyordu… Müslümanlar, burada başka bir gösteriş örneği ile karşılaştılar. O da Münafıkların ikiyüzlü davranışlarıydı. Münafıklar, riyaya dayalı bir hayat tarzı benimseyen, bunu sürekli tekrarlayan; Yüce Allah'ı, Resûlü'nü ve Müminleri kandırmaya çalışan insanlardı. Münafıkların bu en belirgin özelliği âyette şöyle anlatılır: *"Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Ama Allah onların oyunlarını kendi başlarına geçirir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler. Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp duruyorlar; ne onlara (Kâfirlere) ne de bunlara (Müminlere)*

6 Kehf 18/110: Sa'lebî, VI, 203; Bakara 2/264: Begavî, I, 362; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 88.

bağlanırlar! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."[7] Âyetteki *"Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar."* ibaresi, Münafıkların Yüce Allah tarafından farz kılınan amellerin hiçbirini Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapmadıklarını gösterir. Zira onlar âhiret gününe, amellerinin karşılığında sevap veya ceza verileceğine inanmazlardı. Onlar namazı, Allah Teâlâ için değil, Müminlerin gözünü boyamak için kılarlardı. İbadet ve amellerini, sadece dünyada maddî veya manevî durumlarını ve çıkarlarını korumak için yaparlardı. Bu nedenle namazı gösteriş için kılarlar, ancak isteyerek ve severek kılmadıklarından tembel tavırlar sergilerlerdi. Böylece inanç ve amaçta beraber olmadıkları Müminlerle görünürde beraber hareket ederlerdi.[8] Nitekim Mâûn sûresi Allah'ın dinine ve emirlerine karşı iki ana tavrı özetlemiştir. Önce Kâfirleri, yani dini kabul etmeyen, âhireti inkâr eden, yetimin hakkını gözetmeyen ve yoksula el uzatmayanları; sonra da yaptıkları ibadeti Allah için değil de gösteriş olsun diye yapan ve insanların ihtiyaçları için lâzım olan şeyleri vermekte cimrilik eden Münafıkları şiddetle kınamıştır.[9]

Münafıklar, görünüşteki Müslümanlıklarını, mescid inşa etmeye kadar götürmüşlerdi. Ancak tabii ki, bu mescid yine içlerinde gizledikleri İslâm'a düşmanlıklarının bir sonucuydu. Onlar mescid yaparak Müslümanlara ve İslâm'a zarar vermeyi amaçlıyorlardı. Peygamberimiz Tebük Seferi'ne hazırlık yaparken, bir grup münafık bir mescid inşa etti. Resûlullah'ı (sas) da açılış için, orada namaz kılmaya davet ettiler. Peygamberimiz, sefer hazırlığında olduğunu, o an için davetlerine cevap veremeyeceğini bildirdi. Çok geçmeden bu mescidin eskiden beri Allah Resûlü'ne (sas) düşmanlık besleyen ve Müslümanlara karşı yürütülen savaşlarda kışkırtıcılık yapan Hazreçli Ebû Âmir adındaki kişinin emriyle inşa edildiği ve Münafıklara bir karargâh olması amacı güdüldüğü vahiyle Hz. Peygamber'e bildirildi. Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) sefer dönüşü birkaç kişiyi görevlendirerek bu mescidi yıktırdı. Münafıkların bu teşebbüsleri âyet-i kerîmede şöyle anlatılır: *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, küfre yardım etmek, Müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlü'ne savaş açmış kişilere üs olsun diye bir mescid yapmışlardır. 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı.' diye de yemin ederler. Ama Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar."*[10] Görüldüğü gibi, niyetler temiz ve hâlis olmadıkça, yapılan iş mescid yapımı gibi hayırlı bir iş olsa da Yüce Allah katında kabul edilen sâlih bir amel sayılmamaktadır. Zira burada olduğu gibi yapılan işten maksat,

---

7 Nisâ 4/142-143.

8 Nisâ 4/142: Taberî, IX, 330-331.

9 Mâûn 107/1-7: Mâtüridî, XVII, 337-343.

10 Tevbe 9/107: Râzî, VII, 43-44.

zarar vermek, Müminler arasına tefrika sokmak ve küfre hizmet etmektir. Bunlar ise, hangi görünümde yapılırsa yapılsın İslâm'ın kabul etmediği işlerdir. Onun için ilim adamları, gösteriş ve riya için yapılan her mescid zararlı bir mesciddir, orada namaz kılınmaz[11] demişlerdir.

Münafıklar fakirlere, muhtaçlara yardım ederken de gösteriş yaptılar: *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"*[12] Dikkat çekicidir ki, bu âyet, anne babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yolda kalmışa iyilik ve ihsanda bulunmayı emreden âyetten sonra gelmektedir. Bir önceki âyette de Allah Teâlâ bu tür sâlih amellerden uzak oldukları hâlde çokça övünüp böbürlenen kimseleri sevmediğini ifade etmektedir.[13] Bu karakterdeki insanların Allah Teâlâ tarafından sevilmemesinin iki nedeninden bahsedilmiştir: İlki cimriliktir. Peygamberimiz *"Cimrilikten daha kötü bir hastalık var mıdır?"*[14] buyurmaktadır. Böyle olduğu hâlde bu insanlar başkalarını da cimriliğe özendirerek daha da alçalmışlardır.[15] Diğeri de gösteriş ve beğenilmek için mallarından bağışta bulunmalarıdır ki, bu da en az cimrilik kadar çirkin bir davranıştır. Bir başka görüşe göre ise bu âyetin Müşrikler hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bunlar Yüce Allah'a ve âhirete inanmayan ve yaptıkları iyiliklerin Allah katında bir değeri olmayan kişilerdir. Aslında Yüce Allah'a ve âhirete inanmamak, kişiyi riyakârlığa sürükler. Çünkü böyleleri iyilik yapsalar bile, Allah Teâlâ için yahut âhirette sevap kazanmak için değil, dünyevî beklentiler için yapacaklardır.[16] Kur'ân, ikiyüzlü insanların gerçekte kendilerini kandırdıklarını ve yaptıklarının boşa gittiğini Müminlere verdiği öğütlerle şöyle anlatmıştır: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. O kimsenin durumu üzerinde toprak bulunan yalçın bir kaya gibidir. Bu kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış ve (toprağını sürükleyerek) onu çıplak bir hâlde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayete erdirmez."*[17] Bu âyetin tefsirinde Taberî (ö. 310/923) şunları söyler: Âyette geçen *"insanlara gösteriş yapmak için harcayan"* kişiyi insanlar Allah rızasını kazanmak için yaptığı zannıyla

11 Tevbe 9/107: Kurtubî, X, 372.
12 Nisâ 4/38.
13 Nisâ 4/36.
14 Nisâ 4/38: İbn Kesîr, IV, 46, 47; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 111.
15 Nisâ 4/36, 37.
16 Nisâ 4/38: Kurtubî, VI, 319-320.
17 Bakara 2/264.

mümin sanırlar. Onun tek amacı insanların onu beğenmesi ve övmesidir. Oysa onlar, bu insanın ne niyetle bağışta bulunduğundan, içten içe Allah'ı ve âhiret gününü yalan saydığından habersizdirler.[18] Taberî, bu davranışı sergileyen kişiyi "Münafık, gösterişçi" diye tanımlar ve nedenini şöyle açıklar: İnkârını ortaya koyan, şirkini ilân eden kişi, tüm işlerini şeytan için yaptığından kimsenin kuşkuya düşmediği kişidir. Çünkü o, Yüce Allah'ı inkâr ettiğini ilân etmekle, O'nun için hiçbir şey yapmadığını açıkça ortaya koymaktadır.[19]

Gösteriş için iyilik yapan ve onunla âhireti değil, dünya hayatını hedefleyenlerin sonu bir başka âyette şöyle anlatılmıştır: *"Kim dünya hayatını ve onun süslü güzelliklerini istiyorsa, bu dünya hayatında onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; onlar burada hiçbir zarara uğratılmazlar. Ama onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir."*[20]

Kur'ân, müminin yaptığı her işi Allah rızasını gözeterek yapmasını emreder. İkiyüzlülük ve gösterişe kapılmamaları için Müminlere, yaptıklarını ihlâsla, içtenlikle yalnız Allah için yapmanın yollarını da gösterir. *"O hâlde sen Hakk'a yönelen bir kimse olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerini parçalayıp her bir grubun kendi (din anlayışını) beğendiği fırkalara ayrılanlardan olmayın."*[21] Bu konudaki başka bir ilâhî emir de şöyledir: *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı bekliyorsa (dünya ve âhirete) yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."*[22]

Yüce Allah'ın emrettiklerini yine O'nun rızası için yapmayı ilke edinen Müminleri âyet şöyle anlatmaktadır: *"Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz."*[23] Allah için doyurmak, O'nun azabından korkarak ve sevabını umarak yapılan hayırlı bir ameldir.[24] Herhangi bir karşılık hatta teşekkür bile beklemeden yapılan iyilik, ihlâs ve Allah rızası için bu amelin gerçekleştirildiğini gösterir. Allah rızası için yapılmayan işler ise boşa gider.[25] İçtenlikle Allah'a

18 Bakara 2/264: Taberî, IV, 659.
19 Bakara 2/264: Taberî, IV, 659.
20 Hûd 11/15-16.
21 Rûm 30/30-32.
22 Kehf 18/110.
23 İnsân 76/9.
24 Kurtubî, XXI, 460.
25 Râzî, XXX, 246.

imanı kendisine düstur edinen mümin tüm söz ve davranışında Allah'a, Resûlü'ne, Kitabı'na ve mümin kardeşlerine karşı daima samimidir. Hepsine içten duygularla bağlıdır. Bunun için Hz. Peygamber, dinin samimiyetten ibaret olduğunu ifade etmiş ve bunun Allah'a, Kitabı'na, Peygamberi'ne, yöneticilere ve bütün Müminlere karşı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[26] Onun için görsünler, duysunlar ve beğensinler diye hareket etmek müminin davranışı olamaz. İnanan bir kişi için esas olan Yüce Allah'a içten bağlılıktır ve O'nun takdirini ve beğenisini kazanmak için hareket etmektir. Bunu O'ndan başka birinin bilmesi de şart değildir. Resûlullah (sas) bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kim, görsünler ve duysunlar diye iş yaparsa, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurmak olduğunu ortaya çıkarır."*[27] Allah Teâlâ buyruklarını içtenlikle yerine getiren Müminleri şu güzel benzetmeyle anlatmıştır: *"Allah'ın rızasını kazanmak ve içlerindeki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayır işlerinde harcayanların durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisenti düşer yine de ürün verir. Allah yapıp ettiğiniz her şeyi görmektedir."*[28] Önceki âyette anlatılan gösterişçi münafık ile buradaki ihlâslı mümin hakkında verilen benzetmeler şöyle yorumlanmıştır: İşlenen amel toprağa, başa kakarak ve gönül kırarak veren münafık kimse katı kayaya, hesap günü ise şiddetli yağmura benzetilmiştir. Buna göre kişilerin amelleri, hesap günü onların azıkları olacaktır. Samimiyetle (*ihlâs*) amel eden kimse, sanki verimli bir toprağa tohum ekmiş gibi samimiyetine göre sevabının karşılığını alacaktır. İkiyüzlü kişinin ameli ise kuru kayaya tohum ekmeye benzer. Onda ne tohum durur ne de buradan bir ürün alınır. Âyette geçen *"içlerindeki cömertliği kuvvetlendirmek"* ifadesi, Müminlerin imanlı ve ihlâslı oluşlarını ispat etme olarak anlaşılmıştır. Yapılan hayır ve harcamaların gönülleri rahatlatıp teskin etmesi için bunların Allah için yapılması şarttır.[29]

Kişi, geçici dünya hayatındaki güç ve zenginliği en büyük değer olarak gördüğü zaman, elde ettikleriyle başka insanlara üstünlük kurmak için çabalayacaktır. İşte Mekke döneminde Müşrikler de elde ettikleri güç ve zenginliği, hatta Kâbe'ye ve ziyaretçilerine yönelik yaptıkları bir kısım iyilikleri başkalarına karşı övünç, üstünlük ve gösteriş aracı olarak kullanarak riyakâr bir karakter sergilemişlerdir. Hicret sonrası Müslümanların kurdukları toplumsal yapı içinde gösterişçi bir başka topluluk ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslâm ve Müslümanlar karşısında ikiyüzlülüğü ve

26 Mümtehine 60/3: Sa'lebî, IX, 293; Tevbe 9/91: Kurtubî, X, 332; Buhârî, "Îmân", 42; Müslim, "Îmân", 95.

27 Kehf 18/110: Sa'lebî, VI, 203; Begavî, III, 223: Buhârî, "Riḳāḳ", 36, "Ahkâm", 9; Müslim, "Zühd", 47, 48; Dârimî, "Riḳāḳ", 35.

28 Bakara 2/265.

29 Bakara 2/264-265: Râzî, VII, 58-60.

samimiyetsizliği bir hayat tarzı olarak benimseyen ve sürekli çıkar peşinde koşan Münafıklardır. Çıkarlarını ve konumlarını kaybetmemek için inanmış gibi görünmüşlerdir. Ancak bu insanlar böyle yaparak kendilerini kandırmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Çünkü ne çıkarlarını ne kişiliklerini koruyabildiler ne de âhiretlerini kazanabildiler. Özü sözü doğru olan Müminler ise bütün bu hastalıklı inanç ve uygulamalardan uzak durarak Yüce Allah'a, Resûlü'ne (sas) ve Müminlere olan bağlılık ve samimiyetlerini korudular. Onlar bütün yaptıklarını Allah'ın rızasını gözeterek, O'ndan başka kimseden bir övgü ve karşılık beklemeden yaparak, kişilik sahibi insanlar olmanın güzel örneklerini verdiler. Böylelikle Kur'ân, Müşrikler ve Münafıkların riyakâr davranışlarını kötü, Müminlerin içten ve samimi davranışlarını ise güzel örnekler olarak sunmuştur. Sonuçta her devrin Müminlerine riyadan uzak, içten ve samimi bir dindarlığı, ebedî âleme uzanan sâlih ve kalıcı amelleri tavsiye etmiştir.

FESAD

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَوْ كَانَ ف۪يهِمَٓا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبْحَانَ اللّٰهِ
رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."

(Enbiyâ 21/22)

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

"İnsanların yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."

(Rûm 30/41)

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾

"İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. Asıl hayırlı sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."

(Kasas 28/83)

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

(A'râf 7/56)

وَاذْكُرُوٓا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِي الْاَرْضِ
تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُوراً وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتاًۚ فَاذْكُرُوٓا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

"Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."

(A'râf 7/74)

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَاداً اَنْ يُقَتَّلُٓوا
اَوْ يُصَلَّبُٓوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِۜ ذٰلِكَ
لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Âhirette de onlara büyük bir azap vardır."

(Mâide 5/33)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌۜ غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواۢ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يراً مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَاناً وَكُفْراًۜ وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَاراً لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَاداًۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٦٤﴾

"Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış (cömert değildir)!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır (cömert değillerdir) ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlığı ve kini saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez."

(Mâide 5/64)

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ ف۪يهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

"(O münafık kimse) hâkimiyeti ele aldığında ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."

(Bakara 2/205)

Fesad, Yüce Allah'ın yaratılışta koyduğu düzen ve ölçünün çiğnenmesidir. Bu konu, insanın Allah, insan ve tabiatla ilişkisi bağlamnda ele alınır. "Yaratılış" kıssasında melekler, insanın bozgunculuk yapma, fesad çıkarma gibi özelliklerinden bahseder.[1] Birçok kıssada geçmiş toplumların Allah Teâlâ'nın koyduğu kuralları çiğnemesi *fesad* kelimesiyle anlatılır. Müminlere de bu konuda uyarılarda bulunulur.

Fe-se-de kökünün mastarı olan *fesad* sözlükte; bozulmak, çürümek ve işe yaramamak anlamlarına gelir. Zıddı ise dine ve dünyaya yararlı işler anlamında *salâh* kelimesidir. *Fesad* kelimesi isim olarak, "zulüm, çalkantı, düzensizlik, kuraklık, kıtlık, herhangi bir şeyin ölçüsünden çıkıp bozulması" demektir. Bu bağlamda *fesad* kavramı çok kapsamlı bir kullanım alanına sahiptir. Kur'ân'da doğru ve faydalı gidişattan sapma anlamında kullanılır.[2] *Fesad* kökü mastar hâlinde on bir, diğer türevleri ile otuz dokuz olmak üzere elli âyette geçer. Kur'ân'da *fesad* ve *ifsad,* çoğunlukla karşıtları olan *ıslah* kavramıyla birlikte kullanılır. Bunlar tabii olarak Kur'ân ölçütüyle değerlendirilmekte ve her ikisinin dünyevî ve uhrevî karşılıkları belirtilmektedir.

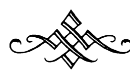
Kavramın tanımladığı olgular şunlardır: Şirk,[3] inkâr,[4] bâtıl inanç,[5] Yüce Allah'ın yolundan alıkoymak,[6] ilâhî yasaları ve adaleti göz ardı etmek,[7] kurulu düzeni değiştirmek,[8] geçmişteki sapkın kavimlerin davranışları,[9]

1 Bakara 2/30.
2 Halîl b. Ahmed, III, 321; İbn Düreyd, III, 426; Râgıb el-İsfahânî, s. 379-380.
3 Enbiyâ 21/22.
4 Yûnus 10/40; Sâd 38/28.
5 Âl-i İmrân 3/63.
6 Nahl 16/88.
7 Mü'minûn 23/71.
8 A'râf 7/127; Mü'min 40/26.
9 Fecr 89/12.

sihirbazlık,[10] kan dökmek,[11] azgınlık,[12] yol kesmek,[13] haksız kazanç sağlamak ve hırsızlık yapmak,[14] zulüm[15], zorbalık[16], tahrip[17] vb. *Fesad* kavramı *fitne,*[18] günahkârlık (*fücûr*),[19] zulüm,[20] aşırı gitmek (*israf*),[21] büyüklük taslamak (*tekebbür*)[22] vb. kelimelerle birlikte kullanılır. Yine şeytanın insanların arasını bozması (*nezğ*),[23] hile ve hıyanet (*dahal*),[24] bozukluk (*habâl*)[25] gibi kelimeler fesadla yakın anlamlıdır.

10 Yûnus 10/81.
11 Bakara 2/30.
12 Fecr 89/12.
13 Mâide 5/33.
14 Yûsuf 12/73.
15 A'râf 7/85-86, 103; Yûnus 10/91; Hûd 11/85; Şuarâ 26/183; Neml 27/14; Kasas 28/4.
16 Neml 27/48.
17 Neml 27/34.
18 Enfâl 8/73.
19 Sâd 38/28.
20 A'râf 7/103.
21 Şuarâ 26/151-152.
22 İsrâ 17/4.
23 Yûsuf 12/10.
24 Nahl 16/92-94.
25 Tevbe 9/47.

Zühreoğullarının müttefiki olan Ahnes b. Şerîk etkileyici bir hitabete sahip, göz dolduran biriydi. Medine'ye hicret eden Peygamberimizi karşılayanlar arasındaydı, oracıkta Müslüman olduğunu ilân etti. "Ben Müslüman olmak amacıyla geldim. Allah biliyor ki, doğru söylüyorum!" diyerek özellikle niyetine dair yeminler etti. Hz. Peygamber (sas) onun bu tavrını beğendi ve kendisine iltifatta bulundu. Ne var ki, Ahnes içten içe İslâm'ı inkâr eden bir münafıktı. Nitekim Hz. Peygamber'in huzurundan ayrılınca, Müslümanlardan bir gruba gece baskını düzenleyip onların davarını telef etti ve ekinini yaktı. Bu olay üzerine şu âyet indi: *"İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu hâlde kalbinde olana (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâkimiyeti aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez. Ona: 'Allah'tan kork!' dense gururu kendisini günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir! Orası ne kötü bir yataktır!"*[1]

FESAD, ALLAH'IN KANUNUNU ÇİĞNEMEKTİR

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ
بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

---

1 Bakara 2/204-206: Taberî, II, 571-572; Zemahşerî, I, 416.

"İnsanların yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."
(Rûm 30/41)

Kâinatın düzen içinde işlemesi Yüce Allah'ın birliğini ve kudretini göstermektedir. *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu."* âyeti[2] bunu ifade eder. Bu âyetin anlamı iki boyuta sahiptir. Birincisi; yeri ve göğü yönetecek Allah Teâlâ'dan başka ilâhların bulunması hâlinde, her ikisinin de düzeni bozulacaktır. Buna göre, gökleri ve yeri yönetecek olanın bir tek varlık olması zorunludur. Ayrıca bu tek varlık yalnızca Yüce Allah olmalıdır. Aksi takdirde evrendeki yönetim iki egemen güç arasındaki anlaşmazlık, birbirlerine karşı üstünlük çabası veya birbirlerini engellemelerle bozulacaktır.[3] İkincisi; evrende Yüce Allah'tan başka hiçbir varlık kendisine kulluk edilmesini hak etmemektedir. Zira her şeyin yaratıcı ve yaşatıcısı Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden, kulluk edilmeye lâyık olan da yalnızca O'dur.[4] Evrendeki düzen tevhidin göstergesidir. Ele alınan âyette gizli bir kıyasa yer verilmiştir. Buna göre kıyas basitçe şöyle gösterilebilir:

Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulurdu.

Ancak ikisinin de düzeni (devam etmekte ve) bozulmamaktadır.

O hâlde yerde ve gökte Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.

Evrenin düzenli bir şekilde devam etmesi, Yüce Allah'ın buyruğuna bağlıdır. Şayet insanlar bu konuda yetkili olsalardı evrenin düzeni gene bozulurdu. Bu konu âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Eğer hak o inkârcıların keyfî arzularına uysaydı, muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şereflerini (Kur'ân'ı) getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çeviriyorlar."*[5] Âyet, evrenin ince bir dengede işleyen düzenine dikkat çekmektedir. Buradaki *hak* kelimesi evrenin doğru ve değişmez denge ve düzenini ifade etmektedir. Bu durumda, eğer Allah Teâlâ Müşriklerin arzularına göre davransaydı göklerin, yeryüzünün ve bunlarda bulunanların düzeni kesinlikle altüst olurdu. Çünkü onlar işlerin sonuçlarını

---

2 Enbiyâ 21/22.
3 Enbiyâ 21/22: Zemahşerî, IV, 136-137; Beyzâvî, II, 416-417.
4 Enbiyâ 21/22: Taberî, XVI, 246.
5 Mü'minûn 23/71.

bilemeyecek, sağlam ile bozuk olanı ayırt edemeyecek, dolayısıyla yanlışı doğruya tercih edeceklerdi.[6]

Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *"İnsanların yapıp ettikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır; böylece Allah (hak ve hakikate) dönsünler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattırıyor."*[7] Âyet, Yüce Allah'ın buyrukları çiğnendiğinde ve O'na şirk koşulduğunda, karadan denize tüm evrende korkunç bir felâketle karşılaşılacağını belirtmektedir. Buna göre insanların işledikleri günahlar yüzünden karada ve denizde yağmurun azalmasına bağlı olarak kıtlık, kuraklık, insan ve hayvan neslinde ölümler yaygınlaşacak, yangın ve su baskınları meydana gelecek, hububat, deniz ürünleri ve av hayvanları azalacak, ticaret kazancı gerileyecek, bereket yok olacak, faydalar azalacak, zararlar artacaktır.[8] Böylece âyette, insanın sebep olduğu tahribatın acısını yine insanın kendisinin çekeceği belirtilir.

Rabbimiz birçok âyette insanları fesaddan sakındırmıştır. Bunlardan birinde şöyle buyurmaktadır: *"Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."*[9] Bu âyette de yeryüzündeki düzenin korunması emredilmektedir. *"Düzene sokulduktan sonra"* ifadesi, öncelikle peygamberlerin dünyayı ıslah görevlerini ifade etmektedir. Onların aldıkları vahiyle yeryüzünde dirlik ve düzeni sağlamalarından sonra, şirke saparak oradaki düzeni bozmamak gerekir. Bu âyette bozgunculuğun genel bir ifadeyle yasaklanması, bu kavramın bütün tür ve sınıfları kapsadığını da göstermektedir. Dolayısıyla âyet can, mal, nesil, din ve akıldan ibaret olan beş temel değerin (*Mesâlih-i külliyye-i hamse* ya da *zarûrât-ı hamse*) korunmasını da içermektedir.[10]

Kur'ân, adam öldürmemiş veya toplumsal düzeni bozmamış bir cana kıymayı bütün insanlığa karşı işlenmiş bir cinayet olarak sunmaktadır.[11] Bu bağlamda toplumun güvenliğini sarsarak yol kesmek ve suçsuz insanları öldürerek terör estirmek, Allah'a ve Elçisi'ne savaş açmaktır. Çünkü Allah bunları yasaklamıştır. Bunun cezası da ölümdür.[12]

---

6 Mü'minûn 23/71: Taberî, XVII, 88; Râgıb el-İsfahânî, s. 125; Zemahşerî, IV, 241; Beyzâvî, II, 475-476; İbn Âşûr, XVIII, 92.

7 Rûm 30/41.

8 Rûm 30/41: Zemahşerî, IV, 582; Kurtubî, XVI, 442; Beyzâvî, III, 53.

9 A'râf 7/56.

10 A'râf 7/56: Râzî, XIV, 139.

11 Mâide 5/32.

12 Mâide 5/33.

Kur'ân, Müşrikleri Yüce Allah'ın gönderdiği vahye uymaları konusunda açıkça uyarmıştır. Aksi takdirde daha önce aynı yolu izleyenlerin başlarına gelen onların da başına gelecektir. Bu bağlamda Kur'ân, helâk edilmiş kavimleri örnek vererek fesadın vahim sonuçlarından muhatapları sakındırmıştır. Nitekim Fecr sûresinde Peygamberimizin şahsında şöyle buyrulmuştur: *"Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e; vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a; güçlü saltanat sahibi Firavun'a? İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişler, durmadan oralarda fesad çıkarmışlardı. Bu yüzden Rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı. Çünkü Rabbin her şeyi yakından izlemektedir."*[13] Bu âyetler incelendiğinde bir sebep-sonuç ilişkisi kurulduğu görülür. Baş döndüren bir refah, beraberinde şımarıklık, azgınlık, bozgunculuk ve nihayet bunların davetiye çıkardığı ilâhî azap... Âd, Hz. Nûh'un soyundandı. Atası İrem de adını, "İrem bağları" diye şöhret bulan bahçeleriyle nam yapmış, sütunlu yüksek binalarıyla tanınan bir medeniyete vermişti ve ceberût bir kavmin reisiydi.[14] Semûd, taş ustalığıyla tanınan ve dağ eteklerine yontma taştan yaptığı sağlam binalarla tarihe geçen bir kavimdi.[15] Mısır Kralı Firavun da ilâhlık davası gütmesiyle, kazıklı işkence ve zulümleriyle tanınmıştı. Kalabalık ve güçlü orduları vardı. Ayrıca o yüksek kule ve piramitler yaptırmış bir zorbaydı.[16] Bu zalim kavimler ülkelerinde bozgunculuk yaptılar. Yani, Yüce Allah'ın belirlediği sınırları aştılar, O'na isyan edip küfre düştüler, günahlara battılar.[17] Bunun için de Kur'ân'ın bildirdiği şekilde Yüce Allah'ın azap ve helâk cezasını hak ettiler. Nitekim şu âyette müreffeh toplumların şımarıklığına ve bozgunculuğuna işaret edilmektedir: *"Düşünün ki, Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun ovalarında saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*[18]

Yeryüzünde fesadın yayılmasına engel olmanın bir yolu, fesad çıkaranlara "Dur!" diyebilmektir. *"... Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu..."*[19] âyeti işte bu konuyu işler. Âyetin baş tarafı, Hz. Dâvûd'un İsrâiloğullarına meydan okuyan Câlût'u öldürmesini konu edinir. Âyetin devamında ise söz konusu tarihî olaya gönderme yapılarak iman ve

---

13 Fecr 89/6-14.
14 Şuarâ 26/128-134; Fecr 89/6-8: Zemahşerî, VI, 369.
15 A'râf 7/74; Hicr 15/80-82; Şuarâ 26/149; Fecr 89/9.
16 Kasas 28/38; Mü'min 40/36-37; Fecr 89/10: Zemahşerî, VI, 369.
17 Fecr 89/10-12: Taberî, XXIV, 373.
18 A'râf 7/74.
19 Bakara 2/251.

itaatin inkâr ve isyana üstün geleceğine işaret edilir. Ayrıca âyette insan toplulukları ve milletler arasında geçerli bir kurala dikkat çekilir. O da güçler arası dengedir. Şayet Allah Teâlâ insanları birbirleriyle engellemeseydi, bozguncuların önünde hiçbir engel kalmayacaktı. Onlar sebebiyle yeryüzü tamamen fesada uğrayacak, kötülükler tüm dünyaya yayılacaktı.[20] Yine toplumsal ilişkilerin çekişmeye, düşmanlığa ve nihayet savaşa uzanan evreleri söz konusudur. İşte insan tüm bu çatışma ortamlarını sonlandıracak, sulh getirecek yasalara ihtiyaç duyar. O yasalar da insanlara peygamberler aracılığıyla gönderilmiştir. Bunlara uyulduğu takdirde, çatışmalar en alt düzeye inecek, aksi takdirde ise Yüce Allah'ın istediği dirlik ve düzen yeryüzünde sağlanamayacaktır.[21]

FESAD, YARATILIŞTAKİ DÜZENİ BOZMAKTIR

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذ۪ينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا ... ﴿٣٣﴾

"Allah'a ve Peygamberi'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir..."

(Mâide 5/33)

Âyetin iniş sebebi olarak aktarılan farklı rivayetlerde ve yorumlarda, âyetin inmesine neden olan olayın içinde bulunan kişilerin 'Ukayl, Ureyne veya Selimoğulları gibi farklı kabilelerden ve Yahudiler veya Müşrikler gibi topluluklardan oldukları belirtilmektedir. Bu kişilerin ortak yanı ise kendilerine duyulan güveni sonuna kadar kötüye kullanmalarıdır. Arap kabilelerinden bir heyet Medine'de Peygamberimize gelip Müslüman olduğunu bildirir. Bir süre sonra, bu kişiler Medine'de sarılığa ve sıtmaya yakalanırlar. Hz. Peygamber'e başvurarak "Ey Allah'ın Elçisi! Bizler şehirli

20 Bakara 2/251: Zemahşerî, I, 477; Râzî, VI, 205; Beyzâvî, I, 213.
21 Bakara 2/251: Râzî, VI, 205.

olmayan, vahalarda sürüleriyle yaşayan kimseleriz. Medine'nin havası bize ağır geldi." derler. Hz. Peygamber de bunlar için birkaç deve ile bir çoban tahsis eder. Onlara bu develerle birlikte şehrin dışına çöle çıkmalarını ve onların ürünleriyle kendilerine bakmalarını söyler. Bunlar denileni yapar ve iyileşirler. Ancak kendilerine gösterilen güven ve yapılan iyiliğin ardından, Müslümanlığı terk ederek tekrar küfre döner, çobanı işkence ederek öldürür ve develerle birlikte kaçarlar. Sonunda yakalanıp Peygamber Efendimizin önüne getirilirler. Hz. Peygamber (sas) de onların bu yaptıklarına karşılık onları en ağır şekilde cezalandırır.[22]

Âyetin inişine sebep olan bu insanlar, üst üste büyük suçlar işlemişlerdir. Kendilerine duyulan güvene nankörlükle karşılık vererek ihanet etmişlerdir. Hukuku çiğnemiş, dirliği düzenliği hiçe saymış, yardımlaşma ve güven duygusunu zedelemişlerdir. Can ve malın dokunulmazlığını ihlâl etmişler; onlara yardım eden birini işkenceyle öldürmüşlerdir. Bütün bunlardan başka, Yüce Allah'ın gönderdiği hak dini kabul ettikten sonra yeniden şirke dönmüşlerdir. Bunu yaparak, Müminleri de kandırmışlardır. Bu kişiler, bütün anlamlarıyla fesad işlemiş ve sonunda ağır bir ceza ile karşılaşmışlardır.

Yüce Allah, ıslah edenlerle ifsat edenlerin bir tutulmayacağını belirterek şöyle buyurur: *"Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesad çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"*[23] Bu âyette iki karşılaştırma söz konusudur: Karşılaştırmanın bir tarafında Allah ve Peygamberi'ni tasdik edip onların emirlerini yerine getiren ve dirlik-düzen içinde olan Müminler (*muslih*) vardır. Diğer tarafında Yüce Allah'tan başka tanrılar edinen, O'nun emirlerini çiğneyen ve toplum düzenini bozanlar yer almaktadır. İkinci karşılaştırmada ise bir tarafta Allah Teâlâ'ya karşı saygılı olup itaat eden ve O'na karşı gelmekten sakınanlar (*müttakîler*), diğer tarafta ise Yüce Allah'ın koyduğu yasaları gözetmeyen günahkâr Kâfirler bulunmaktadır.[24] Aslında bu karşılaştırmaların her ikisinde de Müminlerle diğerleri arasındaki fark vurgulanmaktadır. Yani ikinci karşılaştırmada Allah'a karşı gelmekten sakınmakla övülen kişiler Müminlerden başkası değildir. Keza günahta sınır tanımamakla yerilenler de birinci karşılaştırmadaki bozguncuların kendisidir. Her iki grup farklı özellikleriyle peş peşe iki kez karşılaştırılmışlardır. Böylece âyette inkâr ve bozgunculuk, iman ve sâlih amelin karşısına konulmuştur.

---

22 Mâide 5/33: Taberî, VIII, 360-369; Râzî, XI,220; İbn Kesîr, V,183-187; Buhârî, "Ḥudûd", 15-18; "Ṭıb", 5-6; "Cihâd", 152.

23 Sâd 38/28.

24 Sâd 38/28: Taberî, XX, 79; Zemahşerî, V, 262.

Kur'ân'da meleklerin Allah'ın yüceliğini ifade etmeleri ve kutsamalarından bahsedildirken insanın fesad çıkarma ve kan dökme özelliğine değinilmiştir. İlgili âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Hani Rabbin meleklere: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar: 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken, orada fesad çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah: 'Şüphe yok ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' buyurdu."*[25] Âyette, insanoğlunun çeşitli yetki ve kabiliyetlerle donanmış olarak yeryüzüne halife kılınması karşısında meleklerin ağzından farklı bir özelliği daha ifade edilmektedir. O da isyan ve bozgunculuğa düşebileceği gerçeğidir. Çünkü insanın bozgunculuğu ve kan dökücülüğü, yaratılışındaki öfke ve gazaba yenilmesinin bir sonucudur. Buna karşın meleklerin sürekli olarak kulluk durumunda oluşları da onların Yüce Allah'ın buyruklarının dışına çıkamayan varlıklar olmalarının sonucudur. Melekler "halife" sözcüğünü işittiklerinde yaratılışında barındırdığı özellikleriyle âdemoğullarının fesad çıkaracağını da anlamışlardı. Bunun üzerine Yüce Allah insan soyu içerisinde hem fesadcıların hem de fesadcı olmayanların bulunacağını açıklamış ve meleklere: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* buyurmuştu. Böylece Allah Teâlâ hikmetiyle, yine insanın yaratılışında bulunan iyilik özelliğine işaret etmişti.[26] Daha sonraki âyetler insanın Allah'tan öğrendiği bilgi ile eşyanın ismini bildiğini, Allah'a tövbe ettiğini ve doğru olanı gördüğünü ifade etmektedir.[27]

Kur'ân iman etmeyenleri fesad çıkaranlar olarak nitelemektedir. Yûnus sûresinde *"Onların arasından bu Kur'ân'a inanan da var, inanmayan da. Rabbin bozguncuları çok iyi bilmektedir."*[28] buyrulur. Âyetin sonundaki "bozguncular" ifadesi, Kur'ân'ı yalanlayan ve onu ısrarla inkâr edenleri anlatmaktadır ve onlar için bir tehdit niteliğindedir.[29] Âyette bahsedilenler; Mekkeliler, Ehl-i kitap veya inkâr edenlerin hepsi olabilir. Her ne şekilde olursa olsun, âyet iman yerine inkârı tercih edip bunda diretmeyi fesad işlemek olarak görmektedir. Çünkü inkâr edenler, Yüce Allah'ın yeryüzünde dirlik düzenlik olması için elçisi ile gönderdiği emirleri çiğneyen insanlardır. Dolayısıyla onları inkâr edenler kaçınılmaz olarak bozguncu olacaklardır.

İnkâr etmek ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak, kat kat azabı gerektiren bir fesad işidir. Rabbimiz şöyle buyurur: *"Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış*

---

25 Bakara 2/30.
26 Bakara 2/30: Kurtubî, I, 409; Beyzâvî, I, 83.
27 Bakara 2/31, 37-38.
28 Yûnus 10/40.
29 Yûnus 10/40: Taberî, XII, 185; Kurtubî, X, 506.

olmalarından ötürü işte onlara azap üstüne azap vereceğiz."[30] Söz konusu fesad eylemi; bu insanların Yüce Allah'ı inkâr ederek isyan etmeleri ve bunu insanlara emredip onları Allah yolundan alıkoymaları anlamına gelmektedir.[31]

Fesada sapan inkârcılarla ilgili şu âyet de dikkat çekicidir: *"(Kur'ân'dan) yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?"*[32] Âyette bahsedilen Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği değerlere sırt çevirmenin sonucu şunlardır: Yeryüzünde Allah'a karşı gelip inkârda direnmek ve Câhiliye dönemindeki gibi fesad çıkarmak; yani yağma yapıp, kan dökmek ve İslâm sayesinde kurulan aile ve akrabalık bağlarını koparıp ayrılığa düşmektir.[33] Böylece âyette buyrulan değerlerden uzaklaşmanın bozgunculuğa ve yozlaşmaya yol açtığı belirtilmektedir. Nitekim şu âyette de sözünde durmayanlar, dinî ve toplumsal bağlarını koparanlar bozgunculuk yapan kimseler olarak nitelenir: *"Onlar ki, iyice pekiştirildikten sonra da Allah'a verdikleri sözden dönerler, Allah'ın birleştirilmesini emrettiğini (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün bağları) koparırlar, yeryüzünde fesad çıkarırlar; işte sonunda zararlı çıkacak olanlar da bunlardır."*[34]

Haktan sapmak fesadın kapsamı içinde yer alan bir eylemdir. Hz. Îsâ'nın ilâhlığını savunan ve bu konuda Hz. Peygamber (sas) ile tartışan Necranlı Hıristiyanların bâtıl inancı,[35] "fesad" olarak nitelenmiştir. Allah Teâlâ, Hz. Îsâ ile ilgili gerçekleri açıkladıktan sonra onları *"Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir."*[36] ifadesiyle tehdit etmiştir. Çünkü onlar, Yaratıcı'nın bir ve yegâne olduğu konusundaki tevhid gerçeğinden sapmışlardı.

Kur'ân kibri de fesadla ilişkili görür. İsrâiloğulları ile ilgili şöyle buyrulmuştur: *"Biz kitapta (Tevrat'ta) İsrâiloğullarına şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesad çıkaracak, kibre kapılarak çok böbürleneceksiniz."*[37] Rivayete göre, İsrâiloğullarının ilk bozgunculukları Tevrat'ın hükümlerine aykırı davranmaları ve İşaya Peygamber'i katletmeleridir. İkinci bozgunculukları ise Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'yı katledip Hz. Îsâ'yı da öldürmeye yeltenmeleridir. Aşırı böbürlenmeleri ise, Yüce Allah'a itaat ve kulluk etmeyi kendilerine yediremeyip büyüklük taslamaları

---

30 Nahl 16/88.
31 Nahl 16/88: Taberî, XIV, 332; Zemahşerî, III, 462.
32 Muhammed 47/22.
33 Muhammed 47/22: Taberî, XI, 213; Zemahşerî, V, 525.
34 Bakara 2/27.
35 Âl-i İmrân 3/61: Taberî, V, 465-466; Zemahşerî, I, 563-564.
36 Âl-i İmrân 3/63.
37 İsrâ 17/4.

ve insanlara zulmetmeleridir.[38] Onların bu fesad eylemleri elbette karşılıksız kalmamış, üzerlerine güçlü ordular gönderilerek en ağır şekilde cezalandırılmışlardır.[39]

Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a toplumun işlerini düzene koymalarını açık bir dille şöyle emretmektedir. *"... Mûsâ, kardeşi Hârûn'a: 'Kavmimin arasında benim yerime geç onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme!' demişti."*[40] Âyet, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un şahsında tüm idarecilere toplumu güzel idare etmelerini, onların işlerini düzene koymalarını ve toplumu gruplara ayıracak bozguncu davranışlardan uzak durmalarını açık bir dille emretmektedir.[41]

İnsanın yaratılışından gelen cinsel arzuların meşrû yollar dışında kullanılması ve ahlâkî sapkınlıklar da fesadın kapsamında yer alır. Keza yol kesme, baskın düzenleme, hakka karşı baş kaldırıp azgınlaşma ve toplumun huzurunu bozma da fesad eylemlerindendir.[42] Bunun gibi, harcamalarda israfa kaçmak, haksız kazanç elde etmek, ölçü-tartıda hile yapmak ve nifak da "bozgunculuk" olarak nitelenmektedir.[43]

İnkâr ve nifaka saplananlar yaptıkları bozgunculuğun farkında da değillerdir. Bunlar kendi akıllarını beğenir, yaptıkları kötülükleri de iyi ve güzel davranışlar olarak görürler. Çünkü olaylara, hak ve hakikati bildiren vahyin penceresinden bakmazlar. Yine gerçekleri ters yüz etme, kendi art niyetlerini saklama, yanlışı doğru, doğruyu yanlış şeklinde göstermek de bunların işleridir. Şu âyetler, bu insanların içerisinde bulundukları ahlâkî yozlaşmayı bizlere anlatmaktadır: *"Onlara: 'Yeryüzünde fesad çıkarmayın.' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler. İyi bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."*[44] Bu insanlar, hile ve entrikalarını iyi ve güzel çabalar şeklinde tanıttıkları gibi, Allah'ın doğruya çağıran seçkin elçilerini de fitne ve fesad peşinde koşan kimseler olarak göstermişlerdir. Şu âyet de Hz. Mûsâ ile ilgili Firavun ve takımının yaptığı bu çarpıtmayı bizlere anlatmaktadır: *"Kavminin ileri gelenleri Firavun'a şöyle demişlerdi: 'Seni ve tanrılarını bırakıp ülkede bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'"*[45]

Bu âyet, Hz. Mûsâ'ya muhalefet eden toplumun yönetici takımının çarpık zihniyetini ve karalama kampanyasını ortaya koymaktadır. Öte yandan Firavun gibi

---

38 İsrâ 17/4: Beyzâvî, II, 292.
39 İsrâ 17/5.
40 A'râf 7/142.
41 A'râf 7/142: Taberî, X, 416; Zemahşerî, II, 500-501; Kurtubî, IX, 323.
42 Ankebût 29/28-30, 36; Mâide 5/64; Neml 27/48-49.
43 Şuarâ 26/150-152; A'râf 7/85; Bakara 2/11-12.
44 Bakara 2/11.
45 A'râf 7/127.

zalim kralların, halkı gruplara ayırması, onlara zulmetmesi, savaş açıp ülkeleri harap etmesi de Kur'ân'ın bozgunculuk olarak nitelediği diğer örneklerdir.[46]

ALLAH, FESAD ÇIKARANLARI SEVMEZ

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِي الْاَرْضِ وَلَا فَسَاداًۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٨٣﴾

"İşte âhiret yurdu. Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. Asıl hayırlı sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."
(Kasas 28/83)

Yeryüzünde Firavun gibi zulüm işleyen ve Kârûn gibi fesad çıkaran (*müfsid*) kimseler, Allah tarafından cezalandırılacaklardır. Sonunda kurtuluşa erecek olanlar, Rabbimizin buyruklarına karşı gelmekten sakınıp, sorumluluk bilinci taşıyanlar olacaktır. Kur'ân'da âhiret müjdesinin, haksız üstünlük kurma ve bozgunculuğun terk edilmesinden öte, bunlara yönelik isteğin dahi terk edilmesine bağlanması dikkat çekicidir.[47] Bununla amaç, Yüce Allah'ın yarattığı düzeni bozmak olan fesadın zararının büyük olduğunu ortaya koyarak buna götürecek her türlü sebepten uzaklaşmaktır. Sahip olduğu zenginlik ve gücü bozgunculuk yapmak için kullananlar Yüce Allah'ın sevmediği kimselerdir. Bu husus, Kârûn'a öğüt veren kişilerin dilinden âyette ifadesini şöyle bulmuştur: *"Allah'ın sana verdiklerinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma. Allah'ın sana iyilikte bulunduğu gibi sen de insanlara iyilikte bulun. Yeryüzünde de bozgunculuk çıkarmaya çalışma. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."*[48]

Allah'ın yaratılışa koyduğu dengeyi, düzeni çiğneyerek onun bozulmasına göz yuman ve buna kayıtsız kalan toplumların yok oluşu kaçınılmazdır. Onlar, aslında

46 Kehf 18/94; Neml 27/34; Kasas 28/4.
47 Kasas 28/83: Zemahşerî, IV, 528-529.
48 Kasas 28/77.

Allah Teâlâ'nın kurallarına uymayarak bu sonucu kendi elleriyle hazırlamaktadırlar. Kur'ân'da bu durum şöyle vurgulanmıştır: *"Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular. Rabbin, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."*[49] Âyet, zulüm ve haksızlığa sapanların ilâhî hesabı dikkate alarak yaşamış olsalardı yok olmaktan kurtulacaklarını bizlere bildirmektedir. Yine bu âyet, yeryüzünde fitne ve fesadı engellemeye çalışanların sayısının oldukça az olduğunu belirtir. Fesadı önlemeyenler, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmayı dinin temel ilkelerinden biri olarak önemsemeyenlerdir. Âyette arzuları peşinde ömür tüketen, liderlik ve servet sevgisiyle hak ve hukuk gözetmeyenler "zalimler" olarak ifade edilmektedir. Devamında ise ıslah edenlere, Allah'ın yarattığı düzeni, koyduğu kurallarla koruyup sürdürenlere azap edilmeyeceği bildirilmektedir.[50] Buradaki "zulüm" ifadesi "şirk" anlamına da gelmektedir.[51] Buna göre halkı şirk içinde olsa bile düzgün işler gören, ilişkilerinde hak ve hukuka riayet eden ve hiçbir fesad işi olmayan topluluklar helâke mâruz kalmayacaktır.[52]

Bozguncularla mücadele eden peygamberlerden Hz. Şuayb, insanları iman etmekten alıkoyan bu kimseleri şöyle uyarır: *"İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve bu yolu çelişkili ve eğri göstermek maksadıyla yolların başını tutmayın... Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!"*[53] Hz. Şuayb'ın onları uyarmasının sebebi, ülkede düzeni sarsmaları ve güveni bozmalarıydı. Hz. Şuayb, Medyenlilerin dikkatini önceki bozguncuların düştüğü akıbete çekmişti.

Yeryüzünde fitne ve fesadın ortadan kalkması için, inananların birbirine destekçi ve yardımcı olmaları gerekmektedir. Çünkü böyle bir iş birliğinin olmaması, bu noktada gerekli çabayı ortaya koyma gücünden inananları mahrum bırakacaktır. Konu, Medine'de Müslümanlarla inkârcı topluluklar arasındaki ilişkiler bağlamında şu şekilde ifade edilir: *"İnkâr edenler birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur."*[54] Bu âyette inkârcıların bile kendi aralarında dayanışma içinde oldukları belirtilir.

---

49 Hûd 11/116-117.
50 Hûd 11/117: Zemahşerî, III, 247.
51 En'âm 6/82; Lokmân 31/13.
52 Hûd 11/117: Taberî, XII, 632; Zemahşerî, III, 247; Kurtubî, XI, 234.
53 A'râf 7/86.
54 Enfâl 8/73.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, doğru ve sağlıklı durum (*salâh*), Yüce Allah'ın evreni, yeryüzünü ve nihayet insanı yaratıp içine yerleştirdiği durumdur. Bunların gerçek hâlinden yani Allah'ın yarattığından farklı algılanması veya farklı bir hâle sokulması fesaddır, bozmadır, bozulmadır. Örneğin Allah Teâlâ'nın bir oluşuna yönelik yanlış inanç, yani şirk ve küfür fesaddır. Yüce Allah'ın yeryüzünde yarattığı düzenin sağlam bir şekilde işlemesi için, peygamberlerin getirdiği ilke ve değerlerin çiğnenmesi de fesattır. Çünkü bu kurallar, doğru durumun devamı ve işlerin yolunda gitmesi için gereklidir. İnsanın içinde taşıdığı kibre, elde ettiği geçici güce ve zenginliğe kapılıp Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini hiçe sayması ve çiğnemesi yüzünden karada ve denizde fesad ortaya çıkar. İnsanın dünya hayatında diğer insanlarla ilişkilerini doğru ve sağlıklı yürütmesi için de Yüce Allah'ın emirlerini ve yasaklarını bilmeye ve onlara uymaya ihtiyacı vardır. Bu yüzden bireylerin ve toplumların ilişkilerinde doğru durumu bozan; hakkı hukuku çiğneme, insanlara baskı, yapılan anlaşma ve verilen sözlerde durmama gibi günahlar nifak ve fesaddır. Yüce Allah'ın yarattığı duruma uygun olan aile ve Müslümanlık bağlarını koparmak yine güveni sarsmak ve yanlış ilişkilere girmek de fesaddır. Tarih boyunca peygamberler, art arda gelmiş, insanları doğru yola çağırmışlardır (*ıslah*). Dirliği ve düzeni yeniden kurmak için canla başla çalışmışlar, insanlığı barışa, kardeşliğe ve dayanışmaya götüren sâlih ameller işlemeye davet etmişlerdir.

CANA KIYMAK

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا
لِوَلِيِّهِ سُلْطَاناً فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً ﴿٣٣﴾

"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da (kısas yoluyla) öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."

(İsrâ 17/33)

وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

(İsrâ 17/31)

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْۘ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۜ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

"(Ey Yahudi toplulukları!) Sonra sizler birbirinizi öldürüyorsunuz; içinizden bir kesimi yurtlarından sürüyor, onlara karşı kötülük ve düşmanlıkta birbirinize arka çıkıyorsunuz. Esirler olarak size geldiklerinde de fidye verip kendilerini kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları sürgün etmek size haram kılınmıştı. Yoksa siz kitabın (Tevrat'ın) bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bu şekilde davranan birinin dünya hayatındaki cezası ancak rezil rüsvâ olmaktır; kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine itilirler. Çünkü Allah sizin yapmakta olduğunuzdan habersiz değildir."

(Bakara 2/85)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخٖيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْفٖيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٧٨﴾

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."

(Bakara 2/178)

وَالَّذٖينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتٖي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًاۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فٖيهٖ مُهَانًاۗ ﴿٦٩﴾

"O sâlih kullar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve horlanmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

(Furkān 25/68-69)

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

"Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız."

(Bakara 2/179)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٢٩﴾
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلٖيهِ نَارًا
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ
فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمٖيعًا وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا
النَّاسَ جَمٖيعًا وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ
فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

"İşte bundan dolayı İsrâiloğullarına (Tevrat'ta) şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesad çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.' Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller (mûcize ve âyetler) getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."

(Mâide 5/32)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِناً اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُواۜ فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۜ وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِۘ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً ﴿٩٢﴾

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/92)

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيماً ﴿٩٣﴾

"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

(Nisâ 4/93)

Mekke döneminde inen Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde haksız yere cana kıymanın, katilliğin haram olduğu açıkça belirtilir.[1] Bu çirkin iş, Câhiliye dönemi şirk kültürünün yanlışlarından biri olarak gösterilir.[2] Haksız yere cana kıymaktan uzak durmak, Allah'ın sevdiği kulların bir özelliği olarak belirtilir ve bu suçun âhiretteki sonuçlarından bahsedilir.[3] Mekke'de inen sûrelerde ayrıca can almayı meşrû kılan durumların olabileceğine dikkat çekilir. Medine döneminde inen âyetlerde ise öldürmeyi meşrû kılan şartların neler olduğu açıklanır.[4] Yanlışlıkla öldürmenin ceza gerektiren yaptırımları ile kasten cana kıymanın -dünyadaki cezası da olmakla birlikte- özellikle âhiretteki sonuçları söz konusu edilir.[5]

Kur'ân-ı Kerîm suçsuz bir cana kıymanın insanın işleyebileceği ağır bir suç oluşundan bahsederken sözü, insanın yaratılış sürecinin başına getirir. İnsan tabiatında böyle bir zayıflığın varlığına dikkat çekilir. Melekler bunu *"Orada fesad çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* sözleriyle ifade ederler.[6] Konuyla ilgili âyetlerin bir kısmı da İsrâiloğulları bağlamında zikredilir. Kur'ân'a göre Hz. Mûsâ'nın davetine karşı çıkan Firavun, haksız yere İsrâiloğullarının evlâtlarını öldürmüştür.[7] Onun amansız zulmünden Yüce Allah'ın yardımıyla kurtulan İsrâiloğulları da, Allah'a verdikleri sözü çiğneyerek haksız yere kan dökmüşlerdir.[8] Peygamberlerin canına kastetmekten dahi geri durmamışlardır.[9] Hz. Âdem'in biri diğerini katleden iki oğlundan[10] ve kısastan bahseden âyetler de yine İsrâiloğullarıyla ilgili bir bağlamda geçer.[11] Bu sebeple müfessirler

---

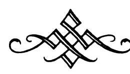
1 En'âm 6/151; İsrâ 17/33.
2 En'âm 6/137; İsrâ 17/31.
3 Furkān 25/68-70.
4 Bakara 2/178-179; Mâide 5/33.
5 Nisâ 4/92-93.
6 Bakara 2/30.
7 Bakara 2/49; A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6; Kasas 28/4.
8 Bakara 2/84-85.
9 Bakara 2/61, 87; Âl-i İmrân 3/21, 112; Mâide 5/70.
10 Mâide 5/27-32.
11 Mâide 5/45.

söz konusu âyetlerde, Müslümanların canına kastetmekten geri durmayan Medine Yahudilerinin eleştirildiğini söylemişlerdir.[12]

Kur'ân'da cana kıyma, *katl* kelimesi ile ifade edilmiştir. *Ka-te-le* kökü[13] "bir başkasını öldürmek, ölümüne neden olmak" anlamına gelmektedir.[14] Kelimenin Kur'ân'daki kullanımlarında "insan öldürmek, savaşmak, lânet okumak" anlamları öne çıkar.[15] *Mevt* ise bunun sonucudur.[16] Bu eylem, âyetlerde genellikle "insanı öldürmeyin" (*lâ taktulû'n-nefs*) yasaklamasıyla yer almıştır.[17] Bununla birlikte konu, kan dökerek cana kıymak (*sefkü'd-dem*),[18] yanlışlıkla (*hataen*) veya bilip isteyerek (*ta'ammüden*) adam öldürmek,[19] kasten öldürme cezasına fiilen denk bir ceza (*kısâs*) belirlenmesi,[20] mağdur tarafa ceza ve kan bedeli (*diyet*) ödenmesi, diyeti iyilikle ödemek (*edâün bi ihsân*), yetki, delil (*sultân*), cezayı affetme (*af*), hafifletme (*tahfif*), rahmet, cezayı infazda aşırıya gitmek (*isrâf*), kefâret olarak peş peşe iki ay oruç (*sıyâmü şehreyn mütetâbi'ayn*); köleyi hürriyetine kavuşturmak (*tahrîrü rakabe*), kasten cana kıymanın âhiretteki karşılığı da *ebedî cehennem, Allah'ın lâneti, gadabı ve azabı* (büyük azap)[21] kelimeleri ve ibareleriyle ele alınmıştır.

12 Mâide 5/27: Taberî, VIII, 317; İbn Atıyye, III, 151.
13 Fîrûzâbâdî, s. 1046.
14 Halîl b. Ahmed, III, 359.
15 Dâmegānî, *Ḳāmûsü'l-Ḳur'ân*, II, 143-144.
16 Cürcânî, s. 179; Râgıb el-İsfahânî, s. 393.
17 En'âm 6/151; İsrâ 17/33; Furkān 25/68.
18 Bakara 2/30, 84.
19 Nisâ 4/92-93.
20 Bakara 2/178-179; Mâide 5/45.
21 Bakara 2/85, 178-179; Nisâ 4/92-93; Mâide 5/45; İsrâ 17/13.

MASUM BİR CANA KIYMAK BÜYÜK BİR GÜNAHTIR

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتٖي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطَاناً
فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً ﴿٣٣﴾

"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da (kısas yoluyla) öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."

(İsrâ 17/33)

Kur'ân'da belirtildiğine göre, Hz. Âdem'in iki oğlu Yüce Allah'a birer kurban sunarlar.[1] Birinin kurbanı Allah Teâlâ tarafından kabul edilirken, diğerininki kabul edilmez. Kurbanı kabul edilmeyen Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanır ve "Seni öldüreceğim." der. Hâbil ise Allah'ın, sadece takvâ sahibi kişilerin kurbanlarını kabul buyuracağını söyler. *"Sen beni öldürmeye yeltensen de ben sana asla karşılık vermeyeceğim, çünkü ben âlemlerin Rabbi Allah'tan korkarım."* diye ekler. Hâbil, kardeşine, yaptığının karşılıksız kalmayacağını ve âhirette diğer günahlarıyla birlikte bunun cezasını da çekeceğini belirtir. Ona kardeş katili olmanın vebalinin ne denli büyük olduğunu hatırlatır. Aslında o, Kâbil'in kendisini öldüreceğine asla ihtimal vermemekteydi. Ne

---

1 Mâide 5/27-31.

var ki Kâbil ihtirasına yenik düştü ve kardeşinin canına kıydı. Bir süre sonra pişman olsa da iş işten geçmiş ve kardeş katili olmuştu.

Kur'ân'ın açıklamalarından Câhiliye dönemindeki yaygın suçlardan birinin cana kıymak olduğu anlaşılır. Can dokunulmazlığının ve cana kıymanın haramlığının Mekkî sûrelerde ele alınması da bunu gösterir. Câhiliye döneminde mala veya namusa yönelik saldırılar alabildiğine yaygındı ve bu durum can kayıplarının yaşanmasına yol açıyordu. Buna eşlik eden öç alma isteği ve kan davası gütmek de can kaybını iyice arttırıyordu. Kabileler arası akrabalık ve dostluklara bağlı olarak kan davaları bir kabileden diğerine intikal ederek iyice yaygınlaşmıştı.[2]

Câhiliye uygulamalarından biri de kız çocuklarının canına kıyılmasıydı. Geçim endişesi,[3] kadınların toplum içindeki zayıflığı,[4] utanma duygusu[5] gibi sebeplerle kız çocukları katlediliyordu. Kimi zaman kıskançlık ve Câhiliye taassubu kaynaklı olsa da[6] bu konudaki asıl endişe geçim kaygısıydı. Nitekim Kur'ân da başlıca neden olarak bunu gösterir.[7] Hatta fakirlik korkusuyla bazen erkek çocuklarını öldürdükleri de olurdu.[8] Bu, doğduktan sonra olduğu gibi, daha doğmadan ceninin düşürülmesi ve hamileliği engelleme şeklinde de olurdu.[9] Bu bağlamda Kur'ân'da kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü bildirilir.[10] Bunun yanında Râzî (ö. 606/1210), kız çocuğunu yüksekçe bir yerden atma, boğma ve boğazlamadan da bahseder.[11] Bu acımasız uygulamanın Müşriklerin çoğuna nisbet edilmesi[12] ve kadınlardan alınan biatta bunu yapmayacaklarına dair söz alınması, durumun ne kadar yaygın olduğunu gösterir.[13]

Kur'ân temel ilke olarak cana kıymayı yasaklamıştır. Bu da insan canının saygınlığıyla ilgilidir. Konu hakkında Mekke döneminde inen âyetlerde bu temel ilke şöyle ifade edilmiştir: *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı cana kıymayın!"*[14] Bu âyetlerde *"haklı bir sebep bulunmadıkça"* (*bi'l-hak*) ifadesiyle

2 Bakara 2/178: İbn Âşûr, II, 135.
3 En'âm 6/151; İsrâ 17/31.
4 Zuhruf 43/18: Taberî, XX, 563-564; İbn Kesîr, XII, 306; Râzî, XXVII, 203.
5 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211.
6 Nahl 16/59: Râzî, XX, 57.
7 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211; Râzî, XIII, 245.
8 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 211.
9 Mümtehine 60/12: İbn Kesîr, XIII, 532.
10 Nahl 16/59; Tekvîr 81/9.
11 Nahl 16/59: Râzî, XX, 57.
12 En'âm 6/137.
13 Mümtehine 60/12: İbn Kesîr, XIII, 532.
14 En'âm 6/151; İsrâ 17/33.

can almayı meşrû kılan durumların varlığına işaret edilmiştir. İstisnai durumların neler olduğu ise, Medenî âyetlerde açıklanmıştır. Haklı bir gerekçe olmadan kasten adam öldürmenin cezası olarak katilin öldürülmesi yani kısas hükmü getirilmiştir.[15] Mal ve can güvenliğine kastedip ülkedeki düzeni bozmanın (*hirâbe*) cezai yaptırımları arasında ölüm cezası da yer almıştır.[16] Böylece kasten adam öldürme ve hirâbe suçları için getirilen ölüm cezası, yasak olan cana kıymanın dışında tutulmuştur.[17] Din ve vatanı müdafaa uğruna yürütülen silâhlı mücadelede düşman askerlerini öldürmek de böyledir. Anlaşmaları ihlâl eden ve Müminleri arkadan vuran Müşriklerin, kendilerine tanınan süre sonunda bulundukları yerde öldürülmesi emredilmiştir. Bu da savaş bağlamıyla ilgili özel bir istisnayı ifade etmektedir.[18]

MASUM BİR CANA KIYMANIN CEZASI AĞIRDIR

وَالَّذ۪ينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ
وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًاۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَيَخْلُدْ ف۪يه۪ مُهَانًاۗ ﴿٦٩﴾

“O sâlih kullar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve horlanmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır.”

(Furkān 25/68-69)

Kur’ân cana kıyma konusunun dünyevî sonuçları üzerinde de durmuştur. Bu çerçevede suçun kasten veya yanlışlıkla işlenmesi arasında bir ayırıma gitmiştir.

15 Bakara 2/178.
16 Mâide 5/33-34.
17 İsrâ 17/33: Râzî, XX, 202.
18 Tevbe 9/1-5.

Ancak neyin kasten, neyin yanlışlıkla öldürme sayıldığını açıklamamıştır. Kasten cana kıymanın karşılığı olarak cezanın şahsiliği ilkesi gereği, kısas yani öldürene ölüm cezası getirilmiştir. Böylece Câhiliye döneminde görülen haksız uygulamalar ortadan kaldırılmıştır.[19] Zira o dönemde katilin ele geçirilememesi durumunda onun yerine kabilesinden bir yakını öldürülebilmekteydi. Katil ileri gelen biri olduğunda cezai müeyyide uygulanamamaktaydı. Öldürülen kimsenin toplumsal statüsü katilden yüksek olduğunda ise bir kişiye karşılık birçok kişi öldürülüyordu.[20] Buna karşılık Kur'ân, sadece katilin cezaya çarptırılacağını, katilin veya maktulün toplumsal statüsünün dikkate alınmayacağını hükme bağladı. Yine katile mutlak surette ölüm cezası (*kısas*) uygulanmasını emretmedi. Kısasın tatbikinde de sınırın aşılmamasını vurguladı.[21] Öldürülenin velisinin kısas isteme yetkisini kullanmada sınırı aşmaması (*israf*) yönündeki uyarı da bundandır.[22] *"Hüre hür, köleye köle, kadına kadın"* ifadesi kısasta toplumsal statünün ve cinsiyet farkının hiçbir öneminin olmadığına işaret etmektedir.[23] Zira rivayetlere göre bu âyet, aralarında düşmanlık bulunan iki kabileden güçlü olanın, kendilerine mensup bir köleyi karşı taraftan hür bir kimseye denk görmesi üzerine inmiştir.[24] *"Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır."* ifadesi de müfessirlerce kısasta eşitlik ve denkliğin esas olduğu yönünde yorumlanmıştır.[25]

Kur'ân'da *"Kısasta sizin için hayat vardır."*[26] buyrulmak suretiyle kısasın insanların can güvenliğini teminat altına alıcı yönüne işaret edilmiştir. Zira hiçbir haklı gerekçe olmaksızın kasten birinin canına kıydığında kendisinin de öldürüleceğini bilen kimse, bundan vazgeçer. Böylece iki can da korunmuş olur. Aklı başında olan ve sağlıklı düşünen herkes böylece masum bir cana kıyma düşüncesinden vazgeçer.[27] Yine kısasla birlikte sadece katilin cezalandırılması hükme bağlandığından öldürülenin yakınları, intikam duygusuyla hareket etmez ve böylece suçu olmayanların canları korunmuş olur. Kısas sayesinde Câhiliye dönemindeki gibi kabileler arası kan davalarının da önü alınmış olur.[28]

Kur'ân kasten cana kıyan kimseye ölüm cezası vermekle birlikte öldürülenin yakınlarına affetme yetkisi de tanımıştır. Öldürülen kişinin velisine bu konuda yetki

19 Bakara 2/178.
20 Bakara 2/178: Râzî, V, 50; Kurtubî, III, 65; İbn Âşûr, II, 135.
21 Bakara 2/178: İbn Atıyye, I, 422.
22 İsrâ 17/33: Mukātil b. Süleyman, II, 530; Râzî, XX, 204-205.
23 Bakara 2/178: Mukātil b. Süleyman, I, 158; Râzî, V, 52.
24 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 51-52.
25 Şûrâ 42/40: Râzî, XXVII, 180.
26 Bakara 2/179.
27 Bakara 2/179: İbn Ebî Hâtim, I, 298; Râzî, V, 60.
28 Bakara 2/179: İbn Atıyye, I, 428.

(*sultân*) verildiği belirtilir.[29] Diğer bir âyete getirilen bir yorumda katilin "kardeş" olarak nitelenmesi, maktulün velisinin gönlünü yumuşatmak ve affı tercih etmesini sağlamak içindir.[30] Âyette *"... artık ona hakkaniyetle uymalı ve (diyeti) ona (öldürülenin yakınına) güzellikle ödemeli..."* buyrulmuştur. Böylece velinin af sözüne sadık kalması, katilin de diyeti, olumsuz söz ve davranışta bulunmaksızın tatlı tatlı ödemesi istenmiştir.[31] Âyetin sonunda *"Bu, Rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir."* buyrulmuştur.[32] Böylece kısasa ilâveten af ve diyet yolunun açılmasının her iki taraf için ne büyük bir lütuf olduğu hatırlatılmıştır.

Affın ve belli bir bedel karşılığında anlaşmanın teşvik edilmesi, kısasın caydırıcılık özelliğine zarar vermez. Çünkü diyeti kabul edip etmeme hakkı öldürülenin yakınına (*velî*) aittir ve onun af yolunu tercih etmesi, her zaman gerçekleşen bir durum değildir. Dolayısıyla kısasın bir seçenek olarak varlığı, caydırıcı bir unsur olarak yeterlidir.[33]

"Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."[34] buyruğu katile yönelik bir hitap olarak değerlendirilebilir. Bu durumda ilk suçunda affa uğramış olan bir kimsenin ikinci kez bu suçu işlemesi hâlinde ağır bir azaba çarptırılacağı belirtilmektedir. Bu elim azabı bazı müfessirler âhiretteki azap olarak değerlendirmiştir. Bazıları ise suçun ikinci kez tekrarı hâlinde af yolunun kapanması ve kısastan başka bir yolun kalmaması şeklinde açıklamıştır. Çünkü bu kişi cinayeti alışkanlık hâline getirmiştir; dolayısıyla o hayatta olduğu sürece hiç kimsenin canı emniyette değildir. Bu ifadeyi, af yolunu seçip diyeti aldıktan sonra katili öldürmeye kalkışan akrabalara yönelik bir uyarı olarak değerlendirenler de vardır.[35] Resûlullah (sas), *"Diyeti almasının ardından kişiyi katleden kimseyi asla affetmiyorum."*[36] buyurarak bunun ne denli çirkin bir davranış olduğuna işaret etmiştir.

Kur'ân'da yanlışlıkla bir müminin canına kıyan kimseye verilecek cezai yaptırımlar da ele alınmıştır.[37] Öncelikle bir müminin diğer bir müminin canına kastetmesinin asla söz konusu olamayacağı, bunun ancak yanlışlıkla olabileceği vurgulanır. Ardından yanlışlığa kurban edilen kişinin içinde bulunduğu duruma göre

29 İsrâ 17/33: Râzî, XX, 203.
30 Bakara 2/178: Râzî, V, 58.
31 Bakara 2/178: Mukātil b. Süleyman, I, 158.
32 Bakara 2/178.
33 Bakara 2/179: İbn Âşûr, II, 145.
34 Bakara 2/178.
35 Bakara 2/179: Mukātil b. Süleyman, I, 159; Râzî, V, 59.
36 İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Kur'ân*, s. 72.
37 Nisâ 4/92.

farklı yaptırımlar getirilir. Öldürülen kişinin Müslüman bir topluma mensup olması durumunda katil, mümin bir köle âzat etmeli ve öldürülen kişinin ailesine diyet ödemelidir. Pek tabii ki öldürülenin ailesi diyet hakkından vazgeçebilir. Eğer yanlışlıkla öldürülen Mümin ve Müslümanlarla savaş hâlinde düşman bir topluma mensup ise, o zaman katil mümin bir köleyi hürriyete kavuşturmalıdır. Öldürülen, Müslümanlarla anlaşmalı bir kesime mensup ise katil onun ailesine diyet ödemeli ve mümin bir köle âzat etmelidir. Bu cezaları yerine getirme imkânı bulamayan katil ise iki ay peş peşe oruç tutmak suretiyle Yüce Allah'tan affını dilemelidir. İlgili âyette diyetin miktarı ve ödeme şekliyle ilgili bir açıklamaya gidilmemiştir. Zira diyet, Câhiliye döneminde de bilinmekteydi. Kur'ân sadece hata ile kasıt arasını ayırmış ve yanlışlıkla öldürme için diyet ve kefâret yükümlülüğü getirmiştir. Diyetin miktarı ve ödeme şekliyle ilgili Kur'ân'ın açıklamadığı konuları Resûlullah hadislerinde (sünnet) ayrıntısıyla açıklamıştır.[38]

Masum bir insanın canına kıymanın âhiretteki cezası da büyüktür. Nitekim âyetlere göre şirk, cana kıyma ve zina günahlarını işleyenleri, âhirette şiddetli bir azap beklemektedir.[39] Bu günahlarından pişmanlık duyup tövbe eden, imanı ve yaptıklarıyla da tövbesinde samimi olduğunu gösterenleri ise Allah Teâlâ affedecektir. Kasten bir müminin canına kıyan kimse ise ebedî olarak cehennem azabına çarptırılacak, Yüce Allah'ın gazap ve lânetine mâruz kalacaktır. Konu âyette şöyle dile getirilmektedir: *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[40] Bu âyette tövbeden bahsedilmemesi, kasten cana kıyan kimse için tövbe imkânının bulunup bulunmadığı konusunda farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Kur'ân'ın konuya ilişkin nihai hükmünün âyette ifade edildiğini ileri süren müfessirler, kasten cana kıyan kimse için tövbe imkânının bulunmadığını belirtmişlerdir. Zira söz konusu âyetin iniş sebebine bakıldığında bu konu açıklığa kavuşur. Rivayete göre, bu âyet Makîs b. Subâbe hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, Makîs'in kardeşi Neccâroğullarının mahallinde ölü olarak bulunur. Hz. Peygamber (sas) Neccâroğullarından katili biliyorlarsa teslim etmelerini, aksi takdirde Makîs'e kardeşinin diyetini ödemelerini ister. Kendi adına işin takibi için de Fihroğullarından birini görevlendirir. Katil tespit edilemez ve Neccâroğulları Makîs'e yüz deve diyet öderler. Makîs yolda Hz. Peygamber'in yanında gönderdiği aracıyı öldürür, irtidat ederek

38 Buhârî, "Diyât", 1-32; Ebû Dâvûd, "Diyât", 1-31.
39 Furkān 25/68-69.
40 Nisâ 4/93.

diyet develeriyle birlikte Mekke'ye geçer.[41] Bu durumda masum birinin canına kıyan ve yaptığından asla pişmanlık duymayan bir insan söz konusudur. Bu yönüyle kasten birinin canına kıyma gibi ağır bir suçu işleyip de tövbe etmeyen kimsenin cennet yüzü görmeyeceği vurgulanmış olmaktadır.

Bazı âyetlerde yukarıdaki âyetten farklı olarak cana kıyma suçunu işlemiş olup da bu yaptığından pişmanlık duyan insandan söz edilir: *"Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."*[42] Bu âyetler müşrik iken cana kıyıp zina eden, sonra pişmanlık duyup Müslüman olmak isteyen kimseler hakkında inmiştir.[43] Bütün bunlar göstermektedir ki haksız yere masum bir kimsenin canına kıyan katilin yapacağı içten bir tövbe, kısas veya fidyeyi ortadan kaldırmasa da âhiretteki cezasının affedilmesini sağlayabilir. Devam eden âyetler de buna işaret etmektedir: *"Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."*[44]

Yanlışlıkla ve kasten cana kıymanın dünyadaki ve âhiretteki sonuçlarından bahseden âyetler, mümin kişilerin yine Müminler tarafından öldürülmesini içeren olaylar üzerine inmiştir: *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."* Rivayetlere göre âyet, kâfir zannederek mümin bir kişiyi öldürmüş olan iki sahâbî hakkında inmiştir.[45] Sûredeki bir sonraki âyet ise daha önce geçtiği üzere faili meçhul bir cinayetle ilgili diyet işlemlerinin takibi için bizzat

---

41 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 174.
42 Furkān 25/68-69.
43 Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 345.
44 Furkān 25/70-71.
45 Nisâ 4/92: Mukātil b. Süleyman, I, 396-397; Taberî, VII, 306-309; Râzî, X, 233.

Peygamberimiz tarafından görevlendirilen bir zatın katledilmesi üzerine inmiştir.[46] Başka âyetlerde ise mümin olma kaydı konulmaksızın mutlak olarak cana kıymanın haramlığından söz edilmiştir.[47] Bu âyetlerin mutlak oluşunu esas alan âlimler, bir Müslümanın, İslâm ülkesinin vatandaşı (*zimmî*) veya oraya izinle girmiş (*müste'men*) Ehl-i kitap'tan birini öldürmesi durumunda da kısas edileceği görüşünü benimsemişlerdir.[48] Mâtürîdî (ö. 333/944) de zimmî ve kölelerin canının da dokunulmaz kılındığını belirterek bu görüşe destek vermiştir.[49] Öte yandan *"Kim bir anlaşmalıyı öldürürse, cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*[50] hadisi de bu konuda son derece açıktır.

Kur'ân'a göre, her insanın canı değerlidir, Allah Teâlâ tarafından dokunulmaz kılınmıştır. Dolayısıyla savaş hâli ve toplumun düzenini bozucu girişimlerde bulunmak gibi durumlar dışında masum bir kişinin canına kıymak günahtır. Bu anlamda İslâm insanın ne kendi ne de başkasının canına kastetmesine izin verir. Çünkü canların sahibi Allah Teâlâ'dır. Onları yaratan ve hayatlarının sona ermesine karar veren de O'dur. Dolayısıyla bu öyle büyük bir günahtır ki, haksız yere suçsuz bir cana kıyan kimse, bütün insanların canına kıymış gibidir. Çünkü katil, masum bir insanı öldürmekle bütün insanlığın hayat hakkına tecavüz etmiş, topluma kötü örnek olarak da başka cinayetlere kapı aralamıştır. Bir insanı öldürmek bu denli büyük bir günah ise, toplumda yüzlerce masum insanın ölümüne sebep olacak terör yaratmak, elbette ki çok daha büyük bir suçtur. Yüce Allah'ın emri uyarınca canı değerli ve aziz bilip ona kıymayı haram kabul eden kimse ise herkes için güven ve emniyet unsuru olmuştur. Bunun için de bütün insanlığın hayat bulmasına vesile olmuş ve büyük bir onuru hak etmiştir.[51] Aksi durumda ise kişi dünyada ve âhirette ağır cezalarla karşılaşacaktır.

46 Nisâ 4/93: Râzî, X, 233.
47 Bakara 2/178; Mâide 5/45; İsrâ 17/33; Furkān 25/68-69.
48 Bakara 2/178: Kurtubî, III, 66-68.
49 İsrâ 17/33: Mâtürîdî, VIII, 280.
50 En'âm 6/151: İbn Kesîr, VI, 214; Buhârî, "Diyât", 30.
51 Mâide 5/33.

HAKSIZ KAZANÇLAR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّف۪ينَۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَۘ ﴿٢﴾ وَاِذَا
كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَۜ ﴿٣﴾ اَلَا يَظُنُّ اُو۬لٰٓئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَۙ ﴿٤﴾
لِيَوْمٍ عَظ۪يمٍۙ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿٦﴾

"Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler. Onlar, o büyük gün için -insanların âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacakları gün için- diriltileceklerini hiç akıllarına getirmiyorlar mı?"

(Mutaffifîn 83/1-6)

وَلَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقاً مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemeniz için onları yetkililere (rüşvet olarak) vermeyin."

(Bakara 2/188)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراً وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباً وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

"Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."

(Nahl 16/114)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ
وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ ﴿١٥٢﴾

"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."

(En'âm 6/152)

اَلَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذ۪ي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ
الرِّبٰواۜ فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّه۪ فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَۜ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِۜ وَمَنْ
عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir (Allah, onu affeder). Kim de yine faizciliğe dönerse, işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir."

(Bakara 2/275)

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِۚ
فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

"De ki: 'Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!'"

(Mâide 5/100)

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْماً اِنَّمَا يَأْكُلُونَ ف۪ي بُطُونِهِمْ نَاراًۜ
وَسَيَصْلَوْنَ سَع۪يراً ﴿١٠﴾

"Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

(Nisâ 4/10)

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّۜ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

"Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir."

(Âl-i İmrân 3/161)

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَٓاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

"Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık caydırıcı bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah mutlak güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve hâlini düzeltirse, bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Mâide 5/38-39)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

"Ey iman edenler! İçki, kumar, (tapınmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."

(Mâide 5/90)

وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ
وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

"(Şuayb şöyle dedi:) Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarını haksız yere yemeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim."

(Hûd 11/85-86)

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ كَثِيراً مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۜ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ
وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍۙ ﴿٣٤﴾

"Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!"

(Tevbe 9/34)

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların hayatlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak amacıyla rızıklarını nasıl kazanacakları konusunda kurallar belirlenmiştir. Allah, onlara kazançlarını helâl yollardan elde etmelerini, doğru yoldan kazandıklarından ve temiz yiyeceklerden yemelerini buyurmuştur.[1] Hukukî olmayan yollardan kazanç elde etmek, izin verilmemiş yiyeceklerden yemek haram kılınmıştır. Bu bağlamda Mekke döneminde inen âyetlerde, haksızlıkla mal kazanan geçmiş toplum örnekleri dikkat çeker. Helâl ve temiz olandan yemenin, ölçü ve tartıya dikkat etmenin, insanların mallarını eksiltmemenin, yetim malını korumanın önemi üzerinde durulur. Faize verilen malların Yüce Allah katında artmayacağı bildirilir. Medine döneminde ise helâl ve temiz rızıklardan yemek emredilir. Faiz, içki, kumar haram kılınır. Yetimlerin ve diğer insanların mallarını haksızca yemek, kadınlara zoraki mirasçı olmak, ganimet mallarının paylaşımında hile yapmak ve hırsızlık yasaklanır. Böylece "haksız kazanç", "haram mal ve yiyecek", "helâl mal ve yiyecek" bilinci oluşturulur. Artık insanlara cazip gelse bile haram kazançtan uzak durulması gerektiği kesinleşir.

Haksız kazanç konusu, Kur'ân-ı Kerîm'de tek bir kelimeyle ifade edilmemiştir. Konu *bâtıl, suht* ve *habîs* (ç. *habîsât*) kelimeleriyle nitelenir. *Bâtıl,* kelimesinin türediği *be-ta-le* kökü, "boşa gitmek, hakkın zıddı" anlamlarına gelir.[2] Kur'ân'da bâtıl kelimesi, "boşa çıkan iş",[3] "yalan",[4] "hakkı örten perde",[5] "çirkin ve faydasız iş",[6] "Allah'ın dışında ilâh diye tapınılan put",[7] "doğrunun zıddı"[8] ve "geçersiz delil"[9] gibi anlamlarda kullanılmıştır. *Suht, sa-ha-te* kökünden türemiş bir mastardır. "Dillendirilmesi kötü ve utanç verici her türlü şey, yok etmek, helâl

---

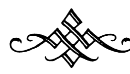
1 Bakara 2/168, 172; Mâide 5/88; Mü'minûn 23/51.
2 Halîl b. Ahmed, I, 145; İbn Düreyd, I, 359; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, I, 65.
3 Bakara 2/264.
4 Şûrâ 42/24.
5 Âl-i İmrân 3/71.
6 Mü'min 40/5; Fussılet 41/42.
7 Hac 22/62; Lokmân 31/30.
8 Bakara 2/42; Enfâl 8/8; İsrâ 17/81.
9 Mü'min 40/5.

olmayan mal"[10] anlamlarındadır. Bu kelime Kur'ân'da "haram, rüşvet"[11] ve "yok etmek"[12] gibi sözlük anlamlarıyla uyumlu kullanılır. *Habîs* kelimesi, *ha-be-se* kökünden türemiştir. "Değersiz, bozuk, pis ve hoşa gitmeyen"[13] şey demektir. Kur'ân dilinde *habîs,* "haram mal",[14] "verimsiz toprak",[15] "iğrenilecek şey",[16] "kötü söz",[17] "bayağı davranış"[18] ve "yanlış inanç"[19] gibi anlamlara gelir.

Kur'ân'da haksız kazanç konusu, genel anlamda *"malları bâtıl yollarla yemek"* ifadesiyle dile getirilmiş, çeşitli yönleri ise farklı kelimelerle anlatılmıştır. Bu geniş yelpaze içinde en dikkat çeken konu veya kelimeler şunlardır: *Ribâ* (faiz), *hırsızlık, rüşvet, meysir* (kumar), *tatfîf* (ölçü ve tartıda hile), *zulm, bâtıl* (haksız), *gıll* (emanete hıyanet), *keyl-vezn* (ölçü-tartı), *bahs* (malları eksik vermek), *fal.* Ayrıca şu kelimelerin de sebep veya sonuç bakımından konuyla bağı vardır: *Fesâd* (bozgunculuk), *helâl, haram, ism* (günah), *katl* (öldürme), *tayyib* (temiz), *zikir, yetim, mal, ıslâh, ganimet, mehir, miras, ticaret, mîzân, hukkâm* (yöneticiler), *nâr* (ateş), *israf.*

10 Halîl b. Ahmed, II, 219; İbn Fâris, III, 143.
11 Mâide 5/42, 62, 63.
12 Tâhâ 20/61.
13 Halîl b. Ahmed, I, 382-383; Râgıb el-İsfahânî, s. 141.
14 Mâide 5/100: Zemahşerî, II, 299.
15 A'râf 7/58.
16 Bakara 2/267.
17 İbrâhîm 14/26.
18 Enbiyâ 21/74; Nûr 24/26.
19 Bakara 2/157.

Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, yavaş yavaş günlük iş ve meşguliyetlerine alışıyorlardı. Bir gün İmruülkays b. Abbas ve Abdân b. Eşva' el-Hadramî bir arazi sebebiyle anlaşmazlığa düştüler. Hakemlik yapması için Peygamberimizin yanına geldiler. Abdân şikâyetçi, İmruülkays davalı idi. Abdân, "Ey Allah'ın Elçisi! Bu adam babamdan kalan arazime el koydu." dedi. Fakat bunu kanıtlayacak bir delili yoktu. İmruülkays ise arazinin kendisine ait olduğuna yemin etmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) şu âyeti okuyunca İmruülkays yemin etmekten vazgeçti: *"Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir dünya menfaatine karşılık değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette hiçbir nasipleri yoktur..."*[1] Bu defa İmruülkays sordu: "Ey Allah'ın Elçisi! Kendinin olduğunu bile bile hakkını karşısındakine bırakana ne var?" Allah Resûlü (sas) *"Cennet."* buyurdu. Bu cevabı duyan İmruülkays, "Sen şahit ol ki o araziyi ona bırakıyorum." dedi ve Abdân ile anlaşmazlığına son verdi. Bunun üzerine, *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin..."*[2] âyeti indi.[3]

1 Âl-i İmrân 3/77.
2 Bakara 2/188.
3 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 165; İbn Ebî Hâtim, II, 321.

ALLAH HER TÜRLÜ HAKSIZ KAZANÇ YOLUNU YASAKLAMIŞTIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ
تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يماً ﴿٢٩﴾ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَاناً
وَظُلْماً فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَاراًۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يراً ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

Kur'ân-ı Kerîm inmeye başladığı ilk günden itibaren muhatapların hayatlarını şekillendirmeye başlamıştır. Müminlerin öncelikle inanç bakımından bilgi ve bilinçlenmeleri sağlanmıştır. Sonra günlük hayattaki hemen her konuda nasıl hareket etmeleri gerektiğine dair bilgilendirmeler ve yönlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan birisi de helâl ve haram kazançlardır. Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü yollarla elde edilen kazançlar helâl kabul edilmiştir. O'nun uygun görmediği şekilde elde edilen her türlü kazanç ise haksız olarak nitelenmiş ve haram sayılmıştır. Bu amaçla Kur'ân vahyinin ilerleyen yıllarında, helâl kazancın nasıl olması gerektiği ve yenilebilecek temiz şeylerin neler olduğu açıklanmıştır.

Allah Teâlâ, insanlardan, kendilerine gönderilen elçiler aracılığıyla bildirilen helâl ve haram ölçülerine uymalarını istemiştir. Oysa Müşrikler, eski bir âdet olarak yenilmesi helâl olan ve olmayan gıdaları kendi arzularına göre belirlemekte idiler.[4] Birtakım hayvanlara bazı isimler vererek onları kutsamaları veya bazı kimseler için onları haram kılmaları örnek olarak ifade edilebilir.[5] Helâli haram, haramı helâl kılma, gıdalarda olduğu gibi, elde edilen kazançlarda da olabiliyordu. Nitekim

4 Bakara 2/168: Taberî, III, 36-37.
5 Mâide 5/103; En'âm 6/139.

hahamların ve rahiplerin birçoğunun, insanların mallarını haksız yollarla yemeleri bu türdendir.[6]

Allah Teâlâ, *bâtıl* yani haksız yollardan elde edilen her türlü kazancı yasaklamıştır: Bu konuda *"Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin."*[7] buyurmuştur. Âyette, haksız kazancın şu yollarına işaret edilmiştir: Hâkimlere ve idarecilere rüşvet vermek,[8] zorla başkasının elinden malını almak,[9] yetimin malına el koymak, başkasının mülkünü zorla, ihanet ya da aldatmayla ele geçirmek, faizden kazanmak, kumar oynamak ve oynatmak, içki ve domuz eti satmak.[10] Yine âyet, malların sahiplerine aidiyetini inkâr, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ederek başkalarına ait malları ele geçirmeyi de kapsamaktadır.[11]

Haksız kazançlardan en fazla üzerinde durulanı faizdir (*ribâ*). Kur'ân, Mekke döneminin sonuna doğru faiz yoluyla elde edilen gelirin bereketsizliğine dikkat çekmiştir. Buna karşın Müminleri zekât vermeye[12] özendirmiştir. Daha sonra faizle normal alış-verişi bir görüp faiz yiyenler, "şeytanın çarptığı kimseye" benzetilmiş; faizin haram, alış-verişin ise helâl kılındığı bildirilmiştir. Uyarılara rağmen faize devam edenlerin cezalandırılacakları açıklanmıştır.[13] İlerleyen zamanda ise *"Eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın."*[14] uyarısı yapılmıştır. Buna rağmen faiz yemeye devam edenler, *"Allah ve Resûlü'yle savaşa girenler"* olarak ilân edilmiştir.[15] Faize düşmemesi için de borçları nedeniyle zor durumda olanlara destek verilmesi şöyle tavsiye edilmiştir: *"Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır."*[16] Kat kat faiz yemenin Yüce Allah'a karşı çıkma anlamına geleceği bildirilmiştir.[17] Yine faiz almanın ve haksızlıkla insanların mallarını ele geçirmenin, helâl ve temiz şeyleri harama dönüştüreceği hatırlatılarak bu konuda son nokta konulmuştur.[18]

---

6 Tevbe 9/34.
7 Bakara 2/188: Taberî, III, 276; Zemahşerî, I, 394.
8 Bakara 2/188: Mâtürîdî, I, 369.
9 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 165; İbn Ebî Hâtim, II, 321.
10 Bakara 2/188: Cessâs, I, 312; Kurtubî, III, 223; İbn Âşûr, II, 190.
11 Bakara 2/188: Mâverdî, I, 248-249; Zemahşerî, I, 394.
12 Rûm 30/39.
13 Bakara 2/275.
14 Bakara 2/278.
15 Bakara 2/279.
16 Bakara 2/280.
17 Âl-i İmrân 3/130.
18 Nisâ 4/161: Taberî, VII, 676.

Ölçü ve tartıda adaletsizlik yaparak haksız kazanç sağlamak, ilk önce, Şuayb Peygamber'in gönderildiği Medyen halkı üzerinden anlatılmıştır.[19] Daha sonra da bu konuda Müminlere şu emirler verilmiştir: *"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın." "Ölçü ve tartıyı adaletle yapın."*[20] Aksine davrananların âhirette ağır bir azapla karşı karşıya kalacakları belirtilmiştir.[21] Kur'ân'da, işleri adaletle yürütmenin peygamberlerin görevlerinden birisi olduğuna, bunu da kendilerine verilen kitap ve mizan (ölçü) ile gerçekleştirdiklerine vurgu yapılmıştır.[22] Dahası evren de dengeli ve ölçülü yaratılmıştır. Bununla, "Siz de bütün davranışlarınızda ölçüyü düzgün yapın, dengeden sapmayın!"[23] mesajı verilmiştir. O hâlde Kur'ân'ın istediği, sadece ölçü ve tartıda değil hayatın her safhasında adaleti yaymaktır.

Yetim malına göz dikmek de haksız yolla mal elde etmektir. Kur'ân, vahyin indirilmeye başladığı ilk günlerden itibaren Sevgili Peygamberimize "yetimi üzmemesini"[24] emretmiştir. Yetimin hakkını gözetip korumak bir sorumluluktur, onu itip kakmak ise dini yalanlayanların[25] bir özelliğidir. Yetimlerin, kendi sorumluluklarını üstlenebilecek duruma gelinceye kadar mallarının korunması istenmiştir.[26] Velilerinin onların mallarından harcama yapması gerekiyorsa, bu onların lehine olacak şekilde yapılmalıdır.[27] Yetim malının haksız bir şekilde yenilmesi, ağır bir benzetmeyle *"midelere ateş doldurmak"* olarak nitelenmiş ve bu kimselerin cehenneme girecekleri ifade edilmiştir. Rivayetler bu âyette kastedilenlerin Müşrikler olduğunu aktarır. Çünkü onlar yetimlerin hakkı olan mirası vermiyor ve onu yiyorlardı.[28]

Câhiliye döneminde insanların, miras yoluyla haksız kazanç elde etmesi bir âdet olmuştu. Âyet-i kerîmede bu konu, *"mirası alabildiğine yiyorsunuz"* ifadeleriyle dile getirilir. Bununla helâl-haram demeden, kendi payına düşenle yetinmeyip başkalarının payını da ele geçirenler anlatılmaktadır.[29] Câhiliye döneminde yetim çocuklara ve kadınlara mirastan pay verilmiyordu. Erkekler onların paylarını kendi mallarına katıp almaktaydılar.[30] Kur'ân bunu günah saymış ve haksız kazanç

---

19 A'râf 7/85, 90; Hûd 11/84-86; Şuarâ 26/181-183.
20 En'âm 6/152.
21 Mutaffifîn 83/1.
22 Hadîd 57/25.
23 Rahmân 55/7-9: Taberî, XXII, 178.
24 Duhâ 93/9.
25 Mâûn 107/2.
26 İsrâ 17/34.
27 En'âm 6/152.
28 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 454.
29 Fecr 89/19: Taberî, XXIV, 380; Zemahşerî, VI, 672; İbn Kesîr, XIV, 348; İbn Âşûr, XXIX, 334.
30 Fecr 89/19: İbn Atıyye, VIII, 612.

grubuna koymuştur. Mirasla ilgili bir zulüm de kadının malına zorla vâris olmaktır.[31] Yine kadınlardan alınan haksız bir mal da, onlara verilen mehrin bir kısmını geri almaktır.[32] Kur'ân'da bu uygulamalar yasaklanmış, haksız yolla ele geçirildiği için bu kazançların helâl olmadığı ifade edilmiştir.[33]

Hırsızlık, "başkasına ait bir malın, muhafaza edildiği yerden sahibinin rızası olmaksızın gizlice alınması"[34] demektir. Böylesi haksız ve kötü bir işe Kur'ân'ın bir yasak koymaması düşünülemezdi. Nitekim o, kesin bir dille Müminlere hırsızlığı yasakladı.[35] Bu büyük günaha yaptırım olarak da el kesme cezası getirildi.[36] Bu ceza aynı zamanda kişilerin meşrû yolla elde ettikleri mallarının korunmasını hedeflemektedir.[37]

Mâide sûresi 90. âyette içki, kumar, tapınmak için dikili taşlar ve fal okları şeytan işi iğrenç şeyler olarak nitelendirilmektedir. Allah Teâlâ yaratmış olduğu rızıklardan insanların yararlanmalarını istemiş, bunları haram bir şekle sokmamalarını emretmiştir. Kural bellidir: Yaratılmış nimetler meşrû amaçlar için kullanılmalıdır. Örneğin üzüm yenildiğinde, şıra ve pekmez yapıldığında doğru şekilde kullanılmış, satılması hâlinde de helâl kazanç sağlanmış olur. Fakat üzümden sarhoşluk verecek içecek elde edildiğinde, helâl olmayan bir iş yapılmış demektir. Ondan elde edilecek kazanç da haksızdır, haramdır.[38] Bu sade ve net ilke, bütün gıdalar için geçerlidir. Hz. Peygamber (sas) âyetle haram edilen[39] ürünleri satarak kazanç sağlamayı da şöyle yasaklamıştır: *"Şüphesiz Allah ve Resûlü, içkinin, murdar hayvanın, domuzun ve putların satılmasını haram kıldı."*[40] Yine o, içkiden kazanç sağlayan kişilerin lânete uğrayacaklarını haber vermiştir.[41] Bu nedenle, kendileri haram olan domuz eti, leş, Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanların eti, temiz gıdalardan üretilen içkinin satışı haramdır. Bunlardan elde edilecek kârlar haksız kazançtır. İçki ve kumarda bazı faydalar var gibi görünse de[42] verdikleri zarar, maddî ve manevî tahribat çok daha büyüktür.

---

31 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 526.
32 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 522-523.
33 Nisâ 4/19: Taberî, VI, 527.
34 Fîrûzâbâdî, s. 893.
35 Mümtehine 60/12.
36 Mâide 5/38-40: Taberî, VIII, 407-408.
37 Mâide 5/38.
38 Bakara 2/219; Mâide 5/91.
39 Nahl 16/115.
40 Mâide 5/3: İbn Kesîr, V, 27; Buhârî, "Büyû'", 102; Müslim, "Müsâkât", 71; Tirmizî, "Büyû'", 60.
41 Mâide 5/90: İbn Kesîr, V, 341; Tirmizî, "Büyû'", 59.
42 Bakara 2/219.

Kur'ân-ı Kerîm'de "rüşvet" kelimesi yer almaz, fakat onun yasak oluşundan bahsedilir.[43] İlgili âyetteki *"Onun bir parçasını yetkililere aktarmayın."* ifadesini bazı müfessirler şöyle açıklamıştır: "Lehinize karar vermeleri için bir bölümünü yetkililere rüşvet olarak vermeyin!"[44] Medine'de haram yiyen Yahudileri kınayan âyetlerdeki[45] *suht* kelimesi de, başta rüşvet olmak üzere "haram kazanç yolları" olarak yorumlanmıştır.[46] Dolayısıyla, rüşvetle elde edilen kazançlar haramdır. Hz. Peygamber (sas) de Allah'ın rüşvet alana da verene de lânet ettiğini bildirerek[47] tavrını çok net belli etmiştir. Yeri gelmişken Peygamberimizin hâkimi aldatarak haksız mal elde etme konusundaki şu uyarısını adaletin evrensel bir ilkesi olarak okuyalım: *"Ben bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel anlatır, ben duyduğuma göre onun lehine* hüküm veririm. *Kime bu şekilde kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, asla onu almasın. Çünkü ben ona bir ateş parçası vermekteyim."*[48]

Helâl kazanç konusunda bizlere örnek olan Peygamberimiz, bir keresinde, zekât toplama işinde çalışan bir görevlinin kendisine verilen hediyeleri aldığını duyunca öfkelenmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Benim gönderdiğim bir memur nasıl oluyor da, 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye verildi.' diyebiliyor? Acaba bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi?"*[49] Bu hadis bize kamu malının zimmete geçirilemeyeceğine dair kesin bir ikazdır. Bunun haksız bir kazanç, dolayısıyla haram bir mal olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulur: *"Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir..."*[50] Âyetten hareketle kamu malının korunmasına itinanın peygamberlere bir görev olarak emredildiği söylenebilir. Böylece hiçbir peygamberin "başkalarının hak sahibi olduğu bir malı kendi zimmetine geçirmeyeceği" hatırlatılmıştır. Âyetin Bedir Savaşı sonrasında elde edilen ganimet arasında olması gereken bir parça kırmızı kadife kumaşın bulunamaması üzerine bunu Hz. Peygamber'in aldığı ithamı üzerine indiği aktarılmıştır.[51] Helâl kazanç emek ve zaman ister, haksız kazanç ise ya kolay elde

---

43 Bakara 2/188.
44 Bakara 2/188: Zemahşerî, I, 394; İbn Atıyye, I, 458; Âlûsî, II, 70.
45 Mâide 5/62: Taberî, VIII, 549.
46 Bakara 2/188: Mukātil b. Süleyman, I, 478; Taberî, VIII, 429-433.
47 Mâide 5/42: Kurtubî, VII, 486; Tirmizî, "Aḥkâm", 9.
48 Bakara 2/188: İbn Kesîr, II, 210; Buhârî, "Aḥkâm", 20, "Şehâdât", 27; Müslim, "Akżıye", 4; Ebû Dâvûd, "Akżıye", 7; Tirmizî, "Akżıye", 11.
49 Âl-i İmrân 3/161: İbn Kesîr, III, 241; Buhârî, "Eymân", 3; "Ḥiyel", 15; Dârimî, "Zekât", 30; "Siyer", 52.
50 Âl-i İmrân 3/161: İbn Kesîr, III, 237-250.
51 Âl-i İmrân 3/161: Taberî, VI, 196 vd.

edildiği ya da çok olabileceği için cazip gelir. Müminden istenen şey haram olandan uzak durması, temizi, helâli ve iyiliği tercih etmesidir. Çünkü temiz ile pis, helâl ile haram, iyilik ile kötülük bir değildir. Bir şeyin değerini arttıran veya eksilten, onun miktarı değil temiz ve helâl yolla kazanılmasıdır. *"De ki: 'Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!'"*[52] Bazı insanlar görünürde faize verilen paranın arttığını, verilen zekâtın ise malı eksilttiğini düşünür.[53] Lâkin Allah Teâlâ katında durum tersidir: Çünkü *"Allah faizli kazancın bereketini götürür, sadakaları ise bereketlendirir…"*[54] Yine âhirette Yüce Allah katında, helâl kazanç ödülle, haksız kazanç azapla karşılık bulacaktır. Haksız yollarla mal kazanmaya devam edenleri Allah Teâlâ ateşe koyacağını[55] ilân etmiştir. Hz. Peygamber de şöyle buyurarak sonucu göstermiştir: *"Bir kısım insanlar, Allah'ın mülkünden hakkı olmayan malı elde etmeye girişirler. Hâlbuki bu, kıyamet günü onlara bir ateştir…"*[56]

Haksız kazanç, insanı bu dünyada tedirgin bir hayata âhirette ise elim bir azaba götürür. Dolayısıyla âhirete iman edenler, kendilerini orada zarar ve hüsrana sokacak davranışlardan kaçınmaya gayret ederler. Onlar helâl yemeyi dindarlığın vazgeçilmez bir unsuru bilirler. Buna karşın insanların bir kısmı, helâl ve meşrû olmayan yol ve yöntemlerle kazanç sağlamaya çalışmaktadır. Onlar kesinlikle haksız kazanç elde etmektedirler. İnsanların emek vererek elde ettiği malları değerli, bereketli ve kutsaldır. Bu yüzden başkasının malına göz dikmek, onun canına kastetmek kadar büyük bir günahtır. Başkalarının malını elinden zorla veya gizlice almak, müminin imanına zarar verecek kadar kötüdür. İçki bilinci, kumar da kazancı kirletir. İnsanın emek harcayarak rızkını kazanması kadar değerli bir hazine yoktur. El emeği, alın teri ve göz nuru ile kazanma şerefi varken, ümitlerini ve geleceğini kestirme yoldan zengin olma hayalleri üzerine kurmak, fıtrata terstir. Yüce Rabbimiz şöyle buyurur: *"Size rızık olarak verdiğimiz temiz ve helâl nimetlerden yiyin-için ama ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık o muhakkak helâk olmuş demektir."*[57]

52 Mâide 5/100.
53 Rûm 30/39.
54 Bakara 2/276.
55 Nisâ 4/30.
56 Buhârî, "Ḥums", 7.
57 Tâhâ 20/81.

FAİZ/RİBÂ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَح۪يمًا ﴿٢٩﴾
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْل۪يهِ نَارًاۜ
وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا ﴿٣٠﴾

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

(Nisâ 4/29-30)

وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِباً لِيَرْبُوَا فٖٓي اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ
زَكٰوةٍ تُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

"İnsanların mallarından kazanç sağlamak amacıyla faizli ödünç verdikleriniz Allah katında bir artış değildir. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (manevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir."

(Rûm 30/39)

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثٖيمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

(Bakara 2/276)

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ
سَبٖيلِ اللّٰهِ كَثٖيراًۙ ﴿١٦٠﴾ وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ مِنْهُمْ عَذَاباً اَلٖيماً ﴿١٦١﴾

"Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı hâlde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."

(Nisâ 4/160-161)

اَلَّذ۪ينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذ۪ي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ ﴿٢٧٥﴾

"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır..."

(Bakara 2/275)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ
﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ
رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'yle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."

(Bakara 2/278-279)

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍۜ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

"Eğer borçlu darlık içindeyse eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, eğer bilirseniz (borcu) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır."

(Bakara 2/280)

Kur'ân-ı Kerîm'de çalışıp kazanç elde etmek "Allah'ın lütfu",[1] doğru yoldan elde edilen kâr da "Allah'ın arttırdığı kazanç" olarak anlatılır.[2] Âyetlerde iyi ve doğru kazanç yolları Yüce Allah'ın fiili olarak sunulmaktadır. Bu durum insanın helâl yolla kazanç elde etme çabasına Allah'ın ne denli önem verdiğini gösterir. Aynı zamanda bu, insanları helâlinden kazanç sağlamaya özendirmektir. Çünkü helâl kazanç, haksızlıkların önlenmesi ve neden olduğu kötülüklerin kaynağının önemli ölçüde kurutulması demektir. Bu amaçla Kur'ân'da faiz ve ona benzer bazı kazanç yolları yanlış (*bâtıl*) ve yasak ilân edilmiştir. Yanlış yollarla kazanç sağlamak, haddi aşmak ve Yüce Allah'ın buyruğuna karşı gelmektir (*zulüm*). Kur'ân-ı Kerîm bunu yapanların cehenneme atılacaklarını bildirir.[3] Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde faiz belli bir süreç içerisinde adım adım yasaklanmıştır.

Kur'ân'da faiz anlamında *ribâ* kelimesi kullanılır. *Ribâ*, "herhangi bir şeyin artması, fazlalaşması ve çoğalması" gibi anlamlara gelir. Bu sözlük anlamlarıyla hem olumlu hem de olumsuz mânada kullanılır. Mal ve malî işlemler için kullanıldığında, malı çoğaltmayı, haram yoldan mal elde etmeyi, faizcilik veya tefecilik yapmayı ifade eder.[4] Aynı kök, âyetlerde, "iktisadî konuların dışında artma, terbiye etme, yüksek yer" gibi anlamlarda kullanılmıştır.[5] *Ribâ* kelimesi, sözlük ve kavramsal anlamıyla İslâm'dan önce de kullanılıyordu. Câhiliye Araplarının bildikleri ve uyguladıkları *ribâ* bir borcu anamaldan daha fazlasıyla geri almak demekti.[6] Genel olarak *ribâ*, borçlanmalarda borçlu ile alacaklının bildiği, borçlunun ihtiyacını ve imkânsızlığını kötüye kullanmaya dayanan bir yoldur. Borçlunun borcundan daha fazlasını ödemesiyle sonuçlanan haksız bir kazançtır. Kur'ân'da ribânın kastedildiği diğer bir kelime de

---

1 Tevbe 9/28; Nahl 16/14; Cum'a 62/10; Müzzemmil 73/20.

2 Hûd 11/86.

3 Nisâ 4/29-30.

4 Ezherî, XV, 272-276; İbn Fâris, II, 483-484; Cevherî, VI, 2349-2350.

5 Bakara 2/265; Ra'd 13/17; Nahl 16/92; İsrâ 17/24; Hac 22/5; Mü'minûn 23/50; Şuarâ 26/18; Fussılet 41/39.

6 Bakara 2/275: Vâhidî, *el-Vasît*, I, 394.

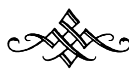
bâtıldır. *Bâtıl* kavramı *'udvân* (hakkı olmayanı alma) ve *zulüm* (haksızlık, yolsuzluk) lafızları ile tanımlanır.[7] *Bâtıl* kelimesi, faizin dışında yerine göre gasp, aldatma, hırsızlık, yalancı şahitlik, yalan yere yemin ve hakkı inkâr ederek mal elde etme gibi helâl olmayan kazanç yollarını ifade eder.[8]

Kur'ân'da faiz konusu, alışveriş, ticaret, malın küçülerek peyderpey yok olması (*mahk*), Allah ve peygamberle savaş (*harb*), zekât, sadaka, güzel borç (*karz-ı hasen*), borcu bağışlama (*tasadduk*), borç alıp verme, haram konularıyla birlikte anlatılır. Faiz alanların gerek dünyada gerekse âhiretteki durumu, şeytanın çarptığı insanlara benzetilir.

7 Nisâ 4/29-30.

8 Nisâ 4/29-30: Râzî, X, 71-72.

Sakīf kabilesine mensup Amr b. Umeyr'in dört oğlunun Mugîreoğullarında fazla miktarda faizli alacakları vardı. Faiz haram kılındıktan ve Tâif Müslümanların hâkimiyetine geçtikten sonra alacaklarını istediler. Mugîreoğulları ise İslâm döneminde faiz vermemeleri gerektiğini belirterek onların bu isteklerini reddetti. Aralarında çıkan bu anlaşmazlık üzerine her iki taraf durumu Mekke Valisi Attâb b. Esîd'e arz etti. Attâb'ın durumu bir yazıyla Hz. Peygamber'e bildirmesi üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'yle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."*[1] Hz. Peygamber (sas) bu âyetleri yazdırıp Attâb'a gönderdi. O da durumu Amr'ın oğullarına bildirdi. Onlar, Hz. Peygamber'in ve valisinin bu kararlı tavrını görünce, "Allah'a tövbe ediyoruz, O'nunla ve peygamberiyle savaşmaya gücümüz yetmez." dediler. Faizlerinden vazgeçerek anamallarını almaya razı oldular.[2]

FAİZ, MALI TÜKETİR

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾

"Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez."

(Bakara 2/276)

1 Bakara 2/278-279.

2 Bakara 2/278-279: Vâhidî, *el-Vasîṭ*, I, 397-398.

Kur'ân'ın indiği dönemde toplumda yerleşmiş, örf-âdet hâline dönüşmüş kötülüklerin kaldırılması, belirli süreçlere yayılmıştır. Faiz başta olmak üzere diğer başka kötülüklere getirilen yasakların toplumda kabul görmesi ve kalıcı olması gerekmektedir. Bunun için de toplumun bunlara zihnen hazır hâle getirilmesi önemlidir. Dolayısıyla ilk aşamada yani Mekke döneminde faizin kötülüğü vurgulanmış ve faizciler kınanmıştır.[3] Buna karşılık zekât ve zekât verenler övülmüştür. Medine döneminde Müslümanlar toplumu dönüştürecek güce ulaşınca, faiz, uzun bir zaman dilimine yayılarak (*tedrîcî*) yasaklanmıştır. Bu çerçevede ikinci aşama devreye girmiş ve Uhud Savaşı'nın hemen akabinde aşırı faiz yasaklanmıştır.[4] Son aşamada ise genel kabul gören görüşe göre hicretin dokuzuncu veya onuncu yılında şu âyet nâzil olmuştur: *"Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır."*[5] Böylece faiz kesin olarak haram kılınmıştır.

Faiz uygulaması, daha fazlasını geri almak amacıyla bir kişiye borç verme düşüncesi üzerine kurulu bir işleyiştir. Müfessirlerin çoğunluğu, Mekke döneminin hemen başında inen *"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma!"* âyetini, "daha fazlasını bekleyerek iyilik yapma" şeklinde yorumlamışlardır. Bu doğrultuda âyete, "menfaat elde etmek için iyilik yapma, daha fazlasıyla geri almak maksadıyla yardım etme" gibi anlamlar verilmiştir.[6] Dolayısıyla burada hedeflenen konulardan birinin, faizcilik uygulamasına giden yolun kapatılması olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, Kur'ân, muhataplarını fakirlere yardım etmeye ikna etmeyi hedefler. Bunun için de, insanın istifade edebileceği bütün nimetleri Yüce Allah'ın yarattığını ona hatırlatır.[7] Allah'ın kendisine verdiği eşsiz nimet ve güzellikleri saymakla bitiremeyeceğini belirtir. Yine Kur'ân insanlara şunu hatırlatır: Dünya hayatı geçicidir,[8] dolayısıyla sonunda insan ölümü tadarak Rabbine dönecektir. Kendisine sunulan nimetler hakkında sorguya çekilecek, yaptıklarının karşılığını görecektir.[9] O hâlde insanoğlu cimrilikten kaçınmalı, çıkarcılık yapmamalı, yetime bakmalı,

---

3 Rûm 30/39.
4 Âl-i İmrân 3/130.
5 Bakara 2/275.
6 Müddessir 74/6: Taberî, XXIII, 412-417; Mâverdî, VI, 137-138.
7 Nahl 16/3-13, 65-69, 80-81; Enbiyâ 21/31-33; Zümer 39/5; Fussılet 41/9-12; Şûrâ 42/29; Zuhruf 43/9-10; Abese 80/24-32.
8 Nahl 16/18, 117.
9 Fecr 89/15-20; Yûnus 10/4; Hûd 11/4, 7; Nahl 16/5-6; Enbiyâ 21/35; Ankebût 29/57; Yâsîn 36/36; Zuhruf 43/12-14; Tekâsür 102/8.

düşkünü doyurmalıdır.[10] Böyle yapanlar âhirette ödül kazanacak, yapmayanlar cezalandırılacaktır.[11]

Faiz yasaklanmadan önce bir dizi önlemin alınması da önerilmiştir. Bunların en önemlisi zenginlerin zekât vermeye özendirilmesidir.[12] Müşriklerin zekât vermeyen ve âhirete inanmayan kimseler olduklarına dikkat çekilerek cehennemde ağır cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir.[13] Bu arada her türlü israf da kesin bir dille yasaklanmıştır.[14] Yine insanlar arasında mal ve gelir dağılımındaki farklılığın Rabbimizin bir imtihanı olduğu belirtilmiştir.[15] İnsanlardan mal biriktirmemeleri, vurgunculuk yapmamaları istenmiştir. Bunları yapanlar şiddetle kınanmış ve âhirette görecekleri azapla uyarılmışlardır.[16] Bu noktada infakın teşvik edilmesi de zengin-fakir dengesizliğine karşı bir tedbir sayılabilir.

Kur'ân'da faiz (*ribâ*) ilk defa Mekke döneminin son yıllarında ismen eleştirilmiştir: *"İnsanların mallarından kazanç sağlamak amacıyla faizli ödünç verdikleriniz Allah katında bir artış değildir. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (manevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir."* Müfessirlerin çoğunluğu, âyetteki *ribâ* kelimesine, bir kişinin daha fazlasını geri alması veya daha farklı bir menfaat sağlamak maksadıyla başka birisine hediye vermesi veya ikramda bulunması anlamını verirler.[17] İçinde tâbiîn âlimlerinin de bulunduğu bazı müfessirlere göre de bu âyette Câhiliye faizi söz konusu edilmekte ve faizciler eleştirilmektedir.[18] Bu ikinci yorum şekli âyetin hedef ve bağlamına daha uygun gözükmektedir.

Mekke döneminde gönüllülük esasına dayanan bazı yükümlülükler Medine döneminde hukukî birer zorunluluğa dönüştürülmüştür. Bu çerçevede ilk olarak güzel borç verme (*karz-ı hasen*) teşvik edilmiş, bunu yapanların günahlarının bağışlanacağı ve Yüce Allah'ın onları verdiklerinin kat kat fazlasıyla ödüllendireceği belirtilmiştir.[19] Bu bağlamda ilgili âyetlerde, ilk İslâm toplumunda bir yandan faizli işlemlere gereksinimi azaltacak adımlar atılırken, diğer yandan faizi haram kılmaya yönelik bir süreç izlenmiştir. İlgili âyetlerin tamamı dikkate alındığında yasaklama

10 İsrâ 17/100; Hadîd 57/24; Fecr 89/17-24.
11 Kalem 68/17-34; Leyl 92/17-19.
12 Mü'minûn 23/4.
13 Fussılet 41/6-7.
14 A'râf 7/31.
15 En'âm 6/165: Râzî, XIV, 15; Nesefî, I, 553.
16 Kalem 68/14; Meâric 70/18; Fecr 89/20; Leyl 92/11; Hümeze 104/2.
17 Rûm 30/39: Taberî, XVIII, 503-508; Mâverdî, IV, 316.
18 Rûm 30/39: Cessâs, II, 183-184; Zemahşerî, IV, 580-581.
19 Bakara 2/245; Hadîd 57/11; Tegâbün 64/17.

sürecinin şu aşamalardan geçtiği görülür: Muhalefet, kısmî yasaklama, Müslüman olmayanlara uyarı, genel yasaklama, genel esası ve amacı belirleme, son uyarı ve öğüt.[20]

Medine döneminin başlarında, insanlar ticaretlerinde dürüst ve ahlâklı olmaya çağrılmıştır. Hileli yollara başvurarak haksız kazançtan ve başkalarının haklarına tecavüzden uzak durmaya davet edilmiştir.[21] Hicretin ikinci yılında zekât dinî ve hukukî bir zorunluluğa dönüştürüldükten sonra aşırı faiz şöyle yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz."*[22] İbn Hişâm (ö. 218/833), bu âyetin Uhud Savaşı'nın hemen sonrasında indiğini bildirmektedir.[23] Uhud Savaşı ise hicretin üçüncü yılının Şevval ayında gerçekleşmiştir.[24] Faizi haram kılmaya yönelik ilk defa emir kipinin kullanıldığı âyet budur. Yine âyette yasak, Müminlerle ve kat kat artan aşırı faiz ile sınırlandırılmıştır.[25] Âyetteki "katlanarak artan" ifadesi, müfessirler tarafından ayrıca ele alınmıştır. Genel kabule göre, bu ifade, Câhiliye faizini tasvir eden, faizi kötüleyen ve kınayan mübalağalı bir anlatımdır.[26] Kimi müfessirlere göre ise bu aşırı faizin yasaklandığına dair bir açıklamadır.[27]

Medine'de faizin yasaklanması, Müslüman toplum için ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Faizle ilgili hükümlere gayri müslimlerin dahil edilmemesi, bazı sorunlara sebep olabilirdi. Bu yüzden olmalı ki, Müslümanlara aşırı faiz yasaklandıktan kısa bir süre sonra, Kur'ân'da Yahudilerin faizcilikleri eleştirilmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı hâlde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."*[28] Âyetlerde faizin reddedilen bir uygulama olduğu ile ilgili Müslümanlara Yahudiler üzerinden mesaj verilmesi, onların Medine'de aşırı derecede faizcilik yapmalarındandır. Müfessirlerin geneli, bu âyete dayanarak, faiz ve diğer bozuk (*fâsid*) akitler hususunda İslâm ülkesinin vatandaşları olan Müslümanlarla zimmîler arasında herhangi bir fark bulunmadığını

---

20 Ali Rıza Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s. 232.
21 Mutaffifîn 83/1-6: Taberî, XXIV, 185-187.
22 Âl-i İmrân 3/130.
23 İbn Hişâm, II, 109.
24 Mevlânâ Şiblî, *İslâm Tarihi*, I, 369.
25 Âl-i İmrân 3/130: İbn Kesîr, I, 183; Bikâî, V, 63-64.
26 Âl-i İmrân 3/130: Bikâî, V, 64; Ebüssuûd Efendi, I, 555; Şevkânî, I, 436.
27 Âl-i İmrân 3/130: Cessâs, II, 184; Zemahşerî, I, 626; Râzî, IX, 2.
28 Nisâ 4/160.

belirtirler.[29] Nitekim Benî Nadîr Yahudileri hicretin dördüncü yılında Medine'den sürülürken bazı kişilerden vadeli alacakları olduğunu söyleyince, Peygamberimiz (sas) onlara alacaklarını indirim yaparak tahsil etmelerini önermiştir.[30] Çok geçmeden geçici uygulamalar askıya alınarak şu âyetlerle faiz tamamen ve kesin olarak yasaklanmıştır: *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Bunun sebebi onların, 'Alım satım da ancak faiz gibidir.' demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt gelir de (buna uyarak) faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir. Durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Allah faizin (bereketini) tüketir, sadakaları (verilen malları) ise arttırır ve Allah (haramı helâl tanımakta ısrar eden) hiçbir inkârcı günahkârı sevmez. Şüphe yok ki iman edip dünya ve âhiret için yararlı şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin Rableri katında mükâfatları vardır; onlara ne bir korku vardır ne de üzüleceklerdir."*[31] Bu âyetlerin odak noktasını oluşturan *"Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır."* ifadesinden yola çıkarak alışveriş ile faizin birbirinden tamamen farklı, hatta birbirinin zıddı uygulamalar olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim bu âyetlerde faiz yasağına karşı çıkan kesimlerin en temel savunmasına da temas edilmekte, yani onların faizi alışverişle aynı gördüklerine değinilmekte, ama bunun gerçeği yansıtmadığı açık ve net bir şekilde belirtilmektedir.

Peygamberimiz, Arapların İslâm'dan önce bildikleri ve uyguladıkları faize "Câhiliye ribâsı" ismini vermiştir. Hicretin onuncu yılında yaptığı Veda Haccı'nda verdiği bir hutbede, *"Câhiliye ribâsı kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk ribâ da Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın ribâsıdır; onun hepsi kaldırılmıştır."* diye konuşmuştur.[32] Aynı zamanda Allah'ın Elçisi, o dönemde uygulanan faizin acımasızlığını ve kötülüğünü belirtmektedir. Böylece Kur'ân'daki yasağın bir gereği olarak, Câhiliye ribâsına karşı gayet açık bir tavır almış, ribâ yasağını genişletmiştir. "Altı mal hadisi" adıyla bilinen hadis bunu gösterir. İslâm âlimleri ribâ konusunda hüküm çıkarırken bu hadisi kullanmışlardır.[33] Resûl-i Ekrem (sas) şöyle buyurmuştur: *"Altın, altınla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Gümüş, gümüşle misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Buğday, buğdayla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Arpa, arpa ile misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Kuru hurma, kuru hurma ile misli*

29 Nisâ 4/160-161: Cessâs, IV, 89; Kurtubî, VII, 216; Nesefî, I, 415; Ebüssuûd Efendi, I, 812; Şevkânî, I, 618.
30 Dârekutnî, "Kitâbü'l-Büyû'", 190-194; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 536-537.
31 Bakara 2/275-277.
32 Tirmizî, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 9.
33 Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 110.

misline ve peşindir; fazlalık ribâdır. Tuz, tuzla misli misline ve peşindir; fazlalık ribâdır."[34] Hz. Peygamber (sas) altı malın (altın, gümüş, buğday, arpa, kuru hurma, tuz) hemcinsleriyle peşin olarak alışverişlerinde ağırlık yönünden eşitlik şartı getirmiştir. Bu malların hemcinsleriyle ve birbirleriyle alışverişlerinde veresiyeyi kaldırmış, bu iki şarta uymayan işlemleri *ribâ* kapsamına almıştır. Ancak para cinsinden olan altın ve gümüşle diğerlerinin takasında veresiye uygun görülmüştür. Böylece hiçbir emek sarf etmeden ve iktisadi hayata hiçbir katkı sağlamadan kazanç elde etme yolu olan ribâ ve ona yol açan sarf yollarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca kötü niyetli kişilerin kalite ve benzeri farkları bahane ederek halkı aldatmasını ve haksız kazanç sağlamasını önleyerek kötüye kullanma kapılarını kapatmıştır. Öte yandan Resûlullah (sas) bu mallardan söz etmekle, faize konu olan malları bunlarla sınırlandırmayı amaçlamamıştır. Peygamberimizin bu beyanı, sadece o dönemde söz konusu bu malların alışverişte en fazla kullanılan mallar olmasındandır.

Hz. Âişe faizle birlikte içki ticareti yapmanın da yasaklandığını bildirmektedir.[35] İçki de hicretin dördüncü yılında haram kılınmıştır.[36] İçkinin alışverişi ile içilmesi aynı zamanda yasaklanmış olabilir. Fakat buradan faizin de aynı zamanda yasaklandığı sonucu çıkmaz. Medine ortamına bakıldığında hicretin beşinci yılının faizin yasaklanması için şartların olgunlaştığı, dolayısıyla onu yasaklayıcı âyetlerin bir kısmının indiği yıl olarak kabul edilmesi daha isabetli görünmektedir.[37]

Faizi kesin olarak yasaklayan âyetler ise sürecin son aşamasında inmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Elçisi'ne savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir."*[38] Bu âyetlerin nüzul sebebini aktaran en güçlü rivayete göre, söz konusu olayın Mekke'nin fethinden sona meydana geldiğinde şüphe yoktur. Hatta Amroğullarının verdiği cevap, bu olayın Tâif'in fethinden sonraya ait olabileceğinin güçlü bir kanıtıdır. Tâif, hicretin dokuzuncu yılında fethedildiğine göre, bu âyetler de aynı tarihte inmiş olmalıdır. Nitekim Mukātil b. Süleyman (ö. 150/767) bu âyetin Tâif'in fethedilmesinden ve Amroğullarının İslâm'ı kabul etmesinden sonra nâzil olduğu görüşündedir.[39] Âyetlerin inişiyle ilgili olarak bazı müfessirler, Kur'ân'da faizi haram

---

34 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 128; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkıîn*, III, 397; *Müsnedü Ebî Hanîfe*, s. 100-102.

35 Bakara 2/275: İbn Kesîr, II, 489; Buhârî, "Büyû'", 24.

36 Şiblî, *İslâm Tarihi*, I, 383.

37 Gül, *Kur'ân'da Faiz (Ribâ) Yasağı*, s. 324.

38 Bakara 2/278-279.

39 Bakara 2/279: Râzî, VII, 107.

kılan bu âyetlerin ardından gelen 281. âyetin, Hz. Peygamber'e (sas) en son gelen âyet olduğunu söylemektedir.[40]

Müfessirler âyette geçen, *"Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar."*[41] ifadesinin anlamı üzerinde üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Birinci ve en yaygın görüşe göre burada kastedilen kıyamet günündeki dirilmedir. O günde faizciler şeytan çarpmış, sara hastalığına yakalanmış, delirmiş veya sarhoş olmuş kişiler gibi diriltilirler ya da kabirlerinden kalkarlar. Böyle bir diriltiliş, Yüce Allah'ın onlara bir cezasıdır.[42] İkinci görüşe göre, bu fiille faiz yiyenlerin dünyadaki hareketleri tasvir edilmektedir. Aşırı mal sevgisi ve kazanç elde etme hırsıyla hareket ettiği için faizci, faiz yasağı karşısında anormal davranışlar ve olağandışı hareketler sergiler.[43] Üçüncü görüş, bu iki görüşü uzlaştırır. Zira gözünü mal sevgisi ve kazanma hırsı bürümüş olan faizci, şeytanî ve nefsanî hislerin tutsağı olur. Bu yüzden hem dünyada anormal davranışlar sergiler hem de faizciliğinin karşılığı olarak kıyamet gününde şeytan çarpmış gibi diriltilmek suretiyle cezalandırılır.[44]

Faiz ile iş yapanların dünya ve âhiretteki iki yönlü tasviri, *"Allah faizi (bereketini) tüketir, sadakaları ise arttırır."*[45] âyeti için de uygun görünmektedir. İbn Abbas (ö. 68/687-88) bu âyeti "Allah dünyada ve âhirette faizi yok eder ve bereketini giderir, zekâtı kabul eder ve kat kat arttırır." şeklinde açıklamaktadır.[46] Faizin bereketi gidermesini iktisadi yönden açıklamak daha uygun olacaktır.

Faiz, faizciye başta görece bir refah getirse de uzun vadede toplumun zararına dönüşür. Çünkü bu sebeple sermaye belli ellerde toplanmakta, ihtiyaç sahipleri sömürülmekte, haksız bir gelir elde edilmekte, iyilik ve yardımseverlik gibi değerler zayıflatılmaktadır. Hz. Peygamber, *"Ribâ her ne kadar artsa da sonunda azalacaktır."*[47] hadisiyle işte buna işaret etmektedir.

İnsanoğlu hayatını sürdürmek için çeşitli kazanç yollarına başvurur. Ekonomik hayatın oluşması ve gelişmesi için bu bir zorunluluktur. Toplumsal hayatın gelişmesi, ihtiyaç duyulan malların çeşitlenmesine, yeni meslek ve iş alanlarının doğmasına yol açar. İnsanlar bu yeni meslek ve iş alanlarından da kazançlar elde

40 Bakara 2/281: İbn Kesîr, II, 503.

41 Bakara 2/275.

42 Bakara 2/275: Taberî, V, 38-43; İbn Ebî Hâtim, II, 544; Mâverdî, I, 348; Zemahşerî, I, 505-506; Kurtubî, IV, 390-393; İbn Kesîr, II, 483-484.

43 Bakara 2/275: İbn Atıyye, II, 96; Kurtubî, IV, 390.

44 Bakara 2/275: Râzî, VII, 95-97.

45 Bakara 2/276.

46 Bakara 2/276: *Tenvîrü'l-Miḳbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, s. 51.

47 Bakara 2/276: Taberî, V, 45; İbn Kesîr, II, 491; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 395.

etmeye başlar. Bunlardan bir kısmı helâl olmayan kazançlardır. Faiz de işte bu ikinci tarafta yer alır. Faiz, Kur'ân'da hukuksuz gelir elde etme yolu olarak görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm faizi hafiften ağıra doğru seyreden bir sürecin son aşamasında tamamen yasaklamıştır. Bunu yaparken ihtiyacı olanların faizli borç almalarına engel olacak bazı önlemleri de tavsiye etmiştir. İnfak, zekât, sadaka, yardım, faizsiz borç, alışverişi teşvik, borçların zamanında ödenmesi bunlardan en başta gelenleridir. Kur'ân, faiz ve benzeri haram işleri yapmanın kişinin ve toplumun dünyasını hastalıklı bir hayata, âhiretini de zarar ve hüsrana çevireceğini bildirmektedir.

HARAM YİYECEKLER VE İÇECEKLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪
وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّط۪يحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا
ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِۜ ذٰلِكُمْ فِسْقٌۜ اَلْيَوْمَ
يَـئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِۜ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ
لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪يناًۜ
فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

"Şunlar size haram kılındı: Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız. Bu yasakları çiğnemek doğru yoldan sapmaktır. Bugün, Kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın (haram etlerden) yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. "

(Mâide 5/3)

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ
دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ۚ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

"De ki: 'Bana vahyedilen Kur'ân'da, bir kimsenin yiyecekleri arasında ölmüş hayvan eti veya akmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Fakat kim istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın bunlardan yemek zorunda kalırsa yiyebilir. Çünkü Rabbin çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.'"

(En'âm 6/145)

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ اللّٰهِۚ فَمَنِ
اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾

"Allah size yalnızca ölmüş hayvan etini, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Fakat kim istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın bunlardan yemek zorunda kalırsa ona bir günah yoktur. Biliniz ki Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

(Bakara 2/173)

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّباًۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي
اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

"Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'a karşı gelmekten sakının."

(Mâide 5/88)

اِنَّمَا يُر۪يدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُواۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٩٢﴾

"Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi? Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Elçimizin görevi açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir."

(Mâide 5/91-92)

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

"De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: '(Bu konuda) size Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?'"

(Yûnus 10/59)

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o Ümmî Peygamber'e uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."

(A'râf 7/157)

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٨﴾

"Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız,
üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin."

(En'âm 6/118)

Yüce Allah insanlara hesaplayamayacakları kadar çok nimet vermiştir.[1] Bunların çoğunluğu helâl iken, az bir kısmının yenilmesi-içilmesi yasaktır. Haram kavramıyla ifade edilen bu yasak, aynı zamanda insanoğlunun dünyadaki sınavının bir parçasını oluşturmaktadır. Allah Teâlâ'nın kulları için belirlediği bu sınırlar (*hudûdullâh*),[2] haramları ifade etmektedir.

Haram kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli türevleriyle birlikte 83 yerde geçer. Bunların çoğunda Allah'ın yasak kıldığı işlerden ve bazı şeyleri kişilerin kendilerine yasaklamasından söz edilir. Yasaklanan hususlar arasında birtakım yiyecek ve içecekler de bulunmaktadır. Bunlar, bizlerin kavrayabileceği belli amaçlara yönelik olabildiği gibi, belki ilk anda anlayamadığımız hikmetleri de barındırabilir. Haram kılma yetkisi sadece Yüce Allah'a ve O'nun izniyle Hz. Peygamber'e aittir.[3] İnsanların kendi isteklerine göre bir şeye haram veya helâl demeleri, Allah Teâlâ adına asılsız söz söylemek ve O'na saygısızlık yapmak demektir.[4]

Arapçada *ha-ru-me* kökünden gelen *haram* kelimesi, "korunan, yasaklanan, helâl olmayan şey" anlamına gelir.[5] Dinî bir terim olarak da, yapılması kesin bir şekilde yasaklanan ve aksi hâlde âhirette cezayı gerektiren davranışlar için kullanılır. "Yasak olmak, saygı duymak" *hürmet*; "bir şeyi haram saymak, hac ve umre için dikişsiz elbise giymek" anlamındaki *ihrâm* da aynı kökten gelmektedir.[6]

Kur'ân'da yiyecekler ve içecekler konusu, sadece beslenme olayı olarak görülmez. O, aynı zamanda Yüce Allah'a iman, O'nu birlemek (tevhid), O'na ve peygamberine itaat, dinde hüküm koyma yetkisi gibi aslî konularla

1 Nahl 16/18; İbrâhîm 14/34.

2 Bakara 2/187, 229-230; Nisâ 4/13-14; Mücâdele 58/4; Talâk 65/1.

3 A'râf 7/157.

4 Nahl 16/116; A'râf 7/157.

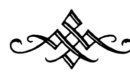
5 Halîl b. Ahmed, I, 307-308; Ebû Hilâl Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 200; Râgıb el-İsfahânî, s. 114-115.

6 İbn Manzûr, II, 845.

bağlantılıdır. Yine bu konu, ibadetleri hakkıyla yerine getirmenin, temiz yaşamanın, kısaca mümin ve Müslüman olmanın alâmeti sayılmıştır. Haram gıdaları yemek, sınırları aşmak demektir. Kur'ân dilinde helâl olmayan yiyecek ve içecekler hakkında *haram, habîs, rics, fısk, ism* gibi anlam örgüsü olumsuz olan kelimelerin kullanılması oldukça dikkat çekicidir. "Pis, pislik" anlamındaki *rics* kelimesi[7] Kur'ân'da, haram olan domuz eti ve içki için kullanılmıştır.[8] Âyet-i kerîmelerde sayılanların hepsi *fısk* yani Yüce Allah'ın emirlerine karşı çıkmak,[9] büyük bir günah işleyerek (*ism*) O'na isyan etmek anlamlarındadır.[10] Âyetlerde konuyla ilgili şu kelimeler de geçer: Hayvanlar (*en'âm*), avlanma (*sayd*), boğazlama (*tezkiye*), ölü (*meyte*) kan (*dem*), domuz eti (*lahmü'l-hınzîr*), şarap (*hamr*). Yine bu bağlamda âyetlerde israf, şeytan, putlar (*ensâb-ezlâm*), yetim malı, ziynet, haksız kazanç konuları yer almaktadır. Pis ve iğrenç olduğu için insanın hoşlanmadığı, akla ve dine aykırı şeyler anlamına gelen *habîs* kelimesinin zıddı, *tayyib* kelimesidir. Haram yiyecekler de *habîs* olarak nitelenir.[11] Konuyla ilgili karşımıza sıkça çıkan *tayyib* kelimesi, "insan tabiatına hoş gelen, aklın ve dinin benimsediği şeyler" anlamındadır.[12] Kur'ân'da iyi ve temiz nimetlerin (*tayyibât*) insanlara helâl kılındığı bu kelimeyle belirtilir:[13] Âyette, helâl olan yiyeceklerin aynı zamanda insan tabiatına uygun, temiz ve lezzetli şeyler olduğu belirtilir.[14] Râzî (ö. 606/1210) helâl-tayyib ilişkisini şöyle açıklar: Helâl, bir şeyin cinsinin helâl olmasını, *tayyib* ise o şeyin içinde başkasının hakkının olmamasını anlatır.[15]

7 Râgıb el-İsfahânî, s. 188; İbn Manzûr, III, 159-160.
8 En'âm 6/145; Mâide 5/90.
9 Râgıb el-İsfahânî, s. 380.
10 Ebu Hilâl Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, s. 230-231.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 141; İbn Manzûr, II, 1089.
12 İbn Manzûr, IV, 2731-2732.
13 A'râf 7/157.
14 A'râf 7/157: Râzî, XV, 27.
15 Bakara 2/168: Râzî, V, 3.

İslâm'ın ışığı bir başka aydınlatıyordu Medine semalarını... Yüce Allah'ın sevgili kulunun teşrifiyle hayat, ayrı bir anlam kazanmıştı. Yer ve gök, âdeta bütün dinginliğiyle kucaklıyordu Medine ahalisini... Câhiliye bağlarından kurtulmuş insanların başında hak dine çağıran kutlu bir elçi vardı... Medine halkı iç savaşlarından kurtulmuş, Mekkelilerle kardeş olmuştu. Normal şartlarda bir araya gelmeleri mümkün olmayan gruplar hep birlikteydi. İçki hakkında net bir hüküm henüz inmemişti. Bu yüzden zaman zaman Müslümanlar arasında nahoş hadiseler de yaşanıyordu. Hz. Ömer böylesi olaylardan ötürü, içki hakkında bir hüküm insin diye Yüce Allah'a yakarmaktaydı. Yine bir gün içkili yemekten sonra sarhoş olunmuştu. Câhiliye döneminde olduğu gibi birbirlerine karşı övünerek böbürlenmeler başlamıştı. Orada bulunanlar arasında cereyan eden şiir atışmasında ensardan birini kınayan bir şiir okunmuştu. Bunun üzerine o kişi eline aldığı bir kemik parçasıyla diğerinin başını kanatmıştı. Hâlbuki onlar kardeştiler... Durum Peygamberimize bildirilince, ona vahiy gelmiş, içki ve başka müşrik âdetleri hakkında net hükümler bildiren şu âyetler inmişti: *"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"*[1] Âyetler inanmış gönülleri öyle etkilemişti ki, yıllanmış içki küpleri bir bir kırılmış, Medine sokaklarından günlerce içki akmıştı.[2]

1 Mâide 5/90-91.
2 Mâide 5/90-91: Taberî, VIII, 658-663; İbn Ebî Hâtim, IV, 1200; Mukātil b. Süleyman, I, 501; İbn Kesîr, V, 334, 338.

HELÂL ve HARAM KILMA YETKİSİ ALLAH'INDIR

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ
وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ
تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِۜ ذٰلِكُمْ فِسْقٌۜ اَلْيَوْمَ يَـئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِۜ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَرَض۪يتُ لَكُمُ
الْاِسْلَامَ د۪يناًۜ فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

"Şunlar size haram kılındı: Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız. Bu yasakları çiğnemek doğru yoldan sapmaktır. Bugün, Kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i seçtim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın (haram etlerden) yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."

(Mâide 5/3)

İnsanın imtihanı, bir ağaca yaklaşmasının yasaklanmasıyla başlar. Hz. Âdem ve eşi cennete yerleştirilmiş, orada bütün nimetlerden rahatça yiyip içmelerine izin verilmişti. Yüce Allah, onlara bütün bu nimetler içinde sadece tek bir ağaca yaklaşmamaları gerektiğini buyurmuştu.[3] Ne var ki şeytan onları kandırmış, sonuçta Hz. Âdem ve eşi yasak ağaçtan yiyerek ilâhî buyruğa karşı gelmişti. Onlar hemen ardından tövbe ettiler, Rablerinden bağışlanma dilediler. Ancak bu günah, onların

3 Bakara 2/35.

cennetten çıkmalarına sebep olmuştu.[4] Cennetteki ağacın cinsinin ne olduğuyla ilgili çeşitli yorumlar yapılmışsa da bizi asıl ilgilendiren, bu yasağı çiğnemenin doğurduğu sonuçtur. Allah Teâlâ bir yasak koymuş, yasağın çiğnenmesi de insanın cennetten çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. O hâlde Kur'ân'da bildirilen yasakların elbette bir karşılığı vardır. Haram yiyecek ve içecekler, Hz. Âdem'den günümüze bütün insanlar için bir sınav sebebi olmuştur. İnsanın bu sınavı geçmesi ise cennete dönüşüyle sonuçlanacaktır.

İnsanın hayatını devam ettirmesi, yeme içmesiyle mümkündür. Böylesine önemli bir konuda elbette Yüce Allah bazı hükümler koyacaktır. Rahmeti sonsuz Rabbimiz, bu hususta kullarına zorluk dilememiştir. Yeryüzünde ne varsa insan için yaratan[5] ve ona güzel ürünler veren Yüce Allah,[6] imtihanın gereği olarak bunların çok az bir kısmına yasak getirmiştir. Helâl kılınan yiyecek ve içecekler, insan hayatını en güzel şekilde sürdürecek kadar çeşitli ve çoktur. Kur'ân'da *helâl ve tayyib* kelimeleriyle ifade edilen bu temiz yiyeceklerden yenilmesi istenmiştir.[7] Ancak bunda da ölçü aşılmamalıdır.[8]

İnsanın görevi, bu nimetleri kendisine verenin Allah olduğunu bilerek şükretmesi, hiçbir zaman O'nu unutmaması ve yalnızca O'na kulluk etmesidir. Üzerine Allah Teâlâ'nın adı anılarak kesilen hayvanların helâl kılınması,[9] aksi takdirde de bu hayvanlardan yenilmemesi,[10] putlar veya başka varlıklar adına kesilen hayvanların etinin haram kılınması tevhid inancının gereğidir. Zira mülkün sahibinin sadece Yüce Allah olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu bilinç, aynı zamanda, insanın yeryüzündeki yetkisini ancak Allah Teâlâ adına kullanabileceğini hatırlatması açısından önemlidir.

Her konuda olduğu gibi, yiyecek ve içecekler konusunda da helâl ve haramı belirleme yetkisi Allah'a aittir. Aksi bir iddia, imanı zedeler ve şirke ortam hazırlar. Haram-helâl sınırlarının belirlenmesinin imanî düzeyde bir mesele olduğu unutulmamalıdır. Bir şey hakkında insanların keyfî olarak ya da işlerine geldiği gibi helâl-haram demeleri, Yüce Allah adına asılsız söz söylemek ve saygısızlık yapmak demektir.[11] Örneğin, Müşriklerin bâtıl bir inanışa uyarak bazı hayvanları

4 A'râf 7/19-27; Tâhâ 20/117-123.
5 Bakara 2/29; Câsiye 45/13.
6 Nahl 16/72.
7 Bakara 2/168, 172; Mâide 5/88; Nahl 16/114; Mü'minûn 23/51.
8 Tâhâ 20/81.
9 En'âm 6/118-119; Hac 22/28.
10 En'âm 6/121: Râzî, XIII, 177.
11 Nahl 16/116.

kendilerine yasak kılmaları[12] veya yiyeceklerin bir kısmını insanlar arasında istedikleri gibi bölüştürmeleri[13] asılsız uygulamalardır.[14] Çünkü insanın kendisinde haram-helâl kılma yetkisi görmesi, Yaratıcısını unutması ve O'na şirk koşması demektir. Kur'ân dilinde ağır bir şekilde kınanan bu durum, Allah Teâlâ adına hüküm uydurmak sayılmıştır.[15]

Haram yiyecek ve içecekler, Kur'ân'da açık ve kesin bir dille bildirilmiştir. Âyetlerde sıralanan bu yasakları, dört maddede toplamak mümkündür.[16] Buna göre ilk grup, murdar hayvan yani leştir. Leş (*meyte*), Allah'ın helâl kıldığı şekilde kesilmeden veya avlanmadan öldürülen ya da kendiliğinden ölen hayvanlara verilen isimdir.[17] Âyette sıralanan boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş ve yırtıcıların boğduğu hayvanlar murdar leş kategorisindedir. Bu şekilde ölen hayvanların etlerini yemek haramdır. Ancak âyetteki *"henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında"* ifadesi, canı çıkmadan önce boğazlanması durumda bunların etlerinin helâl olduğunu gösterir.[18] Diğer haram yiyecekler ise kan, domuz eti ve Yüce Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır. Âyette belirtilen dikili taşlar önünde (kurban kesilmeye ayrılmış yer, putlara kurban kesilen mekân) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşılan etler, Allah Teâlâ'dan başkası adına kesilen hayvanlar grubuna dahildir. Müşriklerin Kâbe'nin etrafına taşlar dikerek burada putlar için kurban kesmeleri ve fal oklarıyla et paylaşımında bulunmalarına işaret edilerek bu hayvanların etlerinin yenmesi haram sayılmıştır.[19] Elbette Yüce Allah'ın insanlığa sunduğu hayvanlar, ancak O'nun adına kesildiği takdirde helâl olabilirdi. O'na eş koşulan putlar adına o hayvanların boğazlanması ve helâl olması söz konusu olamazdı. Zira putların bu hayvanların yaratılmasında ve insanlığa sunulmasında hiçbir katkıları yoktu, dolayısıyla onların helâl-haram kılınması konusunda da bir yetkileri olamazdı. Öte yandan bazı yiyecek ve içeceklerin haram kılınması sınavın bir gereği olsa da, genellikle insan ve toplumun maddî ve manevî sağlığını tahrip eden şeylerin yasaklandığı da görülür. Nitekim bilginler, Yüce Allah'ın helâl kıldığı her şeyin hoş ve temiz, beden ve din açısından faydalı; haram kıldığı her şeyin de beden ve dine zarar veren murdar şeyler

---

12 Mâide 5/103.
13 En'âm 6/138-140.
14 En'âm 6/138-140: Râzî, XIII, 217-220.
15 Yûnus 10/59-60: Kurtubî, XI, 12-13.
16 Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; Nahl 16/115.
17 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 53-54; Kurtubî, III, 24.
18 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 63; Mukātil b. Süleyman, I, 452.
19 Mâide 5/3: Taberî, VIII, 70-77; Mukātil b. Süleyman, I, 452; Beyzâvî, I, 418.

olduğunu söylemişlerdir.[20] Kur'ân'da haram kılınan yiyeceklerin ortak yönü, hepsinin *habîs* yani pis ve iğrenç olmalarıdır.

Mâide sûresindeki şu âyet-i kerîme içkinin haram kılındığını açıkladığı gibi bunun bazı gerekçelerini de bildirmektedir: *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"*[21] İçecekler konusundaki genel ilkeyi ise Hz. Peygamber'in şu hadisi bildirmektedir: *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır."*[22] Zaman içerisinde çeşitli şekillere bürünse veya değişik şekillerde adlandırılsa dahi, bir şeyin sarhoş etme, uyuşturma özelliğinin olması, o şeyin haram olduğunu gösterir. Günümüzde farklı isimlerle anılsa bile alkollü olan her yiyecek ve içecek ile tüm uyuşturucu madde çeşitleri haram kabul edilmiştir.

Haram yiyeceklere izin verilmesi, ancak daha önemli bir varlığı kaybetmemek için olabilir. O da insan canıdır. Yasaklanan yiyecek ve içeceklere ancak kişinin hayatını kaybetme tehlikesi olduğu durumlarda izin verilmiştir. Haram bir gıdayı zaruri durumda yemenin sınırları ise âyetteki, *"Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir."* ifadeleriyle çizilmiştir.[23] Bu izin, insan hayatına verilen önemin de açık bir göstergesidir.

Bazı yiyeceklerin haram kılınması, sadece Kur'ân'a özgü bir uygulama değildir. Haram yiyecekler, İslâm'dan önceki şeriatlarda da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilere haram kılınan bazı yiyeceklerden, bunların haram kılınmasının birtakım gerekçelerinden bahsedilir.[24] Ancak Kur'ân'ın gelişi ile birlikte bu hükümler yenilenerek son şekline kavuşmuştur.[25]

Haram yiyecek ve içecekler Yüce Allah'ın kulları için koyduğu sınırlardır. Kur'ân'da iyi ve temiz yiyecekler helâl kılınırken, pis ve iğrenç olanlar yasaklanmıştır. Helâl yiyecek ve içecekler, harama muhtaç bırakmayacak kadar çok ve çeşitlidir. Sayısız nimete karşılık çok az bir kısım yiyecek-içeceğin yasaklanması, temelde dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasına yöneliktir. Öte yandan Kur'ân'da haram yiyecek ve içecekler konusu, sadece beslenme olayı olarak görülmez. Bu konu,

---

20 A'râf 7/157: İbn Kesîr, VI, 415.
21 Mâide 5/90-91.
22 En'âm 6/138-140: Müslim, "Eşribe", 74.
23 Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'âm 6/145; Nahl 16/115.
24 Âl-i İmrân 3/93; Nisâ 4/160-161; En'âm 6/146.
25 Âl-i İmrân 3/50: Kurtubî, V, 147.

aynı zamanda Yüce Allah'a imanın, O'na ve Resûlü'ne itaatin, ibadetleri hakkıyla yerine getirmenin, temiz yaşamanın, kısaca güzel mümin ve Müslüman olmanın alâmeti sayılmıştır. Helâli haram saymak veya haramı helâl saymak, Cenâb-ı Allah'ın otoritesini tanımamak anlamına gelir. Bu yüzden Müslümanların neyin haram kılındığını bilmeleri hayatî önem taşır. Böylece kulluk bilincimizi şekillendirip, haramlardan uzak durarak dünya ve âhiret mutluluğunu yakalayabiliriz.

SİHİR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

"İnkârda diretenler bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."

(Kamer 54/2)

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

"İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir delidir.' demiş olmasınlar."

(Zâriyât 51/52)

قَالَ اَلْقُواۚ فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ۫ بِسِحْرٍ عَظ۪يمٍ ﴿١١٦﴾

"(Mûsâ) 'Önce siz atın.' dedi. Sihirbazlar (iplerini yere) atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterisi yaptılar."

(A'râf 7/116)

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُوراً ﴿١٠١﴾

"Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik. Haydi İsrâiloğullarına sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!' demişti."

(İsrâ 17/101)

فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ ﴿٢٤﴾ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِۜ ﴿٢٥﴾

"(O inkârcı) 'Bu (Kur'ân)' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.'"

(Müddessir 74/24-25)

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌۜ ﴿٧﴾

"Kur'ân kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Bu açık bir sihirdir.' dediler."

(Ahkāf 46/7)

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا رَجُلٌ يُرٖيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُكُمْۚ وَقَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌ مُفْتَرًىۜ وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْۙ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٤٣﴾

"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür.' demişlerdi."

(Sebe' 34/43)

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا فٖيهِ يَعْرُجُونَۙ ﴿١٤﴾ لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhâlde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler."

(Hicr 15/14-15)

هٰذِهِ النَّارُ الَّتِى كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ
لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَٓاءٌ
عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"(Onlara şöyle denecek:) 'Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu! Peki bu da mı sihir? Yoksa görmüyor musunuz?" Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için fark etmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz.'"

(Tûr 52/14-16)

Sihir kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 28, bu kelimeden türemiş olan *sâhir* (büyücü) kelimesi ise 23 kez kullanılır. Yine *meshûr* ve *müsahhar* (büyülenmiş) kelimeleri de tekil ve çoğul olarak altı kez geçmektedir. Gecenin son demindeki karanlıkla gündüzün aydınlığının karışması ve o karışma anının adı olan *seher* (ç. *eshâr*) kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Kur'ân'da üç kez kullanılmıştır.

Sihir olgusu Kur'ân'da farklı bağlamlarda geçmektedir. Önceki kavimler ile ilgili olarak geçtiği yerlerde sihir, bir göz aldatmasını, gösteriyi veya büyü işlemini anlatır. Hârût ve Mârût'un öğrettiği sihir, insanları etkileyen bir sihir işlemine işaret eder.[1] Hz. Mûsâ'nın karşısına çıkan sihirbazların yaptıkları ise, bir gösteri ve göz aldatmasına[2] örnektir. Önceki toplumlar, kendilerine gönderilen peygamberin davetini reddetme bahanesi olarak onu cinlerle irtibatlı olmakla (*mecnûn*) ve sihirbazlıkla (*sâhir*) suçlamışlardır.[3] Kur'ân da nazil olmaya başladığında Müşrikler tarafından bir sihir olarak nitelenmiştir. Müşrikler, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin gerçek olmadığı, bir sihirden ibaret olduğu ithamında bulundular. Böylece onun tebliğinin insanları etkileyen bir göz boyamasından ibaret olduğu iftirasında bulundular.

Sihir sözlükte "bir şeyi gerçek durumundan başka şekle çevirmek" anlamına gelir.[4] Kur'ân'da sözlük anlamıyla da kullanılmıştır. Âyetteki *fe'ennâ tüsharûn*[5] ifadesi, *"O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?"* anlamına gelir. Bu da bir doğruyu yanlış olarak görmek demektir.[6] Sihir hem sihirbazın başvurduğu eylem hem de o eylem sonunda ortaya çıkan sonuç için kullanılır.[7] Büyücü (*sâhir*), bir

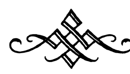
1 Bakara 2/102.
2 Tâhâ 20/69.
3 Zâriyât 51/52-53.
4 Ezherî, IV, 290.
5 Mü'minûn 23/89.
6 Mü'minûn 23/89: Ferrâ, II, 241.
7 Bakara 2/102: Kurtubî, II, 272.

şeyi olduğundan farklı gösterir.[8] Bunu yaparken genellikle insanlardan sakladığı gizli yollara başvurur. Bu sebeple nedeni bilinmeyen ve açıklanamayan her şeye "sihir" denilir.[9]

Kur'ân'da sihri yapanlar için *sahhâr,*[10] *sâhir*[11] veya çoğul olarak *sehara;*[12] sihre uğrayanlar için de *meshûr*[13] ve *musahhar*[14] kelimeleri kullanılmaktadır. *Sâhir* kelimesi ile birlikte *kezzâb* (yalancı),[15] *alîm* (bilgin)[16] ve *mubîn* (açık, kesin)[17] sıfatlarını da görmekteyiz. Ayrıca, sihrin yapılış şeklini gösteren *neffâsâti fi'l-'ukad* (sihir yapmak için düğümlere üfüren)[18] ifadesi Kur'ân'da yer almaktadır. Yine sihir kelimesi *yu'ser* (nakledilegelen),[19] *mustemir* (süregelen),[20] *azîm* (büyük)[21] ve *mufterâ* (uydurulmuş)[22] sıfatlarıyla nitelenmiştir. Kur'ân'da sihrin yani göz aldatmasının yahut kandırmanın zıddı, *hak* (gerçek, doğru) kelimesidir. Yüce Allah'ın vahyi, Kur'ân ve onun getirdiği din gerçektir. Müşriklerin onu sihir olarak nitelemesi ise Yüce Allah'a, O'nun vahyine ve dinine bir iftiradır.

8 Ezherî, IV, 292.
9 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâẓır*, s. 353.
10 Şuarâ 26/37.
11 Yûnus 10/77.
12 A'râf 7/113.
13 Hicr 15/15; İsrâ 17/47, 101; Furkān 25/8.
14 Şuarâ 26/185.
15 Sâd 38/4; Mü'min 40/24.
16 A'râf 7/109, 112; Yûnus 10/79; Şuarâ 26/34.
17 Yûnus 10/2; Mâide 5/110; En'âm 6/7; Saf 61/6; Hûd 11/7; Sebe' 34/43; Sâffât 37/15; Ahkāf 46/7.
18 Felak 113/4.
19 Müddessir 74/24.
20 Kamer 54/2.
21 A'râf 7/116.
22 Kasas 28/36.

MÜŞRİKLER VAHYE İFTİRA EDEREK SİHİR DEMİŞTİR

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

"İnkârda diretenler bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."
(Kamer 54/2)

Hac mevsimi yaklaşıyordu. Arap Yarımadası'nın dört bir yanından insanlar Kâbe'yi ziyaret etmek ve Ukaz'da alışveriş yapmak için Mekke'ye akın edecekti. Zenginliklerine zenginlik katan bu panayır Kureyş için elbette sevindiriciydi. Ancak son yıllarda sevinçlerini bir kaygı ve tedirginlik gölgelemeye başlamıştı. Bunun sebebi, Son Peygamber ve onun insanları çağırdığı yeni fikirlerdi. O, kendisinin Yüce Allah'ın Elçisi olduğunu söylüyor, yaptıklarından hesaba çekilmek üzere insanların öldükten sonra diriltileceklerini ifade ediyordu. Üstelik tapılmaya lâyık olanın yalnızca Allah olduğunu belirtiyor, diğer tanrıları fayda ve zarar veremeyen âciz varlıklar olarak niteliyordu. Kavmi, onun bu fikirlerini hac için uzak yerlerden gelecek yabancı insanlara da anlatmasından korkuyordu… Ya Allah'a ait olduğunu söylediği o etkileyici sözleri onlara da okur, tanrılarını aşağılarsa... Tanrılarının aşağılanması Kâbe'yi önemsizleştirir ve ona yapılan ziyaretleri azaltırsa… İşte bu, Kureyş'in gelirinin azalmasına ve Araplar arasındaki itibarının sarsılmasına yol açabilirdi. Bunlara meydan vermemek için Muhammed'in sözlerini etkisizleştirmek gerekiyordu.

Öyleyse onun hakkında insanlara ne diyeceklerini bir araya gelip kararlaştırmalıydılar. Çünkü onunla ilgili ortak bir görüşe sahip değillerdi. Kimi cin çarpmış biri olduğunu söylüyor, kimi kâhin, kimi şair, kimi de sihirbaz diyordu... Böyle birbirini tutmayan ifadeler kullanırlarsa gelecek olan hacıların aklı karışabilir, hatta meraklanıp Muhammed'i bizzat dinlemek isteyebilirlerdi. Bu ise ona inananlara başka kabilelerden de katılımların olmasına neden olurdu. Aralarında tek bir görüşe varmak için en akıllılarından biri olan Velîd b. Mugîre'nin çevresinde toplandılar. Velîd onların görüşlerini tek tek sordu. Birbiriyle çelişen mâlûm görüşler peş peşe sıralandı. Sonunda Velîd söz alıp bunları değerlendiren şu konuşmayı yaptı: "Biz kâhinleri gördük. Muhammed'in okuduğu sözler kâhinlerin ses benzeşmeleri ile dolu tınılı sözleri gibi değildir. Cinlenmiş kişileri de görüp tanıdık. Onda cinlenmiş kimselerin heyecanlı hâlleri ve vesveseleri yok. O şair de değildir. Biz şiirin bütün türlerini bilir, tanırız. Muhammed'in söylediği sözler şiir değildir. O sihirbaz da olamaz. Zira biz sihirbazları ve yaptıklarını gördük. Muhammed ne üfürüyor ne de düğüm atıyor." Sözünü bitirir bitirmez şaşkınlıkla sordular: "Öyleyse ne diyelim ey Abd-i Şems!" Velîd, "Vallahi onun sözünde bir tatlılık var. Kökü sabit, dalları meyveli bir hurma ağacı gibi. Bu ortaya attıklarınızdan hangisini deseniz geçersizliği anlaşılır. Bununla birlikte bu söyledikleriniz içinde en uygunu onun sihirbaz olduğunu söylemenizdir. Çünkü o, söylediği sözlerle babayla oğlu, karıyla kocayı ayırıyor, onları birbirine düşürüyor!" dedi. Böylece Velîd, inatçılığı sebebiyle içten içe doğruladığı bir gerçeğe aykırı beyanda bulundu. İşte bu âyetler bu olay üzerine indi:[1] *"Beni, yarattığım (inkârcı) o kişiyle baş başa bırak. Geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; kendisi için nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! Hayır umduğu gibi olmayacak! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Sonra yine kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, bildiğiniz insan sözünden başka bir şey değildir.' (Bilin ki) ben onu cehenneme sokacağım."*[2] İnkârcı kimse, bu ifadelerle, Kur'ân'ın Yüce Allah'tan gelen bir vahiy olmadığını iddia ediyordu. Ona göre, Kur'ân etkileyici bir güce sahipti, ancak o sadece başkalarından aktarılan bir sözdü.[3]

Peygamberlerin görevi, Yüce Allah'tan aldıkları vahyi, gerçek ve doğru bilgiyi insanlara aktarmaktır. Ancak tarih boyunca vahiyle karşılaşan, ama onu inkâr

1 Müddessir 74/11-30: İbn Kesîr, XIV, 176-177; İbn Âşûr, XXIX, 302-303.
2 Müddessir 74/11-25.
3 Müddessir 74/24: Taberî, XXIII, 432.

edenlerin tercih ettiği en kolay yol, çoğunlukla onun asılsızlığını iddia etmek oldu. Bunun için de peygamberlere sihirbaz (*sâhir*), cinlerin tesiri altında kalıp aklını yitirmiş (*mecnûn*)[4] veya büyülenmiş, sihirlenmiş, kendisine sihir yapılmış (*meshûr, müsahhar*) yaftasını vurdular.[5] Bu şekilde onlar vahyin gerçekliğini (*hak*) inkâr etmiş oluyorlardı. Bu inatçı ve inkârcı yaklaşıma hemen hemen bütün peygamberler muhatap olmuştur.

Peygamberimizin peygamberliğinin en temel mûcizesi Kur'ân'dır. Kur'ân âyetleri onun doğruluğunun kanıtıdır. Önceki peygamberlerin gösterdiği mûcizelerin yerini Hz. Muhammed'le birlikte Kur'ân'ın üstün ifadeleri almıştır. Kâfirler ilâhî işaret ve delilleri reddetmeye bir gerekçe bulmak için sihir ithamına başvurdular, âyetleri alaya alarak şöyle dediler: *"Bu apaçık sihirden başka bir şey değildir."*[6] Böylece Müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve Kur'ân'ın Allah'tan geldiğinin bir temele dayanmadığı iddialarını, onun bir sihir olduğunu söyleyerek dile getirmişlerdir.

Sâffât sûresinde inkârcılarla ilgili olarak *"Bir âyet gördüklerinde onu alaya alıyorlar."* ifadeleri geçer.[7] Burada yer alan *âyet* kelimesi, Peygamber Efendimizin doğruluğunun, onun peygamber oluşunun kanıtları anlamına gelmektedir. Şu âyette de bu durum görülmektedir: *"Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu (Kur'ân) da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir sihirdir.' demişlerdi."*[8] Âyet, onları Kur'ân'a sihir ithamında bulunmaya iten sebebi ortaya koyar. Ayrıca onların Kur'ân karşısındaki çelişkilerini açıklar. Şöyle ki, Hz. Muhammed'in (sas), onları taptıklarından alıkoymaya çalışan birisi olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa o, insanları doğru yola yönlendiren bir elçidir. Ardından Kur'ân'ın uydurulmuş bir söz olduğunu ileri sürmüşler, onu sihir olarak yaftalama yoluna gitmişlerdir.[9] Onların anlatımını şu âyette de görmekteyiz: *"Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyüdür, biz bunu kabul etmiyoruz.' dediler."*[10]

Müşriklerin Kur'ân'ın bir "sihir" olduğuna yönelik iddiaları, birçok âyette geçmektedir.[11] Sihir, Müşriklerin vahyin gerçek olmadığını iddia etmek için ürettikleri

4 Zâriyât 51/52-53.
5 İsrâ 17/101; Şuarâ 26/153.
6 Sâffât 37/14-15.
7 Sâffât 37/14: Taberî, XIX, 515; Beyzâvî, III, 145.
8 Sebe' 34/43.
9 Sebe' 34/43: Mukātil b. Süleyman, III, 537; Kurtubî, XVII, 327; Beyzâvî, III, 110.
10 Zuhruf 43/30.
11 Yûnus 10/2; Kasas 28/48; Sebe' 34/43; Zuhruf 43/30; Ahkāf 46/7; Müddessir 74/24.

bir iftira idi. Onlar, Hz. Peygamber'in doğruluğunu gösteren kanıtlarla karşılaştıklarında, bunun gerçekliğini inkâr ederek onların birer aldatmaca olduğunu iddia ettiler.[12] Yüce Allah onların bu inatçı tutumu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şayet sana kâğıt üzerinde yazılmış bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkârcılar: 'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değil, derlerdi.'"*[13] Kur'ân vahiy yoluyla bir söz olarak geldi. Böyle değil de doğrudan sayfalara yazılmış ve elleriyle dokunabilecekleri şekilde inse bile, Müşrikler yine onun sihir olduğunu, gerçekle bir ilişkisi bulunmadığını söyleyeceklerdi. Elle dokunmak, şüpheleri gidermek için güçlü bir unsur olsa da, onların inatları yine de kırılmayacaktı. *"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhâlde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler."*[14] âyeti bu hususu vurgulamaktadır. Böyle bir durumu bizzat yaşasalar bile gördüklerine inanmayacaklardı.[15]

Kur'ân, Mekke'de inen âyetlerde tekrar tekrar Hz. Mûsâ'nın Mısır'da Firavun'un büyücüleri ile olan mücadelesini anlatmıştır.[16] Bu anlatımlar, Hz. Muhammed'in (sas) getirdiği vahyi sihir ile itham eden Müşriklere açık bir cevap oluşturmaktadır. Rabbimiz, Hz. Mûsâ'yı, gerçekten ilâhî vahiy aldığını kanıtlayan delillerle Firavun'a göndermişti. Tıpkı Mekkeli Müşrikler gibi, Firavun da bu delillerin birer büyüden, göz boyamadan ibaret olduğunu iddia etmiş, Hz. Mûsâ'nın sihirlendiğini, bu bakımdan söylediklerinin bir değeri olmadığını söylemişti. Bu konu âyette şöyle anlatılır: *"Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik. Haydi İsrâiloğullarına sor (sana anlatsınlar); hani Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ!' demişti, 'Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!'"*[17] Büyülenmiş, sihirlenmiş olmak, bu âyette "aklı tutulmak" anlamındadır.[18] Dikkat edilirse, Hz. Mûsâ hem sihir yapmakla hem de sihre uğramakla suçlanmaktadır. Kâfirler onun yetenekli bir sihirbaz olduğunu söylediler:[19] *"Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, 'Bu düpedüz bir büyü!' dediler."* Onların bu tutumu karşısında Mûsâ (as) şöyle cevap vermiştir: *"Size gerçek (hak) ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz."*[20] Çünkü Allah hiçbir zaman gerçek (*hak*) olmayan bir delil göndermez. O'nun gönderdiği âyetler gerçektir, ancak şirk ve küfrün hiçbir

12 Kamer 54/2: Taberî, XXII, 112; Mâverdî, V, 410.
13 En'âm 6/7.
14 Hicr 15/14-15.
15 En'âm 6/7: Mâtürîdî, V, 15; Zemahşerî, II, 325; İbn Kesîr, VI, 11.
16 A'râf 7/109-132; Yûnus 10/7-82; Tâhâ 20/57-73; Şuarâ 26/34-51.
17 İsrâ 17/101.
18 İsrâ 17/101: Mukātil b. Süleyman, II, 553.
19 A'râf 7/109.
20 Yûnus 10/76-77.

gerçekliği yoktur. Bunun üzerine, Firavun ve adamları onu, ülkedeki bütün büyücülerle bir yarışa girmeye çağırdılar. Sonunda kimin getirdiği delillerin gerçek, kiminkinin göz aldatmacası olduğu açıkça belli oldu: İlgili sahne âyetlerde şöyle anlatılır: *"(Mûsâ) 'Siz atın.' dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler. Biz de Mûsâ'ya 'Asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıkları yok olup gitti."*[21] Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana dönüşmesi sonucu sihirbazlar hemen iman etti. Çünkü onlar, gördükleri şeyin bir sihir olmadığını anlamışlardı. İnkârda ısrar edenlerse, böyle bir olay karşısında hakkı kabul etmediler ve inatla gördüklerini sihir olarak nitelendirmeye devam ettiler.

Hz. Mûsâ'ya yapılan "büyülenmiş" ithamı Hz. Sâlih'e de,[22] Hz. Şuayb'a da[23] ve asırlar sonra Sevgili Peygamberimize de yapıldı.[24] Hz. Muhammed'in (sas) anlattığı ilâhî işaret ve gösterdiği mûcizeler karşısında Müşriklerin tavrı da bu olmuştur. Hatta onlar, daha da ileri giderek ondan duydukları ve gördükleri şeylerle alay etme yoluna başvurdular.[25] Müşrikler, Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu dinliyorlar, şaşkınlıklarından veya meraklarından dolayı bir şey diyemiyorlardı. Fakat *Dârünnedve* denilen meclislerinde bir araya geldiklerinde Kur'ân'ın etkisinden kurtulmaya çalışıyorlar, Allah Resûlü'nün cinlenmiş olduğunu söylüyorlardı. Bu, Kur'ân'ın onlar üzerinde etki bıraktığını göstermekteydi. Duydukları sözlerin değersiz olduğuna kendilerini bile ikna edemediler. O yüzden Resûl-i Ekrem'in büyülenmiş ve cinlerin etkisi altındaki biri olduğunu söylemek, onlara daha mâkul geliyordu.[26]

Müşriklere göre Kur'ân âyetlerinin içerdiği yeniden diriliş gibi gerçekler de sihirden ibaretti. Şu âyette onların bu tutumu anlatılmaktadır: *"... Eğer sen 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz.' desen Kâfirler derhâl 'Bu apaçık bir büyüdür.' derler."*[27] Bu sözleriyle Müşriklere göre öldükten sonra diriliş olacağını söylemek de bir aldatmacadır ve asılsızdır.[28] Mekke'deki Müşriklerin Allah'ın âyetlerine karşı yaptığı iftiranın benzeri, daha önce İsrâiloğulları tarafından da yapılmıştır. Onlar Hz. Îsâ aralarından bir peygamber olarak geldiğinde ona iftirada bulunmuşlardı. Bu tutumları Medine'de inen âyetlerde ele alınmıştır. Çünkü Hz. Peygamber'e karşı Medine'deki

---

21 A'râf 7/116-118.
22 Şuarâ 2/152.
23 Şuarâ 2/185.
24 İsrâ 17/47; Furkān 25/8.
25 Sâffât 37/14-15: Taberî, XIX, 514; Râzî, XXVI, 127; İbn Âşûr, XXIII, 98.
26 İsrâ 17/47: Mukātil b. Süleyman, II, 534; Taberî, XIV, 612; Mâtürîdî, VIII, 288.
27 Hûd 11/7.
28 Hûd 11/7: Beyzâvî, II, 122.

Yahudiler de Müşriklerinkine benzer bir tavır gösteriyorlardı. Konu âyette şöyle anlatılmaktadır: *"Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim.' Ama kendilerine apaçık bu kanıtlar gelince, 'Bu besbelli bir büyüdür!' dediler."*[29] Böylece onlar Hz. Îsâ'nın Yüce Allah'tan getirdiği bütün gerçek delilleri inkâr etmiş ve onları asılsız, gerçekliği olmayan göz aldatması olarak itham etmişlerdi. Allah'ın onu Cebrâil ile desteklemesini, daha beşikte iken insanlarla konuşmasını, Allah'ın izniyle çamura kuş şekli verip de ona üflemesiyle canlanmasını, körü ve sedef hastalarını iyileştirmesini, ölüleri diriltmesini ve en sonunda İsrâiloğullarının onu öldürmesinin Allah tarafından engellenmesini hep inkâr etmişlerdi. Konu âyette Hz. Îsâ'ya hitaben şöyle anlatılmaktadır: *"... Onlara apaçık deliller (mûcizeler) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir.' demişlerdi."*[30]

Medine'deki Yahudiler, kendi kitaplarında bildirildiği hâlde, Hz. Muhammed'e (sas) inanmaya yanaşmadılar. Onun getirdiği âyetleri inkâr etmeleri Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: *"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan (Tevrat'ı) tasdik edici bir elçi gelince, Ehl-i kitap'ın bir kısmı, Allah'ın bu Kitabı'nı sanki bilmiyorlarmış gibi terk ettiler."*[31] Bazı Yahudi bilginleri, Tevrat'ta, Son Peygamber'in geleceğini anlatan âyetleri bildikleri hâlde inkâr ettiler. Bu yüzden onlar aslında kendi kitaplarının emrini çiğniyordu. Çünkü, Tevrat'a göre, Peygamberimizi kabul edip onu izlemeleri gerekiyordu. Hz. Îsâ da *"kendisinden sonra Ahmed adında bir peygamber geleceği"*[32] bilgisini onlara daha önce bildirmişti. Şimdi de onlar bu konuda kendi kitaplarının Kur'ân ile uyum hâlinde olduğunu görüyor, ancak onu reddediyorlardı. Yahudi bilginlerinin bir kısmı, sırf gerçeği kabul etmemek için bu doğru bilgiyi bıraktılar.

Yahudiler, gerçekleri bırakıp din adamlarının (*kâhin*) yazdığı, Hârût ve Mârût adında iki meleğin sihrini anlatan kitaba yöneldiler.[33] Çünkü bu uydurma kitapta Hz. Muhammed'in peygamberliği haber verilmiyordu. Böylece onlar, Hz. Süleyman'ın hükümdarlık dönemi hakkında şeytanların asılsız, anlatımlarına uymuş oldular. Bu kitapta yazılanlara dayanarak cinlerin geleceği bilebildiğini, kâhinlerin bu bilgileri kaydettiğini iddia ettiler. Oysa rivayetlere göre, cinler edindikleri bazı haberleri bire bin katarak kâhinlere aktarmış, kâhinler de bunları kaydetmişti. Ancak,

---

29 Saf 61/6.
30 Mâide 5/110.
31 Bakara 2/101.
32 Saf 61/6.
33 Bakara 2/101, 102: Taberî, II, 312.

yine rivayetlere göre Hz. Süleyman bu kitapların insanlara ulaşmasını önlemek için bunları yasaklamış ve gömdürmüştü. Hz. Süleyman'ın ölümüyle kâhinler yine bu kitapları buldu. Sonra Hz. Süleyman'ın da geleceği bildiğini iddia etmeye başladılar. Hatta Hz. Süleyman'ın aslında bir peygamber değil, bir sihirbaz olduğunu, sihir ile insanları, şeytanları ve kuşları buyruğu altına alabildiğini söylediler. Ancak bu itham, açıkça şeytan uydurmasıydı. Konu âyette şöyle ifade edilmektedir: *"Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular..."*[34]

Kur'ân-ı Hakîm, Hz. Süleyman hakkındaki bütün gerçekleri açıklıkla ortaya koymuştu. Onun belirttiğine göre, Hz. Süleyman, gerçekleri saptıran, doğruyu değiştiren bir sihirbaz değil, gerçek bir elçidir. Sihir yapanlarsa, şeytan veya şeytan kılıklı adamlardır. Âyet daha sonra, bu Yahudi kâhinlerin Bâbil'de sihrin peşine düştüklerini anlatır. Bu bağlamda Hârût ve Mârût'a da karı kocanın arasını ayıracak sihir bilgilerinin verildiğinden söz eder. Bu kâhinler onları da kullanmışlardı. Ancak adı geçen iki melek, sihrin gerçeği farklı gösterdiğinin ve bu sihir bilgilerinin inkâra yol açacağının da farkında idiler. Bu yüzden, *"...'Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!' demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi."*[35] İnsanların bunlarla sınandıkları uyarısını yaparak bu bilgileri verirlerdi. Yoksa, sihre inanmış ve şeytana teslim olmuş kâhinler gibi değillerdi. Çünkü onlar, sihre sapanın âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı.[36] Âyet burada açıkça, suçluların kâhinler olduğunu belirtir ve *"Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!"*[37] şeklinde onların bu işi sırf maddî çıkar için yaptıklarını söyleyerek gerçeği görmüş olmalarını diler. Bir sonraki âyette de bu dilek ve çağrı şöyle devam eder: *"Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi!"*[38]

Bilinen bir gerçektir ki, insanın algıları çeşitli yollarla etki altına alınabilmektedir. Susayan insanın serabı su zannetmesi, gemide giden insanın çevresindeki dağların ve ağaçların gemiyle birlikte yürüdüğünü zannetmesi buna örnek olarak verilebilir. Kısacası, dış etkilerle kişinin olanı olduğundan farklı algılaması mümkündür. Büyülenen insan da bu aldatmalara kapılır ve nesneleri gerçek şeklinin dışında görmeye başlar. Aslında sihirbaz, denizi karaya çeviremez. Fakat büyülediği

34 Bakara 2/102.
35 Bakara 2/102.
36 Bakara 2/102.
37 Bakara 2/102.
38 Bakara 2/103.

kişileri etkileyerek yaptıklarını gerçek gibi gösterir ve inandırır. Sihrin göz boyamadan veya algıyı aldatmaktan ibaret olduğu, şu âyetlerden de anlaşılmaktadır. *"Dediler ki: 'Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım.' O 'Hayır, siz atın.' dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!"*[39] Nitekim Taberî (ö. 310/923) Hârût ve Mârût'un yaptıklarına ilişkin tefsirinde sihre şöyle bir tanım getirir: *Sihir,* bir şeyi kişinin gördüğünden ve gerçekte olduğundan farklı hâle sokmaktır. Bu işlem sonrasında, kişiye doğru olana dair kanıtlar sunulsa bile, kişi artık o şeyi kendi algısıyla görür ve ona göre davranır. İnsan üzerinde çeşitli yollarla böyle etkiler meydana getirilebilir. Ancak tabii ki bu, dinin kabul etmediği ve doğruyu (*hak*) değiştiren ve onu inkâra götüren bir iştir.[40] Bunu âyetin Hârût ve Mârût'un bu konuda açık uyarısını aktaran kısmından anlıyoruz: *"'Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!' demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi."*[41]

Rivayetler, Hz. Peygamber'in hayatında onun algısında böyle etki bırakmayı amaçlayan bir sihir olayının gerçekleştiğini aktarır. Buna göre Yahudi Züreykoğulları kabilesinden Lebid b. A'sam Peygamberimize sihir yapmaya yeltendi.[42] Hz. Âişe bu olayı şöyle anlatmıştır: "Resûlullah'a sihir yapıldı. Bu yüzden o, yapmadığı bir şeyi yapmış zannediyordu..." Bunun üzerine Yüce Allah, Elçisi'ni bu sihre karşı korumak için Felak sûresini indirmiştir. Bu sûrede Peygamberi'ne şöyle dua etmesini emretmektedir: *"De ki: 'Sabahın Rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; düğümlere üfürenlerin şerrinden; bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden!"*[43] Hz. Peygamber'e yapılmaya çalışılan bu sihrin onda geçici bir etki bıraktığını anlıyoruz. Ancak bu etki, doğruyu bildiren vahyin önüne geçecek, onu önleyecek şekilde değildi. Nitekim Hz. Peygamber (sas) hem kendisine sihir yapılmak istendiğini hem de sihrin sınırlı etkisini bozacak âyetleri vahiy yoluyla öğrenmiştir. Bu durumda, Kur'ân âyetlerinin sihrin etkisini yok etmek üzere okunması, Hz. Mûsâ'nın asâsına benzemektedir. O da sihirbazların yaptıklarından etkilendiği hâlde, onları geçersiz kılmak üzere Allah'tan gelen bilgi ve güç ile mûcizesini göstermek için asâsını yere bırakmıştır.[44]

39 Tâhâ 20/65-66.
40 Bakara 2/102: Râzî, III, 234, 239.
41 Bakara 2/102.
42 Felak 113/1: Mukātil b. Süleyman, IV, 923.
43 Felak 113/1-5.
44 Felak 113/1: Mâtürîdî, XIV, 117.

İnsanları belli yöntemlerle etkilemek ve onların gerçeği olduğundan farklı algılamasını sağlamak mümkündür. İnsanın ruh hâli ve duyuları etki altında bırakılabilir. Bu başka bir ifadeyle, aldatma, kandırma, göz boyamadır yani sihirdir. Bu bakımdan tamamen Yüce Allah'ın yarattığı gerçeğe dayanan vahiy, sihrin karşısında yer alır. Allah'ın dini böyle bir aldatmacayı kabul etmez. Bunun, gerçeği inkâr etmek olan küfre götürdüğünü Kur'ân açıkça ifade etmiştir. Çünkü sihir, gerçeğin kendisini değiştiremez, ama onun algılanmasını değiştirebilir. Müşrikler ve önceki peygamberleri kabul etmeyen Kâfirler, gerçeği inkârda her zaman sihir söylemine başvurmuşlardır. Ancak hak olan, doğru ve gerçek olan her zaman üstün gelmiştir. Bu dünyada peygamberlerin hakka davetlerini sihir yaftasıyla reddedip kendilerini aldatanlar, yarın âhiret günü cehenneme itilip kakılarak atılacaklar ve onlara, dediklerine uygun bir ceza olarak şöyle hitap edilecektir: *"Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu! Peki bu da mı sihir? Yoksa görmüyor musunuz?"*, *"Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için fark etmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz."*[45]

45 Tûr 52/14-16.

ZİNA

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾

"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

(İsrâ 17/32)

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: 'Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'"

(A'râf 7/33)

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

"Muhakkak ki Allah adaleti, iyilik yapmayı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

(Nahl 16/90)

...وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّناً لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۜ وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣٣﴾

"... Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

(Nûr 24/33)

وَالَّذ۪ينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهاً اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا
بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَاماً ﴿٦٨﴾

"Onlar, Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar; haksız yere Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira bunları işleyen kimse ağır bir azaba uğrayacak."

(Furkān 25/68)

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا ﴿١٥﴾

"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."

(Nisâ 4/15)

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَاۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَح۪يمًا ﴿١٦﴾

"İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."

(Nisâ 4/16)

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّان۪ي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍۖ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۚ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٢﴾

"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."

(Nûr 24/2)

اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٣﴾

"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu Müminlere haram kılınmıştır."

(Nûr 24/3)

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـٔاً وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنٖينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتٖينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرٖينَهُ بَيْنَ اَيْدٖيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصٖينَكَ فٖى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢﴾

"Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."

(Mümtehine 60/12)

وَالَّذٖينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومٖينَۚ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَۚ ﴿٧﴾

"(Müminler) iffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır."

(Mü'minûn 23/5-7)

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ وَمَنْ يَتَّبِـعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَداًۙ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّٖي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢١﴾

"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

(Nûr 24/21)

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنٖٓي اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّٖي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٤﴾

"Yûsuf, 'Rabbim! Zindan benim için bunların benden istediklerinden (zinadan) daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!' dedi. Rabbi onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir."

(Yûsuf 12/33-34)

Ze-ne-ye fiilinin mastarı olan *zina* kelimesinin sözlük ve terim anlamı aynı olup, nikâhsız cinsel ilişki demektir.[1] Üzerinde ittifak edilen en sade tanım budur. İsim ve fiil olarak Kur'ân-ı Kerîm'de dört farklı bağlamda, toplam dokuz defa geçer. Birinci bağlamda, onun kendisine yaklaşılmaması gereken en kötü işlerden biri olduğu bildirilir.[2] İkincide konu "Rahmân'ın kulları" diye tanımlanan Allah'ın razı olduğu kulların özellikleriyle ilişkilidir. Burada onların Allah'a ortak koşmadıkları, haksız yere cana kıymadıkları ve zina etmedikleri anlatılır.[3] Üçüncüde zina konusu biat etmeye gelen kadınlarla ilişkilendirilir. Hz. Peygamber'e (sas) onlardan şirk koşma, hırsızlık yapma, çocuklarını öldürme, iftira atma günahlarından uzak durmanın yanında zina etmeyeceklerine dair de söz alması emredilir.[4] Dördüncüde ise bu işi yapanlara uygulanacak ceza ve bunların evlilik hukuklarıyla ilgili hususlar açıklanır.[5]

Kur'ân'da sadece beş suçun cezası belirlenmiştir: Adam öldürme (*katl*),[6] eşkıyalık (*hirâbe*),[7] hırsızlık (*sirkât*),[8] zina iftirası atma (*kazf*),[9] ve *zina*.[10] Cezasını bizzat Yüce Allah'ın belirlediği beş suçtan ikisinin zina hakkında olması, onun Allah Teâlâ katında ne kadar kötü, insan için ne kadar zararlı bir davranış olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Zira doğuracağı sonuçlar fert ve toplum açısından çok ağırdır.

Kur'ân, zinanın her türlüsünü reddeder. Âyette zinayı anlatmak için bazen haksızlık, zulüm, haddi aşma ve zina etme[11] anlamlarına gelen *biğâ*

---

1 Cürcânî, s. 120.
2 İsrâ 17/32.
3 Furkān 25/68.
4 Mümtehine 60/12.
5 Nûr 24/2-3.
6 Bakara 2/178.
7 Mâide 5/33.
8 Mâide 5/38.
9 Nûr 24/4-5.
10 Nûr 24/2.
11 Râgıb el-İsfahânî, s. 136.

kelimesi de kullanılır.[12] Bazen zina da dahil her türlü kötülüğü, söz ya da eylemlerde haddi aşan çirkinliği[13] ifade eden *fahşâ*[14] ve *fâhişe*[15] kelimeleri ve bazen de onun çoğulu olan *fevâhiş*[16] kelimesi kullanılır. Çünkü zina, yapılması kadar ağza alınması da son derece çirkin bir eylemdir. Hem Yüce Allah'a karşı haddini aşmadır hem de mağdur ettiği taraflara karşı büyük bir zulümdür. Yine bazen zinayı ima etmek üzere sırdaş, dost, arkadaş anlamlarına gelen ancak daha çok şehvet arkadaşlığı, gizli dost anlamında kullanılan *ahdân* (tekili *hidn*)[17] kelimesi kullanılır.[18] Bazen de geçerli bir nikâh akdi olmaksızın yabancı bir kadınla aynı evde ikamet etmek, birlikte yaşamak[19] anlamına gelen *sifâh* kökünden türeyen *musâfih* kelimesi kullanılır.[20] Bütün bu kelimelerle zinanın her türlüsünü reddetmek amaçlanır.

12 Nûr 24/33.
13 Râgıb el-İsfahânî, s. 626.
14 Bakara 2/169, 268.
15 A'râf 7/28; Nûr 24/19.
16 En'âm 6/151; Şûrâ 42/37.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 277.
18 Nisâ 4/25; Mâide 5/5.
19 Ezherî, IV, 325-326.
20 Nisâ 4/24, 25; Mâide 5/5.

Hz. Yûsuf'un başından geçenler, zina bir yana ona teşebbüs etmenin dahi ne denli ağır sonuçlar doğurduğunun güzel bir örneğidir. Allah'ın bu seçkin kulunu, çocukluğunda kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra şehrin valisi satın almıştı. Daha sonra, delikanlı olduğunda evin hanımı onu zinaya zorlamıştı. Kadın, onun bu teklife evet diyeceğini ve aynı evde yaşadığı bu yakışıklı gençle kimsenin haberi olmadan birlikte olacağını zannediyordu. Ancak Hz. Yûsuf'un sağlam imanı ve efendisine olan sadakati bu yanlışı yapmasına izin vermedi. Böyle bir şey yapamayacağını söyleyip kapıya doğru koştuğunda kadın da onu engellemek için harekete geçti. Kapıda efendisiyle karşılaştılar. Kadın kendisini bu olumsuz görüntüden kurtarmak için Hz. Yûsuf'a iftira attı, kendisine kötülük yaptığını iddia etti. Ancak kadının akrabalarından biri Hz. Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olmasından hareketle Hz. Yûsuf'un masum olduğunu söyledi. Yine de olayın şehirde duyulması üzerine çareyi onu hapse atmakta buldular. Hz. Yûsuf hiçbir günahı yokken senelerce hapis yattı, çeşitli sıkıntılar yaşadı. Ama iffetini korumak için *"Ey Rabbim! Zindan bana, bunların benden istediklerinden daha sevimlidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum."*[1] demişti. Böylece o, zinadansa zindana razı olduğunu bildirmişti. Fakat iftira sebebiyle efendisi tarafından bir hain olarak görülmesini kabul edemiyordu. Efendisinin hanımı da böyle olmasını hiç istemediği hâlde Yûsuf'un yıllarını hapiste geçirmesine neden olmuş, sonradan gerçeği itiraf etmişti.[2]

---

1 Yûsuf 12/33.
2 Yûsuf 12/33, 51-52: İbnü'l-Cevzî, II, 437-438, 446.

ZİNA; HAYÂSIZLIKTIR, ÇOK KÖTÜ BİR YOLDUR

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰىٓ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾

"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."
(İsrâ 17/32)

Zina, insanın yaratılışıyla birlikte olan kadın ve erkek cinslerinin bağını meşrû olarak sağlayan aileyi ve dolayısıyla yaratılıştan gelen bu bağın doğru bir şekilde sürdürülmesini tehdit eden bir suçtur. Bu sebeple Yüce Kitabımız Kur'ân, fiilen işlenmesi bir yana ona teşebbüs edilmesini dahi yasaklar: *"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."*[3] O aynı zamanda toplumun temel yapısı olan aileyi, dolayısıyla da toplumu tehdit eden bir suçtur. Bir şeye yaklaşmayı yasaklamak, onu yapmayı yasaklamaktan daha etkilidir. Âyette "zina etmeyin" değil de "zinaya yaklaşmayın" denilmesinin nedeni, eyleme dönüşmesi bir yana niyet dahi edilmeden bu kötü işi engelleme isteğidir.

İnsan, zinadan sağlam imanı sayesinde korunabilir. Zina talebiyle imtihan edilen Hz. Yûsuf'u koruyan, onun Rabbimize samimi imanı ve bağlılığından (*takvâ*) başka bir şey değildir. O şöyle der: *"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruduğu kimse hariç, aşırı derecede kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[4] Bu ifadeleriyle Hz. Yûsuf, Yüce Allah'ın yardımı sayesinde bu çirkin günaha düşmenin kıyısından döndüğünü haber verir. İnsanın cinsel şehvet sebebiyle tehlikeli durumlara düşmesi mümkündür. Şu âyette insanı dünyaya bağlayan olgulardan bahsedilir: *"Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki asıl varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*[5] Görüldüğü gibi cinsel arzular, insanın dünyada imtihan edileceği duygular arasında sayılır. Bu duygular neticede insana bazı geçici menfaatler sağlar. İnanan insan, iman ve

---

3 İsrâ 17/32.
4 Yûsuf 12/53.
5 Âl-i İmrân 3/14.

sabırla cinsel şehvetin tehlikesinden uzak durmalı, haramla gelen yıkımdan kendisini korumalıdır.

Zina, kişinin fıtrattan gelen arzularıyla mücadele ederek nefsine hâkim olması gereken bir günahtır. Kur'ân, mümine yakışanın, zinaya götüren her türlü ihtimalden uzak durmak olduğunu sürekli vurgular. Meselâ Furkân sûresinde "Rahmân'ın kulları" ifadesiyle onurlandırılan Müminlerin özellikleri şöyle sayılır: *"Onlar Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar; haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler."*[6] Böylece Rahmân'ın kulu olmak isteyenlere, şartlardan birinin de zinadan uzak durmak olduğu hatırlatılırken birkaç âyet sonra Müminlerin Allah'tan kendilerine temiz eşler ve hayırlı evlâtlar istedikleri belirtilir.[7] Müminlere şereflerine yakışan, sağlıklı ve nezih aile düzenini tercih etmeleri mesajı verilir. Yine Mü'minûn sûresinde kurtuluşa erecekler sayılırken namaz, boş işlerden uzak durma ve zekâtın ardından namusu koruma zikredilir.[8] Ebedî kurtuluşa ermenin, iffet ve namusu korumaktan geçtiği hatırlatılır[9] ve Müminler helâl yoldan cinsel ihtiyaçlarını gidermeye çağrılır.[10] Nefsin arzularını yapabilecek imkâna sahip olduğu hâlde, sırf Allah'tan korkarak ve O'nun rızasını kazanmayı umarak bir günahı terk etmek öyle değerlidir ki, Peygamber Efendimiz, başka hiçbir gölgenin bulunmadığı dehşetli kıyamet gününde arşın gölgesi altında gölgelenecek yedi sınıf insandan birini de "zinaya davet edildiği hâlde 'Allah'tan korkarım!' diyen kimse" olarak sayar.[11] Şu âyetlerde ise Allah Teâlâ tarafından her türlü davranışımızın görüldüğü bildirilerek Müminler uyarılır: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için kötülüklerden daha arındırıcı ve nezih bir davranıştır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar."*[12] Âyetlerde erkek ve kadınların zinadan korunma konusunda peş peşe ve aynı ifadelerle uyarılmış olması, cinsiyet farkı gözetilmeksizin İslâm'a göre her bireyin iffetli davranma sorumluluğu bulunduğuna işaret eder. Dolayısıyla helâl-haram çizgisine dikkat ederek namus bilinciyle yaşamak her Müslüman'ın vazifesidir.

Kur'ân'da, zina yapan kimselerin hukukî cezasıyla ilgili olarak şöyle buyrulur: *"Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret*

6 Furkān 25/68.
7 Furkān 25/74.
8 Mü'minûn 23/5.
9 Meâric 70/29-31.
10 Meâric 70/29-31: İbn Atıyye, VIII, 409.
11 Buhârî, "Ezân", 36.
12 Nûr 24/30-31.

gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."[13] Âyette bekâr ve evli ayrımı yapılmamaktadır. Bununla birlikte İslâm âlimleri, bu genel hükmün Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamalarıyla daraltıldığı (tahsis) düşüncesindedirler. Onlar yüz sopa cezasının sadece evli (*muhsan*) olmayan kişilere uygulanacağı, evli oldukları hâlde bu suçu işleyenlerin cezasının ise *recim* olduğu kanaatine varmışlardır.[14]

Kur'ân, zina eden kimseleri evlilik hususunda birbirine lâyık görmektedir: *"Zina eden erkek ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, Müminlere haram kılınmıştır."*[15] Nitekim aynı sûrenin başka bir âyetinde, *"Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır."*[16] denilerek bu husus netleştirilir. İlk âyete dayanılarak zina yapan bir kadın ya da erkeğin namuslu insanlarla evlenemeyeceği kabul edilmiştir.[17] Bu ifadelerde aslında zina edenin ne kadar kötü bir iş yaptığı vurgulanmış olmaktadır. Zina eden kimse bir başka zina edene yahut bir müşriğe lâyık görülmüştür. Bu durum, bir müşriğin Yüce Allah nezdindeki değersizliği göz önüne alındığında son derece tehlikelidir. Dolayısıyla hiçbir Müslüman'ın gönlü buna razı olmamalıdır. Belli ki bu âyette ciddi bir biçimde Müminlerin zinadan sakındırılması amaçlanmaktadır. Zaten âyetin *"Bu, Müminlere haram kılınmıştır."* şeklindeki son kısmı, zina edenin ne kadar büyük bir tehlike içinde olduğunu hissettirmektedir. Ancak bu âyet hukukî bir kural getirmekten ziyade insanları böyle çirkinliklere onay vermekten uzaklaştırmayı amaçlamaktadır. Zira bir insan zina suçu işlemiş olsa da tövbe ettiğinde namuslu bir insanla evlenmesinde bir sakınca yoktur. Kaldı ki bu âyetlerin nüzûl sebeplerine bakıldığında zina yapmayı alışkanlık hâline getirenlerden bahsettiği anlaşılır.[18]

Kur'ân, zina edenleri âhirette de ağır cezaların beklediğini bildirir. Meselâ Furkān sûresinde Rahmân'ın has kullarının şirk, adam öldürme ve zinadan uzak durdukları bildirilir. Çünkü onlar bu tür günahların âhiretteki cezasının çok ağır olduğunu bilirler: *"... Çünkü bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyamet gününde*

---

13 Nûr 24/2; ayrıca bk. Nisâ 4/15-16.
14 Nûr 24/2: Cessâs V, 94 vd.; İbn Ebî Hâtim, VIII, 2517-2518; İbn Kesîr, X, 159 vd.
15 Nûr 24/3.
16 Nûr 24/26.
17 Nûr 24/3: Kurtubî, XV, 118.
18 Nûr 24/3: Derveze, VIII, 367.

ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."[19] Peygamberimiz de şirk ve cinayetin ardından en büyük günahın zina olduğunu bildirmiştir.[20] O, zinanın Allah Teâlâ katındaki çirkinliğini belirttikten sonra *"Eğer benim bildiklerimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız."*[21] buyurarak zinanın azabı hakkında ümmetini uyarmıştır. Resûl-i Ekrem (sas) bir hutbesinde ise *"Ey Muhammed ümmeti! Allah'a yemin ederim ki erkek veya kadın kulunun zina etmesine, Allah kadar gazaplanan kimse yoktur."* demiştir.[22]

Bireysel ve toplumsal zararları nedeniyle en ağır cezalarla zina engellenmeye çalışıldığı gibi, bunun dile dolanmasının da Kur'ân tarafından önü kesilir. Birinin zina ettiğini iddia eden, kazf âyeti[23] gereği bu iddiasını dört şahitle ispatlamaya zorlanır. Bunu yapamazsa seksen sopa ve ömür boyu şahitliğinin kabul edilmemesiyle cezalandırılır. Bu sayede insanlar, hem birbirlerine zina iftirası atmaktan sakınırlar hem de gerçekten böyle bir şey görmüşlerse bile yeterli şahit yoksa bunu dile getiremezler. Yine konuyla ilgili şu âyet vardır: *"Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[24] Bu ifadeler, toplumda zina iftirasını ve bu tür kötülüklerin yayılmasına katkı sağlayanları şiddetli bir azap ile tehdit etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, zinanın her türlüsüne karşı çıkar. Fuhşun açık ve gizli olanını reddettiği[25] gibi gizli dost edinmeyi de yasaklar.[26] Karşılıklı rızayla yapılanını menettiği gibi başkasını zinaya zorlamayı da bu işten kazanç elde etmeyi de yasaklar: *"Namuslu yaşamak isteyen câriyelerinizi, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için fuhuş yapmaya zorlamayın."*[27] Zinanın bilinen şeklinin yanı sıra Kur'ân, farklı türden cinsel ahlâksızlıkları da şöyle yasaklar: *"Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir."*[28] Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre bu âyetlerde

19 Furkān 25/68-69.
20 Nisâ 4/31: Taberî, VI, 656; Buhârî, "Tefsîr", 5.
21 İsrâ 17/59: İbn Kesîr, IX, 36; Buhârî, "Nikâh", 106.
22 Buhârî, "Küsûf", 2.
23 Nûr 24/4.
24 Nûr 24/19.
25 A'râf 7/33.
26 Nisâ 4/25; Mâide 5/5.
27 Nûr 24/33.
28 Nisâ 4/15-16.

kadın-kadına ve erkek-erkeğe ilişki şeklindeki fuhşiyattan ve cezasından bahsedilmektedir.[29] Başka âyetlerde de Hz. Lût'un milleti, aynı taşkınlık ve çirkinlik sebebiyle şiddetle uyarılmış ve azapla cezalandırılmıştır.[30] Onlar normal evlilik ve cinsel birliktelik yerine sapkınca ilişkileri tercih etmişlerdir. Bu sebeple haddi aşan kimseler olarak şöyle azarlanmaktadırlar: *"Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir topluluksunuz!"*[31]

Kadına yönelik bir saldırı olarak tecavüz durumunda, kendi iradesiyle zina eden erkek öncelikle zina âyetinin muhatabıdır. Bu sebeple kendisine eğer bekâr olarak bu suçu işlediyse had cezası uygulanır. Yaptığı eylemde ayrıca kadının ırzına ve vücut dokunulmazlığına karşı bir saldırı söz konusudur. Bundan dolayı ikinci bir cezayı daha hak eder.[32] Çünkü Kur'ân suçun bu ikinci kısmı için bir ceza belirlememiş, suçun işlenme şekline göre takdirde bulunma yetkisi hâkime bırakılmıştır. Hâkim, oluşan zararı en âdil şekilde karşılayacak bir ceza belirler ve uygular.[33]

Zina eden kimse, uhrevî cezalarının affı için tövbe etmeli ve Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilemelidir. Çünkü bir Müslüman ne kadar büyük günah işlemiş olsa da affı konusunda Yüce Allah'tan ümit kesmemelidir. Nitekim Kur'ân'ın istediği de kulun içtenlikle ve pişmanlıkla günahına tövbe etmesidir: *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar."*[34] Hz. Peygamber (sas) de şöyle buyurmuştur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın! Eğer bir kötülük işlersen hemen ardından bir iyilik yap ki, o kötülüğü silip yok etsin. İnsanlara karşı da güzel ahlâkın gerektirdiği gibi davran!"*[35]

Kur'ân, zina fiilini ciddi bir suç olarak görmektedir. Zina eden kimseler, İslâm'ın büyük önem verdiği aile kurumunu dikkate almamış veya ailenin iffet ve nezaketine leke getirmişlerdir. Ayrıca zina, bir kul hakkı ihlâli olarak da değerlendirilmektedir. Kur'ân, zinayı çirkin bir iş ve kötü bir yol olarak tarif etmekte olup böyle çirkin bir fiilin elbette cezası olacaktır. Bu sebeple âyetlerde zinanın hem dünyevî hem de uhrevî cezalarından bahsedilmektedir. Zinanın bilinen şekli dışında, erkek

---

29 Nisâ 4/15-16: *Kur'an Yolu*, II, 29.

30 A'râf 7/80.

31 Şuarâ 26/165-166.

32 Mevsılî, *el-İḫtiyâr*, IV, 90-92; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Ḥükkâm*, II, 74-77.

33 Kurtubî, *el-Müntekā*, V, 268-269, 271.

34 Tahrîm 66/8.

35 Kalem 68/4: Kurtubî, XXI, 143; Tirmizî, "Birr", 55.

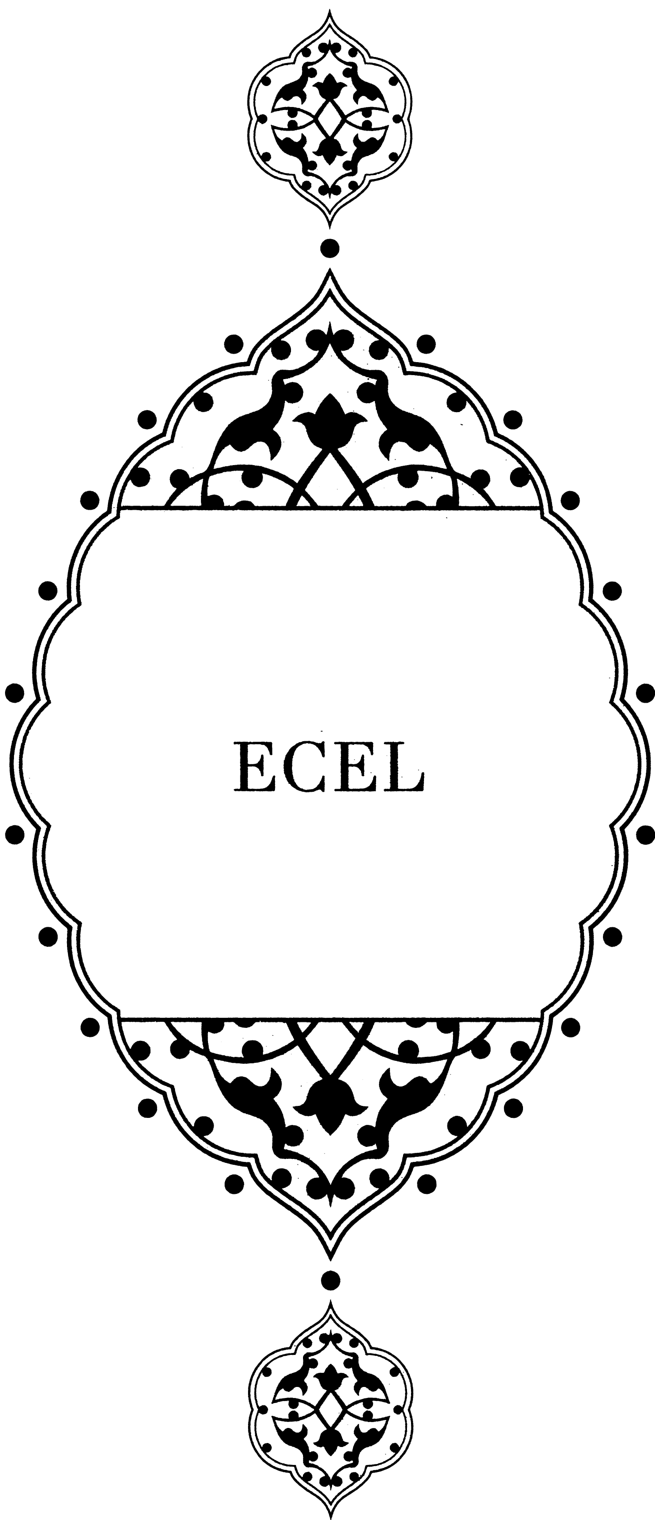

ve kadınların hemcinsleriyle ilişkileri de çirkin bir fiil olarak Kur'ân'da söz konusu edilmiştir. Mümine yakışan, haddi aşmaktan, her türlü zinadan, ahlâka aykırı fuhşiyattan kendisini uzak tutmasıdır. Eğer kişinin böyle bir suçu işlediği sabit olmuşsa dünyevî cezasını çekecektir. Tövbe edip pişman olmadığı müddetçe âhirette de onu çetin bir ceza beklemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂHİRET ve AHVÂLİ

ECEL

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلاًۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى
عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

"Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."

(En'âm 6/2)

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ
وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ... ﴿٣٩﴾

"... Her ecel kayıtlıdır. Allah dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."

(Ra'd 13/38-39)

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

"Biz hiçbir toplumu belirlenmiş bir yazgısı olmadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."

(Hicr 15/4-5)

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."

(A'râf 7/34)

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فٖي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍۙ وَاَنْ
عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْۚ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

"Göklerin ve yerin egemenliği ile Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"

(A'râf 7/185)

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

"Kendi kendilerine düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."

(Rûm 30/8)

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حٖينَ مَوْتِهَا وَالَّتٖي لَمْ تَمُتْ فٖي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّتٖي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında (bilinç kaybına uğratır). Ölümüne hükmettiklerinin canlarını alır, diğer canları da belli bir süreye kadar bedenlerine salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."

(Zümer 39/42)

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهٖ بَصٖيرًا ﴿٤٥﴾

"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir."

(Fâtır 35/45)

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾

"Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz."

(Âl-i İmrân 3/145)

وَاَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾

"Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam." diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

(Münâfikûn 63/10)

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَاۜ وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

"Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır."

(Münâfikûn 63/11)

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِۜ وَلَوْلَٓا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُۜ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

"Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir."

(Ankebût 29/53)

Kur'ân-ı Kerîm'de 56 kez geçen *ecel* kelimesi, hayat için belirlenmiş sürenin hem kendisini hem de bu sürenin son bulduğu anı ifade eder. Söz konusu âyetlerde evrenin işleyişinden, insanın günlük hayatına kadar her duruma *ecel*in yani belirli bir sürenin kararlaştırılmış olduğu belirtilir. Herhangi bir yaratılmış için belirlenmiş sürenin sonu da[1] *ecel* kelimesi ile ifade edilir. Kur'ân'a göre *ecel*in sözlük anlamında kullanılan belirlenmiş süre (*ecel-i müsemmâ*), insanın ana rahminden başlayarak[2] bu dünyadaki yaşamının süresini[3] yani ömrünü ifade eder. *Ecel*, Yüce Allah tarafından özellikle insan için takdir edilen ölüm anını[4] (*kitâben müeccelen*), bir toplumun tarih sahnesinden silinme zamanını[5] ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, boşanmış ya da kocası vefat etmiş bir kadının tekrar evlenmeden önceki bekleme süresini,[6] bir borcun alınması ile geri ödenmesi arasındaki zamanı[7] ve kozmik cisimlerin farklı konumlarda ve nihayet Allah'ın yarattığı bu düzende kalış süresini[8] de ifade etmektedir.

Kur'ân'da ecel ile ilgili en önemli vurgu, onun Allah Teâlâ tarafından kararlaştırılmış, belirlenmiş (*ecel-i müsemmâ*) ve sınırlı, sayılı (*ecel-i ma'dûd*) bir zaman dilimi olduğu konusundadır. Ecel ne bir an öne ne de bir an geriye alınır. Bu, Allah'ın sınırsız ve ortaksız gücü ve egemenliğinin en büyük delillerinden biri olarak ortaya konur. Yüce Allah dışındaki bütün varlıklar için bir *ecel*, yani sınırlı bir yaşam süresi vardır. İnsanın, hayatın bir gün biteceğini bilmesi, hem onun kendi zayıflığının farkına varmasında hem de dünya hayatını anlamlandırmasında önemlidir. İşte, Allah'tan başka kimsenin bilmediği *ecel*, insana hayatın geçici olduğunu ve her an bitebileceğini hatırlatmaktadır.

---

1 En'âm 6/128; Kasas 28/28-29. Ayrıca bk. Halîl b. Ahmed, I, 58.

2 Hac 22/5.

3 En'âm 6/60: Taberî, IX, 286; Hûd 11/3; Zümer 39/42; Mü'min 40/67; Ahkāf 46/3.

4 En'âm 6/2; A'râf 7/185; Zümer 39/42.

5 A'râf 7/34; Hicr 15/4-5; Mü'minûn 23/43; Yûnus 10/49; İbrâhîm 14/10; Nûh 71/2-4.

6 Bakara 2/234-235: Taberî, IV, 248 vd. Konuyla ilgili bir diğer âyet için bk. Talâk 65/2.

7 Bakara 2/282; Ra'd 13/38.

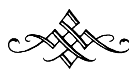
8 Fâtır 35/13; Zümer 39/5; Lokmân 31/29.

Kur'ân'da *ecel*in geciktirilmesi de *te'cil* gibi aynı kökten kelimelerle ifade edilir.[9] Kur'ân'da, Allah'a ve peygamberlerine karşı gelenlerin hak ettiği cezanın bu dünyada değil, âhirette verilmesi de *ecel* bağlamında ifade edilir. Yüce Allah bu kimseleri yok edecek cezaları hemen vermeyebilir. Çünkü Allah tarafından önceden belirlenmiş *ecel*leri henüz gelmemiştir. Böylece onlara, yanlışlarından dönmek için ecelleri gelene dek fırsat verilmiş olmaktadır. Bu yüzden Cenâb-ı Hak, onların cezasını âhirete bırakır ve orada ebedî azap ile cezalandırır.[10]

9 Halîl b. Ahmed, I, 58; Cevherî, VI, 1621.

10 Konuyla ilgili bazı âyetler için bk. Ankebût 29/53; Şûrâ 42/14; Hac 22/47; Secde 32/5; Meâric 70/4.

Uhud Savaşı'nın en zor anları yaşanmaktadır... O gün savaşmayı bırakanlar ve Allah Resûlü'nün (sas) emrini unutanlar olmuştu.[1] Savaşı kaybetmek üzereyken birden toparlanan Müşrikler, Müslümanları dağıtmak üzeredirler. Bazı Müslümanlar savaş alanını terk etmeyi bile akıllarından geçirecek kadar bozgun ve panik havası içinde bulunmaktaydılar. İşte tam da bu esnada Allah Teâlâ'nın yardımı onların imdadına yetişir; Müslümanların kalplerine bir huzur (*sekinet*), gözlerine bir uyku gelir. Bu sırada Münafıklar, ganimet olarak umduklarını bulamamanın da verdiği bir hiddetle "Bu işten bize ne? Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı, burada öldürülmezdik!" derler. Müslümanlar arasında bozgun ve dağılma duygusunu artıracak bu sözlere Allah Teâlâ, şu karşılığı verir: *"Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, bunu içinizdekileri denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, kalplerde ne varsa hepsini bilir."*[2] Bu zorlu günde yaşananların hikmetini anlamaktan aciz olan Münafıklar, Allah yolunda sefere çıkan ve burada şehadete erişen Müslümanlar hakkındaki çirkin ithamlarına devem eder ve şöyle söylerler: *"Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi."* Uhud şehitlerine karşı Abdullah b. Übey ve arkadaşlarınca sarf edilmiş bu ağır sözlere Yüce Allah bundan çok daha ağır bir tehditle cevap verir: *"Eğer doğru sözlü insanlar iseniz, canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!"*[3]

---

1 Âl-i İmrân 3/155: Taberî, VI, 172.
2 Âl-i İmrân 3/154.
3 Âl-i İmrân 3/168: Taberî, VI, 226.

HER YARATILMIŞIN BİR ECELİ VARDIR

لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ... ﴿٣٩﴾

"... Her ecel kayıtlıdır. Allah dilediğini siler, (dilediğini de) bırakır. Ana kitap onun katındadır."

(Ra'd 13/38-39)

Varlığında sonsuz, ezelî ve ebedî, kararlarında ortağı bulunmayan ve asla sorgulanamayacak olan yalnızca Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındaki tüm varlıklar için takdir edilmiş bir yaşam süresi, yani *ecel* vardır: *"O, gökleri ve yeri hikmet ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider."*[4] Görüldüğü üzere güneş ve ay Rabbimizin emriyle hareket ederler. Takdir edilmiş bir süre dahilinde gerçekleştirilen bu hareketler sayesinde kâinat, emre itaat konusunda insan için bir ibret vesilesi olur. Allah Teâlâ bu varlıkların ecelini belirlemiştir ve onların her anından haberdardır. Nitekim bu husus Kur'ân'da şöyle konu edilir: *"Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vâdeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır."*[5] Göklerde ve yerde her ne var ise bunların tek yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. O, varlıkları hakkıyla bilir (*Âlim*). Geçici olan bu varlıkların her biri Yüce Allah'a muhtaçtır. Hiçbir varlık O'nun izninin dışına çıkamaz. Her şey O'nun izniyle gerçekleşir.[6]

Kâinattaki cisimlerin eceli, yani varlık ve hareket süresi ile insanın eceli arasındaki temel fark şudur: Bu süre içerisinde insana belirli bir irade verilmiştir. Diğer varlıklar için ise böyle bir irade söz konusu değildir. Örneğin güneş batmamayı, ay doğmamayı seçemez. Fakat insan, sınırlı ömür süresi içerisinde nasıl davranacağına kendisi karar vermekte, hayır ve şer seçimlerinin sonucunu eksiksiz görmektedir. *"Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız."*[7] âyeti uyarınca gök cisimleri belirli bir konumda sürekli kalamazlar. İnsan

---

4 Zümer 39/5.

5 Lokmân 31/29; ayrıca bk. Ra'd 13/2.

6 Lokmân 31/29: İbn Kesîr, XI, 79.

7 Ra'd 13/2: Mukātil b. Süleyman, II, 366.

da bu dünyada ebedî değildir. Ne acıdır ki, tüm bu uyarılara kulaklarını tıkayanlar da olmaktadır: *"Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler."*[8] Âyetin ifadesine göre yaratılışta adaletin yerine gelmesi için hak ve hikmete uygun olarak var edilen gökler, yer ve arasındakiler, süreleri dolduğunda sona erip yok olacaklardır. Allah onları yarattığı gibi bir gün de yok edecektir. Ancak, Yüce Allah'ın birliğine ve kudretine karşı çıkan Müşrikler bu uyarılardan hiçbir ibret almamaktadırlar.[9]

Her şeyin eceli, Cenâb-ı Hak tarafından belirlenmiş ve *"bir kitapta yazılmıştır."*[10] Vaktini ve nasıl olacağını bilemesek de yaratılmış her varlığın bu dünyayı terk edeceği muhakkaktır. Bunun bilgisi ise onu belli bir zamana kadar yaşatan ve sonra da canını alan Allah Teâlâ'dadır: *"Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur."*[11] Buna göre eceli tayin etme yetkisi sadece Allah'ındır.

Tıpkı insanın eceli gibi, dünya üzerindeki tüm canlılığın sonlanacağı bir vakit vardır. *"Bir de O'nun katında muayyen bir ecel (kıyamet günü) vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."* ifadesiyle, hayatı bu dünyadan ibaret görüp, kıyametin kopmasıyla başlayacak uhrevî hayattan şüphe duyanlar uyarılmaktadır.[12] Kur'ân'ın pek çok âyetinde vurgulandığı üzere Müşriklerin en büyük şüphesi, dünya hayatının sona ermesiyle birlikte insanın farklı bir âlemde yeniden diriltilmesi konusudur. Oysa her şey Yüce Allah'ın kudretindedir: *"Hiçbir kimse yok ki, ölümü Allah'ın iznine bağlı olmasın. (Ölüm), belli bir süreye göre yazılmıştır. Her kim, dünya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de âhiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız."*[13] Hayat gibi, ölümün kararı ve vaktinin belirlenmesi Yüce Allah'ın elindedir ve sonra da insan hesaba çekilecektir.

Kur'ân, insanlar için farklı ömür sürelerinin tayin edilmiş olduğunu vurgular. Kimi insanlar ileri yaşlara kadar ömür sürerken, bazılarının canları ise bebek, çocuk ya da genç iken alınır. Bu, Allah Teâlâ'nın takdirinde olup sonu belirlenmiş dünya hayatının aynı zamanda bir sınav yeri oluşunun da gereğidir. Kur'ân-ı Kerîm, insana sınırlı bir ömrün verilmesinin, günahlardan arınmak ve sevap kazanmak için bir fırsat olduğunu vurgulamaktadır: *"O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belirli bir*

---

8 Ahkāf 46/3.
9 Ahkāf 46/3: Taberî, XXI, 111; İbn Kesîr, XIII, 5.
10 Ra'd 13/38; Hadîd 57/22. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/144-145: Taberî, VI, 105-108.
11 En'âm 6/2; ayrıca bk. En'âm 6/60; Hûd 11/3; İbrâhîm 14/10; Zümer 39/42; Mü'min 40/67.
12 En'âm 6/2: Mukātil b. Süleyman, I, 549-550.
13 Âl-i İmrân 3/145.

zamana kadar yaşatmak için sizi (imana) çağırıyor."[14] Şu âyette ise insanların, farklı ecel sürelerinin takdir edilişinin hikmeti üzerinde düşünmeleri istenmektedir: *"O, sizi toprak, sonra nutfe, sonra 'alaka'dan yaratan, sonra sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşıncaya, sonra da yaşlılık hâline gelinceye kadar yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki bunlar üzerine akıl yorarsınız."*[15] Âyette yer alan bu düşünme, insanın kendi yapması gerekenleri, elindeki imkân veya kısıtlılıkları göz önünde tutmak suretiyle planlaması ve eyleme geçmesi şeklinde değerlendirilmelidir.[16]

Ömrün uzunluğu kısalığı insandan insana değişse de kaçınılmaz son değişmemektedir. *"Sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunulsa bile ölümün insana ulaşacağı"*[17] uyarısı, insanın ölümden kurtulmak için kendini ne kadar koruma altına alırsa alsın, bunun fayda vermeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle ömrün süresinden ziyade nasıl geçirildiği önemlidir.[18] İnsan, ne kadar çabalarsa çabalasın ecel karşısında çaresizdir. Zaten her mükellef insana düşünüp öğüt alabileceği bir süre verilmiştir: *"Onlar orada (cehennemde) 'Rabbimiz! Bizi çıkar; yaptığımızdan başka, yararlı iş işleyelim.' diye feryat ederler. (O zaman onlara şöyle denilir) 'Öğüt alacak kişinin öğüt alabileceği kadar bir süre sizi yaşatmadık mı?'"*[19]

Diğer taraftan, Allah'a ve âhiret gününe inansın ya da inanmasın tüm insanlar için ölüm, kaçınılmaz bir gerçek olarak gözlerinin önünde durmaktadır. Ancak, *"Allah'a kavuşmayı arzu edenler"*[20] yani yeniden dirilmeye iman edenler için ecel, önceden tayin edilmiş bir buluşma anıdır.[21] Bu buluşmada, hesaptan sakınanların ömürleri süresince yaptıkları işlerle, buna inanmayanların yaptıkları eylemler aynı şekilde değerlendirilmeyecektir. Ölümü sonsuz bir yok oluş şeklinde düşünen ve hesap gününe inanmayanlar, Kur'ân'da vaat edilen bu buluşmanın gerçek olduğunu gördüklerinde büyük bir pişmanlık duyacaklardır. İyilik yapmak için yeni bir ömrün kendilerine verilmesi için çok yalvaracaklardır. Ne var ki son pişmanlık fayda vermeyecek, kendilerine ikinci bir fırsat sunulmayacaktır: *"Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam.' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için*

---

14 İbrâhîm 14/10.
15 Mü'min 40/67.
16 Mü'min 40/67: Beyzâvî, III, 215; İbn Kesîr, XII, 208.
17 Nisâ 4/78: Taberî, VII, 235-236. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/154-156, 168; Ahzâb 33/16; Cum'a 62/6-8.
18 Nisâ 4/78: Mâtürîdî, III, 337-338; İbn Kesîr, IV, 163.
19 Fâtır 35/37.
20 Ankebût 29/5.
21 Ankebût 29/5: Mukātil b. Süleyman, III, 373.

de harcayın. Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[22] Bu âyetlerde önünde daha uzun yıllar ömrü olduğunu düşünüp servet biriktiren, sonra da bu zenginliğin gereği olarak zekâtını, sadakasını vs. vermeden ölüp giden insanlar uyarılmaktadır. Söz konusu uyarı, Allah'ın bütün emir ve yasakları için de geçerlidir. Fakat onların bu geri dönüş talebi kesinlikle reddedilecektir. Çünkü insana ikinci bir *ecel* imkânı verilmeyecektir. Bu imkânsızlık, insanın ecel ile tayin edilmiş yaşam süresinin her anına gereken değeri vermesini gerekli kılmaktadır.

TOPLUMLAR İÇİN DE BİR ECEL BELİRLENMİŞTİR

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

"Biz hiçbir toplumu belirlenmiş bir yazgısı olmadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."

(Hicr 15/4-5)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre bütün yaratılmışlar gibi *"toplumların da kendileri için tayin edilmiş ecelleri"* vardır.[23] Her bir toplum ilâhî iradenin kararıyla hayat bulur ve yine O'nun karar vermesiyle ömrünü tamamladığında yeryüzünden silinip gider: *"Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."*[24] Buna göre toplumlar için de ecelin değiştirilmesi söz konusu değildir. Mekke Müşriklerinin şahsında tüm günahkâr topluluklar hakkında Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Biz hiçbir toplumu belirli bir süre tanımadan helâk etmedik. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."*[25] Bu âyet tıpkı bireyler gibi toplumların da ecellerini değiştiremeyeceklerine işaret etmektedir.

---

22 Münâfikūn 63/10-11: Taberî, XXII, 672-673.

23 Hicr 15/4-5; ayrıca bk. Yûnus 10/49; Mü'minûn 23/43; Nûh 71/2-4.

24 A'râf 7/34.

25 Hicr 15/4-5: Mukātil b. Süleyman, II, 424.

Kur'ân'da toplumların eceli, inkâr eden ve günahkâr olan toplumlar üzerinden açıklanmış, onların tarih sahnesinden silinmeleri 'helâk' kelimesiyle ifade edilmiştir. Toplumların eceli birtakım sebeplere bağlanmıştır. Bir toplumun eceli gelmişse, bu onun helâk edilmesi, yani verilen ceza ile yok edilmesiyle gerçekleşebilir. Bu yok oluşun sebebi onların hatalarından dönmemeleridir. Kur'ân'ın geçmiş ümmetlerden verdiği haberlere göre, toplumdaki büyük günahlar önüne geçilmez bir hâl aldığında ilâhî takdir onların ecelini, helâk ile yani yok edilmek suretiyle sona erdirmektedir. Bu gerçekten hareketle tüm peygamberler, gönderildikleri toplumları ilâhî ceza gelmeden önce, Yüce Allah'a iman etmeye çağırmışlardır. Hz. Nûh, kavmine şöyle hitap etmiştir: *"Ey kavmim! Şüpheniz olmasın ki, ben sizi, 'Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belli bir süreye kadar zaman tanısın.' diyerek apaçık uyaran bir kimseyim. Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!"*[26] Buna göre Allah Teâlâ, sâlih amel işleyen ve günahlardan uzak duran toplumlar için de bunun tersine isyan içinde olan toplumlar için de dünyada geçirecekleri belirli bir süre tayin etmiştir. Bu süre *ecel*dir. Sergilediği davranışlar sebebiyle tarih sahnesinden silinecek bir toplumun *ecel*i helâk ile gerçekleşebilir.

ALLAH, ECEL GELENE KADAR SÜRE VERİR

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهٖ بَصٖيراً ﴿٤٥﴾

"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir."

(Fâtır 35/45)

26 Nûh 71/2-4.

Allah'ı ve âhiret gününü bütünüyle inkâr edenlerin cezaları hemen verilmeyebilir. Allah, onların cezalarını ecellerine kadar geciktirebilir. Onları hemen cezalandırmaz. Bu, O'nun karar verdiği bir konudur. *Ecel* geldiğinde ister kişi, ister toplum, isterse başka bir yaratılmış varlık olsun, artık onların bu dünyadaki hayatları bitmiş ve âhiret hayatı başlamıştır. Onların cezaları âhirette verilecektir. Yüce Allah, inkâr ve günahtaki ısrarları sebebiyle peygamberlere meydan okuyan ve cezanın hemen verilmesini isteyenlere, ecellerine kadar azabın geciktirildiğini ifade etmiştir.[27] Bir başka deyişle ceza, onların istediği gibi hemen verilmemekte, Allah Teâlâ'nın karar verdiği bir vakitte gerçekleştirilmektedir. Ancak Rabbimizin belirlediği ecel geldiğinde ise o kesinlikle değişmez: *"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Ecelleri geldiği zaman ise ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler."*[28] Herkes yaptığının karşılığını alacaktır. Bu karşılık dünyada da âhirette de olabilir. Günahkârlara da, kendileri için yazılan ecel gelmeden hâllerini değiştirme ve yaptıklarından pişmanlık duyup tövbe etme fırsatı verilmektedir.[29] Ancak ecel gelmeden bu fırsat değerlendirilmemişse, bu dünyada veya âhirette ceza kaçınılmaz olacaktır.

İnanmayanlar, *"Onun gelmesini engelleyen nedir?"*[30] diyerek kıyamet günü başta olmak üzere tüm bir âhiret hayatına ve orada yaşanacaklara meydan okumuşlardı. Fakat süreleri dolup da ecelleri geldiğinde *"Alay etmekte oldukları şey, onları çepeçevre kuşatacaktır."*[31] *"Sayılı bir müddete kadar bekletilen kıyamet",*[32] vakit geldiğinde gerçekleşecek, iyi ve kötü tüm davranışlar gözler önüne serilecektir. Dünya hayatında iken pişmanlık duyularak tövbe edilmemiş günahların cezası âhirette verilecektir: *"İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür. Biz onu (kıyamet gününü) sadece sayılı bir müddete kadar bekletiriz. O (kıyamet) geldiği gün Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi üzgündür, kimi de mutlu."*[33]

Sınırlı bir hayat süresi ve bu sürenin bitme anı olan *ecel* tüm evren için de belirlenmiştir. Ancak ecelin sorumluluk ve irade sahibi insan için önemi çok daha büyüktür. İnsanın, eceli hiçbir şekilde değiştirememesi onun, Cenâb-ı Hakk'ın

---

27 Fâtır 35/45: İbn Kesîr, XI, 341.
28 Nahl 16/61.
29 Fâtır 35/45: Mukātil b. Süleyman, III, 562.
30 Hûd 11/8: Taberî, XII, 338.
31 Hûd 11/8.
32 Hûd 11/104.
33 Hûd 11/104-105.

karşısındaki aciz konumunun göstergesidir. Çünkü ecel, en başta ölümsüz 'Yaratan' ile ölümlü 'yaratılan' arasındaki farkı gösterir. Diğer taraftan hayatın geçici olması ve hiç beklenmedik bir anda bitivermesi, onun her bir gününü değerli kılmaktadır. Bunun farkına varan insan, hayatın her an sonlanabileceği bilinciyle daha dikkatli bir yaşam sürer ve yapması gereken iyi işler için acele eder. Örneğin günlük sorumluluk ve ibadetlerini ertelemez, kendisinde var olan kusurları bir an önce düzeltmeye, başkalarına yaptığı haksızlıkları gidermeye çabalar. Fertler gibi toplumlar da Allah'ın rızasına uygun davranışlar sergileyip kötülüklerden uzaklaşmak için sınırlı bir süreye sahiptir ve bu süreyi en iyi şekilde değerlendirmelidirler.

Ecelin hayatımıza getirdiği farkındalık, güneş, ay vs. gök cisimlerinin hareketlerini gözlemleyip bunlar üzerinde derin düşündüğümüzde artar. Güneşin, vakti dolduğunda batması, bize dünya hayatının da eceli geldiğinde yani kıyamet koptuğunda yerini âhirete bırakacağını hatırlatır. İnsanın kendi âhiret hayatının başlaması için kıyametin kopmasına gerek yoktur. Ecelinin gelmesiyle birlikte dünya hayatı sonlanacağı için insanın kendi ölümüyle, onun kıyameti de başlamış olur. İnsan dünyada gerçekleştirdiği iyi ve kötü davranışların karşılığını bu dünyada da kısmen alır. Fakat gerçek anlamda ödül ve ceza, daha uzak bir zamana, yani ahirete bırakılmıştır. Ödül ve cezanın gerçekleşebilmesi için yeniden dirilme, mahşerde toplanma ve yaptıklarından hesaba çekilme gereklidir. Bu anlamda ecel âhiret inancımızı besleyen temel bir hakikattir. Özellikle ilâhî cezalandırmanın hemen değil de ileri bir tarihe bırakılması, günahlardan tövbe edecek vakit bulmaya imkân sağlar. İnsanların tövbe edecek fırsatı bulmaları, Yüce Allah'ın adaleti ve geniş merhametinin göstergesidir. Dolayısıyla insan, ne zaman sona ereceğini bilmediği bu belirlenmiş süresi dolmadan, diğer bir tabirle eceli gelmeden, iyilikler yapıp kötülüklerden uzak durarak sorumluluklarını yerine getirmelidir.

ÖLÜM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

"Hayatı veren de alan da O'dur; sonunda O'na döndürüleceksiniz."

(Yûnus 10/56)

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

"Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

(Enbiyâ 21/35)

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فٖي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍۜ

"Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"

(Nisâ 4/78)

تَبَارَكَ الَّذٖي بِيَدِهِ الْمُلْكُۘ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌۙ ﴿١﴾ اَلَّذٖي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

(Mülk 67/1-2)

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى
عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."

(Zümer 39/42)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

كَلَّٓا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَۙ ﴿٢٦﴾ وَق۪يلَ مَنْ رَاقٍۙ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُۙ ﴿٢٨﴾
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِۙ ﴿٢٩﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍنِ الْمَسَاقُۜ ﴿٣٠﴾

"Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; 'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde; (hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer, sadece Rabbinin huzurudur."

(Kıyâme 75/26-30)

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾
لَعَلّٰٓي اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّاۜ اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ وَرَٓائِهِمْ
بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım.' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır."

(Mü'minûn 23/99-100)

... وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾

"... Ölüm sarhoşluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak çöküverir; 'İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir.' (denir)."

(Kāf 50/19)

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذٖي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقٖيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

"Şöyle de: 'Biliniz ki kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, size muhakkak gelip çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilmeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size bütün yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir.'"

(Cum'a 62/8)

Ölüm, bütün yaratılmışlar gibi insanoğlu için de kaçınılmaz bir gerçekliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de ölüm, *mevt* kelimesinin çeşitli fiil formlarıyla 60, farklı isim formlarıyla ise yaklaşık 100 âyette geçer. Bunların büyük çoğunluğu Allah inancını ve âhireti ön plana çıkaran Mekkî sûrelerde yer alır. Diğerleri ise daha çok Müslüman olmayanlarla savaş bağlamında, Medenî sûrelerde bulunur. Kur'ân'dan anladığımıza göre insanoğlunu yoktan var eden Yüce Allah, kudretiyle ona hayat verdiği gibi, vakti geldiğinde, onun canını alacaktır.[1] Oysa Müşriklerin Allah'ın yanı sıra taptıkları tanrıların böylesi bir gücü yoktur. Canı veren de canı alan da Allah'tır. Ölümsüz olan da daima diri olan da bir tek O'dur.[2] Âhiret yurdunda insanı yeniden diriltecek olan da O'dur. İnsan, ebedî hayatına âhirette başlayacaktır. İnsanın dünyaya gelmesi gibi ölmesi ve yeniden diriltilmesi de Allah Teâlâ'nın bilgisi, gücü ve dileği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da insana, dünya yaşamını, ölüm gerçeğini göz önüne alarak kulluk bilinci içinde geçirmesi öğütlenir.

Mevt, sözlükte "hayatın zıddı veya herhangi bir şeyin güç ve kuvvetinin giderilmesi" anlamına gelir.[3] *Mevt* kelimesi Kur'ân'da insanın henüz yaratılmadan, kendisine şekil verilmeden önceki hâline işaret eden âyetlerde geçer.[4] Bir şeyin gücünün, canının gitmesi veya hareketsiz hâle gelmesi *mevt* kelimesinin mecazi anlamıdır. Yine mecazi olarak tevhitten uzaklaşmak, sapkınlık içinde olmak,[5] inanmamak anlamlarında da[6] kullanılmıştır. Toprağın kuruması ve üzerindeki canlılığın yok olması anlamındaki kullanımları da vardır.[7]

---

1 A'râf 7/158.

2 Furkān 25/3.

3 İbn Fâris, V, 283.

4 Bakara 2/28; Âl-i İmrân 3/27; Rûm 30/11; Mü'min 40/11; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 218-219; Dâmegānî, s. 445-446; Râgıb el-İsfahânî, s. 476.

5 En'âm 6/122; Fâtır 35/22; Neml 27/80; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Dâmegānî, s. 446; Râgıb el-İsfahânî, s. 477.

6 Neml 27/80; Rûm 30/52; Fâtır 35/22; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Dâmegānî, s. 446; Râgıb el-İsfahânî, s. 477.

7 A'râf 7/57; Yâsîn 36/33; Fâtır 35/9; Mukātil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 219; Herevî, s. 1784; Dâmegānî, s. 446.

Bunun dışında ölüm olgusu, Kur'ân'da *teveffî* (vefat ettirme), *likâ* (kavuşma), *rücû* (dönüş), *radd* (geri döndürme), *yakîn* (kesin son) ve *iyâb* (geri dönüş) kelimeleriyle dile getirilir. Bu kelimelerden *mevt, teveffî* ve *yakîn* kişinin eceli geldiğinde hayatını kaybetmesini; *likâ, rücû, radd* ve *iyâb* ise ölüm sonrasında Allah'a kavuşmasını ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de anlam itibarıyla ölümle ilgisi olan pek çok kelime bulunmaktadır. *Ecel* bunlardan biridir. Ecel, insan için belirlenen zamanın sona ermesi, ölüm vaktinin gelmesi anlamına gelir.[8] *Bekânın* (ölümsüzlük) zıddı olan *fenâ*[9] da (ölümlülük) ölüm ile ilgilidir. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçmektedir: *"Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."*[10] Kur'ân'da, kuşkunun giderilmesi ve bir işin gerçekleşmesi anlamına gelen[11] *yakîn* kelimesi, kaçınılmaz gerçek olan ölüm için de kullanılmıştır.[12] Bu anlamı, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Kesin olan şey (yakîn) gelinceye kadar Rabbine kulluk et."*[13] âyetinde yer almaktadır. *Gamerâtü'l-mevt* terkibi, "ölümün şiddeti" anlamında bir âyette kullanılmaktadır.[14] Ölüm sarhoşluğu mânasıyla *sekratü'l-mevt* ifadesi de bir âyette geçmektedir.[15] İnsanın kendisini tehlikeye atması, bir şeyi yok etmek gibi anlamlara gelen[16] *helâk* de Kur'ân'da ölüm anlamında kullanılan kelimelerden biridir.[17]

Kur'ân-ı Kerîm'de ölümü konu edinen âyetlerin temel amacı, hayatı verenin ve alanın sadece Allah olduğunu anlatmaktır.[18] Hayatın süresi O'nun tarafından belirlenir. O, kudretiyle insanı yeniden diriltir ve

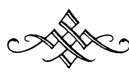
---

8 Halîl b. Ahmed, I, 58; Ezherî, XI, 193-194; İbn Fâris, I, 64-65; Fîrûzâbâdî, *Beṣâ'ir*, s. 960.
9 Halîl b. Ahmed, III, 343.
10 Rahmân 55/26.
11 Halîl b. Ahmed, IV, 413.
12 Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, s. 510.
13 Hicr 15/99.
14 En'âm 6/93.
15 Kāf 50/19.
16 Halîl b. Ahmed, IV, 318.
17 Râgıb el-İsfahânî, s. 544.
18 Yûnus 10/56.

âhirete inanmayan Müşrikler kabul etmese de sonunda dönüş O'nadır.[19] Dönüş anlamına gelen *rücû* kelimesi, birçok âyette işlerin Allah'a döndürüleceğini ifade eder. *Radd* kökü de aynı anlamı taşır: *"Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler (ruddû)."*[20] Kur'ân'da Allah ile karşılaşmak, Allah'a dönüş ve kıyamet anlamlarında *likâ* kelimesi de kullanılır.[21] Kur'ân-ı Kerîm'de dönüş anlamına gelen *iyâb* ve *münkaleb* kelimeleri de Allah ile karşılaşma ve ölüm sonrası hesabı ifade eder.[22]

19 En'âm 6/2.
20 En'âm 6/62.
21 Râgıb el-İsfahânî, s. 453.
22 Gâşiye 88/25; A'râf 7/125; Kehf 18/36; Şuarâ 26/227; Zuhruf 43/14.

Hz. Peygamber (sas), hasta yatağında yatıyordu. Son birkaç gündür hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Artık o, ölüm vaktinin yaklaştığını iyice hissetmişti. Birer birer yakın dostları ve akrabalarıyla vedalaşıyordu. Önce kızı Fâtıma'yı yanına çağırdı. Ona ve yanındaki halası Safiyye'ye şu vasiyette bulundu: *"Allah katında değer taşıyan güzel işler yapınız. Yoksa helâl haram konularında Allah'ın sorgusundan ben sizi kurtaramam."* Ardından kucağında yattığı eşi Hz. Âişe'ye baktı. Onun gözlerinde âdeta gayb âlemine daldı. Mübarek dilinden; *"Allah'ım! Beni, Refik-i A'lâ'ya ulaştır."* sözleri döküldü ve oracıkta ruhunu teslim ediverdi. Bu acı haberi duyan Hz. Ömer, bir anda paniğe kapılarak âdeta Münafıklara duyurmak istercesine haykırmaya başladı: "Resûlullah ölmemiştir ve sağdır. Onun başına sadece Hz. Mûsâ'nın da başına gelen bir baygınlık gelmiştir; kim Muhammed öldü derse, onu kılıcımla iki parça ederim." O esnada Hz. Peygamber'in evinden gözleri yaş dolu bir şekilde çıkan Hz. Ebû Bekir, halka şöyle hitap etti: "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sas) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah Hayy'dır, asla ölmez."[1]

Herkes gibi peygamberler de, Hz. Peygamber de eceli geldiğinde ölmüştür. Her can ölümlüdür. Her insan, yargılanmak üzere Allah'ın huzurunda toplanacaktır. Zira hayatı ve ölümü, dünyayı ve âhireti yaratan Allah'tır: *"Elbette sen öleceksin, onlar da ölecekler. Sonra da kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda dâvalaşacaksınız."*[2]

---

1 Buhârî, "Meġāzî", 84.
2 Zümer 39/30-31.

HER CANLI ÖLÜMÜ TADACAKTIR

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِۜ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةًۜ وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

"Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

(Enbiyâ 21/35)

Allah Teâlâ, insana en güzel şekli vermiş,[3] ardından ona ruhundan üfleyerek canlılık kazandırmıştır.[4] Sonra insanoğluna iki hayat bahşetmiştir. Bunlardan ilki bu dünyada yaşanan imtihan dünyasıdır. İkincisi ise bu dünyada verilen fırsat ve imkânların nasıl ve ne şekilde değerlendirildiğine göre bir karşılığın alınacağı sonsuz âhiret yurdudur. Ölüm, bu iki hayatı birbirine bağlar ve anlamlı hâle getirir. O bakımdan ölüm, insanın ebedî hayatının başlangıcıdır.

Hayatı ve ölümü yaratan Allah'tır. O, dünyayı insanın yaşayabileceği şekilde düzenlemiş ve ona şöyle seslenmiştir: *"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız."*[5] Dolayısıyla ölümle yüz yüze gelmek, tıpkı diğer bütün canlılar gibi dünyaya gelen her insan için kaçınılmaz bir sondur.[6]

Yaşatmak (*yuhyî*) ve öldürmek (*yumît*) Yüce Rabbimize aittir.[7] *"Allah, sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olandır."*[8] Başlangıçta her şeyi yoktan var eden ve canlılara bir hayat armağan eden, bütün varlıkları yöneten Allah'tır. O, yaşamını tamamlayıp ölüm vakti gelen yarattıklarının canını alır. İnsanoğlunun da tâbi olduğu bu ilâhî yasa kesintisiz bir şekilde işlemeye devam eder: *"… Sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez."*[9]

Allah Teâlâ, hayatı ve ölümü boşuna değil, insanları sınamak için yaratmıştır. Bu sayede kimin iyi ve güzel, kimin de kötü ve çirkin işler yaptığı açığa çıkacaktır:

---

3 Tîn 95/4.

4 Hicr 15/29.

5 A'râf 7/25. Benzer bir anlatım için bk. Tâhâ 20/55.

6 Cum'a 62/8.

7 Bakara 2/258.

8 Rûm 30/40 (Şûrâ 42/9; A'râf 7/158; Mü'minûn 23/80; Duhân 44/8; Kāf 50/43; Necm 53/44; Hicr 15/23; Câsiye 45/26; Ahkāf 46/33).

9 Vâkıa 56/60-61.

"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayandır."[10]

Yaratılan her canlının bir sonu vardır. Ölüm kaçınılmazdır. Nitekim Kur'ân'da *"Her canlı ölümü tadacaktır."*[11] buyrulmaktadır. Birkaç âyette tekrarlanan bu ifadelerden birinin devamında şöyle denilir: *"… Yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir."*[12] Bu âyette, başlarına birçok sıkıntı gelmiş olan Müminler teselli edilmektedir. Münafıklar, Uhud Savaşı'nda şehit olanların aslında kendileriyle birlikte hareket etselerdi ölümden kurtulmuş olacaklarını iddia etmişlerdi. Oysa Allah, Müminlerin şehit olmalarının üzülmeyi, Münafıkların sağ kalmalarının da sevinmeyi gerektiren bir durum olmadığını bildirmiştir. Çünkü kim olursa olsun eceli geldiğinde ölecektir. Müşriklerle savaşma emri geldiğinde, ölüm korkusuyla bundan çekinen ve Müminlerden görünen bazıları hakkında inen başka bir âyet, bu konuyu şöyle ifade etmiştir: *"Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan.' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden.' derler. 'Hepsi Allah'tandır.' de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlamıyorlar!"*[13] Benzer bir durum Hendek Savaşı'nda Müslümanların arasına ayrılık tohumları ekmeye çalışan Münafıklarla yaşanmıştı. Onlar, "Evlerimizin kapılarını açık unuttuk, çoluk çocuğumuz tehlikede." diyerek Müslümanların moralini bozmaya çalışmışlardı. Savaş tam bir ay sürmüş, şehit olanlar olmuş, sonuç alma süresi uzadıkça Müslümanların savaşma arzusu düşmeye başlamıştı. Savaşa katılan bir kısım Münafıklar, bu fırsattan yararlanarak hemen, "Allah ve Resûlü'nün verdiği sözler bizleri aldatmaktan ibaretmiş!" diye konuşmaya başlamışlardı. Onlardan bir kesim de "Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün." diyordu.[14] Oysa onlar, Resûlullah (sas) ile birlikte savaşa katılacaklarına ve geri dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi.[15] Son söz olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"… Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız hâlinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz."*[16] Bu âyet, savaştan kaçmakla

---

10 Mülk 67/1-2.
11 Enbiyâ 21/35 (Âl-i İmrân 3/185; Ankebût 29/57).
12 Âl-i İmrân 3/185.
13 Nisâ 4/78: İbn Kesîr, IV, 162-164.
14 Ahzâb 33/12-13.
15 Ahzâb 33/15.
16 Ahzâb 33/16.

uzun süre yaşayacağını zannedenlere, dünya hayatının kısa olduğunu ve ölümün, önünde sonunda onları da bulacağını bildirmektedir.[17]

Mekkeli Müşrikler Hz. Peygamber'in yeme, içme, evlenme gibi özelliklerine bakarak onun peygamber olamayacağını, ancak bir sihirbaz veya şair olabileceğini iddia ediyorlardı. Zamanla bir felâkete uğrayarak yok olacağına veya eceliyle öleceğine, böylece peygamberlik iddiasının da sona ereceğine inanıyorlardı.[18] Yüce Allah, Hz. Peygamber'e: *"De ki: 'Ben yalnızca sizin gibi bir insanım…"*[19] buyurarak bütün peygamberler gibi onun da ölümlü bir beşer olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Peygamberimiz vefat ederken, O'nu yalanlayanlar da sağ kalacak değildir: *"Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"*[20] Bilakis Hz. Muhammed (sas) ölümlü olsa da O'nun tebliğ ettiği İslâm dini kıyamete kadar bâki kalacaktır: *"Muhammed (sas) yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır..."*[21]

Ölümün zamanını, yerini ve şeklini belirleyen Rabbimizdir. O'nun belirlediği zaman geldiğinde ölüm gecikmez. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın toprağın değişik safhalarından yaratıldığı ifade edildikten sonra bu hususa değinilir: *"Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."*[22] Ölüm tamamıyla Allah'ın takdirinde, O'nun bilgisindedir. O'ndan başkası ölümü belirleyemez ve vaktini bilemez: *"… Hiç kimse nerede öleceğini bilemez…"*[23] Yani hiçbir insan, nerede ve nasıl öleceğini bilemez.[24]

Öldürmek ve diriltmek, Allah'ın varlığının, birliğinin, kudretinin ve kuvvetinin delillerindendir. İnsan yüce kudretin bir başka örneğini, "uyumak ve uyanmak" şeklinde, günlük hayatında da sürekli yaşamaktadır. Kur'ân'da insanın uykuya daldırılması "geceleyin öldürme", uykudan uyandırılması da "diriltme" olarak ifade edilmektedir. Uyku ile ölüm, uyanma ile de yeniden dirilme arasında bir ölçüde benzerlik söz konusudur. Kur'ân'da uyku ve uyanma için *vefat* ve *ba's* kökünden fiillerin kullanılması bu ilişkiyi desteklemektedir: *"Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler*

---

17 Ahzâb 33/16: Taberî, XIX, 47.
18 Tûr 52/30-31: Taberî, XXI, 593.
19 Kehf 18/110; Fussılet 41/6.
20 Enbiyâ 21/34.
21 Âl-i İmrân 3/144.
22 En'âm 6/2.
23 Lokmân 31/34.
24 Lokmân 31/34: Mukâtil b. Süleyman, III, 440; İbn Kesîr, XI, 86.

yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."[25] Dolayısıyla öldürme ve diriltmede kısaca her şeyde son söz sahibi Allah Teâlâ olduğu gibi uyutma ve uyandırma da O'na aittir.

AKILLI KİMSE ÖLÜMDEN SONRASI İÇİN HAZIRLANANDIR

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

(Âl-i İmrân 3/102)

İster inansın ister inanmasın, insanın kabul etmekten kaçamayacağı açık bir gerçek vardır, o da dünya hayatının son bulacağıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de insan için belirlenmiş bir hayat süresi olduğu belirtilir.[26] Ölüm dünya hayatının sonu olsa da yeni bir hayatın, âhiretin başlangıcı, ebedî hayata geçişin kapısıdır. Diğer bir ifadeyle ölümsüzlüğün başlangıç noktasıdır. Öyleyse insana yaraşan tavır, ölümden sonrası için hazırlık yapmasıdır. İnsan, kendisine verilen donanımıyla sonsuza dek bu dünyaya ait olmadığını anlamalı, yaratılış gayesini ve ölümden sonrasını düşünmeli ve hayatını sorgulamalıdır.

Âhirete iman eden kişi, dünya hayatını ölümden sonraki hayatı düşünerek düzenler. Ölümle bağlantılı birçok âyette bu hususa yer verilmektedir. Kur'ân, dünya ile âhireti birbirinden ayrı olarak değil, iç içe işler. Dünyadan bahsederken âhiretle ilgili konulara, âhireti anlatırken de dünya ile ilgili meselelere yer verir: *"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar."*[27] Hz. Peygamber de "Müminlerden hangileri daha akıllıdır?" diye soran bir

25 En'âm 6/60.
26 A'râf 7/34; Yûnus 10/49.
27 Bakara 2/3-4.

adama, *"Ölümü en çok hatırlayanlar ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananlar, işte onlar en akıllı olanlardır."* şeklinde cevap vermiştir.[28]

Doğum ve ölüm gerçeği her an gözlerimizin önünde gerçekleşmektedir. Tabiattaki varlıklar, sürekli ölmekte ve yeniden diriltilmektedir. Öyleyse aklını kullanan bir kişi, yok iken yaratıp hayat verenin, öldürdükten sonra da yeniden hayat verebileceği sonucunu çıkarmalıdır. Nitekim dirilişi inkâr edene şu soru sorulur: *"İnsan daha önce hiçbir şey değil iken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?"*[29] Yine onlara hayatın ve ölümün sahibi hatırlatılır: *"Siz cansız iken size O hayat verdiği hâlde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz."*[30] Ölüm topraktan yaratılmış beden için bir yok olma, çözülme, dağılıp toprağa karışmayı getirir. Ancak Yüce Allah bu dağılan bedeni tekrar yaratacak ve yeniden ona can verecektir.

İnsan dünya hayatında bir sınavın içindedir. Dünya hayatı, bütün güzellikleri, zevkleri, mutlulukları, acıları ve sıkıntılarıyla ölümü ve sonrasını insana unutturabilir. Allah Teâlâ, bu sınavın gerekçesini *"hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için"* şeklinde açıklamaktadır. "İyi davranış" için en kapsamlı yorum, bir şeyi yalnız Allah'ın rızası için yapmak, karşılığını yalnız O'ndan beklemek şeklinde yapılmıştır.[31] Tefsirlerde bu âyetin yorumu ile ilgili olarak Allah Resûlü'nden (sas) *"hanginizin aklını en iyi kullandığı, Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakındığı, O'na itaat konusunda daha hızlı davrandığını bilmek için"*[32] şeklinde açıklama getiren bir rivayet de nakledilmektedir.

Kur'ân'da, Medine'de Peygamber Efendimizin getirdiği doğru bilgiyi inkâr eden Yahudilerin dünyada Yüce Allah'ın emirlerini ve hesabı hiçe sayıp günaha daldıkları, ölümü hiç akıllarına getirmek istemedikleri anlatılır. Bunlar ağır kitapları taşıyan merkeplere benzetilir. Bu insanlar Allah'ın Kitabı'nı, Hz. Muhammed'in (sas) doğruyu getirdiğini bildikleri hâlde onu yalanlamış, bir de büyük bir rahatlıkla Allah'ın dostları olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak onlar işledikleri suçları da bilir ve bu yüzden ölümü hiç istemezler. Ölümü düşünmeden yaşamak isteyen, ona hayat tasavvurlarının içinde yer açmak istemeyen bu insanlar hakkındaki şu âyette

---

28 En'âm 6/125: Taberî, IX, 541; İbn Mâce, "Zühd", 31.
29 Meryem19/67.
Bakara 2/28.
Mülk 67/1-2: Nesefî, III, 510-511.
32 Mülk 67/1-2: Zemahşerî, VI, 170; Ebû Hayyân el-Endelüsî, VIII, 292; Beyzâvî, III, 424; Mâverdî, VI, 50; Râzî, XXX, 56; Bu rivayetin zayıf hadis veya selefe ait söz olduğuna dair değerlendirmeler vardır. Bk. Kurtubî, XXI, 112.

konunun altı çizilir: *"Şöyle de: 'Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, size muhakkak gelip çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."*[33]

Rabbimizin gönderdiği bütün elçilerin görevi, insanların Allah'a kulluk etmelerini ve İslâm üzere yaşamalarını sağlamak olmuştur.[34] Kur'ân'da Hz. İbrâhim ve Hz. Ya'kūb'un evlâtlarına vasiyetleri örnekliğinde, insanlara bu dünyadan Müslüman olarak göç etmeleri söylenmiştir: *"İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş Müminler olarak can verin!' (dediler)."*[35] Sayısız sıkıntıları atlatarak ailesiyle yeniden bir araya gelen Hz. Yûsuf da, Rabbine şöyle yönelmişti: *"Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kullar arasına kat!"*[36] Diğer taraftan Firavun, kendi izni olmadan iman eden sihirbazları ellerini, ayaklarını çaprazlama kesmek ve sonra onları asmakla tehdit ettiğinde sihirbazlar şöyle karşılık vermiş ve dua etmişlerdi: *"'Biz de Rabbimize dönmüş oluruz.' dediler; 'Sen, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ver ve Müslüman olarak canımızı al!'"*[37] Yani ayaklarımızı İslâm üzere sabit kıl.[38] Cenâb-ı Hak, sadece geçmiş ümmetler üzerinden değil, açıkça Hz. Peygamber (sas) ümmetini de hayatlarını ibadet ve güzel işlerle geçirerek Allah'ın azabından korunmaları ve ancak Müslüman olarak can vermeleri konusunda uyarmıştır: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."*[39] Öyleyse Müminlere de, o yüce elçilerin yolundan gitmek ve Rabbimize şöyle dua etmek yaraşır: *"Rabbimiz! Doğrusu biz 'Rabbinize inanın!' diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et."*[40]

Dünya hayatının bir sınav olduğuna inanmayan, kendilerine verilen çocuk, mal, mülk, servet, makam gibi dünya nimetlerinin çekiciliğine kapılan ve âhireti inkâr edenler şöyle derler: *"Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz,*

---

33 Cum'a 62/8: Taberî, XXII, 631-636.
34 Nahl 16/36.
35 Bakara 2/132.
36 Yûsuf 12/101.
37 A'râf 7/125-126.
38 A'râf 7/125-126: Zemahşerî, II, 491.
39 Âl-i İmrân 3/102.
40 Âl-i İmrân 3/193.

yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir."[41] Ancak bu kimseler, kaçınılmaz ölüm gerçeği ile karşılaştıklarında iyi işler yapabilmek için kendilerine azıcık da olsa süre tanınması için Allah'a yalvarırlar.[42] Kâfirler, ölüm anı geldiğinde bu hayatı kaçırmanın pişmanlığı ile bunun ertelenmesini isterler. Ancak ölüm vakti geldiğinde onu ertelemek, reddetmek, geri çevirmek ve ona engel olmak mümkün olmayacaktır. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmektedir: *"Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; 'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde; (hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında ve bacaklar birbirine dolaştığında; işte o gün sevk edilen yer, sadece Rabbinin huzurudur."*[43] Ömür sermayesi tükenmiş, inkârcıların kaçıp durduğu an artık gelip çatmıştır: *"Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu (sekratü'l-mevt) kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir..."*[44] "Ölüm sarhoşluğu" geldiğinde, insan uyku ve sarhoşluk sırasında olduğu gibi bilincini yitirir,[45] o sırada yaşadığı şiddetli ıstıraptan dolayı aklını kullanamaz hâle gelir.[46]

Ölüm anı, dünya ile bütün bağların kesildiği, kapıların kapandığı, kişinin artık âhirete doğru yöneldiği bir zamandır. Kişi, dünyadan ayrılma zamanının geldiğini bilir.[47] Ölüm hâlini yaşayan kimse, bunun beklenen ayrılış olduğunu anlar. Artık onun için ailesinden, malından ve çocuklarından ayrılma vakti gelmiştir.[48] O kişi sevdiklerinden, sevgili dünyasından, onun nimetlerinden ve bütün organları bir diğerinden "elveda!" diye diye hüzünle ayrılır.[49]

Can boğaza geldiğinde, Allah'ın kulları üzerindeki mutlak güç ve egemenliğini kabullenmekten başka çare kalmaz: *"Ama can boğaza gelip dayandığında; işte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat siz göremezsiniz. Madem ki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz; haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"*[50] Âyetler onlara şunu söylemektedir: Her şeye gücünüz yetiyor ve her şeyi siz belirliyorsanız, canı boğazına gelen kişinin ruhunu niçin geri çeviremiyorsunuz?[51] Öldükten sonraki hayata inanmıyor, yaptıklarınızdan dolayı

---

41 Câsiye 45/24.
42 Münâfikûn 63/11.
43 Kıyâme 75/26-30.
44 Kāf 50/19.
45 Kāf 50/19: Taberî, XXI, 427.
46 Kāf 50/19: Zemahşerî, V, 598.
47 Kıyâme 75/28: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 513; Zemahşerî, VI, 271.
48 Kıyâme 75/28: Taberî, XXIII, 515; Kurtubî, XXI, 435.
49 Kıyâme 75/28: Elmalılı, VIII, 5485-5486.
50 Vâkıa 56/83-87.
51 Vâkıa 56/83-87: Zemahşerî, VI, 39; Nesefî, III, 430.

hesaba çekilmeyeceğinize ve cezalandırılmayacağınıza kani iseniz, haydi bakalım, ölmek üzere olan birinin ruhunu geri çevirin.[52]

Ölüm anı geldiğinde, Allah'ın görevlendirdiği ölüm meleği (*melekü'l-mevt*) işinin başındadır. Bu anlar, "Bu helâldir, şu haramdır." diyerek Allah'a iftira eden,[53] O'nun âyetlerini yalanlayan, böylece kendisine ve etrafındakilere zulmeden Müşriklerin dünyadaki son anıdır artık. Allah'ın ona verdiği nimetleri tüketmiş ve ömrünü bitirmiştir. Ölüm meleği ve yardımcıları gelip onların canını alırken kendilerine, *"Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede!"* derler.[54] Bu melekler görevlerini aksatmaz, ömrü bitenlerin canını almakta asla kusur etmezler.[55] Sonunda da dönüş Allah'a olacaktır: *"Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*[56] O an, hesap korkusuyla günahkârların el ve ayakları birbirine karışıp dolaşır; dünyası ile âhireti birbiri içine girer.[57] Dünyanın sonu ile âhiretin ilk günleri; dünyadan ayrılışın üzüntüsü ile âhireti karşılamanın şiddeti de birbirine karışır.[58]

Günahkârlar, şirk içindeyken ölüm meleği ve yardımcıları ile yüz yüze gelmişlerdir. Onların boyun büküp teslim olmaktan başkaca yapacakları bir şey yoktur. Yanlış işlere girmiş oldukları hâlde;[59] *"Biz hiçbir kötülük yapmadık, Allah'a yemin olsun ki biz ortak koşanlardan değildik."*[60] diye yaptıklarını inkâr etmek isterler. Ancak hayatlarını yanlışlar, hatalar, günahlar, haksızlıklar, hadsizlikler kısacası her türlü kötü işlerle geçirmişlerdir. Âhireti hiç düşünmeden dünyaya dört elle sarılmışlardır. Başkalarına haksızlık yapmaktan ve zulmetmekten en küçük bir rahatsızlık bile duymamışlardır. Oysa Allah'tan korkmayıp *"Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir! Onlar hep lânette kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacaktır!"*[61]

Kur'ân'da Allah'a karşı gelmenin neredeyse bütün özelliklerini sergileyenlerin ölümleri esnasında çektikleri acı ve sıkıntılar şöyle anlatılmaktadır: *"Allah'a karşı*

52 Vâkıa 56/83-87: Taberî, XXII, 374-375; Kurtubî, XX, 229-230.
53 Nahl 16/116.
54 A'râf 7/37: Taberî, X, 176; Zemahşerî, II, 440.
55 En'âm 6/61: Mâverdî, II, 124; Nesefî, I, 511; Ebüssuûd Efendi, II, 224.
56 Secde 32/11.
57 Kıyâme 75/29: Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 513.
58 Kıyâme 75/29: Taberî, XXIII, 515; Kurtubî, XXI, 435.
59 Nahl 16/28: Taberî, XIV, 209.
60 En'âm 6/23.
61 Bakara 2/161-162.

yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, 'Bana da vahiy geldi.' diyenden ve 'Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim.' diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabı ile cezalandırılacaksınız.' derken onların hâlini bir görsen!"[62]

Birçok âyette Allah, kullarından hayatta iken kendisine kulluk etmelerini; namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetleri yerine getirmelerini istemektedir. Yoksa *"... Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz..."*[63] Ölüm anı gelip çattığında artık iman etmenin de imanın gereği olan doğru ameller yapacağına dair sözler vermenin de bir anlamı olmayacaktır: *"Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."*[64] Şirk içinde olan[65] ya da Allah'a isyanda ısrar eden biri, canı boğazına dayanıp melekler ruhunu almak üzere geldiğinde, tövbe etse de Allah onun tövbesini kabul etmeyecektir.[66] Öyleyse kim Rabbine kavuşacağına inanıyorsa iş işten geçmeden iyi işler yapmalı ve Rabbine kullukta hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır.[67]

Ölüm herkesin dünyada yaptıklarına göre gelecektir. İnkâr eden kimseye sıkıntılı bir şekilde, inanan ve gereklerini yerine getiren birine ise müjdelerle gelecektir. Bu iki grubun hayatları bir olmadığı gibi, ölümleri de bir değildir.[68] Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse, bilmeli ki Allah'ın belirlediği hayat süresinin sonu mutlaka gelecek ve o kavuşma gerçekleşecektir.[69] Meleklerin iman ve teslimiyetle arınmış kimseleri karşılaması Kur'ân'da şöyle ifade edilir: *"Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir."*[70] *"Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!"*[71] çağrısını duyan ve bilen insan için yokluk ve hiçlik söz konusu olamaz.

---

62 En'âm 6/93.
63 En'âm 6/158.
64 Nisâ 4/18.
65 Nisâ 4/18: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 363.
66 Nisâ 4/18: Taberî, VI, 516-517.
67 Kehf 18/110.
68 Câsiye 45/21.
69 Ankebût 29/5.
70 Nahl 16/32.
71 Fecr 89/27-30.

Âhirete ve hesaba iman eden ve bunun gereğini yerine getirerek ölen birini Allah, *"Şayet o (ölen kişi) Allah'a yakın olanlardan ise ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır."*[72] ifadeleriyle müjdelemektedir. Kendisine kavuştukları gün, esenlik dileyerek onları selâmlayacak olan Yüce Allah da onlar için ayrıca değerli bir ödül hazırlamıştır.[73]

İnananlara can verdikleri sırada ikram edilecek başka ödüller de vardır. Ölüm meleği, onların canlarını sıkıntı çektirmeden alacaktır. Çünkü onlar, Cenab-ı Hakk'a iman etmişler ve O'na teslim olmuşlardır. Allah onları dünya hayatında her türlü kötülükten temiz kılmıştır. Ölüm esnasında da onlar günahlardan arınmış olacak ve mutlu bir şekilde canlarını teslim edeceklerdir.[74] Bu nedenle Allah'a kavuşmanın ilk basamağını teşkil eden ölüm, inanan bir insana müjdelerle gelir.[75]

Yüce Allah, kimlerin kendi emir ve yasaklarına uyarak daha güzel işler yapacağını ortaya çıkarmak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. Şunu hiç unutmamak gerekir ki, âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz (sas) de dahil olmak üzere, Allah'ın dışındaki her varlık fânidir, ölümlüdür. Gökler, yer ve bu ikisi arasında bulunan bütün varlıklar, kendileri için belirlenen süre dolduğunda ilâhî kudretin bir tecellisi olarak ölecektir. Hayatın başlangıcını takdir etmek insanın elinde olmadığı gibi, ömrün son bulmasını geciktirmek veya engel olmak da kişinin elinde değildir. Zira ömrü takdir eden, uzun veya kısa olmasını belirleyen[76] ve zamanı geldiğinde sonlandıracak olan Allah'tır. Ölüm tamamıyla Allah'ın takdirindedir. Kullarının üzerinde mutlak tasarruf yetkisine sahip olan Allah Teâlâ, onların canlarını almak üzere ölüm meleğini ve yardımcılarını görevlendirmiştir. Kimse nerede, ne zaman ve nasıl öleceğini bilemez.[77] Ölüm, ölümsüzlüğün başlangıç noktasıdır. Öldükten sonra başka bir ölüm de yoktur, artık geriye dönüş de yoktur. Dünya sınavı sona ermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ölüme yapılan güçlü vurgunun anlamı, gerçek anlamda ancak ölümden sonraki hayata iman ile ortaya çıkar. Dolayısıyla mümin için ölüm, ebedî hayata geçiş yolunun kapısıdır. Can boğaza geldiğinde, yardım edecek, şifa verecek, ruhu yeniden bedene döndürecek hiç kimse yoktur. Artık zorunlu olarak Allah'a gidiş başlamıştır. Öyleyse insan için gerekli olan şey, bu gerçekten kaçmanın anlamsız olduğunu bilmesi ve ona hazırlık yapmasıdır. Dünya hayatında

---

72 Vâkıa 56/88-89.
73 Ahzâb 33/44.
74 Nahl 16/32: Taberî, XIV, 212.
75 Bakara 2/223.
76 Fâtır 35/11.
77 Lokmân 31/34.

güzel amel yapanların canları, iltifat ve müjdelerle alınır. Kötü ameller yapanların canları ise, yüzlerine ve sırtlarına vurula vurula, aşağılanarak ve horlanarak alınır. Bu aşamada yapılacak tövbe de artık kabul edilmeyecektir. Bu nedenle insan, bu dünyadan imanla göç edebilmek için, henüz dünyadayken ona göre bir yaşam sürmelidir. Zira Yüce Rabbimiz, son nefesimizi ancak Müslüman olarak vermemizi istemektedir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."*[78]

78 Âl-i İmrân 3/102.

SÛR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

"Sûra üfürüldüğü gün -Allah'ın diledikleri hariç- göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar. Ve hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler."

(Neml 27/87)

فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا
دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَهِيَ
يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ ﴿١٦﴾

"Sûra bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir tek darbe ile çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş)tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur."

(Hâkka 69/13-16)

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجاً ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ
اَبْوَاباً ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباً ﴿٢٠﴾ اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ
مِرْصَاداً ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَاٰباً ﴿٢٢﴾

"Sûra üflendiği gün, sizler bölük bölük (Allah'a) gelirsiniz. (O gün) Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapı oluşur. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir. Şüphesiz azgınlar için barınak olan cehennem, pusuda beklemektedir."

(Nebe' 78/18-22)

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿٧٣﴾

"O (Allah), gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. 'Ol!' dediği gün (an) her şey derhal oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûra üfleneceği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi de açık olanı da bilendir ve O, hikmet sahibidir (Hakîm), her şeyden haberdardır (Habîr)."

(En'âm 6/73)

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فٖيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾

"(Kıyamet günü) Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin: (bütün insanlar) ayağa kalkmış (etraflarına) bakıyorlar!"

(Zümer 39/68)

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

"Sûra üfürülecek. Bir de bakarsın ki o (âhireti inkâr eden) kimseler, kabirlerinden (kalkıp) koşarak Rablerine gidiyorlar."

(Yâsîn 36/51)

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ
دَعْوَةًۗ مِنَ الْاَرْضِۗ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak kabirlerinizden) çıkıveriyorsunuz."

(Rûm 30/25)

وَنُفِخَ فِي الصُّورِۜ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَع۪يدِ ﴿٢٠﴾

"Sûra üfürülür; işte bu, geleceği vaat edilen gündür."

(Kâf 50/20)

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍۙ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ
بِالْحَقِّۜ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

"(Ey Muhammed!) Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver. O gün insanlar hakka çağıran o korkunç sesi işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür."

(Kâf 50/41-42)

Sûr kelimesi, Mekkî sûrelerde 10 âyette geçer.[1] Mekkî bir sûre olan Müddessir sûresinde ise sûr ile aynı mânada *nâkūr* kelimesi kullanılır.[2] Kur'ân'da haber verildiğine göre kıyamet günü, Yüce Yaratıcı'nın emri üzerine sûra üflenmesiyle başlar. Sûra ilk kez üflendiğinde kâinatın bütün düzeni bozulur, insanlar şiddetli bir korkuya kapılır, ardından tüm yaratılmışlar ölümle yüzleşir.[3] Sûra ikinci kez üflendiğinde ise kabirler açılır,[4] insanlar ilâhî kudret tarafından diriltilir ve kabirlerinden kalkarak[5] huzurunda hesap vermek üzere Rablerine yönelirler. Sûra üfürülmesinden bahseden âyetler, Allah'ın egemenliğinin kusursuz ve bütün kâinatı kuşatan yönünü ortaya koyar. Yaratılanlara hayat veren kudret, bu hayata son verme vakti geldiğinde tam manasıyla tecelli eder. Yaşarken O'na karşı duranlar artık karşı çıkamaz hâle gelirler ve O'nun emrine boyun eğmekten başka yapacakları bir şey de yoktur.[6]

Sûr kelimesi, *sa-ve-ra* kökünden türemiştir. Sözlükte, ses çıkarma özelliği olan eğri boynuz anlamına gelir.[7] *Nâkūr* kelimesine de tefsirlerde İsrâfil'in üfleyeceği boynuz, yani *sûr* anlamı verilmiştir.[8] Ayrıca *ze-ce-ra* kökünden gelen kimi kelimelere (*zecrun, zâcirâtün, zecratun, müzdecerun*[9]), İsrâfil tarafından gerçekleştirilecek *sayha* ve "üflenecek sûr" mânaları verilmiştir.[10] *Sûr* ile birlikte anılan kök anlamı "üfleme" olan *nefeha* ise Kur'ân'da *sûr*un yanı sıra rûhun üflenmesi[11] için de kullanılmıştır.

---

1 En'âm 6/73; Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Mü'minûn 23/101; Neml 27/87; Yâsîn 36/51; Zümer 39/68; Kāf 50/20; Hâkka 69/13; Nebe' 78/18.

2 Müddessir 74/8.

3 Zümer 39/68; Hâkka 69/13-18; Neml 27/87.

4 İnfitâr 82/4.

5 Âdiyât 100/9-11.

6 En'âm 6/73: Taberî, IX, 338-339.

7 Halîl b. Ahmed, II, 421-422; İbn Düreyd, II, 745; Ezherî, XII, 228-229; İbn Fâris, III, 320.

Müddessir 74/8: Mukātil b. Süleyman, IV, 490-491; Taberî, XXIII, 419-420; İbn Âşûr, XXIX, 300-301; Neml 27/87: Taberî, XVIII, 131-133; Nesefî, II, 623.

Sâffât 37/2, 19; Kamer 54/4, 9; Nâziât 79/13.

10 Sâffât 37/19: Mukātil b. Süleyman, III, 604; IV, 575-576; Taberî, XIX, 517.

Hicr 15/29; Enbiyâ 21/91; Secde 32/9; Sâd 38/72; Tahrîm 66/12.

Yüksek, ani ve şiddetli ses anlamındaki[12] *sayha* kelimesi, Kur'ân'da hem geçmiş ümmetlerin helâki[13] hem de kıyamet sürecinde *sûr*un üflenmesi[14] bağlamında kullanılır. Tefsirlerde *nidâ* (seslenme), *münâdî* (seslenen), *da'vet* (çağrı) ve *dâî* (çağıran) kelimeleri de *sûr* ve İsrâfil ile ilişkilendirilmiştir.

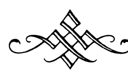
*Sûr*a üflenmesinin meydana getireceği dehşet, beraberinde gelecek ölüm ve kıyamet; sonrasında yeniden diriliş (*ba's*), kabirden çıkış (*hurûc*) ve Allah'a dönüş (*rücû'-merci', masîr, redd-meradd, avdet, kalb-inkılâb, meâb, metâb, nüşûr, havr, likâ'*) ile onun huzurunda toplanmayı (*haşr-mahşer*) ifade eden kelimeler, *sûr*un kavramsal bağlamında yer almaktadır.

12 Halîl b. Ahmed, II, 425; Râgıb el-İsfahânî, s. 289.

13 Ankebût 29/40; Sâd 38/12-15.

14 Yâsîn 36/49-53; Kāf 50/41-42.

SÛRA İLK KEZ ÜFLENDİĞİNDE KIYAMET KOPACAKTIR

يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجاًۙ ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ
فَكَانَتْ اَبْوَاباًۙ ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَاباًۜ ﴿٢٠﴾
اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَاداًۙ ﴿٢١﴾ لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰباًۙ ﴿٢٢﴾

"Sûra üflendiği gün, sizler bölük bölük (Allah'a) gelirsiniz. (O gün) Gökyüzü açılır ve orada pek çok kapı oluşur. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir. Şüphesiz azgınlar için barınak olan cehennem, pusuda beklemektedir."

(Nebe' 78/18-22)

Sûra ilk üflendiğinde duyulacak ses, ağızdaki lokmayı yutmaya bile fırsat vermeyecektir. Onu duyan kişi, başlamış olduğu bir pazarlığı bitirmeye zaman bulamayacaktır. İnsan çıktığı evine bir daha dönmeye, ailesiyle vedalaşmaya, gönlündekini vasiyet etmeye dahi fırsat bulamayacaktır. Sûrun her şeyi yerle yeksan edecek sesini kimi yolunda yürürken, kimi çarşıda alışverişte, kimi de dostlarıyla otururken duyuverecektir.[1] O ses aniden duyulacak [2] ve göz açıp kapayana kadar, hatta daha

1 Yâsîn 36/49-51: Taberî, XIX, 451.
2 Enbiyâ 21/40.

kısa sürede gerçekleşecek olan kıyametin[3] ilk adımı, gizli ve açık olanı bilen, her şeyden haberdar olan, en doğru kararı veren Allah Teâlâ'nın sûra üfürülmesi "emrini" vermesiyle[4] gerçekleşecektir. Bazı müfessirler, sûra üflemenin Allah'ın kudretini ve kıyametin bir anda gerçekleşeceğini ifade etmek için sembolik olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. Buna göre; sûra üfleme tabiri, tıpkı borazan çalınca ordunun toplanması gibi, ölülerin diriltilmesini ve bütün kulların Yüce Allah'ın huzurunda toplanmalarını anlatmak için kullanılmış bir temsildir. Hz. Peygamber'e dayandırılan bir rivayete göre ise *"sûr, üflenen bir boynuzdur."*[5] Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre bu bilgi yeterlidir ve sûrun ne olduğunu bilmemize ayrıca gerek de yoktur. Sûra üflenmesiyle asıl anlatılmak istenen, yeniden dirilmenin çok hızlı bir şekilde gerçekleşecek olmasıdır.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de adı zikredilmese de tefsirlerde sûru üflemekle görevli meleğin İsrâfil olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.[7] Buna göre sûra üfleyecek ve insanları mahşer meydanına çağıracak olan *münâdî* ve *davetçi*[8] melek, hadislerde "Allah'ın kulu" (*Abdullâh*) veya "Rahmân'ın kulu" (*Abdurrahmân*) olarak isimlendirilen İsrâfil'dir. Konu ile ilgili hadislerde ise İsrâfil kıyamet gününde yerine getireceği görev açısından "Sûrun sahibi" (*Sâhibü's-Sûr, Sâhibü'l-Karn*)[9] şeklinde nitelendirilmiştir.

İlgili âyetlerdeki anlatıma göre, sûra ilk kez üflendiğinde Allah'ın diledikleri dışında herkes dehşetli bir korkuya kapılacaktır.[10] Öyle ki; korkunç bir ses aniden bastıracak ve insanlar ne bir vasiyette bulunabilecek ne de ailelerine dönebilecek zaman bulabileceklerdir.[11] *Nâkūr*a veya *sûr*a üflenecek olan o gün, zor bir gündür, özellikle de inanmayanlar için bu zorluk gerçekten büyük olacaktır.[12]

Âyetler sûra birinci defa üflendiğinde yaşanacak kozmik değişimi de tasvir etmektedir: Buna göre şiddetli bir sarsıntı gerçekleşecek,[13] ardından başka sarsıntılar

---

3 Nahl 16/77.
4 En'âm 6/73.
5 En'âm 6/73: Taberî, IX, 340; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 162; Tirmizî, "Kıyâmet", 8.
6 Nahl 16/77: Mâtürîdî, V, 106-107. Benzer görüşler için bk. Elmalılı, V, 3707-3708; İbn Âşûr, VII, 308; XVIII, 125; XXX, 31.
7 Neml 27/87: Mukâtil b. Süleyman, I, 569; IV, 490-491, 560-561; Taberî, XVIII, 133.
8 Kâf 50/41; Kamer 54/6-8; Rûm 30/25; İsrâ 17/52, 71. Bk. Mukâtil b. Süleyman, IV, 116, 178.
9 Kehf 18/99: Taberî, XV, 417; Tirmizî, "Kıyâmet", 8; "Tefsîr", 39/7; İbn Mâce, "Zühd", 33; Ebû Dâvûd, "Ḥurûf", 1.
10 Neml 27/87.
11 Yâsîn 36/49.
12 Müddessir 74/8-10.
13 Nâziât 79/6.

bunu takip edecektir.[14] Bu şiddetli sarsıntının (*sâika*)[15] etkisiyle dağlar yerlerinden sökülüp birbirine vurulacak ve darmadağın olacaklardır. Böylece o gün "büyük olay (*vâkıa*)" gerçekleşecek, yani kıyamet kopacaktır.

"Sûra üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar."[16] âyetinde ifade edildiği üzere, hayatın düzeni bozulacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın "diledikleri" dışında "bütün canlılar" ölecektir. Tefsirlerde, âyette bahsedilen sûra üflenmenin yol açacağı dehşetli hâlden, şehitlerin ve Müminlerin korunarak uzak tutulacaklarına yer verilmiştir.[17]

SÛRA İKİNCİ KEZ ÜFLENDİĞİNDE HERKES DİRİLECEK ve ALLAH'IN HUZURUNA ÇIKACAKTIR

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Sonra sizi yerden (kalkmaya) bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki (dirilmiş olarak kabirlerinizden) çıkıveriyorsunuz."

(Rûm 30/25)

Sûra "ikinci kez" üflendiğinde, insanlar korkunç sesi (*sayha*) işitecekler, o günün kabirden çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*) olduğunu anlayacaklardır. İnsanlar

---

14 Zümer 39/68: Taberî, XXIV, 65-68; Râzî, XXXI, 34-35; İbn Kesîr, XIV, 239-240.

15 Zümer 39/68: İbn Kuteybe, s. 384; Mâtürîdî, XII, 92-93; Taberî, XX, 254.

16 Zümer 39/68.

17 Zümer 39/68: Mukātil b. Süleyman, III, 686-687; XVIII, 135; XX, 254, 256-259; Mâtürîdî, XII, 371-373; Nesefî, III, 193.

yeniden diriltilecek ve bir çağrı (*nidâ*) ile ilâhî huzura davet edileceklerdir.[18] Mahşer meydanına çağıracak olan meleğin (*münâdî*) çağrısına uyup kabirlerinden kalkacaklar; adeta çekirge sürüsü gibi, gruplar hâlinde ve peygamberleri ve amel defterleri ile birlikte Rablerinin huzuruna çıkacaklardır.[19] Vaat edilmiş bu günde herkes, bu grupları yöneten ve bunların yaptıklarına tanık olmuş meleklerle gelecektir.[20] İnsanların birbirlerini arayıp sorma güçlerinin kalmayacağı[21] artık akrabalık bağlarının kopacağı "toplanma"[22] günü böylece gerçekleşecektir.[23] İnsanlar o gün hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarılacaklar ve bu sorgulamada hiçbir şey gizli kalmayacaktır.[24]

İman edip salih amelde bulunanlar sûrun bu üfürülüşünden de korkmayacak, üzüntü yaşamayacaktır.[25] Ancak inkâr edenler, geleceğini hiç ummadıkları o günde "şiddetli bir sesin" (*sayha, zecra*) ardından şaşkınlık içerisinde kabirlerinden kalkıp Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda toplanacaklar; pişmanlık içerisinde o günün, yalanladıkları hesap ve hüküm günü olduğunu anlayacaklardır.[26]

Kâinatın düzenini sona erdirecek olan sûra iki kez üfürüleceği, genel kabul gören ve güvenilir hadis kaynaklarında da karşılığı bulunan bir bilgi olmakla birlikte,[27] eldeki verilerden üç kez üfürüleceği sonucunu çıkaranlar da olmuştur. Buna göre sûra ilk kez üfürüldüğünde insanların kalplerini korku kaplayacak, gözlerini dehşet bürüyecektir.[28] Allah'ın dilediği dışındakilerin öleceği ikinci sûrdan sonra gerçekleşecek üçüncü üfürüşte ise diriliş ve haşir gerçekleşecektir.[29]

İslâm'ın temel inançlarından biri olan âhiret hayatı, sûra üflenmesinin ardından kıyametin kopması ile başlayacaktır. Allah'ın korumasında olan bazı varlıklar hariç, insanlar önce şiddetli bir korkuya kapılacak ve herkes ölecektir. Ardından bu ilk üflenişi, bütün kabirlerin açılıp insanların tekrar ilâhî kudret tarafından diriltileceği ikinci bir nefha takip edecektir. Böylece bütün insanlar kabirlerinden

---

18 Kehf 18/99; İsrâ 17/52, 71; Tâhâ 20/102; Neml 27/87; Rûm 30/25; Yâsîn 36/49-53; Zümer 39/67-68; Kâf 50/20-21; Kamer 54/6-8; Hâkka 69/13-18; Nebe' 78/18. Bk. Zemahşerî, VI, 197.
19 Kâf 50/41-42; Yâsîn 36/51-53; Nebe' 78/18; Kamer 54/6- 8; Rûm 30/25; İsrâ 17/52, 71. Bk. Taberî, XV, 6-9.
20 Kâf 50/20-21.
21 Mü'minûn 23/101.
22 Kehf 18/99.
23 Tâhâ 20/102.
24 Hâkka 69/13-18.
25 Enbiyâ 21/101-103.
26 Yâsîn 36/51-53; Sâffât 37/19-21; Zümer 39/68.
27 En'âm 6/73: Taberî, IX, 340-341; Buhârî, "Tefsîr", 39/3; 78/1; Müslim, "Fiten", 141; "Fezâ'il", 159.
28 Nâziât 79/6-14.
29 Yâsîn 36/51-53: Taberî, XIX, 452.

doğrulup kalkacak ve hızlı bir biçimde Rablerine kavuşacaklardır. Sonra herkes iman ve ameliyle O'nun huzurunda hesap verecek ve durumuna göre iyi ya da kötü muameleye tabi kılınacaktır. Sûra üfürülmesinden bahseden âyetleri okuyan kişinin zihnine, gelecekte mutlaka yaşanacak bir olay olarak kıyamet ve diriliş inancı yerleştirilmiş olmaktadır. Kâinatın düzenini kökten bozacak olan bu süreci, kâinatı ilk kez yaratan Yüce Allah başlatacak ve sonlandıracaktır. İnsanın karşı koyma ve kaçma şansının olmadığı bu sürecin her detayı, Allah'ın kudretine ve karşı konmaz iradesine bağlıdır.

KIYAMET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾

"Kıyamet gününe yemin ederim."

(Kıyâme 75/1)

قُلِ اللّٰهُ يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ۟ ﴿٢٦﴾

"Onlara şöyle de: 'Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra gerçekleşeceği kesin bulunan kıyamet sürecinde sizi bir araya getirecek!' Bunda kuşku yok, ama insanların çoğu bilmez."

(Câsiye 45/26)

ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

"Sonra da kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz."

(Mü'minûn 23/16)

إِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

"Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda kuşku yok! Ama insanların çoğu buna inanmıyor."

(Mü'min 40/59)

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِۚ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٣﴾

"İnkâr edenler 'Bize kıyamet gelmeyecek.' dediler. De ki: 'Bilâkis! Gaybı bilen Rabbime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.' Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey dahi O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."

(Sebe' 34/3)

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

"Ve şöyle derler: 'Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek!' Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar! İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler."

(Yâsîn 36/48-50)

يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِۜ ﴿٦﴾ فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُۙ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُۙ ﴿٨﴾
وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُۙ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّۚ ﴿١٠﴾
كَلَّا لَا وَزَرَۜ ﴿١١﴾ اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذِنِ الْمُسْتَقَرُّۜ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ
بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَۜ ﴿١٣﴾

"'Kıyamet günü ne zamanmış?' diye soruyor. Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman; işte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir. Hayır, sığınacak bir yer yoktur! O gün varıp durulacak yer sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir."

(Kıyâme 75/6-13)

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

"Bir gün gelecek yer başka bir yer, gökler de başka göklere dönüştürülecek; insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."

(İbrâhîm 14/48)

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔاۜ وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ
حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَاۜ وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ

"Kıyamet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir; Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir."

(Mümtehine 60/3)

اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿١﴾ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ
﴿٣﴾ وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾ وَاِذَا الْبِحَارُ
سُجِّرَتْ ﴿٦﴾ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾ وَاِذَا الْمَوْؤُ۫دَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِاَيِّ
ذَنْبٍ قُتِلَتْ ﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾
وَاِذَا الْجَحٖيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَٓا
اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

"Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde, dağlar sökülüp yürütüldüğünde, doğuracak develer başıboş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, insanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde, diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda; defterler ortaya serildiğinde, gökyüzü sıyrılıp açıldığında, cehennem ateşi harlatıldığında, cennet yaklaştırıldığında insan (o gün için) ne hazırlayıp getirdiğini bilir."

(Tekvîr 81/1-14)

Kıyamet dünya hayatının sona ermesini, yeniden dirilmeyi, hesabı ve yeni bir hayatın başlamasını ifade eder. Bu dünya hayatından sonraki yeni hayatın başlangıcı Kur'ân-ı Kerîm'de genel olarak *sâ'at* ve *kıyâmet* kelimeleri ile ifade edilir. Bu kelimeler, Mekkî sûrelerde daha çok işlenmiştir. Kur'ân'ın neredeyse her sayfasında doğrudan veya dolaylı olarak bu konuya yer verilir.

Kıyâmet kelimesi *ka-ve-me* kökünden türetilmiştir. Bu kök "ayağa kalkmak, dikilip durmak, sabit durmak"[1] gibi anlamlar taşır. *Kıyâmet* kelimesi ile çoğunlukla dünya hayatının son bulması ve yeniden diriliş, mahşer meydanında durdurulma, hesaba çekilme ve ödül ya da ceza olarak hak edilen karşılığın verilmesi kastedilir.

Kıyâmet kelimesi Kur'ân'da çoğunlukla *yevm* kelimesi ile birlikte isim tamlaması olarak kullanılır.[2] *Yevmü'l-kıyâme*, kalkış/diriliş günü demektir. Benzer şekilde *el-yevmü'l-âhir* tamlaması ile de son gün, dünya hayatından sonra gelecek olan hayat anlamı ifade edilir.[3] Bu tamlamalar ile hem dünya hayatının sona ereceği hem de yeniden diriliş sonrası gerçekleşecek olaylar anlatılır.

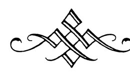
Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatının sonunu ve yeniden dirilişi ifade etmek için *kıyâmet* dışında başka kelimeler de kullanılır. Genel olarak zaman belirten *sâ'at*[4] ve *yevm*[5]/ *yevme'izin* (gün, o gün)[6] kelimeleri bazen tamlama bazen de tek başlarına kullanılır. Bunların dışında o gün gerçekleşecek olayları ifade eden bazı tamlamalar ve sıfatlar da kullanılmıştır. Meselâ *yevmü'l-ba's*[7] (diriliş günü), *yevmü'l-hurûc*[8] (kabirlerden çıkış günü), *haşr*[9]

1 Halîl b. Ahmed, III, 445; Fîrûzâbâdî, *el-Kāmûs*, s. 1152.
2 Nisâ 4/87; Mü'minûn 23/16.
3 Nisâ 4/38, 136; Mücâdele 22.
4 Nahl 16/77.
5 En'âm 6/22.
6 Tâhâ 20/102.
7 Rûm 30/56.
8 Kāf 50/42.
9 Kāf 50/44.

(hesap meydanında toplamak), *yevmü'l-hisâb*[10] ve *yevmü'd-dîn*[11] (hesap günü), *yevmü't-telâk*[12] (buluşma günü), *yevmü'l-âzife*[13] (yaklaşan gün), *yevmü't-tenâd*[14] (çığlık atma, bağrışma günü), *va'd*[15] (bir söz ve tehdit olduğunu bildiren), *vâkıa*[16] ve *hâkka*[17] (kesin olarak gerçekleşecek bir olay), *kāria*[18] (ansızın gelip çatacak); *hâfida-râfi'a*[19] (kimini alçaltan, kimini yücelten), *sâhha*[20] (kulakları sağır edecek bir ses), *gāşiye*[21] (saran, örten), *et-tâmmetü'l-kübrâ*[22] (büyük felâket) ve *ukbe'd-dâr*[23] (âkibet yurdu) gibi kullanımlar da vardır.

10 Mü'min 40/27.
11 Fâtiha 1/4.
12 Mü'min 40/15.
13 Mü'min 40/18.
14 Mü'min 40/32.
15 Enbiyâ 21/97.
16 Vâkıa 56/1.
17 Hâkka 69/1.
18 Kāria 101/1.
19 Vâkıa 56/1-3.
20 Abese 80/33.
21 Gāşiye 88/1.
22 Nâziât 79/34.
23 En'âm 6/135.

Yüce Allah'ın Son Elçisi Hz. Muhammed (sas) Mekke'de kendisine indirilen âyetleri insanlara okuyordu. Bu dünya hayatının sona ereceğini ve yeni bir hayatın başlayacağını anlatıyordu. Herkesin hesaba çekileceğini haber veren âyetleri bildiriyordu. Bu âyetleri işiten Müşrikler, bir yandan kıyamet gerçeğini reddediyorlar diğer yandan da onun vaktini öğrenmeye çalışıyorlardı. Bir gün Ebû Süfyân çevresindeki müşrik arkadaşlarına şöyle demişti: "Muhammed bizi öldükten sonraki azapla tehdit ediyor, yeniden diriltilmekle korkutmak istiyor. Lât ve Uzzâ'ya yemin olsun ki ne kıyamet kopacak ne de biz yeniden diriltileceğiz!" Bunun üzerine şu âyet indi: *"İnkâr edenler 'Bize kıyamet gelmeyecek.' dediler. De ki: 'Bilâkis! Gaybı bilen Rabbime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.' Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey dahi O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın."*[1]

KIYAMET KOPACAKTIR

إِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

"Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda kuşku yok! Ama insanların çoğu buna inanmıyor."

(Mü'min 40/59)

---

1 Sebe' 34/3: Âlûsî, XX, 102-103.

Yaşadığımız bu dünya hayatı bitecek ve ebedî bir hayat gelecektir. Kur'ân[2] ve sünnete göre âhiret kavramının tanımı budur. Bir gün Peygamberimize "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soruldu. O, bu soruya, şu âyeti okuyarak cevap verdi: *"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."*[3] Yine bir gün, Müşriklerin Allah Resûlü'ne (sas) gelerek "Ey Muhammed, biliyorsun bizler seninle akrabayız. Sadece bize söyle! Kıyamet ne zaman kopacak?" demeleri üzerine şu âyet inmiştir:[4] *"'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açıklayacak olan ancak Allah'tır. O, göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.'"*[5]

Kur'ân, Müşriklerin kıyamet vaktini sorguladıklarını aktarır.[6] Oysa kıyamet vaktinin bildirilmemesi, dünya hayatında insanın sınanmasının bir gereğidir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur: *"Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim."*[7] Kâfirlerin bu sorgulamaları, onların bu konudaki şüphe ve inkârının"[8] ve kıyameti hafife alıp alay etmelerinin[9] bir sonucudur.[10] Onlar Hz. Peygamber'e ve vahye güya meydan okuyarak onun hemen gerçekleşmesini talep etmişlerdir.[11] Buna dair canlı tablolardan birisi şu âyetlere yansımıştır: *"'Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?!' diyorlar. De ki: 'Allah dilemedikçe ben kendime bile herhangi bir zarar ve fayda vermeye muktedir değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilir.' Şunu da söyle: 'Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!' Günah içinde boğulmuş olanların böyle acilen olmasını istedikleri bunların hangisidir? Olacaklar olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi? Hani azabın çarçabuk gelmesini*

---

2 Âl-i İmrân 3/25; Nisâ 4/87; Tâhâ 20/15.
3 Lokmân 31/34: Mukâtil b. Süleyman, III, 440; Taberî, XVIII, 586; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXXVIII, 207; Ahzâb 33/63; Fussılet 41/47; Zuhruf 43/85.
4 A'râf 7/187: Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 231.
5 A'râf 7/187.
6 Sebe' 34/29; Mülk 67/25; Nâziât 79/42-44.
7 Tâhâ 20/15.
8 Enbiyâ 21/38: Âlûsî, XVII, 49.
9 Neml 27/71: Râzî, XXIV, 214.
10 Neml 27/71: İbn Âşûr, XX, 27.
11 Yûnus 10/48: Ebüssuûd Efendi, II, 673.

istemiştiniz! Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir: 'Tadın bitmeyen azabı! Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?'"[12]

Âhireti reddeden Müşrikler, kıyamet vaktinin bilinmeyişini inkârlarına bahane yapmak istemişlerdir. Hâlbuki onlar, kıyameti ve âhireti reddetmektedirler.[13] *"'Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur.' denildikçe, 'Kıyamet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz.' dediniz. (İlâhî vaat gerçekleşince) yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi. Kendilerine şöyle denildi: 'Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz de ateştir ve size yardım edecek kimseler yoktur. Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir.' O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez."*[14] Müşrikler, kabul etmek istemese de kıyamet mutlaka kopacak,[15] herkes yaptığından hesaba çekilecektir.[16] Ancak, onlar bu gerçeği yok saymak ve üzerini örtmek suretiyle kendilerini avutmuşlardır. Oysa kıyamet günü herkes işlediğinin karşılığını görecektir.[17]

Kıyametin gelişi kesindir.[18] O, ansızın çok yakında gelebilir.[19] Hz. Peygamber de vaktinin yakınlığını vurgulamıştır. Bir gün Resûlullah (sas) hutbede gözleri kızarmış bir hâlde yüksek sesle sanki bir orduyu uyarıyordu: *"Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz."* Ardından şehâdet ve orta parmağını birleştirerek şöyle söylemiştir: *"Ben size kıyamet şu iki parmağın birbirine yakınlığı kadar yakınlaştığı bir zamanda gönderildim."*[20] Yine Hz. Peygamber (sas) kıyametin ne zaman kopacağını soran kişilere, *"Kişi ölünce onun kıyameti kopmuştur."*[21] şeklinde cevap vermiştir. Yani kişi öldüğünde artık onun için kıyamet ve sonrasında gerçekleşecek hesap ve ceza süreci başlamıştır.[22] Bununla birlikte kıyamet denilince öncelikle evrendeki düzenin bozulduğu büyük kıyamet anlaşılır.

---

12 Yûnus 10/48-52.
13 Furkān 25/11; Nebe' 78/2-3; Sebe' 34/3; Fussılet 41/50.
14 Câsiye 45/32-35.
15 Hicr 15/85; Hac 22/7; Mü'min 40/59; Câsiye 45/32.
16 Sebe' 34/34-38.
17 Tâhâ 20/15; Zilzâl 99/7-8.
18 Kıyâme 75/1: Taberî, XXIII, 469.
19 Enbiyâ 21/97; İsrâ 17/ 51; Şûrâ 42/17; Kamer 54/1; Meâric 70/6-7; Nebe' 78/40; Muhammed 47/18.
20 Muhammed 47/18: İbn Kesîr, XIII, 72; Hâzin, VII, 96; Müslim, "Cum'a", 43.
21 En'âm 6/31: Râzî, XII, 208; Âlûsî, VII, 132; bk. Buhârî, "Rikāk", 42.
22 En'âm 6/31: Zemahşerî, II, 337; Ebû Hayyân, IV, 111.

Kıyamet çok hızlı bir şekilde, hiç beklenmedik bir anda olup bitecektir. Özellikle Müşriklerin gafletlerinin anlatıldığı âyetlerde kıyametin onların hiç beklemediği bir anda ansızın geleceği ifade edilmiştir.[23] Çarşıda pazarda işleriyle meşgul iken hatta kıyamet kopacak mı diye birbirleriyle tartışıp dururken aniden gelip çatıverecektir:[24] *"Bütün yaptıkları, kendileri farkında bile olmadan kıyametin ansızın kopmasını beklemekten ibaret!"*[25] Kimse ailesine dönebilecek bir an bile bulamayacaktır.[26] *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. O son saat olayı bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*[27] Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"İki kişi kumaşlarını açmış satmaya hazırlıyorken daha onlar onu katlayamadan kıyamet kopacaktır. Davarlarını sulamak maksadı ile havuzunu çamurla sıvayan adam daha onları sulayamadan kıyamet kopacaktır. Kişi tartı için terazisinin bir kefesine ağırlık koymuş, diğerine malını koyacakken kıyamet kopacaktır. Yemek üzere lokmasını ağzına götüren adam daha onu yutamadan kıyamet kopacaktır."*[28] Yani artık onlar evlerine de dönemezler. Çünkü daha oraya gidemeden ölüm onları çabucak yakalayıverir.[29]

Kıyamet vaktinin bilinmezliği ve ansızın gelecek oluşu, kişinin dünya hayatını iyi bir şekilde değerlendirmesini gerektirir. İnsanın öldükten sonra Rabbinin huzuruna çıkacağını ve hesaba çekileceğini unutmaması istenir. Bunun için insandan dünyada iken Allah'a kul olup, O'nun emirlerine itaat etmesi beklenir. "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soran sahabiye, Hz. Peygamber *"Onun için ne hazırladın?"*[30] şeklindeki sorusuyla cevap vermiştir. İman ve ibadet kıyamet kopmadan önce kıymetlidir. Kıyamet koptuğunda artık bunların bir anlamı olmaz. Aynı şekilde kıyametin kopacağına da kopmadan önce iman etmek gerekir. Çünkü kıyamet koptuğunda herkes onu zaten onaylamak zorunda kalacaktır: *"Büyük olay gerçekleştiği zaman; artık onu yalan sayacak kimse kalmayacaktır."*[31] Kesin olarak yaşanacak olan bu olaylar dünyada iken haber verilerek, inanmayanların mazeretleri ortadan kaldırılmıştır. Ancak buna rağmen inanmayanlar yine olacaktır. Bu kimseler, hakikatin tüm çıplaklığı ile ortaya çıktığı kıyamet anında pişmanlıklarını ifade edeceklerdir.

---

23 Hac 22/55; Muhammed 47/18.
24 Yâsîn 36/49.
25 Zuhruf 43/66.
26 Yâsîn 36/50.
27 Nahl 16/77.
28 Yâsîn 36/50: Kurtubî, XVII, 460.
29 Yâsîn 36/50: Kurtubî, XVII, 461.
30 Kehf 18/17-18: Kurtubî, XIII, 232; Buhârî, "Edeb", 96.
31 Vâkıa 56/1-2.

Ancak bu pişmanlık artık fayda vermeyecektir.[32] Bu aşamadaki imanın kişiye hiçbir faydası olmayacaktır.

Kıyamet kopacağı zaman kâinatta düzen bozulacak, olağandışı hâller yaşanacaktır. Herkes dehşet içinde kalacaktır. Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah Teâlâ'ya mahsus olduğu için hem Hz. Peygamber (sas) hem de sahâbe kıyametin kendi üzerlerine kopacağından endişelenmişlerdir. Hatta Peygamberimiz, güneş tutulduğunda (belki de kıyamet kopabilir endişesiyle) mescide gidip namaz kıldırmıştır.[33]

ALLAH, KUDRETİYLE EVRENİN DÜZENİNİ YENİDEN KURACAK

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

"Bir gün gelecek yer başka bir yer, gökler de başka göklere dönüştürülecek; insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."

(İbrâhîm 14/48)

Kıyamet anında insanı dehşete düşürecek olaylar yaşanacaktır. Bu olaylar belirli bir sıra ile gerçekleşecektir. Dünyada insanın emrine verilmiş ve belirli bir düzen içinde akıp giden hayat değişecektir. Yerin ve göğün düzeni bozulacak, her şey yerle bir edilecek ve yeni bir hayat başlayacaktır. Allah Teâlâ'nın koyduğu nizam ile hareket eden evrendeki işleyiş son bulacaktır.

Kıyametin kopuş anında yer, gök, güneş, ay, yıldızlar ve dağların durumu birçok âyette tasvir edilmiştir: *"O korkunç ses! O ne dehşetli ses! O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."*[34] Gökyüzü

---

32 Yâsîn 36/52: Kurtubî, XVII, 465.
33 Sâffât 37/89: Âlûsî, XXIII, 111; Müslim, "Küsûf", 24.
34 Kāria 101/1-4.

sıyrılıp açılacak,[35] yarılacak,[36] gök erimiş maden gibi olacak,[37] güneşle ay birleşecek,[38] güneş dürülüp kararacak,[39] ay tutulacak,[40] yıldızların ışığı söndürülecek[41] ve yıldızlar saçılacaktır.[42] Yer şiddetle sarsılacak,[43] dümdüz edilecektir. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görülecek[44] ve yer içindekileri, ağırlıklarını[45] atıp boşaltacaktır.[46] Dağlar sökülüp yürütülecek,[47] parçalanıp toz duman hâline getirilecek,[48] un ufak edilip savrulacaktır.[49] Dağların yerleri dümdüz, bomboş bırakılacak[50] ve dağlar atılmış renkli yüne dönecek[51] bir serap hâline gelecektir.[52] Denizler yükselip birbirine katılacak,[53] kaynatılacak,[54] kabirlerin altı üstüne getirilecektir.[55] Bütün bunlar olduğunda insanoğlu dehşete düşecek ve her şeyi unutup şaşkına dönecektir: *"O gün herkes çağrıcıya uyacaktır; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin."*[56] *"İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir. Gözlerine korku çöker."*[57] *"Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her hamile kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi göreceksin…"*[58] *"Gebe develer salıverilecek, yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplanacaktır."*[59] *"Ve insan, 'Ne oluyor buna!'"* diyerek[60] şaşkınlığını, *"Eyvah, işte hesap günü!"*[61] diyerek de hakikati ifade edecektir.

---

35 Tekvîr 81/11.
36 Hâkka 69/16; Mürselât 77/9; İnfitâr 82/1; İnşikāk 84/1.
37 Meâric 70/8.
38 Kıyâme 75/9.
39 Tekvîr 81/1.
40 Kıyâme 75/8.
41 Mürselât 77/8; Tekvîr 81/2.
42 İnfitâr 82/2.
43 Vâkıa 56/4; Nâziât 79/6,7; Zilzâl 99/1.
44 Tâhâ 20/107.
45 Zilzâl 99/2.
46 İnşikāk 84/4.
47 Tekvîr 81/3.
48 Vâkıa 56/6.
49 Tâhâ 20/105; Hâkka 69/14; Mürselât 77/10.
50 Tâhâ 20/105.
51 Meâric 70/9; Kāria 101/5.
52 Nebe' 78/20.
53 İnfitâr 82/3.
54 Tekvîr 81/6; İnfitâr 82/3.
55 İnfitâr 82/4.
56 Tâhâ 20/108.
57 Nâziât 79/8-9.
58 Hac 22/2.
59 Tekvîr 81/4-5.
60 Zilzâl 99/3.
61 Sâffât 37/20.

*"(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra (sûra) yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."*dır.[62]

Yeryüzünün kıyameti koptuktan sonra sûra tekrar üflenecek, *"… yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecektir. İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*[63]

Yeniden diriliş inananlar için mutluluk, inanmayanlar için ise ümitsizlik getirecektir. Kıyamet günü Kâfirlerin yüzleri simsiyah olacaktır. Müminlerin yüzü ise ağaracaktır:[64] Sûra üflendiği gün, günahkârlar, gözleri korkudan gömgök,[65] âmâ, dilsiz, sağır olacaklar, yüzüstü sürünecekler,[66] suya götürülen sürüler gibi cehenneme sürüleceklerdir.[67] İnanmayan günahkârlar o gün *"zincirlere vurulacaklar, katrandan giysiler giydirilecekler; yüzlerini de ateş bürüyecektir."*[68] *"Kıyamet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler."*dir.[69]

Dünyada inanan ve inanmayanların zaman zaman aynı muameleyi görmesine aldanmamak gerekmektedir. Kıyamet günü herkes yaptığından hesaba çekilecek, kimsenin yaptığı yanına bırakılmayacaktır. O gün insanlar arasında hüküm verilecektir.[70] İnananla inanmayan birbirinden ayrıştırılacaktır.[71] Âyetlerde buna şöyle vurgu yapılır: *"… Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir."*[72] Yine *"kıyamet koptuğunda, işte o gün onlar birbirinden tamamen ayrılacaklar."*[73]

Kıyamet, inkâr edenler için tam bir hüsran günü olacaktır.[74] İnanmayanlar reddettikleri her şeyin gerçek olduğunu görünce faydasız mazeretler ileri sürerek bu hüsrandan kurtulmaya çabalayacaklardır. Yapılan uyarılara kulak asmayan suçlular öncelikle kıyametin hak olduğunu anladıklarını ve iman ettiklerini söyleyecekler, kendilerine bir şans daha verilmesini isteyeceklerdir. Dünyada çok kısa bir an

---

62 Zümer 39/68.
63 İbrâhîm 14/48.
64 Âl-i İmrân 3/106-107; Yûnus 10/26-27; Zümer 39/60; Kıyâme 72/22-25; Abese 80/38-42.
65 Tâhâ 20/102.
66 İsrâ 17/97; Tâhâ 20/124; Furkān 25/34.
67 Meryem 19/86.
68 İbrâhîm 14/49-50.
69 Rûm 30/12.
70 Yûnus 10/93; Nahl 16/92, 124; Hac 22/17, 69; Secde 32/25; Câsiye 45/17; Mümtehine 60/3.
71 Hac 22/17; Secde 32/25; Sâffât 37/21; Duhân 44/40; Mürselât 77/13-14; Nebe' 78/17.
72 Mümtehine 60/3.
73 Rûm 30/14.
74 Nahl 16/27; Zümer 39/15; Şûrâ 42/45; Câsiye 45/27.

kaldıklarına yemin edeceklerdir. Geri döndürülmeyi isteyeceklerdir.[75] Ancak bu istekleri sonuçsuz kalacak ve kendilerine şöyle seslenilecektir: *"… Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım!"*[76]

O gün herkes birbirinden kaçacaktır: *"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır."*[77] Kimse kimseye fayda veremeyecektir: *"Kıyamet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir…";*[78] *"Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.";*[79] *"… Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[80]

Kıyamet günü günahkârlar birbirlerine düşman olacak ve birbirlerine lânet okuyacaklardır. Herkes bir başkasını suçlayacaktır. Doğru yoldan sapanlar saptıranlardan, Allah'tan başkasına tapanlar taptıklarından şikâyetçi olacaklardır:[81] Saptıranlar ve tapılanlar suçlamaları kabul etmeyecekler; Allah'ın huzurunda kendilerini savunacaklardır: *"(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zalimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını! Ve hepsini cehennemin yoluna sürün! Durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler! (Ey inkârcılar!) Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz!' Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir. Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Derler ki: 'Siz, evet siz, iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.' Diğerleri, 'Aksine, derler, siz inanmış kimseler değildiniz. Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz. Sonuçta Rabbimizin hükmünü hepimiz hak ettik; artık (gerekli cezayı) mutlaka tadacağız. Sizi saptırdık, çünkü biz kendimiz sapmıştık.' O gün onlar azap görmede ortaktırlar. İşte biz suçlulara böyle yaparız!"*[82] Müminler ise vaat edilen ebedî hayata kavuşmanın mutluluğunu yaşayacaklardır. Allah'a hamd edecekler ve haklı bir mutluluğu tadacaklardır.[83]

Kıyamet Kur'ân-ı Kerîm'in en temel konularından biridir. Kur'ân'da diğer inanç esasları ve ibadetlerin hakkıyla yerine getirilmesi bu esasa bağlanarak

75 Tâhâ 20/103-104; Rûm 30/55, Nâziât 79/46.
76 Fâtır 35/37.
77 Abese 80/33-37: Taberî, XXIV, 125; Nesâî, "Cenâiz", 118.
78 Mümtehine 60/3.
79 Rûm 30/13.
80 Fâtır 35/37.
81 A'râf 7/38-39; Ahzâb 33/68; Fussılet 41/29.
82 Sâffât 37/22-34.
83 Fussılet 41/40.

anlatılmıştır. Kıyamet birçok âyette farklı kelimeler ile zikredilmiştir. Vurgulu ifadeler ile kıyametin kesinlikle kopacağı belirtilmiştir. Bu dünya sona erecek, sonsuz bir hayat başlayacaktır. Bu, Kur'ân'ın bildirdiği gayba dair bilgilerdendir. Kıyametin ne zaman kopacağı belirtilmemiştir. Kur'ân'da kıyametin ansızın gelip çatacağı ve bunun da yakın olduğu haber verilmiştir. Aslında her kişinin ölümü kendi kıyametidir. Çünkü ölümle birlikte kıyamet ve onunla ilgili gerçekler başlamış olmaktadır. Gerek kişinin ölümü gerekse büyük kıyamet olan dünyanın son bulmasının bilinmezliği, insanın dünya hayatında devamlı uyanık kalmasını gerektirir. Kıyamet aynı zamanda Allah'ın yüceliğinin ve kudretinin, insanın ise acizliğinin bir ispatıdır. Bu bakımdan kişi bu dünyada kendisine verilen ömrü Allah'ın istediği gibi doğru bir şekilde kullanmakla yükümlüdür. Kıyamet gelip çattığında ya da yeniden dirilişten sonra pişmanlık fayda vermeyecektir.

ÂHİRET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُو۫لٰى ﴿٢٥﴾

"Âhiret de Allah'ındır, dünya da."

(Necm 53/25)

يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾

"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir."

(Mü'min 40/39)

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"

(En'âm 6/32)

وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ ﴿١٧﴾

"Âhiret daha hayırlı ve süreklidir."

(A'la 87/17)

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِۚ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾

"Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz."

(Şûrâ 42/20)

رَسُولاً يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. Kim Allah'a iman eder, rızasına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir."

(Talâk 65/11)

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۚ ﴿١٢﴾

"Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: 'Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir.' İşte bu büyük başarıdır."

(Hadîd 57/12)

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِۙ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْۜ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

"Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"

(Câsiye 45/21)

اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌۜ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾

"İnkâr edenlere çetin bir azap vardır; iman edip yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."

(Fâtır 35/7)

وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ
مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

"Yok eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır."

(Ahzâb 33/29)

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدٖيثًا۟ ﴿٨٧﴾

"Allah'tan başka tanrı yoktur. O, kıyamet günü elbette hepinizi bir araya toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü olan var mıdır?"

(Nisâ 4/87)

اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمٖيعًاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ لِيَجْزِيَ
الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ
حَمٖيمٍ وَعَذَابٌ اَلٖيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

"Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vaadidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."

(Yûnus 10/4)

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فٖيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."

(Mü'min 40/40)

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١١٤﴾

"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır."

(Âl-i İmrân 3/114)

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

"Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler."

(En'âm 6/92)

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾

"Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenlerdir.
Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."

(Lokmân 31/4)

وَاِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

"Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar."

(Mü'minûn 23/74)

Âhiret inancı, Kur'ân'ın başından sonuna kadar, neredeyse her sayfasında birkaç kez vurgulanır. Kur'ân'da istisnasız her konu doğrudan veya dolaylı olarak âhiret ile ilişkilidir. Çünkü doğru veya yanlış her yapılanın âhirette bir karşılığı olacaktır. Âhiret inancı, öncelikle dünya hayatının geçici olduğunu anlatır. Ayrıca insan, yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. Şimdiki hayatında o, bir sınav vermektedir. Sonraki hayatta, yani âhirette ise Yüce Yaratıcı karşısında burada yaptıklarının hesabını verecektir. Bu hesaba göre de ödül veya ceza alacaktır. İşte âhirete iman, bu yüzden dünyada yaşarken insanın sorumlu davranmasını gerektirmektedir. Ayrıca âhiret inancına göre, Allah'ın yeniden hayat vermesiyle insan öldükten sonra da varlığını devam ettirecektir. Çünkü Allah Teâlâ yaratmaya her zaman kâdirdir. Bu inanç aynı zamanda Allah'ın huzurunda hesap vermeyi içerdiğinden, insanın Allah'ın eşsiz yüceliğini ve gücünü kabul etmesi demektir.

Âhiret inancı, Kur'ân-ı Kerîm'de bu hayattan sonraki sonsuz hayatı ifade etmektedir. Bu ebedî hayat, tek tek veya topluca bütün insanların ilk hayatlarının sona ermesi ile başlayacaktır. Bu birinci hayata, "dünya hayatı" diyoruz. Kur'ân'da ikinci, "sonraki hayat" olan âhiret, dünya hayatının sonu, yeniden dirilme, hesap, ödül, ceza yani cennet ve cehennem konularını içermektedir. Bu ise Kur'ân'da kısaca *el-âhire* kelimesi ile ifade edilmiştir. Kelime tek başına kullanılsa bile, hayat, yer ve yuva anlamına gelen *dâr* kelimeleriyle birlikte düşünülmelidir.[1] İnsan öldükten (*mevt*) sonra, Yüce Allah tarafından tıpkı ilk kez yaratıldığı gibi tekrar diriltilerek hayata döndürülecek (*ba's*) ve hesap için bütün insanlar bir araya toplanacaktır (*haşr*). Buna göre "âhiret günü" (*el-yevmü'l-âhir*), dünyanın ve dünya hayatının (*el-hayâtü'd-dünyâ*) süresinin (*ecel*) dolduğu anda başlar. O ânı (*es-sâ'a*) Allah'tan başkası bilemez.[2] Bu önemli zamana

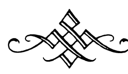
1 Râgıb el-İsfahânî, s. 13.
2 Ahzâb 33/63; Yûsuf 12/107.

işaret eden "o gün" (*yevme'izin*) ifadesi de yine *âhireti* belirtir.[3] Kur'ân'da, kıyamet günü (*yevmü'l-kıyâme*),[4] Hesap Günü (*yevmü'l-hisâb*),[5] Diriliş Günü, (*yevmü'l-ba's*)[6] ve Din Günü (*yevmü'd-dîn*),[7] âhiret günü ile aynı anlamda kullanılan ifadelerdendir.

---

3 Nisâ 4/42; En'âm 6/16.
4 Kıyâme 75/1.
5 Sâd 38/26.
6 Rûm 30/56.
7 Fâtiha 1/3; Müddessir 74/46.

ÂHİRET, KAÇINILMAZ BİR GERÇEKTİR

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فٖيهِۜ
وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدٖيثًا ﴿٨٧﴾

"Allah'tan başka tanrı yoktur. O, kıyamet günü elbette hepinizi bir araya toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Allah'tan daha doğru sözlü olan var mıdır?"

(Nisâ 4/87)

Yaratılanlar için tartışılmaz bir gerçek vardır, o da kıyamet vaktinin her geçen saniye yaklaşmakta olduğudur. Kâinatın yegâne mâliki ve hâkimi olan Allah Teâlâ, kıyamet günü geldiğinde de, hükümranlığın sadece kendisine ait olduğunu beyan edecek,[1] bütün anlaşmazlıklar hakkında sadece O karar verecektir.[2] Kıyamet günü yer ve gökler Allah'ın mutlak hâkimiyeti altında olacaktır. Resûlullah (sas) da bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: *"Allah yeryüzünü kavrayacak, göğü sağ elinde dürecek ve sonra şöyle diyecek 'Hükümdar benim! Hani neredeymiş yeryüzündeki hükümdarlar?'"*[3]

Yüce Allah'ın buyruğunun yerine getirileceğini ilân eden sûra üflenmiştir artık. Dağlar kaldırılıp birbirine çarpılmış, gök yarılmıştır. Dünyanın kurulduğu

---

1 Furkān 25/26.
2 Hac 22/69.
3 Zümer 39/67: İbn Kesîr, VII, 334; Buhârî, "Tefsîr", 39/3; Müslim, "Münâfikūn", 24.

günden beri devam edegelen düzeni bir anda bozulmuştur. *"Kıyamet (es-sâ'a) bir göz kırpması veya ondan daha çabuk bir zaman içinde oluverir."*[4] O, son derece gerçektir (*el-hâkka*)[5] ve bütün gerçekliği ile kesin bir olaydır (*el-vâkıa*);[6] büyük bir gürültüyle gelmiştir (*el-kâri'a*). Bütün evrenin düzeni altüst olmuştur.[7] Bir yandan insanlar korku içinde bölük bölük koştururken; dağlar yün gibi atılmış,[8] çoktan çöldeki seraba dönmüştür.[9] O gün yaşananların dehşetinden kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğullarından kaçar olmuştur.[10] Güneş dürülmüş, ışığı tükenmiş, yıldızlar düşmüş, dağlar yürümeye durmuş, doğurması yaklaşmış değerli develere dönüp bakan kalmamıştır. Vahşi hayvanlar bile birbirine sığınmakta, denizler birbirine karışmaktadır.[11] Aslında herkesin bildiği o yeniden dirilme günü[12] çok yaklaşmıştır artık.[13] Ardından görevli melekler sûra ikinci kez üfler. Rabbimizin başka bir emriyle insanlar bir anda ayağa kalkar.[14] Duydukları tek bir sesle dikilmişler, ne olduğunu anlamaya çalışırlar ve *"Vay başımıza gelene! Bu hesabın görüldüğü gündür."* derler.[15] Yer başka bir yerle, gökler başka göklerle değiştirilmiş ve yüceler yücesi Allah'ın huzuruna çıkılmıştır.[16] O gün insanların kabirlerden çıktığı,[17] yeniden dirilmenin gerçekleştiği,[18] kemiklerin bir araya toplanıp bedenlere yeniden can verildiği gündür. O gün artık dirilişi inkâr edenler için çok geçtir![19] Evet, *"Onlara, işte bu sizin yalanladığınız, iyinin kötüden ayrıldığı gündür denir."*[20] O gün kâinatın hâkimi, arşın sahibi Allah'ın daha önce elçileri ile bildirdiği karşılaşma vakti gelmiştir.[21] O gün kusurlar ortaya dökülmüştür.[22] O gün her şey için artık çok geç olan pişmanlıklar günüdür.[23] O gün Hz. Nûh'un uyardığı çağrı günüdür.[24] O gün yüreklere

4 Nahl 16/77; Yûsuf 12/107.
5 Hâkka 69/1-3: Zemahşerî, VI, 194.
6 Vâkıa 56/1-3: İbn Kesîr, XIII, 346-347; Zemahşerî, VI, 20-21.
7 Hâkka 69/13-16.
8 Kāria 101/1-5: Râzî, XXXII, 70-73; Beyzâvî, III, 562-563.
9 Nebe' 78/18-20.
10 Abese 80/34-36: İbn Kesîr, XIV, 254.
11 Tekvîr 81/1-6.
12 Vâkıa 56/50: Taberî, XXII, 340.
13 Mü'min 40/18.
14 Zümer 39/68; Yâsîn 36/53.
15 Sâffât 37/20: Zemahşerî, V, 205.
16 İbrâhîm 14/48; Âl-i İmrân 3/166.
17 Kāf 50/42.
18 Rûm 30/56.
19 Secde 32/29.
20 Sâffât 37/21.
21 Mü'min 40/15.
22 Tegābün 64/9.
23 Meryem 19/39.
24 Mü'min 40/32.

sıkıntı veren tasa günüdür; o gün suçluların cezasını, doğruların da ödülünü aldığı gündür.[25]

O gün, sûra tekrar üfleniyor ve Allah'ın huzurunda mahkeme kuruluyor. O'nun arşını sekiz melek yükleniyor.[26] Bütün kayıtlar (*kitâb*) açılıyor, sanıklar ve şahitler görevliler tarafından getiriliyor,[27] ama hiçbirisi izin verilmeden konuşamıyor.[28] O gün artık bütün yapılanların karşılığının verildiği gündür.[29] Yaptıkları tartıda (*mîzân*) ağır çekenler, kurtuluşa eriyor. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onun, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onun karşılığını alıyor.[30] Hatta engin cömertliği ile Allah iyilik yapanlara kat kat ödüller veriyor. Hz. Peygamber'in *"Allah kulunun yaptığı bir iyiliği binlerce iyilikle katlayarak ödüllendirir."* hadisi de bunu destekliyor.[31] Yaptıkları iyi işleri az olanlara yaptıkları kadar karşılık veriliyor.[32] Kitabı sağından verilen kişi, hesabını kolayca veriyor ve arkadaşlarının yanına sevinçle dönüyor. Defteri solundan veya arkasından verilense "Mahvoldum!" diye pişmanlık yakarışlarıyla alevli cehenneme giriyor.[33]

Dünyadaki hayatlarında kötülük işleyenler cehennemde zebanilere teslim edilecek.[34] Onlar, alevli, çılgın ateşin (*nâr*)[35] yakıtı olacaklar. Cehennemdekiler; Allah'a karşı gelen suçluların zincire vurulup yüzlerinin kavrulduğu,[36] onları sarıp sarmalayan bir ateş yurdu içindeler.[37] Yüzüstü[38] katrana bulanmış bir şekilde sürünmektedirler.[39] Allah'a karşı gelmiş olan bu suçlular cehennem yakıtıdırlar.[40] Serinletmeyen, kara bir duman gölgesi altındadırlar. Dünyada iken hak yolda olmamış ve doğruyu yalanlamış bu kimseler şimdi sadece zakkum ağacından yiyebiliyorlar; iç organları haşlayan kaynar suya, susuzluktan yanan develerin saldırdığı gibi saldırıyorlar. İşte ceza günü onlara sunulacak ağırlama budur.[41] Dünyada iken biriktirdikleri altın,

---

25 Mü'min 40/18.
26 Hâkka 69/17.
27 Zümer 39/69.
28 Nebe' 78/38.
29 Bakara 2/281.
30 Zilzâl 99/1-8.
31 Nisâ 4/40: İbn Kesîr, III, 348-350; Tirmizî, "Daʿavât", 36; İbn Mâce, "Ticâret", 40.
32 Mü'minûn 23/102-103; Kāria 101/6-9.
33 İnşikāk 84/7-12; Zümer 39/69; Hâkka 69/25.
34 Alak 96/12-18.
35 Âl-i İmrân 3/10.
36 İbrâhîm 14/49-50.
37 Kāria 101/10-11: Taberî, XXIV, 597.
38 Neml 27/90; Furkān 25/34.
39 İbrâhîm 14/50.
40 Cin 72/15.
41 Vâkıa 56/42-44; 52-56.

gümüş mücevherler, ateşte kızdırılıp, bunlarla alınları, böğürleri, sırtları dağlanıyor.[42] Cehennemlikler, unutulmuş, terk edilmiş, yar ve yardımcısız kalmışlardır.[43] Allah Teâlâ onları bağışlamayacaktır; onlar da zaten bundan ümitlerini kesmiştir.[44]

Cennete ulaşanlar için kapılar ardına kadar açıktır.[45] Orası insanların gerçek barış ve huzura kavuştuğu yerdir.[46] İyilik yarışında önde olanlar, ödül almakta da öndedirler.[47] Onlar, birçok nimetin bulunduğu *na'îm* bahçelerindedirler.[48] Onların büyük kısmı önceki topluluklardan, bir kısmı da sonrakilerdendir.[49] İçinden ırmakların aktığı,[50] kaynakların fışkırdığı,[51] temiz su, bozulmayan süt, leziz içecekler ve süzme bal ırmaklarının olduğu bir bahçededirler.[52] Suyu gür, yatağında akan *selsebîl* pınarı da[53] yalnız Allah'a yakın olanların içebildiği, yüksekten akan *tesnîm* adlı pınar da orada bulunuyor.[54] Atlastan,[55] nakışlı kumaşlardan elbiseler giyiyorlar.[56] Mücevherlerle bezenmiş tahtlarda karşılıklı kurulmuşlar; ölümsüz gençler onlara hizmet ediyor; beğendikleri meyvelerden, iştah kabartan kuş etinden yiyecek sunuyorlar. Yaptıkları işlere karşılık, sedefteki inciler gibi duran ceylan gözlüler onlara eşlik ediyor. Orada günaha sevk eden hiçbir kötü söz duymuyorlar. Sadece esenlik dileklerine, esenlik dilekleriyle karşılık veriyorlar. Defterleri sağdan verilen mutlu kişiler, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, yayılmış, koyu gölgeler altında, çağlayarak akan su kenarlarında; bitip tükenmeyen ve sınırsız meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindeler. Orası nimeti bol, güzel ve yüksek bahçelerin, mekânların ve bağların bulunduğu bir yer.[57] Orası varıp kalınacak,[58] gerçek kurtuluş ve başarının elde edildiği bir yer.[59]

---

42 Tevbe 9/34-35.
43 Sebe' 34/54; İsrâ 17/39; Câsiye 45/34.
44 Muhammed 47/34; Ankebût 29/23.
45 Zümer 39/71, 72; Sâd 38/50, 56.
46 Hûd 11/108; Tûr 52/17.
47 Vâkıa 56/ 9; Furkān 25/76; Duhân 44/57; İnsân 76/22.
48 Sâffât 37/41.
49 Vâkıa 56/12.
50 Burûc 85/11.
51 Gāşiye 88/12.
52 Muhammed 47/15.
53 İnsân 76/18: Taberî, XXIII, 561; Beyzâvî, III, 479; İbn Kesîr, XIV, 214.
54 Mutaffifîn 83/27-28: Taberî, XXIV, 220-224; Zemahşerî, VI, 338-339.
55 İnsân 76/21; Kehf 18/31.
56 Duhân 44/53.
57 Mâide 5/65; Tevbe 9/72: Taberî, XI, 557-565.
58 Secde 32/19.
59 Nebe' 78/31.

İyiler için cennet nimetlerini aşan paha biçilmez, manevî bir ödül daha vardır. O da Allah'ın onlardan hoşnut olmasıdır.[60] Cenâb-ı Hak, emirlerini yerine getiren ve O'nu seven Müminlere, cennetteki ödüllerden öte, kendi sevgisini sunmaktadır. Bu, mümin ile Rabbi arasında özel bir ilişkidir: *"Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Bu, Rabbine saygı gösterene mahsustur."*[61]

ÂHİRETE İMAN ALLAH'A İMANDAN AYRILAMAZ

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾

"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır."

(Âl-i İmrân 3/114)

Yüce Allah'ın varlığı ve onun yaratma gücü mutlaktır. Onun yaratması sadece belli bir zamana ve süreye hasredilemez. Mekke Müşrikleri ise Allah'ın başlangıçta yarattığına, ancak bir kez daha yaratmayacağına inanıyorlardı. Taptıkları putlarda bazı güçlerin var olduğuna inanan Mekke Müşrikleri, Allah'ın öldükten sonra insanları yeniden dirilteceğini kabul etmiyorlardı. Her seferinde *"Hayat sadece bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz, bir daha da diriltilmeyeceğiz…"* diyorlardı.[62] İnsanı yokluğa götüren gücün ise zaman (*dehr*) olduğuna inanıyorlardı. *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder."*[63] diyorlardı. Bu yüzden, Hz. Peygamber'in toprağa karışan insan bedenini Allah'ın yeniden yaratacağını bildirmesine şaşırıp kalmışlardı. Oysa Kur'ân'a göre asıl şaşılacak şey, onların *"Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?"*

---

60 Âl-i İmrân 3/15: Taberî, V, 268-271; Râzî, VII, 214-215; Tevbe 9/72: Taberî, XI, 557-565; Râzî, XVI, 135-137.

61 Beyyine 98/8: Râzî, XXXII, 52-56.

62 En'âm 6/29.

63 Câsiye 45/24.

demeleridir.[64] Bunu en güzel, Yâsîn sûresinin 77-83. âyetlerinin inmesine neden olan şu olay anlatır: Bir gün Mekke Müşriklerinden Übey b. Halef yanındakilerle birlikte Hz. Peygamber'in karşısına dikildi. Elinde de çürümeye yüz tutmuş bir kemik parçası vardı. Elindekini gösteriyor, alaycı bir tavırla, *"Şu çürümüş kemiklere kim yeniden hayat verecekmiş!"*[65] diyordu. Bir yandan da kemiği ufalayıp parçalarını savuruyordu. Bu adam, bilgiç tavırları ve kibriyle kendini akıllı sansa da aslında yaman bir çelişki içindeydi. Elinde tuttuğu kemiklerin aslında onun iddiasını çürüten en açık kanıtlar olduğunu görmekten acizdi. Peki, bu toprağa karışmak üzere olan kemikleri daha önce, yine topraktan yaratan bir kimse yok muydu? Gelin bu sorunun cevabını Kur'ân-ı Kerîm'den okuyalım: *"İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor. De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O, yaratmanın her türlüsünü bilir.'"*[66] Çünkü her şeyi yapmaya gücü olan ve bu güçle bütün kâinatı yoktan yaratan Allah'tır. Allah'ın bu yaratmayı tekrarlaması,[67] O'nun için ilkinden daha kolaydır.[68]

Mekke'deki Müşrikleri yeniden yaratılmaya inandırmak için Kur'ân'da çeşitli kanıtlar gösterilmiştir. Kur'ân onları çevrelerinde olan bitene bakmaya çağırmıştır. Onların dikkatini tabiatta her an gerçekleşmekte olan yaratılışa çekmiştir: *"Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O hâlde (haktan) nasıl dönersiniz?"*[69] Yüce Allah, su ile buluşan kuru ve cansız topraktan her türlü ürünü çıkarıp yetiştiren bir kudrete sahiptir. İşte toprak olmuş bedenleri de yine böyle çıkaracaktır.[70] Konuyla alâkalı bir diğer âyette de gökleri ve yeri Allah'ın yarattığına inandıkları[71] hâlde yeniden dirilmeye inanmayan Müşrikler, bu iki yaratma arasında bir karşılaştırma yapmaya yönlendirilmiştir: *"Şimdi sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı?"*[72] Sakinlerinin ölüp ıssız bıraktığı ve harap olmuş bir şehre giren bir yolcunun kıssası da aynı konuyu şöyle anlatmıştır: Yolcu kendi kendine şu soruyu sorar: *"Allah bu hâldeki bir yeri yeniden nasıl diriltecek acaba?"* Bunun üzerine Allah onu yüz yıl cansız bırakır ve sonra yeniden dirilterek ona şunu sorar *"Kaç yıl kaldın?"* Onun cevabı *"Bir gün ya da daha az."*

64 Ra'd 13/5.
65 Yâsîn 36/78: Taberî, XIX, 486-488; Zemahşerî, V, 195-196.
66 Yâsîn 36/77-79; Yâsîn 36/80-83; Hac 22/5-7.
67 Ankebût 29/20; Enbiyâ 21/104.
68 Rûm 30/27.
69 En'âm 6/95.
70 A'râf 7/57.
71 Zuhruf 43/87.
72 Nâziât 79/27: Taberî, XXIV, 88-89; Râzî, XXXI, 44-47.

olur. Oysa bu yolcu orada yüz yıl kalmıştır. Bu sırada yiyecekleri bozulmamış ama binek hayvanı çürümüştür. Allah, yolcunun yüz yıl önce sorduğu soruyu gözlerinin önünde cevaplar. Önce hayvanın kemiklerini bir araya toplar. Sonra da onlara et giydirir ve hayvanı eski hâline çeviriverir.[73] Allah Teâlâ'nın yeniden yaratma kudreti Hz. İbrâhim'in bir kıssasıyla da anlatılır: *"İbrâhim Rabbine: 'Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster', demişti. Rabbi ona, 'Yoksa inanmadın mı?' dedi. İbrâhim: 'Hayır! İnandım, fakat kalbimin ikna olması için (görmek istedim).', dedi. Bunun üzerine Allah: 'Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir.', buyurdu."*[74]

Âhiret gününün geleceği, Allah'ın ardı ardına gelen peygamberleri tarafından da insanlara iletilmiştir.[75] Hz. Nûh, Allah'ın ilk yaratmada olduğu gibi, ölenleri topraktan yeniden dirilteceğini toplumuna açıkça anlatmıştı.[76] Hz. İbrâhim hem puta tapan babasına hem de toplumuna,[77] Hz. Mûsâ da Firavun'a[78] ve İsrâiloğullarına bunu bildirmişti.[79] Medyen halkına elçi olarak gönderilen Şuayb *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, âhiret gününe umut bağlayın ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*[80] diye tebliğde bulunmuştu. Elçilerin sonuncusu Hz. Muhammed (sas) de toplumuna aynı mesajı getirdi.

Âhiretle alâkalı âyetlerden, imanın hiçbir şekilde bölünme kabul etmediğini anlıyoruz. Âhirete iman, aynı zamanda Allah'ın yargılama konusundaki tartışılmaz ve paylaşılmaz güç ve yetkisine imandır.[81] Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen Allah ve âhiret inancına sahip Müminler, diğer inanç esaslarını da benimsemişlerdir. Âhirete inananlar gayba da inanırlar.[82] Onlar Mekke'yi ve çevresini uyarmak için indirilen Kur'ân'a da inanmışlardır.[83] Ondan önce indirilenlere de iman ederler.[84] Allah'a ve âhirete inananlar, Allah'ın güçlü bir iman verdiği kişilerdir.[85] Onlar

---

73 Bakara 2/259.
74 Bakara 2/260.
75 Neml 27/66.
76 Nûh 71/18.
77 Şuarâ 26/81.
78 Tâhâ 20/55.
79 İsrâ 17/104.
80 Ankebût 29/36.
81 Bk. Mü'minûn 23/82-88.
82 Bakara 2/4.
83 En'âm 6/92.
84 Nisâ 4/162; Bakara 2/4-5.
85 Mücâdele 58/22.

Rablerine boyun eğmiştir.[86] Onlar daha önceki peygamberlere de iman eder ve onları kendileri için güzel örnek kabul ederler.[87] Çünkü âhirete iman, bütün peygamberlerin ortak çağrısı olmuştur. Oysa âhirete inanmayan Müşrikler, bir bütün olan diğer iman konularını, en başta da Allah'ın birliğini inkâr ediyorlardı. Ancak, bu kibirli insanların kalpleri inkâr etse de Allah tektir.[88] Müşrikler, yaptıklarından hesap vereceklerine inanmıyordu. Onlara her yaptıkları güzel görünüyor, doğru davrandıklarını düşünüyorlardı.[89] Müşrikler, Allah'ın yasaklamadığı şeyleri yasaklıyor, bunları dinden sayıyorlardı.[90] Âhireti inkâr eden Müşrikler Allah'ın peygamber gönderdiğini de inkâr ettiler.[91] Meleklerde hiçbir bilgiye dayanmadan dişilik görenler de[92] şeytan ile arkadaşlık edenler de onlardır.[93] Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr edenler gerçek olandan ve doğrudan uzaklaşmıştır.[94]

ÂHİRETE İMAN HAYATA YANSIR

اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ﴿٤﴾

"Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenlerdir.
Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."

(Lokmân 31/4)

Kur'ân'da Allah'a iman, âhirete iman ve sâlih amel birbirinden ayrılmaz. Bunlar İslâm inancının ve ahlâkının merkezinde yer alır. Zaten samimi bir iman, sâlih amel olarak kendini gösterir. Çünkü âhirete iman, insanın hayatta iken yaptıklarından hesap vereceği bilincine sahip olması demektir. Bu yüzden âyetlerde her

86 Zümer 39/9.
87 Mümtehine 60/4-6.
88 Nahl 16/22.
89 Neml 27/4.
90 En'âm 6/150.
91 Mü'minûn 23/33.
92 Necm 53/27-28.
93 Nisâ 4/38.
94 Nisâ 4/136.

zaman, iman ile birlikte sâlih amel de kurtuluş için gerekli görülmüştür. Bundan ötürü de Müminlerden, hem inandıklarından hem de yaptıklarından Allah'a hesap vereceklerine inanan kişiler olmaları istendi.[95] Onlar Allah'ın âyetlerini okudular, iyilikte yarışıp kötülüklere engel oldular.[96] Böylece Müminler Kur'ân'da *"gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, âhiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden"* kişiler olarak anlatılmıştır.[97] Âhirete inanan Müminler, Allah'ın verdiği öğütleri dinleyip yerine getirmiş,[98] infak etmiş,[99] namazı kılmış, zekât vermişlerdir.[100] Allah'ın mescitlerini inşa etmişlerdir. Onların Allah Teâlâ'dan başka kimseden de korkuları olmadı.[101] Onlara Allah'ın koyduğu emirleri, yasakları ve cezaları uygulamak hiçbir zaman ağır gelmedi.[102] Allah'a ve âhirete inananlar gösteriş için değil,[103] sadece Allah'a yakınlaşmak için bağış yaptılar.[104] Yine onlar, sözlerini yerine getirmişler, yetimlere, Müslüman-müşrik ayırımı gözetmeden esirlere, dünyada bir karşılık beklemeden, Allah'ın rızası ve âhiret ödülü için bağışta bulunmuşlar,[105] bütün varlıklarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihada gitmekten çekinmemişlerdir.[106] Allah'a ve âhirete inananlar, Allah ve Peygamber'ini kendi yakınlarından üstün tuttular.[107] Nitekim âhirete gerçekten inanan Müminler, Resûl-i Ekrem'i (sas) örnek alarak yaşadılar.[108] Aralarındaki sorunları çözmek için Allah'a ve Resûlü'ne başvurdular.[109]

Dünya hayatı insan için bir sınavdır. Yüce Allah, insanı yaratmış, ona görme ve işitme duyuları vermiş, doğruyu da gösterdikten sonra onu dünyada bir sınava tâbi tutmuştur. Bundan sonra şükretme ve nankörlük etme seçimi de ona aittir.[110] Sağlam bir inanç, zayıf olanından bu sınavlarla ayırt edilir.[111] Bu sınamaların zor olanlardan birisi savaş olsa gerektir.[112] Meselâ Peygamberimizin ashâbından

95 Kehf 18/110: Taberî, XV, 439-442.
96 Âl-i İmrân 3/114.
97 Zümer 39/9.
98 Talâk 65/2; Bakara 2/232.
99 Bakara 2/4.
100 Âl-i İmrân 3/4; Nisâ 4/162; Neml 27/3.
101 Tevbe 9/18.
102 Nûr 24/2; Bakara 2/228.
103 Bakara 2/264.
104 Tevbe 9/99.
105 İnsân 76/7-10.
106 Tevbe 9/44.
107 Mücâdele 58/22.
108 Ahzâb 33/21.
109 Nisâ 4/59.
110 İnsân 76/2-3: Taberî, XXIII, 531-538; İbn Kesîr, XIV, 206-207.
111 Bakara 2/155.
112 Muhammed 47/31.

bazıları Kâbe'de hacılara hizmeti ve Kâbe'nin bakım ve onarımı gibi işleri çok önemli görüyorlardı. Hatta bunlar için aralarında tartışıyorlardı. Bu görevler bile Allah için zorlu bir sınav olan cihad kadar değerli değildi.[113] Büyük sınamalardan birisi de Tebük Seferi idi. Müşrikler Huneyn zaferiyle yenilgiye uğratılmıştı, ama yaşanan gelişmeler kuzeyde Roma İmparatorluğu ile savaşı kaçınılmaz kılmıştı. Müslüman ordusu yaz sıcağında, hasat mevsiminde sefer için toplanmaya başladığında seferden geri duran bazı Müminler, Allah'ın şu hitabıyla karşılaştılar: *"Ey Müminler! Ne oldunuz ki size 'Allah yolunda sefere çıkın.' denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir."*[114] Hiçbir gerekçesi olmadan bu savaşa çıkmamak için izin isteyenler ise *"Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalamış olanlar"*[115] olarak anlatılmıştır. Cenâb-ı Hak Müminlere, arkasına düşmeye değer olanın dünya değil âhiret olduğunu yeniden hatırlatmıştır.[116]

Kur'ân, imanın hayata nasıl yansıdığını Ehl-i kitap'tan örneklerle de ortaya koymuştur. Meselâ Medine'deki Yahudiler arasından Allah'a ve emirlerine gönülden bağlı olup İslâm'ı kabul edenler vardı: *"Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir."*[117] Buna karşın yine İsrâiloğulları arasından âhirete karşılık dünya hayatını seçenler de olmuştu.[118] Onlardan bir nesil Tevrat'ı bildikleri hâlde *"Şu geçici dünyanın değersiz malını alıyor ve '(nasıl olsa) biz bağışlanacağız' diyordu."* Bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu düşünemez olmuşlardı.[119]

Allah'ın birliğini inkâr eden[120] Müşriklerin öne çıkan özellikleri arasında dünyayı çok sevmeleri ve âhireti göz ardı etmeleri sayılmıştır.[121] Onlar geçici dünya hayatına kapılmışlardı.[122] Bu yüzden hiçbir zaman doğruyu göremediler.[123] Onlar

---

113 Tevbe 9/19: Taberî, XI, 377-381; İbn Kesîr, VII, 161-162.
114 Tevbe 9/38.
115 Tevbe 9/45.
116 Nisâ 4/77.
117 Âl-i İmrân 3/113-115.
118 Bakara 2/86.
119 A'râf 7/169.
120 Nahl 16/22.
121 İnsân 76/27.
122 Rûm 30/7-8.
123 Nahl 16/107.

kötülük örnekleri ortaya koyuyor,[124] şeytana uyuyor ve şeytan da onlara yaptıklarını güzel gösteriyordu.[125] Âhirete inanmayanlar, doğru yoldan çıkıyor[126] insanları da Allah yolundan alıkoyarak doğruyu yanlış gibi göstermeye çalışıyorlardı.[127] Onlar bir yandan kız çocuklarını istemiyorlar ve kız çocukları olduğu haberini alınca öfkeleniyorlar, bir yandan da melekleri dişi kabul edip kızları, Allah'a yakıştırıyorlardı. Bu çocuklardan kurtulmak için de onları diri diri gömmeyi bile göze alıyorlardı.[128] Büyükleniyor,[129] zekât vermiyor,[130] mallarını insanlara gösteriş için dağıtıyorlardı.[131] Kur'ân-ı Kerîm, Müşrikler gibi âhirete inanmayan Münafıklarla Müminlerin arasındaki farkı şu misalle anlatır: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, Kâfirleri doğru yola iletmez. Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir."*[132]

DÜNYADA NE EKERSEN ÂHİRETTE ONU BİÇERSİN

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَاۚ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ ف۪يهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

124 Nahl 16/60.
125 En'âm 6/113.
126 Mü'minûn 23/74.
127 A'râf 7/45; Hûd 11/19.
128 Nahl 16/57-60.
129 Mü'min 40/27.
130 Fussılet 41/7.
131 Nisâ 4/38; Sebe' 34/21.
132 Bakara 2/264-265.

"Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."
(Mü'min 40/40)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Müşriklerle Müminler arasındaki en büyük fark, inanmayanların sadece bu dünya için, inananların ise dünyada âhireti akıldan çıkarmadan yaşamalarıdır. Müminler, Allah'tan hem dünyada hem de âhirette iyilik isterler.[133] İnkârcılar ise dünya hayatını gerçek hayat olarak düşündüklerinden, sadece dünyadaki güzellikleri elde etmek için yaşarlar. Âhireti hiç hesaba katmadan bütün güçleri ile bunun için çaba sarfederler.[134] Müminler, dünyada yaptıklarının âhirette bir karşılığı olacağını her zaman hatırlar ve hayatlarını bu bilinçle yaşarlar. Nitekim büyük servet sahibi Kārûn'un dikkati, halkı tarafından tam da bu noktaya çekilmiştir. Onlar, Kārûn'a dünyalık servetini âhireti kazanmak için kullanmasını hatırlattılar. Bunun için de Allah'ın ona verdiklerinden insanlara vermesini, elindeki gücü kullanarak çevresindekilere haksızlık etmemesini söylediler.[135] İşte Rabbimiz Kur'ân'da *"Herkesin yaptığı iyiliği ve kötülüğü hazır bulacağı günü"*[136] düşünmeye çağırıyor. Sadece dünya güzelliklerini isteyene, belki o verilecektir; ancak bu kişi ebedî hayatta kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak cehenneme girecektir.[137] Kim de dünyada mümin olarak âhiret için gereği gibi çalışırsa, ona çalışmasının karşılığı verilecektir.[138]

Müminin takdir edilecek temel özelliklerinden biri dünyaya kanmamasıdır. Kur'ân-ı Kerîm âhiretin kazanılması için insanları dünyanın geçici güzelliklerine karşı uyarır. Dünya hayatı geçicidir; bir oyun ve oyalanmadır. Gerçek ve ebedî hayat ise âhirettedir.[139] Allah, dünyada güzellikler yaratmıştır; ancak gerçek ve kalıcı güzellikler âhirettedir[140] ve dünya güzellikleri âhiretteki güzellikler yanında çok basit kalır.[141] Evlere yapılan süslü kapılar, koltuklar, altın süslemeler dünyada kalır; bunların

---

133 Bakara 2/201.
134 Rûm 30/7-8.
135 Kasas 28/77: Taberî, XVIII, 321-325; Râzî, XXIV, 14-17.
136 Âl-i İmrân 3/30.
137 İsrâ 17/18-19.
138 Bakara 2/200-201.
139 Mü'min 40/39; En'âm 6/32.
140 A'lâ 87/17-19.
141 İsrâ 17/21; Yûsuf 12/57.

gerçeğiyse âhirettedir.[142] Bir âyet de bunu şöyle ifade ediyor: *"Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."*[143] Kur'ân'da dünya hayatı güzel, ama tek mevsimlik bitkilere benzetilerek anlatılır. Dünya güzellikleri, yağmurla gelişip, çiftçilerin hoşuna giden güzel ekine benzer, ama ekin sonra kurur ve sararır gider. En sonunda çerçöp olur. Burada yapılanların karşılığıysa âhirette ebedî ceza veya ödül olarak insanların karşısına çıkacaktır. Böyle olunca insanın çabası gerçek hayatı kazanmak için olmalıdır.[144] Öyleyse insanlar yaptıklarından hesap vereceğini aklından hiç çıkarmamalıdır.[145] Kötü davranışlarına karşılık verilecek olan azabı uzak görmemelidir.[146] İyi olan da hiçbir haksızlığa uğramadan başardığı sınavın karşılığını sonsuz hayatta görür.[147] Çünkü Allah, Resûlullah'ın da belirttiği gibi, göklerdekilere de yerdekilere de azap etse, azabında hiçbir zaman haksızlık etmeyecektir.[148] Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ve iyi davrananlara bu dünyada iyilik vardır; âhiret yurdu ise çok daha iyi, çok daha güzeldir.[149]

Kur'ân-ı Kerîm öte dünyada ebedî ödül ve ceza ile karşılaşmak üzere olan insanların durumunu diyaloglar hâlinde şöyle anlatır: Âhirette hesaplar görülür ve kimi insanlar cehenneme girerler. Aralarında öfkeli bir tartışma devam eder. Bir grup diğeri için Allah'a,

- *"Rabbimiz! İşte bunlar bizi yoldan çıkardı. Sen cehennemde bunlara bir kat fazla azap ver!"* diyor. Önden gidenlerse geriye dönüp,

- *"Sizin bizden ne üstünlüğünüz var ki? Siz de yaptığınızın karşılığını çekin!"* diyor.

Bu sırada cennette başka insanlar arasında da çok farklı bir konuşma geçiyor. Yeşillikler ve ırmaklar arasında dolaşırlarken,

- *"Bizi buraya getiren Allah'a şükürler olsun. Allah bize doğruyu göstermeseydi, biz kendiliğimizden doğruyu bulamazdık. Rabbimizin elçileri de doğruyu getirmiş."* diyorlar.

---

142 Zuhruf 43/34-35.
143 Âl-i İmrân 3/14.
144 Hadîd 57/20.
145 Nebe' 78/27.
146 Meâric 70/6.
147 Nisâ 4/77; Tevbe 9/38.
148 Ankebût 29/23: İbn Kesîr, X, 502; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 17.
149 Nahl 16/30.

Onlara şöyle deniyor:

- *"İşte size cennet! Yaptıklarınızın karşılığında size de o verildi."*[150]

Bunlar cennette yan yana dizilmiş koltukları üzerinde oturuyorlar; eşleri de yanlarında duruyor. Yaptıkları hiçbir şey karşılıksız kalmamış. Canlarının istediğini alıp yiyorlar. Birbirlerine lezzetli içecekler ikram ediyorlar. Onlara hizmet eden gençler çevrelerinde dolaşıyor. Birbirlerine dönüp şöyle sohbet ediyorlar:

- *"Daha önce biz ailemizin arasındayken (azaptan) korkuyorduk. Şimdi ise Allah bize lütufta bulundu ve bizi iliklere işleyen bir azaptan korudu. Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur.."*[151]

Daha sonra konuşma cennettekilerle cehennemdekiler arasında devam ediyor. Cennettekiler diğerlerine,

- *"Biz Rabbimizin bize verdiği sözlerin gerçekleştiğini gördük, siz de Rabbinizin verdiği sözlerin yerine geldiğini gördünüz mü?"*

diye seslenince cehennemdekiler,

- *"Evet."*

diye cevap veriyor ve yine aralarından biri, onları bu hâle koyanlara şöyle lânet okuyor:

- *"Allah'ın lâneti Allah'ın buyruklarına karşı gelenlere olsun! Allah'ın yolundan çıkaran onlardı; o yolu bozmaya çalışan ve âhireti inkâr eden onlardı."*

Bu arada başka bir grup insan, cennet ile cehennemi birbirinden ayıran ve A'râf denilen yüksek surların üzerinden olan biteni izliyor.[152] Bunlar arasında iki taraftakileri de tanıyanlar çıkıyor. Cennete girenlere gıpta ile bakarak onlara şöyle sesleniyorlar:

- *"Selâm olsun sizlere!"*

Sonra gözleri birden cehenneme girenlere kayıyor ve onlara,

- *"Allah'ım! Ne olur bizi şu Allah'a karşı gelenlerin yanına koyma!"* diyorlar.

Dünyadan tanıdıkları bu kişilere,

- *"Şimdi topladığınız malın ve büyüklük taslamanızın size hiç faydası olmadı."* diye sesleniyorlar. Sonra cennete girenleri ve girmekte olanları gösterip,

150 A'râf 7/38-43; Bakara 2/167.

151 Tûr 52/26-28.

152 A'râf 7/46: Taberî, X, 208-227; İbn Kesîr, VI, 305-308.

- *"Allah'tan rahmet görmeyecekler diye sizin yemin ettiğiniz bunlar mıydı?"* diye soruyorlar. Sonra onlara,

- *"Siz buyurun cennete girin; sizin korkmanıza ve kaygılanmanıza hiç gerek yok artık."* diyorlar.

Ancak dünyadayken peygamberin getirdiği kitabı inkâr edenler bu defa büyük bir pişmanlık içindedirler. Onu unutmuşlardı, dinlerini bir oyun hâline getirmişler, dünya hayatına kanmışlardı. Bugünün geleceğini unutmuşlardı. Allah, cehennemdeki bu kişilerin yüzüne bile bakmıyor şimdi:

- *"Şimdi bize şefaat eden olsa da bize şefaat etseler? Geri döndürülmemiz mümkün olsa da yaptığımız işlerden başkasını yapsak."* diye hayıflanıyorlar.[153]

Cehenneme atılanlar arasında dünyadayken Firavun'un çevresinde bulunmuş adamlar da vardır. Sabah akşam ateşe atılıyorlar; azabın en ağırı ile karşı karşıyalar. Birden aralarında tartışmaya başlıyorlar ve dünyadayken güçsüz olanlar, kendini beğenmişlere,

- *"Biz size uymuştuk ya, şimdi şu ateşten bizi biraz olsun kurtaramaz mısınız?"* diyorlar. Kibirli takımıysa,

- *"Hepimiz buradayız. Allah kulları arasında kararını verdi artık."* diye karşılık veriyor onlara.

Onların yapabileceği bir şey olmadığını anladıklarında bir umut, cehennemin bekçilerine yöneliyorlar bu defa:

- *"Rabbinizden isteyin de cezamızı bir gün olsun indiriversin."* diyorlar. Bekçilerse,

- *"Elçileriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?"* diye onları kınıyor.

Onlar da bu kez,

- *"Evet, getirmişlerdi."* diye cevaplıyor. Diğerleriyse,

- *"Siz kendiniz isteyin; ama yalvarışı boşunadır Kâfirlerin."* diye karşılık veriyor.

O gün Allah'ın yardımı sadece elçilere ve onlara inananlara oluyor. Kâfirlerin af dilemesi ise hiçbir işe yaramıyor. Onlar kovulmuş, artık çok kötü bir yere atılıverilmişlerdir.[154]

---

153 A'râf 7/44-53.

154 Mü'min 40/46-52.

Aslında işin böyle olacağı başından belliydi. Cennete girenler daha dünyada iken ekinlerini verimli bir toprağa, cehennemlikler ise çorak bir toprağa ekmişlerdi. Bu başlarına gelenden başka ne bekleyebilirlerdi ki?[155]

Âhiret, tevhid inancının ayrılmaz bir unsurudur. Bir olan Allah inancıyla, âhiret inancı birbirinden ayrılamaz. Çünkü Allah'ın varlığı zamanı ve mekânı aşar. Ayrıca, ahlâkî bir varlık olarak insanın, yaptıklarının karşılığını görmeyecek olması, Allah'ın bu özelliğinde büyük bir eksiklik yaratırdı. Bu durum tabii ki, yaratıcının yaratma gücü, ahlâkî doğruyu belirleme ve mutlak egemenliği bakımlarından kabul edilemez bir eksikliği gerektirirdi. Böyle bir tanrı, tıpkı Müşriklerin inandığı tanrı gibi, sözde bir kez yaratır ama bunu tekrarlayamazdı. Bu tanrı ahlâkî olarak doğrunun ne olduğunu da bilemez ve yarattığı varlıkları buna göre yargılayamaz. Böyle bir varlığın ise tanrı olarak adlandırılması mümkün olmaz. Oysa mutlak güç sahibi Allah, tekrar tekrar yaratabilir. O, kâinatın özüne yerleştirdiği adalet ilkesine göre insanı yargılayabilir. O, bunu hem insanın geçici dünya hayatında hem de nihai olarak âhirette yapabilecek güce sahiptir. Âdil yargılamasıyla ceza ve ödül verebilir. Dünya hayatındaki yargılama, ceza ve ödül verme, bir bakıma dünya hayatındaki sınamanın bir parçası olabilir. Ancak yargılamanın tamamlanması ve nihai olarak yargılamanın sonuna ulaşılması, sınav zamanının, bir başka ifadeyle dünya hayatının sona ermesiyle mümkündür. Aksi hâlde yargılama bitmemiş olacaktır. Bu da ahlâkî doğrunun tam olarak gerçekleşmemesi demektir. İşte bu da hesap, ceza ve ödül gibi evreleri içeren âhiret hayatını gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan, insanın yaptıklarından hesap vereceğine inanması, ona dünya hayatında bütün yaptıklarına yön vermesini sağlar. Kur'ân-ı Kerîm, Müminlerin ve Müşriklerin davranışlarındaki birbirine zıt farklılığı ifade etmiştir. Allah'a iman eden ve O'na hesap vereceğine inanan kişi, bu inancı doğrultusunda iyi ve güzel işler yapmaya özen gösterir. İnanmayan kimseler ise hayatlarında böyle bir sorumluluk taşımadıklarından, sadece dünya hayatındaki rahat ve çıkarını önemseyerek yaşar. Tabii ki, bu durum da gelecek hayatta bir sonuç doğuracaktır. Çünkü Allah'ın verdiği söz haktır, zamanı geldiğinde elbet yerine gelecektir.

155 A'râf 7/58.

BA'S

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا
وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَاۜ هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾
اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَم۪يعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ
لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

"Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşmaktadırlar. Derler ki: Vay başımıza gelenlere! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vaat ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz."

(Yâsîn 36/51-54)

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَۜ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُٓ اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا
بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَۙ ﴿٦٠﴾ عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ
اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ ف۪ي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْاُو۫لٰى
فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

"Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaratan? Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden var etmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez. Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!"

(Vâkıa 56/58-62)

وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا
حِجَارَةً اَوْ حَد۪يدًاۙ ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ ف۪ي صُدُورِكُمْۚ فَسَيَقُولُونَ مَنْ
يُع۪يدُنَاۜ قُلِ الَّذ۪ي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۚ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُ۫سَهُمْ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هُوَۜ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَر۪يبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَج۪يبُونَ بِحَمْدِه۪
وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًاࣖ ﴿٥٢﴾

"Dediler ki: 'Biz bir kemik yığını hâline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir hilkatte dirilecek miymişiz?' De ki: 'İster taş olun ister demir; isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!' Bu defa da 'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar. De ki: 'Yakın olduğunu sanıyorum. O gün Allah sizi çağıracak ve siz, önceki yerde çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız.'"

(İsrâ 17/49-52)

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُۜ ﴿٣﴾ بَلٰى
قَادِر۪ينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

"İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter."

(Kıyâme 75/3-4)

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍۜ كَذٰلِكَ كَانُوا
يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ وَالْا۪يمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ ف۪ي كِتَابِ
اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِۘ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾
فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

"Günaha saplanmış olanlar kıyamet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar (oradayken de) kendilerini böyle kandırıyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilenler ise şöyle derler: 'Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz.' Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacak, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir."

(Rûm 30/55-57)

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٨﴾

"Sizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür."

(Lokmân 31/28)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ
نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي
الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ
وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٥﴾

"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hâle gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir hâlde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir."

(Hac 22/5)

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

"De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.
O yaratmanın her türlüsünü bilir.'"

(Yâsîn 36/79)

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيداً ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

"Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne mazeret ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir."

(Nahl 16/84)

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيداً عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

"Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu Kitap'ı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."

(Nahl 16/89)

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧﴾

"İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz ve yapıp ettikleriniz size bildirilecek. Bu da Allah'a göre kolaydır.'"

(Tegābün 64/7)

Kur'ân-ı Kerîm'de inkârcı muhatapların en fazla yadırgayıp sorguladıkları konu *yeniden diriliş* olmuştur. Ağırlıklı olarak da Müşriklerin bu yöndeki inkârları söz konusu edilmektedir. *Ba's* kelimesi çeşitli türevleriyle Kur'ân'da 70 defa geçmektedir. Bunların 33'ünde âhirette yeniden diriliş meselesi ele alınmaktadır. Müşrikler, "açık bir büyü" diyerek[1] inkâr ettikleri vahyin bildirdiği ba'sı imkânsız bulup reddetseler de[2] o gün "gerçeklerin anlaşıldığı, fakat artık geriye dönüşün mümkün olmadığı gün" olacaktır.[3] Âyetlerde ilâhlaştırılan bazı kişi ve varlıkların ba'sın zaman ve zemininden haberdar olmadıkları anlatılır.[4] Tıpkı Müşrikler gibi cinlerin de "Allah'ın hiç kimseyi diriltmeyeceğini zannettikleri" belirtilir.[5]

Ba's ile ilgili âyetlerin insanlarda özellikle Allah'ın yaratma kudretini bilme ve hesaba çekilme bilinci oluşturmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Yüce Allah nasıl ki bu varlık âlemini ve insanı yarattı ise onu yeniden diriltmeye kâdirdir. Yine yükümlü varlıklar dünyada yapıp ettiklerinden sorumlu tutulacaklardır. Bu kaçınılmaz hesap, âhirette görülecektir. Yaşayan herkesin sonuçta öleceği ne kadar kesinse hesap vereceği de o kadar kesindir. Yeniden diriliş ile ilgili âyetlerin temel vurgusu, gerçeklerin mutlaka ortaya çıkacağı ve bütün tartışmaların büyük mahkemede karara bağlanacağıdır. İnsanların hayatlarını bu bilinçle geçirmeleri ve bunu başardıklarında büyük mutlulukların onları beklediği müjdesi verilmektedir. Aksi tutum ve inanışların ise insanı ebedî ceza ve hüsrana sürükleyeceği bildirilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de *yeniden diriliş* konusu özellikle *ba's* kökü ile ifade edilir. Bunun yanı sıra ba's ile eş ve zıt anlamlı çok sayıda kelime kullanılır. Be-'a-se fiilinin kök anlamı *harekete geçirmek*tir.[6] Bu kök

---

1 Hûd 11/7.

2 En'âm 6/29; İsrâ 17/49, 97; Mü'minûn 23/37, 82; Sâffât 37/16; Vâkıa 56/47; Tegâbün 64/7.

3 Mücâdele 58/6, 18; Âdiyât 100/9; İnfitâr 82/4; En'âm 6/27-28.

4 Nahl 16/21; Neml 27/65.

5 Cin 72/7.

6 İbn Fâris, I, 266; Cevherî, I, 273.

anlam, kullanıldığı yere göre farklılaşabilir. Sözgelimi deve yolculuk için, uykudakiler görevlerini yapmak için, ordu birlikleri cihat için, peygamber davet için, ölüler hesap için harekete geçer (*ba's*).[7] *Ba's* kökünün diğer anlamı *elçi gönderme*ktir. Yüce Allah öncelikle toplum içinde peygamber olacak şahsı harekete geçirmektedir. Konuyla ilgili bir başka kelime *ba'sera*dır. Bu kelime "kabirlerin alt üst edilerek içindekilerin dışarı çıkartılması" mânasındadır.[8] Bu fiilin, harekete geçirdikten (*isâre*) sonra göndermek (*ba's*) anlamı da vardır.[9] Kabirlerin deşilip altının üstüne getirilişini konu alan âyetlerde *"ve iza'l-kubûru bu'sirat"*[10] ve *"izâ bu'sira mâ fi'l-kubûr"*[11] ifadeleri yer almaktadır.

Yeniden diriliş Kur'ân'da ayrıca şu kelimelerle ifade edilmektedir: *İhyâ* (hayat verme), *i'âde* (yeniden yaratma veya yaratmayı yenileme), *inşâ* (varlık kazandırma), *neş'et-i âhire* (son inşâ/yaratılış), *tesviye* (insanın tümüyle yeniden düzenlenip yaratılması), *ihrâc* (topraktan çıkartma), *hurûc* (topraktan çıkış), *inşâr* (topraktan çıkartıp yayma), *nüşûr* (topraktan çıkıp yayılma), *kıyâm* (topraktan kalkış). Bu kullanımlara göre Allah Teâlâ insanlara hayat vererek, mükemmel bir biçimde, âhirete ait bir yaratılışla, onları yeniden inşâ edip kabirlerinden çıkartacak ve etrafa yayacaktır.

Kur'ân'da yeniden dirilişi anlatan ve onunla bağlantılı olan pek çok kelime vardır: Yeniden dirilişte toprakta çürüyüp dağılmış bedenler, yeniden can bulacaktır (*tezvîcü'n-nefs*).[12] İnsanlar Allah'a dönecek (*rücu-masîr*),[13] O'nunla karşılaşacaktır (*likâ*).[14] O'ndan başka yetkilinin bulunmadığı son mahkemede haklı haksızdan, hak batıldan ayrılacaktır (*fasl*).[15] Her tür

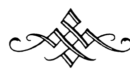
---

7 Mustafevî, *et-Tahkîk*, I, 319.
8 İnfitâr 82/4: Beyzâvî, III, 506.
9 İnfitâr 82/4: Beyzâvî, III, 506.
10 İnfitâr 82/4.
11 Âdiyât 100/9.
12 Tekvîr 81/7.
13 Âl-i İmrân 3/28; Mâide 5/48.
14 Fussılet 41/54.
15 Mürselât 77/38.

gizemin perdesinin açılacağı nihaî aydınlanma gününde (*yevmü'l-feth*),[16] herkes daha evvel ne ektiyse onu biçecektir. Yeniden diriliş, topraktan çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*),[17] yeniden diriliş günü (*yevmü'l-ba's*),[18] topraktan kalkış günü (*yevmü'l-kıyâme*),[19] bir araya gelme günü (*yevmü'l-cem'*)[20] gibi ifadelerle anlatılmıştır. Yine, inanç (*iman*), inkâr (*küfür*), doğrulamak (*tasdik*), yalanlamak (*tekzîb*), korkmak (*havf*), korkudan titremek (*işfâk*), ummak (*recâ*), ümitsizliğe düşmek (*ye's*) de yeniden dirilişe dair kelimelerdir. Bu doğrulama (*tasdik*) ise Hz. Peygamber'e ve onun vaatlerine inanıp güvenmenin derecesine göre sanıdan (*zann*) kesin bilgiye (*yakīn*) kadar çeşitlilik göstermektedir.

16 Secde 32/29.
17 Kāf 50/42.
18 Rûm 30/56.
19 Bakara 2/113; Âl-i İmrân 3/77; Nisâ 4/87.
20 Şûrâ 42/7.

İNSAN ÖLDÜKTEN SONRA YENİDEN DİRİLTİLECEKTİR

زَعَمَ الَّذٖينَ كَفَرُوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّٖى لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ
لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿٧﴾

"İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabbime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz ve yapıp ettikleriniz size bildirilecek. Bu da Allah'a göre kolaydır.'"

(Tegābün 64/7)

Kur'ân ba'sı kesin bir gerçek olay olarak niteler ve üzerinde ısrarla durur. Allah Teâlâ her insanı, onu diğerlerinden ayıran en ince detaylarına varıncaya kadar diriltmeye kâdirdir.[1] İnsan âhirette yeniden diriltilecektir.[2]

Bir gün aralarında Übey b. Halef ve Ebû Cehil gibi Müşriklerin de bulunduğu bir grup Mekkeli konuşuyorlardı. Übey; "Muhammed'in ne dediğini görüyor musunuz? Adam kalkmış, Allah'ın ölüleri dirilteceğini söylüyor. Lât ve Uzzâ adına yemin ederim ki yanına gidip onun ağzının payını vereceğim!" dedi. Hemen çok eskiden öldüğü anlaşılan bir kişinin kemiklerini alarak Hz. Peygamber'e geldi. Kemikleri elinde ufalıyor, "Bu çürümüş, un-ufak olmuş kemiklere

---

1 Kıyâme 75/4.
2 Tekvîr 81/7: Taberî, XXIV, 143-144; İbn Kesîr, XIV, 263.

Allah'ın hayat vereceğini mi iddia ediyorsun yani!?" diyordu. Hz. Peygamber ise; *"Evet, Allah seni diriltecek ve cehennemin dibine gönderecek!"* dedi. Bu olay üzerine inen âyetlerde şöyle buyrulmaktadır: *"De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir.' Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız. Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kâdir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."*[3]

Müşrikler yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı. Onların ba'si neden inkâr ettiği aşağıdaki âyetlerde açıkça gösterilmektedir: *"Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur. 'Kıyamet günü ne zamanmış?' diye soruyor." "(İnkârcılar), 'Biz ilk hâlimize mi döndürüleceğiz? Çürümüş kemikler olmuş iken mi?' diyorlar. Ve ekliyorlar: 'O zaman bu, ziyanlı bir dönüş olur.' Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"*[4] Kur'ân'da Müşriklerin bu anlayışı biraz daha açılarak şöyle anlatılıyor: *"Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz." "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; O'ndan iki eşi, erkek ve dişiyi yaratmıştır. Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?"* [5]

İnkârcıların bu tür tutumları yüzünden Kur'ân-ı Kerîm'de yeniden diriliş konusu, öncelikle Yüce Allah'ın sınırsız kudreti açısından değerlendirilir. Cenâb-ı Hakk'ın bir şey var etmek istediğinde ona 'ol' demesinin yettiği, o şeyin de anında olduğu vurgulanır.[6] Onun insanı en ince ayrıntısına kadar tam ve düzgün bir şekilde yeniden yaratabileceği (*tesviye*) belirtilir.[7]

Bir gün, sahâbîlerden Ebû Rezîn (ra); "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın yarattıklarını yeniden diriltmesi nasıl olacak? Bunun dünyada bir örneği var mıdır?" diye sormuştu. Hz. Peygamber (sas) şöyle cevap vermişti: *"Sen, hiç kavminin yaşadığı vadiden kurak mevsimde geçmedin mi? Sonra bir kere de her tarafın yemyeşil olduğu bahar mevsiminde oraya uğramadın mı?"* buyurdu. Sahâbî; "Elbette!" deyince: *"İşte bu, Allah'ın yeniden yaratmasına delildir. Allah ölüleri de böyle diriltecektir!"* buyurdu.[8] Bu delil Kur'ân'da da şu şekilde zikredilmiştir: *"Allah'ın rahmetinin izlerine*

---

3 Yâsîn 36/79-81.
4 Kıyâme 75/5-6; Nâziât 79/10-14.
5 Kıyâme 75/20-21, 36-40.
6 Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47, 59; Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82; Mü'min 40/68.
7 Kıyâme 75/3-4.
8 İbn Hanbel, *el-Müsned* (1999), XXVI, 111-112.

bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."[9]

Kur'ân'ın anlatımına göre ba's hadisesi sûra ikinci kez üfürülmesi üzerine şu şekilde gerçekleşecektir: Gökler bambaşka göklere, yeryüzü inişi yokuşu olmayan bambaşka bir yere dönüşmüş olacaktır.[10] Yeryüzü, içindeki ölülerden ayrılıp parçalanacak;[11] kabirler harekete geçirilerek[12] ağırlıklarını dışarıya atacaktır.[13] Topraktan çıkarılanlar seri adımlarla[14] sağa sola yayılan kelebekler misali,[15] etrafa dağılmış çekirge sürüsü gibi[16] büyük kitleler hâlinde[17] önlerindeki hedefe doğru koşarcasına[18] Rablerine gideceklerdir. İnkârcı suçlular, başları yukarı kalkık, sabit ve gönülleri de bomboş Rablerine koşturacaklardır.[19]

Kur'ân-ı Kerîm'de herkesin gözü önünde gerçekleşen "yeniden diriliş" örnekleri verilir. Bunlarla, idrak edilmesi gerçekten zor olan ba's konusunda akıl ikna ve tatmin edilmeye çalışılır: Ölü toprak her bahar nasıl canlanıyor görüyorsunuz.[20] Her gece yaşadığınız ölüm benzeri uykudan sonra her gün hayat bulmaktasınız.[21] Allah dirilerden ölüler, ölülerden de diriler çıkarmaktadır.[22] İlk yaratışı yapan ikinci kez elbette yapabilir, hatta bu daha kolaydır.[23] Bir hiç iken dünyaya geldiğinizi inkâr edemezsiniz herhalde?[24]

Kur'ân'a göre, ba's bir iman konusudur. Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği *gayb* alanı söz konusu olduğunda, imanın devreye girmesi kaçınılmaz olmaktadır. *"Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun! Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da, 'Bu tuhaf bir şey!' dediler: 'Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!' Yerin onlardan neyi eksilttiğini bilmekteyiz; bizde her*

---

9 Rûm 30/50.
10 İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/107.
11 Kāf 50/44.
12 İnfitâr 82/4.
13 Zilzâl 99/2.
14 Yâsîn 36/51.
15 Kāria 101/4.
16 Kamer 54/7.
17 Nebe' 78/18.
18 Meâric 70/43.
19 İbrâhîm 14/43-44.
20 Bk. Kehf 18/7-8; Rûm 30/50; Fâtır 35/9; Kāf 50/9-11.
21 En'âm 6/60.
22 En'âm 6/95; Yûnus 10/31; Rûm 30/19.
23 Rûm 30/11, 27. Benzer âyetler: Yûnus 10/4, 34; Neml 27/64; Ankebût 29/19-20.
24 Hac 22/5; Yâsîn 36/78-79. Benzer âyet: Meryem 19/9.

şeyi saklayan bir kayıt vardır."[25] Dolayısıyla, ba's gerçeğine gözler kapatılıp, bunu dillendiren Allah ve Resûlü'ne kulak tıkanmamalı; bu konuda ümitsizliğe düşülmemelidir.[26] Nitekim *"İnkârcılar dediler ki: 'Sahi, biz ve atalarımız toprak olduktan sonra mı diriltilip (hayat alanına) çıkarılacakmışız? Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!' Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma. 'Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?'..."*[27] diyen Müşriklere şöyle karşılık verilmektedir: *"De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Hayır; onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler." "De ki: 'Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir.'"*[28] Akıllı bir insan, gerçekleşmesi imkân ve ihtimal dahilinde olan bir tehlikeye karşı böyle davranabilir mi? Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Onlar, o büyük gün diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? –ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacaklar-"*[29] *"Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez. Böylece Allah, hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir. Biz bir şeyi murat ettiğimizde 'ol!' dememiz yeterlidir, o da hemen oluverir."*[30]

Bazı âyetlerde, dünyada iken yeniden dirilişi inkâr edenlerin, âhirette hakikati bütün çıplaklığıyla görecekleri anlatılır. Buna göre, Müşrikler Allah'ın huzuruna çıktıkları gün *"Öyle bir işitecekler, öyle bir görecekler ki!"*[31] buyurulmaktadır. Gözler üzerindeki perde kalktığından, artık gözleri çok keskindir.[32] İlâhî öğüde gözlerini kapatmış olanlar kör,[33] zalimler gözleri dehşetten dışarı fırlamış olarak,[34] inkârcı suçlular gözleri dehşetten gövermiş vaziyette[35] diriltileceklerdir. Bütün organlar, sahibi

25 Kāf 50/1-4.
26 Mümtehine 60/13.
27 Neml 27/67-71.
28 Neml 27/ 65-66, 72.
29 Mutaffifîn 83/4-6.
30 Nahl 16/38-40.
31 Meryem 19/38.
32 Kāf 50/22.
33 Tâhâ 20/124-125.
34 İbrâhîm 14/42.
35 Tâhâ 20/102.

aleyhinde tanıklık edecektir.[36] İnsanlar arasında artık nesep ilişkisi olmayacaktır.[37] Kâfirler girdikleri ateşte ne ölü ne de diri olacaklardır.[38] Kısacası bütün ölüler "insanların daha önce bildiğinden farklı uhrevî bir yaratılış" ile[39] yeniden canlanacak[40] ve kabirlerinden kalkan inkârcılar şöyle diyecektir: *"Vay başımıza gelenlere! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı!?"*[41]

Kur'ân'da bazı kıssalar yeniden diriliş inancını açıklama ve kuvvetlendirme bağlamında zikredilir. Örneğin Ashâb-ı Kehf kıssası kıyametin mutlaka kopacağı, ba'sin gerçekleşmesinde kuşku olmadığı çerçevesinde anlatılır. Kıssaya göre uyanık sanılan fakat uyuyan bir grup insan, tıpkı uyuyan birinin sağa sola dönmesi gibi yıllarca döndürülerek hayatta kalmıştır. Sonra bu uyuyanlar ba's edilip büyük bir değişim geçirdiği anlaşılan dış hayata açılmıştır. İşte bu, Yüce Allah'ın kudretinin bir göstergesidir.[42]

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın yaratma gücü ve yeniden dirilme konusunda şu kıssayı anlatmıştır: *"Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, 'Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?' demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: 'Ne kadar (ölü) kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden daha az kaldım.' diye cevap verdi. Allah şöyle dedi: 'Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?' Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: 'Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.'"*[43]

Cenâb-ı Hak, ölüleri nasıl dirilteceğini soran Hz. İbrâhim'e, kuşlar üzerinden yeniden dirilmenin imkânını göstermiştir. Bu olay, yeniden diriliş konusunda kesin inanca ulaşmanın bir örneği olmuştur.[44] Bu olayı anlatan âyetin odağında yer alan fiile verilen anlama göre âyet, "Bu kuşları evcilleştir; iyice kendine meylettir." veya "dört kuş tut, kesip parçala; sonra da her dağın başına birer parça koy." şeklinde anlaşılabilir. İlk mânaya göre âyette vurgulanan şudur: Evcilleştirip, yemleyip kendine

---

36 Yâsîn 36/65; Fussılet 41/20.
37 Mü'minûn 23/101.
38 A'lâ 87/12-13.
39 Vâkıa 56/61-62.
40 Zümer 39/68.
41 Yâsîn 36/52.
42 Bk. Kehf 18/17.
43 Bakara 2/259.
44 Bakara 2/260: Mukātil b. Süleyman, I, 219; Taberî, IV, 628-629, 649-650; Râzî, VII, 40-45; Elmalılı, II, 888.

iyice alıştırdığın kuşlar nasıl ta uzaklardan koşa koşa senin yanına geliyorlarsa, kıyamet günü ölüler de dünyanın dört bir bucağından koşa koşa Rablerine döneceklerdir. İkinci anlamına göre Hz. İbrâhim kuşları kesip parçalamış, sonra Allah'ın emrettiği gibi onları çağırdığında dirilip koşarak ona gelmişlerdir.[45]

Bakara kıssası da ba's konusu ile ilişkilidir:[46] *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu hususta birbirinize düşmüştünüz. Hâlbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra '(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun' dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki akıllanırsınız diye size âyetlerini gösterir."*[47] Bu âyetlere göre İsrâiloğulları kesilen hayvanın bir parçasını alıp ölüye dokundurmuşlar, ölü de dirilivermiş ve katilinin adını söylemiştir.[48] Bu da Allah'ın kudretinin ve yeniden dirilişin önemli delillerinden biri sayılmıştır. Bir diğer örnek Bakara sûresi 243. âyette yer almaktadır. Âyette "binlerle ifade edildikleri hâlde şehirlerinden çıkan o kentlilerin Allah kendilerine 'ölün' buyurduktan sonra yeniden hayat bulmalarından" bahsedilir. Bu ifade, "Allah'ın aynı insan topluluğunu -daha dünyada- önce öldürdüğü, sonra da dirilttiği"[49] şeklinde tefsir edilmiştir.

Ba'sin gerçekleşeceği âhiret gününde tüm evrenin düzeni değişecek, başka kanunların işlediği apayrı bir âlem kurulmuş olacaktır. Kur'ân'da *gerçek hayat* olarak anlatılan âhiret hayatı başlayacaktır. Şunu bilmek gerekir ki Yüce Allah, her türlü yaratmaya güç yetirebilir. Onun insanı şu anki yaratışı eşeyli üreme yoluyla gerçekleşiyorsa da bilmediğimiz başka yaratma biçimleriyle de insanı yaratabilir. Anlaşılan o ki, evrende her şey bir değişim, gelişim ve başkalaşım içindedir. Aslında Allah'ın can verip can alması her an gerçekleşmektedir. Bunun en güzel örneklerini Kur'ân vermiştir. Nitekim ölü toprağın su ile canlanıp bitkiler çıkarması ve canlıların uyuduktan sonra uyanması bunun en dikkat çekici misalleridir. Kur'ân ba's konusundaki âyetleriyle bazı uyarı ve müjdeler ortaya koymaktadır. Böylece Kur'ân kişiye evrende başıboş ve sorumsuz olmadığı bilincini kazandırmak istemektedir. Bu her ne kadar insanın omuzlarına bir ağır bir sorumluluk bindiriyorsa da aynı zamanda ona verilen değerin bir ifadesidir.

---

45 Bakara 2/260: Râzî, VII, 44-45.
46 Bakara 2/73: Taberî, II, 128.
47 Bakara 2/72-73.
48 Bakara 2/73: Taberî, II, 127.
49 Bakara 2/243: Taberî, IV, 414-417.

HAŞR

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ
وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَداًۚ ﴿٤٧﴾

"(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz ve yeryüzünü dümdüz görürsün. Onların hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplarız."

(Kehf 18/47)

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعاًۜ ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

"O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır."

(Kāf 50/44)

... وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

"... Allah'a saygılı olun! Bilin ki sizler O'nun huzurunda mutlaka toplanacaksınız!"

(Bakara 2/203)

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecektir."

(Yâsîn 36/32)

وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فٖيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Bir günden sakının ki, onda Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese hak ettiği tam olarak verilecek ve onlara hiçbir haksızlık yapılmayacaktır."

(Bakara 2/281)

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّق۪ينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًاۙ ﴿٨٥﴾
وَنَسُوقُ الْمُجْرِم۪ينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًاۢ ﴿٨٦﴾

"Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız; günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz."

(Meryem 19/85-86)

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخ۪يهِۙ ﴿٣٤﴾ وَاُمِّه۪ وَاَب۪يهِۙ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِه۪ وَبَن۪يهِۜ ﴿٣٦﴾
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْن۪يهِ ﴿٣٧﴾

"İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. Çünkü o gün, her kişinin işi başından aşkındır."

(Abese 80/34-37)

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌۙ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌۚ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
عَلَيْهَا غَبَرَةٌۙ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌۜ ﴿٤١﴾

"O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir."

(Abese 80/38-41)

Kur'ân-ı Kerîm'de haşr konusu, ağırlıklı olarak Mekke döneminde indirilen âyetlerde işlenmektedir. Allah'ın birliğine imandan sonra İslâm dininin en önemli inanç ilkesi âhiret inancıdır. Buna göre kıyamet koptuktan sonra herkes yeniden dirilecek (*ba's*), Allah'ın huzurunda toplanacak (*haşr*) ve bu dünyada yapıp ettiklerinin hesabını verecektir. Haşr, baştan sona Kur'ân'da dikkat çekici ifade ve tasvirlerle insana hatırlatılmaktadır. Âyetlerde *ha-şe-ra* kökünden gelen kelimeler 35 defa geçer.

Haşr, sözlükte "bir topluluğu bulunduğu yerden topluca başka bir yere doğru veya savaşa götürmek" anlamına gelir.[1] Kelime Kur'ân'da 23 defa sözlük anlamıyla "topla(n)ma" mânasında kullanılmıştır.[2] Zorla toplayarak göç ettirme (sürgün etme) ve cehenneme götürme anlamında da Kur'ân'da geçer.[3] Kelime, terim olarak kıyamet koptuktan sonra insanoğlunun dirilmesi ve bu dünyada yapıp ettiklerinden hesap vermek üzere Allah'ın huzurunda toplanması anlamındadır.[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de *haşr* konusuyla ilgili başka kelimeler de vardır: Kıyamet gününde hesap vermek üzere insanlar yerin bağrından dışarı atılacaklardır (*ihrâc*).[5] Bu olay insanların kabirlerinden dirilip yeniden hayat sahnesine çıkma ânıdır (*berz/burûz*).[6] Dünyada yaptıklarının sonucunu almak için bölük bölük huzura çıkacaklardır (*sudûr*).[7] Bu anlar, çıkış günü (*yevmü'l-hurûc*)[8] veya önceki ve sonraki kuşakların toplanma günü (*yevmü'l-cem'*)[9] olarak da isimlendirilir. Bu, kimin kazanıp kimin kaybedeceğinin ortaya çıkacağı, dolayısıyla Allah'a itaat etmeyenlerin aldanacağı ve hayıflanacakları gündür (*yevmü't-tegābün*).[10] İnsanlar

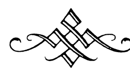
1 Râgıb el-İsfahânî, s. 119.
2 Örnek olarak bk. En'âm 6/111; Tâhâ 20/59; Şuarâ 26/36, 53; Neml 27/17; Nâziât 79/22.
3 Haşr 59/2; Fussılet 41/19.
4 Ahkāf 46/ 6; Kāf 50/44: Taberî, XXI, 117, 477.
5 Zilzâl 99/2.
6 İbrâhîm 14/48; Mü'min 40/16.
7 Zilzâl 99/6.
8 Kāf 50/42.
9 Tegābün 64/9: Nesefî, III, 492.
10 Tegābün 64/9: *Kur'an Yolu,* V, 372-373.

Rablerinin huzuruna varıp bekleyeceklerdir (*müstakarr*).[11] *Çünkü Allah'tan başka sığınacakları hiçbir yer yoktur.*[12] Hazır bir vaziyette orada bulunacaklardır (*muhzarûn*).[13] Zira Rablerinden başka varılacak bir yer (*merci', masîr, rac',münthehâ*)[14] kalmamıştır. Zalimler ve isyankârlar ilâhî huzurda duracaklardır (*vukûf/mevkûf*).[15] Hesap vermek üzere Rablerine arz edileceklerdir (*arz*).[16] O gün büyük buluşma günüdür (*yevmü't-telâk*).[17] Çünkü o gün, ruhlarla cesetlerin, göktekilerle yerdekilerin, tapınılanlarla tapanların, amellerle bu amelleri yapanların buluştuğu zaman dilimidir.[18] Bu anlar, inkârcıların ve ilâhî buyrukları dikkate almadan yaşayanların "İmdat! İmdat!" diye feryat edip yardım isteyecekleri zamandır (*yevmü't-tenâd*).[19] Çünkü o gün insanların dünyada iken gizli-saklı, iyi-kötü türünden bütün niyet, inanç ve fiilleri ortaya dökülecektir (*yevme tuble's-serâ'ir*).[20] Hak ve bâtıl birbirinden ayrılacak, iyilik yapanlar ödüllendirilecek, kötülük yapanlar da cezalandırılacaktır (*yevmü'l-fasl*).[21] Verilen hesap Allah'a itaat emeyenleri alçaltıp zelil edecek, O'na itaat edenleri ise yüceltecektir (*hâfida, râfia*).[22] O yüzden Müminler, o büyük duruşmadan korkarlar (*müşfikûn*).[23] Kesin olarak Rablerine dönecekleri inancıyla kalpleri ürperti içerisinde (*vecel*) o güne hazırlanırlar.[24]

---

11 Kıyâme 75/12.
12 Kıyâme 75/12: Âlûsî, XXIX, 140.
13 Yâsîn 36/53.
14 *Masîr*a örnek olarak bk. Fâtır 35/18; Lokmân 31/14; Mü'min 40/3; Bakara 2/285. *Rac'*a örnek olarak bk. Bakara 2/28; Ankebût 29/57; Rûm 30/11; *Müntehaya* örnek olarak bk. Necm 53/42.
15 En'âm 6/30; Sebe' 34/31.
16 Hûd 11/18; Kehf 18/48.
17 Mü'min 40/15.
18 Mü'min 40/15: Beyzâvî, III, 205.
19 Mü'min 40/32: Beyzâvî, III, 208.
20 Târık 86/9: Âlûsî, XXX, 99.
21 Mürselât 77/38: Taberî, XXIII, 611; İbn Âşûr, XXIX, 441-442.
22 Vâkıa 56/3: Kurtubî, XX, 177.
23 Enbiyâ 21/49: Beyzâvî, II, 423; Ebüssuûd Efendi, III, 708.
24 Mü'minûn 23/60.

O GÜN HERKES MAHŞERDE TOPLANACAKTIR

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَم۪يعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

"Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecektir."

(Yâsîn 36/32)

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekke toplumu şirk içindeydi; Allah ile beraber başka tanrılara tapmaktaydı.[1] Ancak bu inancın, ne içinde bulundukları dünya hayatının kendisine ne de bu hayattan sonrasına ilişkin olumlu bir etkisi bulunuyordu.[2] Hz. Peygamber'in muhataplarına yaptığı temel çağrılardan biri, Allah'tan başka hiçbir tanrının varlığını kabul etmeme yani *tevhîd*dir. Diğeri de insanın öldükten sonra diriltilip hesap vermesine, yani *âhirete iman*dır. Kur'ân, vahyin inmeye başlamasından itibaren birbirine sıkıca bağlı bu iki konu üzerinde ısrarla durmuştur.

İslâm'ın ilk muhatapları arasındaki Müşriklerin en fazla karşı geldikleri konulardan birisi, ölümden sonra diriliş olmuştur. Onlar, çürümüş, toprak olmuş kemiklerin nasıl bir araya geleceğini kabul etmiyor, "Bunları kim diriltecek?" diyorlardı. Dünyaya gelişlerini unutmuş, bir damla sıvıdan (*nutfe*) yaratıldıklarını hatırlamaz olmuşlardı. Gerçeğe karşı gelmişlerdi. Hâlbuki onları daha önce yaratan yeniden yaratamaz mıydı?[3] Onlarsa yaptıklarından hesaba çekileceklerini her duyduklarında

---

1 Örnek olarak bk. Ankebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; Zümer 39/38.
2 En'âm 6/29: Taberî, IX, 213.
3 Yâsîn 36/77-79.

tepki gösteriyor, küstah bir tavırla "Şu kıyamet de ne zaman kopacakmış?" diyebiliyorlardı. Buna karşın Kur'ân, kıyamette yaşayacakları durumu acı tablolarla önlerine getiriyordu. O gün ayın ışığı büsbütün kaybolacak, güneş ve ay bir araya getirilecek, insanın gözleri dehşetten yuvalarından fırlarcasına açılacaktır (*teşhasu*). Bu hâli yaşayan insan âdeta köşeye sıkıştırılmış, etrafı çepeçevre kuşatılmıştır. Bu durumdan bir kurtuluş yolu arar, "Yok mu, buradan kaçacak bir yer!" diye çığlık atar. Ancak sığınacak hiçbir yer kalmamıştır. Allah'ın huzuruna çıkıp hesap vermekten başka bir çare yoktur. Yaptığı ve yapmadığı her şey ona bildirilir. Mazeretler ileri sürse de bunlar hiçbir işe yaramaz.[4] İşlediği günahlardan ve isyanlarından köşe bucak kaçmak ve kurtulmak ister.[5] Ne yazık ki, bütün çabalar boşunadır, çünkü artık iş işten geçmiştir.

İnsana hayatı veren de onu alan da Yüce Allah'tır. Bütün insanlardan sonra kalacak, bâki olacak olan O'ndan başkası değildir. Hiç şüphe yok ki kıyamet gününde O, insanları diriltecek ve huzuruna çağıracaktır.[6] Konu âyette şu şekilde dile getirilmektedir: *"O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır..."*[7]

Yeryüzünde insanları yaratıp çoğaltan Allah Teâlâ,[8] her ne şekilde ve nerede ölürse ölsünler, yeniden onları diriltecek ve mahşerde toplayacaktır.[9] O günü inkâr edenler, kabirlerinden çekirgeler gibi etrafa yayılmış bir vaziyette çıkacaklardır. Gözlerini korku bürümüş bir hâlde kendilerini çağırana doğru süratle koşuşacaklardır. Bir taraftan da *"Bu, gerçekten zor bir gündür!"* diye mırıldanacaklardır.[10] Dönüp azaptan kaçmaya çalışacaklar, ama o vakit Allah'tan başka, bundan onu kurtaracak hiç kimse bulunmayacaktır.[11] İnsanın yanında, biri yaptığı amellerine şahitlik etmek, diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek olacaktır.[12] Allah'a itaat etmeyenler birbirine yaklaştırılır ve kelepçelenirler. Giysileri yakıcı katrandandır, yüzlerini de ateş kaplamıştır.[13] Kısaca mahşer günü, Allah'a kavuşmayı ve hesap gününü inkâr edenler için tam bir kayıp ve zarar zamanı olacaktır. Âyet bu anları bizlere şöyle anlatmaktadır: *"Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada)*

4 Kıyâme 75/5-15.
5 Âl-i İmrân 3/30.
6 Hicr 15/23-25: Zemahşerî, III, 402-403; Râzî, XIX, 181.
7 Kâf 50/44: Râzî, XVIII, 190-191; Nesefî, III, 370. Ayrıca bk. Nisâ 4/87.
8 Mü'minûn 23/79; Mülk 67/24.
9 Âl-i İmrân 3/158; Nisâ 4/87.
10 Kamer 54/7-8.
11 Mü'min 40/33.
12 Kâf 50/21.
13 İbrâhîm 14/49-50: Kurtubî, XII, 170-172.

sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar ve doğru yolu tutmamış olanlar en büyük kayba uğramış olacaklardır."[14]

İnsan dünya hayatı sonunda Allah'ın huzuruna çıkarılacaktır. Bu onun için kaçınılmaz bir gerçektir. Bütün peygamberler bu "büyük haberi" (*en-nebeü'l-azîm*) insana bildirmişler ve onu bu karşılaşma anı için hazırlanmaya davet etmişlerdir.[15] Ne var ki, inanmayanlar, bir gün mutlaka başlarına gelecek olan bu olayın farkında değildir. Dirileceği ve Allah'ın huzurunda hesap vereceği gerçeğinden uzak bir hayat sürmektedir. İnanmış kişi de bu dünyada yaşar; ancak o bütün çabalarında er veya geç karşılaşacağı hesap gününü hesaba katar. Bu sebeple aşırı dünyevî arzu ve heveslere karşı dikkatli ve ölçülü bir tutum içindedir. Çünkü vereceği hesap onun duygu ve düşüncelerini kuşatmıştır. O, bu sorumlulukla hareket eder, bu disiplinle bilinçli bir hayat sürme çabası içerisinde olur. İşte şu âyetler, Müminleri bu konuda uyanık olmaya davet etmektedir: *"... Allah'a itaatsizlikten sakının. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"*[16] *"Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."*[17]

Cenâb-ı Hak hesap gününde sadece insanları değil öteki sorumlu varlıklar olan cinleri de toplayacaktır. Allah'a şirk koşan, inkâr eden ve O'nun buyruklarını çiğneyen cinler için de *haşr* hiç kolay olmayacaktır.[18] Nitekim o gün onlara şöyle hitap edilecektir: *"... 'Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız'. Onların insanlar arasındaki dostları ise 'Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık.' derler. Allah buyurur ki: 'Allah'ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir.'..."*[19]

---

14 Yûnus 10/45.
15 Nebe' 78/2: Taberî, XXIV, 5-7; İbn Kesîr, XIV, 227.
16 Bakara 2/203; ayrıca bk. Mâide 5/96; En'âm 6/38, 72; Enfâl 8/24; Hicr 15/25; Mücâdele 58/9.
17 Haşr 59/18; ayrıca bk. En'âm 6/72.
18 En'âm 6/128: Râzî, XIII, 200-203; Âlûsî, VIII, 25-26.
19 En'âm 6/128, 130.

O GÜN KİMİ YÜZLER AYDINLIK KİMİ YÜZLER DE KAPKARADIR

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾
وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾

"O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir."

(Abese 80/38-41)

Kur'ân-ı Kerîm, kıyamet gününü, çocukları birden ak saçlı ihtiyarlara dönüştüren zor bir gün olarak tasvir eder.[20] Çünkü bu vaktin dehşeti ve felâketi gökleri ve yeri kuşatır.[21] O gün insan yığınları panik, korku ve çaresizlik içindedir. Bilinçsiz bir şekilde sağa sola dağılan kelebekler gibi bir o tarafa bir bu tarafa savrulurlar.[22] Bu olağanüstü sıkıntı ve zorluk yüzünden kişi en yakınlarını bile görmek istemez; onlardan uzaklaşır: *"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, işte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. Çünkü o gün her kişinin işi başından aşkındır."*[23] İnsan, kendi derdine düşmüştür. Yakınlarının sorgulamasına muhatap olmak istemez. Çünkü kardeşi "Sen bana dünyada yardım etmedin."; anne ve babası ise "Sen bize iyilikte kusur ettin." diyerek onu sıkıştırır. Eşi de "Sen bana haram yedirdin."; çocukları da "Sen bize dinimizi öğretmedin." diyerek kişinin yakasına yapışırlar.[24] Hz. Âişe'den nakledilen şu hadîs-i şerif konuyu daha bir somut hâle getirir: *"Bir gün Resûlullah (sas), 'Kıyamet günü, yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak Allah'ın huzurunda toplanacaksınız.' buyurdu. Bunun üzerine ben: 'Ey Allah'ın Elçisi! Erkekler ve kadınlar birbirlerine bakarlar?' dedim. Resûlullah (sas), 'O zaman vaziyet, onların böyle bir şeyi düşünemeyecekleri kadar şiddetli ve dehşet vericidir.' buyurdu."*[25] Ancak o gün öyle kimseler de vardır ki kurtuluşa erdikleri için sevinçlerinden yüzleri ışıl ışıl parlayacaktır.[26] Erkeğiyle kadınıyla Allah'a gönülden

20 Müzzemmil 73/17.
21 İnsân 76/7: Taberî, XXIII, 547-550.
22 Kāria 101/4: Beyzâvî, III, 562; Râzî, XXXI, 71-72.
23 Abese 80/33-37.
24 Abese 80/33-37: Râzî, XXXI, 65; Elmalılı, VIII, 5588-5589.
25 Abese 80/34-37; Kurtubî, XXII, 89-91; Buhârî, "Rikāk", 45; Müslim, "Cennet", 56.
26 Abese 80/38.

bağlı olan bu insanlar nurla kuşatılmışlardır. Müjdelerle karşılanırlar ve ebedî kalmak üzere cennete uğurlanırlar.[27] İşte bu kimseler Allah'ın rahmetine girip temelli orada kalacaklardır.[28]

Mahşer gününde her ümmetten Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bir araya getirilir. Hesap vermek üzere ilâhî huzura sevkedilirler.[29] Çünkü o gün, kâfir ile mümin, ebedî mutluluğa erenle ermeyenin birbirinden ayrılacağı zamandır.[30] İnsanlar, sahip oldukları her şeyi arkada bırakmış, boyun bükmüş sade bir kul olarak yüce huzura varırlar: *"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir."*[31] *"And olsun sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız..."*[32]

Bütün insanlık Allah'ın huzurunda korkudan diz çökmüş bir durumda toplanacaktır. İnansın inanmasın herkes hayırda şerde peşinden gittiği, önder kabul ettiği kimselerle burada yerini alacaktır. Bunlar peygamberler ve kötülükte kendisine itaat edilen diğer lider kişilerdir.[33] Hz. Muhammed (sas), isyan ve haramlara karşı uyaran, Allah'a davet eden ve insanları aydınlatan manevî bir ışıktır.[34] Onun yolundan gidenler mahşer gününde onun etrafında toplanacaklardır. Herkese yaptıklarının karşılığı verilecektir.[35] İnkâra ve isyana öncülük edenler ise kendilerini izleyenlerle beraber olacaklardır. Bunlar, dünyada iken yardımlaşıp birbirlerine arka çıkmışlardı. Ancak hesap gününde cehennem azabı karşısında bu kötülük önderlerine hiç kimse yardımcı olamayacaktır. Çünkü o gün yardımlaşmanın sona erdiği gündür.[36] Aksine Firavun gibi inkârın ve isyanın öncüleri, kendisine uyanların önüne geçecek ve cehennemin o feci ateşine onları sürükleyip götürecektir.[37]

Haşrin Kur'ân'da korkutucu bir şekilde tasviri İslâm'a muhalefet eden Mekke'deki Müşriklere yöneliktir.[38] Bu anlatımlar özellikle İslâm'ın nurunu söndürmeye çalışanlar için mahşerin çok şiddetli geçeceğini hatırlatır bizlere. Bahsedilen kimseler, dünyadaki durum ve yaşayışlarına göre diriltileceklerdir. Onlar hayatta iken ilâhî

---

27 Hadîd 57/12.
28 Âl-i İmrân 3/107.
29 Neml 27/83.
30 Enfâl 8/36-37: Taberî, XI, 175-176; İbn Kesîr, VII, 74.
31 Meryem 19/93, 95: Begavî, III, 253. Ayrıca bk. Nisâ 4/172.
32 En'âm 6/94.
İsrâ 17/71: Taberî, XV, 6-8; Begavî, III, 145-146.
34 Ahzâb 33/45-46.
35 Câsiye 45/28.
36 Kasas 28/41: Taberî, XVIII, 257.
37 Hûd 11/98.
Meryem 19/86: Râzî, XXI, 253.

buyrukları umursamamış, görmezlikten ve duymazlıktan gelmişlerdir. Dolayısıyla ölümden sonra da bunlar kör, dilsiz ve sağır olacak,[39] yüzükoyun bir hâlde cehenneme sürülüp atılacaklardır.[40]

Allah'ın yolundan sapanlar ve günahkârlar kıyamet günü gruplar hâlinde, korku ve dehşet içerisinde geleceklerdir.[41] Yeniden dirilmeyi yalanlayan Müşrikler, mahşer günü Allah'ın huzurunda bunun hak olduğunu itiraf edeceklerdir.[42] Fakat iş işten geçmiş olacaktır. Taptıkları putlar onlara düşman olacak ve kendilerine yapılan kulluğu reddedeceklerdir.[43] O gün putpersetler, *"Hani Allah'tan başka, O'na ortak olduğunu iddia ettikleriniz?"* diye sorgulanacaklardır.[44] Sonuçta zillete düşmüş ve aşağılanmış bir vaziyette cehenneme sürükleneceklerdir.[45] Haşr, bu Kâfirler için sonu cehenneme varan yolun zor bir durağı olacaktır. Çünkü dünyada iken bu kimseler, sahip oldukları imkânları insanları, hak yoldan alıkoymak için harcamışlardır. Bunun sonucu da hem dünyada hem de âhirette acı ve felâketten başka bir şey olmayacaktır: *"Hak dine inanmayanlar, servetlerini insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenileceklerdir. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevk edileceklerdir."*[46]

Küfürde direnen kimselere karşılık ilâhî buyruklara itaat edenler mahşer gününde farklı karşılanacaktır. Onlar için âhiret hayatı "Rablerinden kendilerine erişecek mükâfatı ve lütfu ummak" anlamı taşır.[47] Bu kimseler o günün dehşetinden güvende olacak, özel heyetler hâlinde karşılanacak ve ilâhî lütuflara ereceklerdir. Merhameti bol Yüce Allah tarafından şefkatle ve çok büyük nimetlerle ağırlanacaklardır. Şu âyette onlara verilen bu büyük müjde anlatılmaktadır: *"Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân'ın huzurunda toplayacağız."*[48]

Yüce Allah'ın hayatı yaratmasının nedenlerinden başlıcası, kimin daha iyi işler yapacağının tespit edilmesidir. Böylece insan dünya hayatında imtihan edilmektedir. Bu, Allah'ın bir takdiridir. İnsanın böyle bir imtihan için yaratılması, onun manevî ve ahlâkî olgunlaşmasını sağlar. Cenâb-ı Hak insanı yoktan var etmiş ve onu

---

39 İsrâ 17/97; Tâhâ 20/124.
40 Furkān 25/34.
41 Tâhâ 20/102: Kurtubî, XIV, 134-135.
42 En'âm 6/30.
43 Ahkaf 46/6; Furkān 25/17-19.
44 En'âm 6/22.
45 Meryem 19/86: Râzî, XXI, 253; Kurtubî, XIII, 516-517.
46 Enfâl 8/36. Ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/12: Râzî, VII, 202.
47 Kehf 18/110; Ankebût 29/5.
48 Meryem 19/85: Râzî, XXI, 253; Âlûsî, XVI, 135-136.

rahmetiyle kuşatmıştır. Zamanı gelince ölüm insan için kaçınılmazdır, fakat ölüm nihai son değildir, çünkü âhirette o yeniden diriltilecektir. Bu dünyada iyi veya kötü, yaptıklarının karşılığı âhirette insana eksiksiz verilecektir. Allah'ın huzurunda toplanılacağına ve ona hesap vereceğine inanan kişi bu sorumlulukla yaşar. Âhiret inancı, ebedî saadete açılan bir rahmet kapısını ve bulunmaz bir fırsatı ona sağlar. Kur'ân'ın kıyamet ve cehennem tasvirlerinde kötülük ve bozgunculuk peşinde olanları vahim bir sonuç beklemektedir. Bu sebeple ahlâklı bir toplumun, ancak yüksek seviyede bir âhiret bilinciyle oluştuğu ve ayakta durduğu unutulmamalıdır.

HESAP

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾

"İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı.
Hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler."

(Enbiyâ 21/1)

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ م۪يقَاتاًۙ ﴿١٧﴾

"Şüphesiz (hesap ve) ayırma günü belirlenmiş bir vakittir."

(Nebe' 78/17)

وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ ف۪يهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının, sonra kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiği tam olarak verilecektir."

(Bakara 2/281)

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Onların dönüşü kesinlikle bizedir.
Onların hesaba çekilmesi de sadece bize aittir."

(Gâşiye 88/25-26)

وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿١٨﴾ يَوْمَ لَا
تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿١٩﴾

"Hesap ve karşılık gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? Evet! Hesap ve karşılık gününün ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır."

(İnfitâr 82/17-19)

فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾
يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ
الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾

"Göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan 'kaçacak yer var mı' diyecektir. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir."

(Kıyâme 75/7-13)

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّاۜ لَا يَتَكَلَّمُونَ
اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾

"Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir."

(Nebe' 78/38)

فَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَيَقُولُ هَٓاؤُ۬مُ اقْرَؤُ۫ا كِتَابِيَهْۚ ﴿١٩﴾ اِنّٖي ظَنَنْتُ
اَنّٖي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فٖي عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍۙ ﴿٢١﴾

"Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki, 'Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.' Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir."

(Hâkka 69/19-21)

وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهٖ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖي لَمْ اُو۫تَ كِتَابِيَهْۚ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ
اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْۚ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَۚ ﴿٢٧﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنّٖي مَالِيَهْۚ
﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنّٖي سُلْطَانِيَهْۚ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُۙ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحٖيمَ صَلُّوهُۙ ﴿٣١﴾

"Kitabı sol tarafından verilene gelince o, 'Keşke' der, 'Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; güç ve saltanatım beni bırakıp yok oldu.' (Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın; sonra alevli ateşe atın!"

(Hâkka 69/25-31)

حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُ۫هَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ
وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

"Nihayet oraya vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler."

(Fussılet 41/20)

فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازٖينُهُۙ ﴿٦﴾ فَهُوَ فٖي عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَازٖينُهُۙ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾

"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelirse, artık o, mutlu bir hayat içinde olur. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onun varacağı yer kızgın ateştir."

(Kāria 101/6-9)

رَبَّنَا اغْفِرْ لٖي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"

(İbrâhîm 14/41)

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرّاً يَرَهُ ﴿٨﴾

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu(n karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu(n karşılığını) görür."

(Zilzâl 99/7-8)

Hisâb, Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret ile bağlantılı konulardan biridir. Kur'ân'da âhiretle ilgili anlatılanların önemli bir kısmında, dünyada yapılanların hesabının âhirette sorulacağından bahsedilir. Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de 32 yerde geçer. Bunlardan yirmi beşi insanların âhirette hesap vermesi anlamındadır. Bu âyetlerde ölümden sonra dirilişin ve hesabın olmadığını düşünenlere, öldükten sonra dünyada yapılanların hesabını verecekleri hatırlatılır.

Ha-se-be kökünün asıl anlamlarından biri nesneleri saymaktır.[1] *Hisâb,* kişiye yaptıklarına göre karşılığını vermek demektir.[2] Bir Kur'ân kavramı olarak *hisâb,* kişinin dünyada yapıp ettiklerinin âhirette Allah'ın huzurunda teker teker hesabını vererek haklı-haksız, doğru-yanlış, iyi-kötü olduğunun ortaya çıkması anlamına gelir.[3] Hesap yargılamadır. *Ba's* ve *nüşûr* ölülerin dirilmesini, *haşr* ve *cem'* insanların hesap vermek üzere toplanmasını, amel defterleri (*kitâb*) ise amellerin kaydını anlatır. *Suâl,* insanların sorgulanmasını, *istişhâd* yapılanların şahitlerle ispatını, *mîzân* amellerinin tartılmasını ifade eder. *Cennet* ve *cehennem* ise bu sonuca göre verilecek mükâfat ve cezanın gerçekleşeceği yer demektir. Bütün bu anlam örgüsünün merkezinde hesap vardır.

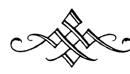
Kur'ân'da Allah'ın hesaba çekeceği (*el-Hasîb*) anlatılır.[4] Hesaba çekme, ilâhlık (*ulûhiyet*) ile de yakından ilişkilidir. Âhirette insanlara dünyada yaptıkları zulüm ve haksızlıkların hesabını soran ve onlara cezalarını veren, iyilikleri mükâfatla ödüllendiren ilâh, âdil ve gerçek bir ilâhtır. Bu sebeple hesaba çekilme inancı,' doğru Allah tasavvurunun ayrılmaz bir parçasıdır. Kur'ân'da hesap, insanın kendi özgür iradesi ile iyi ve kötüyü tercih edebildiği bir sınav ortamı olan dünya hayatının tabii sonucu olarak anlatılır.

1 Halîl b. Ahmed, I, 314-315; İbn Düreyd, I, 277; Ezherî (2001), IV, 190-191.
2 Ra'd 13/40: Mukâtil b. Süleyman, II, 372.
3 Bakara 2/202: Râzî, V, 206-207.
4 Nisâ 4/86; Ahzâb 33/39.

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok kere âhiret inancı, *yevmü'd-dîn*[5] (hesap günü) sözcüğüyle ifade edilmiştir.[6] Bunun yanında *yevmü'l-hisâb,*[7] *yevmü'l-kıyâme,*[8] *yevmü'l-fasl* (ayrışma günü),[9] *yevmü't-tegābün* (aldandığını fark etme günü)[10] şeklinde tamlama yapılarak da kullanılmıştır. Sorgulama, şahitlik, yazıyla kayıt, terazi ile tartma, hükme bağlama, aracılık etme *(şefaat)*, adalet ve âdil karşılık (*adl*), fidye, miskâl, ayırma, ziyana uğrama, kâr etme, kitabın sağ taraftan veya sol taraftan verilmesi bu tür anlatımlardandır.

5 Fâtiha 1/4; Şuarâ 26/82; Sâffât 37/20; Sâd 38/78; Mutaffifîn 83/11.
6 Fâtiha 1/4: Mukātil b. Süleyman, I, 36.
7 Sâd 38/16.
8 Nahl 16/124.
9 Nebe' 78/17.
10 Tegābün 64/9.

HESAP GÜNÜ MUTLAKA GELECEKTİR

إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

"Onların dönüşü kesinlikle bizedir.
Onların hesaba çekilmesi de sadece bize aittir."
(Gâşiye 88/25-26)

Müşrikler, ölünce yok olup gideceklerini, öldükten sonra hesaba çekilmeyeceklerini düşünürler ve şöyle derlerdi: *"Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi öldüren zamandan başkası değildir."*[1] Onlar insanoğlunun ölümle yok olup gittiğine inanırlardı. Bundan dolayı zaman (*dehr*) hakkında kötü sözler söylüyorlardı.[2] Ağız birliği yapmışçasına, *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Biz dirilecek değiliz."*[3] diyorlardı. Akılları sıra hesabın ve âhiretin mümkün olamayacağını ispat ediyorlardı. Oysa Kur'ân-ı Kerîm, her yapılanın hesabının verileceği bir âhiret inancından söz etmekte ve âhireti "hesap ve karşılık günü"[4] olarak tanımlamaktadır.

Allah'tan başka her şey geçicidir ve bütün yaratılmışların bir hayat süresi (*ecel*) vardır.[5] Allah'ın kâinat için belirlediği yaşam süresi dolduğunda gök şiddetli

---

1 Câsiye 45/24.
2 Câsiye 45/24: Taberî, XXI, 97.
3 En'âm 6/29.
4 İnfitâr 82/17-19.
5 En'âm 6/2; A'râf 7/34.

bir şekilde parçalanarak dönmeye başlayacak.[6] Yıldızlar dağılıp etrafa saçılacak,[7] güneş dürülerek ışığı karartılacak.[8] Göklerde bulunan yıldızlar, ay ve güneş, ışıklarını kaybedecek[9] ve yörüngelerinden saparak aralarında büyük bir çarpışma meydana gelecek. Gök, bütün azametine ve büyüklüğüne rağmen, yarılmaya ve parçalanmaya başlayacak, parça parça olacak.[10] Allah'ın hâkimiyetinin olanca azametiyle ortaya çıktığı, buna karşı koyacak hiçbir varlığın olamayacağı o anda, Yüce Allah, *"Melik benim. (Bugün) nerede yeryüzünün melikleri?"*, diye seslenecek.[11] Kıyamet adı verilen büyük yıkım tamamlandıktan sonra, insanların yeni ve ebedî bir hayatı yaşamak üzere diriltilecekleri gökler ve yerlerden oluşan yeni bir âlem yaratılacak: *"Bir gün gelecek yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."*[12] İşte bu yeni yaşamda yeniden dirilme, mahşerde toplanma, amel defterlerinin verilmesi, sorgu, şahitlerin getirilmesi, tartı gibi aşamaları kapsayan hesap gerçekleşecektir.

HER YAPILANIN HESABI TEK TEK GÖRÜLECEKTİR

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu(n karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu(n karşılığını) görür."

(Zilzâl 99/7-8)

Kıyamet koptuktan sonra insanlar dirilip, kabirlerinden kalkacaklar. Etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi, gözleri utançtan yere bakar bir hâlde koşacaklar.[13] Tek

6 Tûr 52/9.
7 İnfitâr 82/2.
8 Tekvîr 81/1.
9 Kıyâme 75/8-9.
10 Tûr 52/9; Hâkka 69/16; İnşikâk 84/1; İnfitâr 82/1; Müzzemmil 73/18; Mürselât 77/9.
11 Zümer 39/67-68: Kurtubî, XVIII, 308; Buhârî, "Tevḥîd", 6.
12 İbrâhîm 14/48.
13 Kamer 54/7-8: Taberî, XXII, 218.

bir noktada bulunan bayrağı almak üzere yarışanlar gibi[14] ayrı ayrı gruplar hâlinde yapıp ettiklerinin hesabını vermek için toplanacaklar.[15] İnsanların akıbetlerinin belirleneceği an artık gelip çatmıştır. İşte bu, bütün peygamberlerin insanlara haber verdiği bir gündür. Hz. Mûsâ *"Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığındım!"*;[16] Hz. İbrâhim de *"Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve Müminleri bağışla!"* diye dua etmiştir.[17]

Hesap günü, Kur'ân'da değişik isim ve tamlamalarla geçmektedir: Yürekler korkudan ağza geldiği için *yevmü'l-âzife,*[18] en büyük korku günü olduğu için *yevmü'l-feze'i'l-ekber,*[19] sert ve çetin dehşeti her yanı kuşattığı için *yevmün 'abûsun kamtarîr,*[20] Kâfirler için çetin geçeceğinden *yevmün 'asîr*[21] diye isimlendirilmiştir. Hesap günü, Cebrâil ve meleklerin saf saf dizildiği gün[22] diye de tasvir edilmiştir. Yine bugüne kulların birbirine bağırıp çağırdığı, Allah'ın ve meleklerin de onlara çeşitli çağrılarda bulunduğu gün anlamında *yevmü't-tenâd,*[23] aldanmalar ve aldatmaların ortaya çıkacağı gün anlamında *yevmü't-teğâbün,*[24] insanların Rableriyle ve amelleriyle karşılaşacağı gün anlamında *yevmü't-telâk,*[25] adı verilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da hesap günü hakkında kişinin kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün,[26] babanın çocuğuna çocuğun da babasına fayda sağlamayacağı gün,[27] insanların Allah'a döndürüleceği, kimseye zulmedilmeden herkese hak ettiğinin âdilce verileceği gün[28] ve kimsenin kimse namına bir şey ödeyemeyeceği, hiçbir aracının kabul edilmeyeceği gün[29] nitelemeleri yapılmıştır. Amacı ve asıl işlevi açısından ise bugüne, haklının haksızdan mazlumun zalimden ayrılacağı gün anlamında *yevmü'l-fasl,*[30] hesabın verileceği ve karşılığın

14 Meâric 70/43: Taberî, XXIII, 285.
15 Zilzâl 99/6.
16 Mü'min 40/27.
17 İbrâhîm 14/41.
18 Mü'min 40/18: Zemahşerî, V, 337.
19 Enbiyâ 21/103.
20 İnsân 76/10.
21 Müddessir 74/9.
22 Nebe' 78/38.
23 Mü'min 40/32.
24 Tegâbün 64/9.
25 Mü'min 40/15.
26 Abese 80/34.
27 Lokmân 31/33.
28 Bakara 2/281.
29 Bakara 2/48.
30 Nebe' 78/17.

görüleceği gün anlamında *yevmü'd-dîn*[31] ve *yevmü'l-hisâb*[32] denmiştir. Hesap günü ile ilgili bütün bu nitelemeler, o günü tüm boyutlarıyla gözümüzde canlandırmamızı sağlamaktadır.

Hesap başlamadan önce insanlar, Allah Teâlâ'nın huzurunda toplanacaklardır. Tıpkı kudretli bir hükümdarın huzurunda ordusunun sıra sıra durması gibi, Allah da saf saf dizilen melekleriyle hâkimiyetini ve tek hüküm verici olduğunu gösterecek ve büyük mahkemeyi kuracaktır: *"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde; o gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var!"*[33] Yüce Allah'ın hâkimiyeti karşısında herkes boyun eğecek ve hesapta kimsenin sırrı gizli kalmayacak.[34] Korkudan sesi soluğu kesilen insanlar büyük bir endişeyle bekleyecektir.[35] İşte böyle bir günde etrafı büyük bir korku saracak,[36] âdeta yürekler gırtlağa dayanacak,[37] neredeyse gözler yerinden fırlayacak[38] ve sıkıntısı her yanı kuşatacaktır.[39] Mahkeme başlayacak ve insanlara dünyadaki amelleri sorulacaktır.[40] Yaptıkları tek tek sayılacak ve insanlar, dehşete düştükleri için işledikleri kötülükleri unutacaklar.[41] Bunları hatırlamaları ve aleyhlerinde delil oluşturması için amel defterleri kendilerine gösterilecek.[42] *"Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"* denecek.[43] Bütün toplumlar rehber kabul ettikleri önderleriyle (*imâm*) birlikte amel defteri verilmek üzere çağırılacaktır.[44] Bu defterlerde dünyada yapılanların tamamı, büyük küçük hiçbir şey bırakılmaksızın tek tek, dosdoğru bir şekilde kaydedilmiştir.[45] Amel defterlerinin verilme şekli insanları üç farklı gruba ayıracaktır. Amel defterleri sağından verilen birinci grup (*ashâbü'l-yemîn, ashâbü'l-meymene*),[46] Rabbimizin katında değerli kimselerdir. Amel defterleri solundan veya arkasından[47] verilenler (*ashâbü'l-*

---

31 Fâtiha 1/4; İnfitâr 82/17-19.
32 Sâd 38/16: Taberî, XX, 36; Sâd 38/26, 53; Mü'min 40/27.
33 Fecr 89/22-23.
34 Hâkka 69/17-18.
35 Tâhâ 20/108.
36 Enbiyâ 21/103.
37 Mü'min 40/18.
38 İnsân 76/10.
39 İnsân 76/7.
40 Sâffât 37/24: Taberî, XIX, 523.
41 Mücâdele 58/6: Taberî, XX, 467.
42 Mücâdele 58/6: Kurtubî, XX, 306.
43 İsrâ 17/13-14.
44 İsrâ 17/71: Taberî, XV, 8.
45 Câsiye 45/28-29; Kehf 18/49.
46 İsrâ 17/71; Hâkka 69/19; İnşikāk 84/7.
47 İnşikāk 84/10.

meş'eme, ashâbü'ş-şimâl), bâtılın yanında olan ikinci gruptur. Öncüler (*sâbikûn*) ve Allah katında derecesi yüksek olan (*mukarrebûn*) üçüncü grup ise amel defterleri sağından verilenlerin önde gelenleridir. Bunlar peygamberlerin çağrısını ilk kabul eden kişiler olduklarından cennete de ilk gireceklerdir.[48] Müfessir Katâde'nin (ö. 117/735) de tefsir ettiği gibi bu ayırım, onların mertebelerini gösterecektir.[49] Bu gruplardan birincisi ve üçüncüsü cennete, ikincisi ise cehenneme girecektir.[50]

Hz. Âişe validemiz, İslâm'a dair bilmediği bir konu olduğunda öğrenmek için Peygamberimize sorardı. Bir keresinde Peygamber Efendimiz *"Hesaba çekilen azaba uğrayacaktır."* buyurunca Hz. Âişe konuyu iyi anlayabilmek amacıyla şöyle sormuştu: *"Ama Yüce Allah 'Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir.' buyuruyor!"* Bunun üzerine Allah Resûlü (sas) kolay hesabın, ince elenip sık dokunmadan yapılan bir yoklama olduğunu şöyle anlattı: *"Bu, amel defterlerinin kişilere gösterilmesidir. Ancak kim hesaba çekilirse azaba uğrar."* Böylece Hz. Peygamber (sas) Müminlerin amel defterleri ilk gösterildiğinde birtakım günahlarının Allah'ın merhameti ile silineceğini haber vermiştir.[51]

Kitapları sağ taraftan verilenler mutluluk içinde,[52] *"Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."*[53] diyerek sevinçlerini ve dünyada hesaba inandıklarını belirtecekler. Onlar selâmlanarak karşılanacaklar[54] ve yaptıkları en küçük bir iyilik bile o gün boşa gitmeyecek.[55]

Amel defterleri kendilerine sol yanlarından ya da arkalarından verilenler ise korkuyla, *"Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"* derler.[56] Pişman oldukları için ağızlarından şu kelimeler dökülür: *"Keşke kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı; güç ve saltanatım beni bırakıp yok oldu."*[57]

O gün peygamberlerin görevlerini yapıp yapmadıkları sorgulandığı gibi peygamberlerin gönderildiği insanlar da hesaba çekilecektir: *"Kendilerine peygamber*

---

48 Vâkıa 56/7-12: Mukātil b. Süleyman, IV, 216.
49 Vâkıa 56/7: Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîr*, II, 269.
50 Vâkıa 56/7: Mukātil b. Süleyman, IV, 216.
51 İnşikāk 84/7-8: Taberî, XXIV, 236-239; Buhârî, "İlim", 36; "Tefsîr", 84.
52 Vâkıa 56/27.
Hâkka 69/20.
Vâkıa 56/91.
55 İsrâ 17/71.
56 Kehf 18/49.
57 Hâkka 69/25-28.

gönderilen kimseleri de gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz."[58] Bu çerçevede insanlara ve cinlere kendilerine âhireti ve hesabı hatırlatan bir elçinin gelip gelmediği sorulacaktır: *"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"*[59]

Dünyada verilen bütün nimetlerin hesabı da görülecektir.[60] Kula ömrünü nerede tükettiği, bedenini ne için yıprattığı, bilgisini neler için kullandığı, malını nerede kazandığı ve ne için harcadığı[61] soruları bu sebeple yöneltilecektir. Nitekim bir gün Peygamberimiz (sas) arkadaşları Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Medineli bir Müslümanın bahçesine konuk oldular. Bahçe sahibi bu değerli konuklarını ağırlamak için gölgelikte bir sergi hazırladı. Kuyudan soğuk su çekip onlara taze hurma ikram etti. Ardından da bir koyun kesip misafirlerini ağırladı. Bu güzel misafirlik bittikten sonra Peygamberimiz, *"Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz."* âyetini okudu ve ekledi: *"Aç olduğunuz için yemek bulma umuduyla evinizden çıkmıştınız. Evinize ulaşmadan bu nimetlere nâil oldunuz. Bunlar da sorgulanacağınız nimetlerdir."*[62]

Hesap sırasında Kâfirler ve günahkârlar, kendilerini kurtarmak için bahaneler ileri sürer,[63] mazeret bulmaya çalışırlar.[64] Bunun üzerine *şahitlik* devreye girer. İnsanlara ve cinlere âhireti ve hesabı hatırlatan elçinin gelip gelmediği sorulur. Onlar da inkâr ederler.[65] Bunun üzerinde her ümmete gönderilen peygamber çağırılır[66] ve şahit olarak dinlenir. Ona inananlar peygamberin vazifesini yaptığına şahitlik ederler.[67] Son peygamber Hz. Muhammed (sas) ve ümmeti ise tüm peygamberlerin vazifelerini yaptıklarına şahitlik eder.[68] Bu defa da insanlar, tanrı olduğunu iddia ederek taptıkları melekler,[69] cinler ve Hz. Îsâ[70] gibi şahıslarla yüzleştirilirler:[71] *"O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?'*

---

58 A'râf 7/6.
59 En'âm 6/130.
60 Tekâsür 102/8.
61 Beled 90/5: İbn Kesîr, XIV, 355; Tirmizî, "Ṣıfâtü'l-Ḳıyâme", 1.
62 Tekâsür 102/8: Taberî, XXIV, 605-610.
63 Nahl 16/111: Taberî, VII, 38.
64 Kıyâmet 75/14-15.
65 En'âm 6/130: Taberî, IX, 560.
66 Nisâ 4/41.
67 Nisâ 4/41: Taberî, XIV, 381; İbn Hanbel, *el-Müsned*, XVIII, 112.
68 Bakara 2/143; Nisâ 4/41; Nahl 16/89.
69 Furkān 25/17: Mukātil b. Süleyman, III, 229; Sebe' 34/40-41.
70 Mâide 5/116.
71 Furkān 25/17: Taberî, XVII, 415; Sebe' 34/40-41.

Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin.' Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı."[72]

Durum bu noktaya gelince mahşerdekiler birbirleriyle tartışmaya başlarlar.[73] Doğru sözlü yalancıdan, mazlum zalimden, doğru yolda olan sapkından, zayıf mütekebbirden hak iddia eder.[74] Günahkârlar ve inkârcılar kendilerini savunmak için[75] bahanelerini sayıp dökerler.[76] Öyle bir an gelir ki Kâfirler, Allah'a şirk koştuklarını bile inkâr ederler.[77] Bunun üzerine inkârcı ve günahkârların ağızları mühürlenir; onların konuşmasına izin verilmez. Bu kez yaptıklarını organları anlatmaya başlar. Yapıp ettiklerini elleri, ayakları,[78] kulakları, gözleri ve derileri anlatmaya başlar.[79] Yerler de üzerinde olup bitene şahitlik eder. Nitekim Hz. Peygamber (sas), *"O gün yer, Rabbinin ona vahyettiği şekilde bütün haberlerini anlatır."*[80] âyetini okuduğunda *"Bilir misiniz nedir yerin haberleri?"* diye sormuştur. Onu dinleyen ashâbı "Allah ve Resûlü en iyisini bilir." deyince şöyle cevap vermiştir: *"Yeryüzünün, erkek ya da kadın her insanın zemini üzerinde yaptıklarına şahitlik etmesidir. (Hesap sırasında) yeryüzü diyecek ki 'Falan gün falan kişi şunu ve şunu yaptı'. İşte bu, yeryüzünün haberleridir."*[81] Bütün bu şahitlikler Allah'ın ne kadar âdil bir yargılamada bulunacağını göstermek için hesap sahneleri arasında sık sık zikredilmiştir. Yoksa Allah kimin ne yaptığını bilmektedir. O'nun hiçbir kayıt ve şahide ihtiyacı yoktur.

Kulların yaptıklarının kaydı olan amel defterlerinin (*kitâb*) sunumu, sorgulama, şahitlik ve nihayet tartı aşamalarından oluşan hesap, Allah'ın âdil yargılaması konusunda hiç kimsenin aklında bir şüpheye yer bırakmayacaktır. Hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğramayacaktır: *"Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir; Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir."*[82] O gün azaba çarptırılan günahkârlar tüm varlıklarını fidye olarak verip kendilerini kurtarmak isterler. Fakat bunun onlara bir faydası olmayacaktır.[83] Nihayet günahkârlara bir kenara ayrılmaları emredilecektir: *"Ve 'Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın! Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana*

---

72 Sebe' 34/40-41: Mukātil b. Süleyman, III, 536.
73 Zümer 39/30.
74 Zümer 39/31: Taberî, XX, 200.
75 Nahl 16/111.
76 Kıyâme 75/14-15.
77 En'âm 6/22-23: Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 692-693; Taberî, IX, 189.
78 Yâsîn 36/65: Taberî, XIX, 472-474.
79 Fussılet 41/20-21.
80 Zilzâl 99/4-5.
81 Zilzâl 99/4: İbn Kesîr, XIV, 428; İbn Mâce, "Zühd", 31; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 374.
82 Zümer 39/70.
83 Meâric 70/11-14.

kulluk etmeyin, sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur.' dememiş miydim?"[84] Arkasından da onlara vaat edilen cehenneme girmeleri istenecektir.[85] Kurtuluşun olmadığını gören inkârcılardan her biri büyük bir çaresizlik içinde, *"Keşke toprak olsaydım!"*[86] diyerek yok olmayı dileyecek. Orada onlara âdeta son söz olarak denilecek ki: *"... Siz bu günle yüz yüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur."*[87] İşte burada âhiretteki hesap aşaması son bulmuştur. Oradakiler için mükâfat görmek veya azabı tatmak üzere ya cennete ya da cehenneme gitmekten başka bir şey kalmamıştır.

İnsanların dünyada yaptıklarının hesabını verecekleri bir hesap günü vardır. Âhirette insanlar yeniden dirilerek Allah'ın huzurunda toplanacaklardır. Bu toplanmadaki amaç dünyada iken yapıp edilenlerin hesabını vermektir. Bunun için önce orada toplanan bütün insanlara amel defterleri verilerek yapıp ettikleri belgelenecektir. Sonra yaptıkları, yapması gerekip de yapmadıkları, verilen nimetleri nasıl kullandıkları tek tek sorgulanacaktır. Verilecek hükümde hiçbir şüphe ve şaibe kalmaması için bununla da yetinilmeyip yapılan her şeye şahitler gösterilecektir. Gerçekliği ispatlanmış olan ameller, mahiyetini bilmediğimiz hassas bir tartıdan (*mizân*) geçirilerek değerleri ortaya konulacaktır. Buna göre kimin yaptığı iyilikleri kötülüklerinden fazla gelirse hesabının sonucu başarılı sayılacak ve mükâfat yurdu cennete gitmeyi hak edecektir. Kimin de kötü amelleri iyiliklerinden ağır gelirse o da azap yurdu cehenneme gitmeye mahkûm edilecektir. Böylece Allah'ın adalet sıfatı yarattığı sorumlu varlıkların bütün yaptıkları hakkında mutlak olarak tecelli etmiş olacaktır. Âdil bir mahkeme ile hızlı bir şekilde hesaba çekmesi de O'nun kudret sıfatının tecellisidir. Kur'ân-ı Kerîm'in hesap konusunda verdiği net mesaj şudur: Dünyada yapılan her şeyin âhirette bir hesabı vardır ve bu hesap da kişiyi ya mutluluğa ya da hüsrana taşıyacaktır. Bu sebeple kişi yapacaklarını hesap gününü göz önünde tutarak yapmalıdır. Bu da bize tıpkı Hz. Ömer'in dediği gibi bir yaşam tarzı önermektedir: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz. Çünkü bu hesap verebilmeniz için daha kolaydır. Yaptıklarınız tartılmadan önce de siz kendinizi tartın ve o büyük hesap için kendinizi hazırlayın. Amellerinizin size gösterileceği büyük *arz* anı için hazırlanın. Çünkü *"O gün, hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz."*[88]

84 Yâsîn 36/59-61.
Yâsin 36/59-64.
Nebe' 78/40.
Câsiye 45/34.
Hâkka 69/18: İbn Kesîr, XIV, 116.

AMEL DEFTERİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır."

(Kamer 54/52-53)

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾

"Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık."

(Nebe' 78/29)

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ كِتَابَكَۜ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَس۪يبًاۜ ﴿١٤﴾

"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. 'Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!'"

(İsrâ 17/13-14)

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِم۪ينَ مُشْفِق۪ينَ مِمَّا ف۪يهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغ۪يرَةً وَلَا كَب۪يرَةً اِلَّٓا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

"Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, 'Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez."

(Kehf 18/49)

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَراًۚ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍۚ تَوَدُّ لَوْ
اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُٓ اَمَداً بَعٖيداًۜ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُۜ وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

"Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."

(Âl-i İmrân 3/30)

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةًۜ كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

"Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. 'Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik.' denilecek."

(Câsiye 45/28-29)

فَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَيَقُولُ هَٓاؤُ۬مُ اقْرَؤُ۫ا كِتَابِيَهْۚ ﴿١٩﴾ اِنّٖي ظَنَنْتُ
اَنّٖي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾

"Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.'"

(Hâkka 69/19-20)

Kur'ân-ı Kerîm'de amel defteri konusu genellikle Mekkî sûrelerde işlenir. Amel defterinde, insanın ömrü boyunca yapıp ettiği iyi ve kötü her şey kayıtlıdır. Bu defterler kıyamet günü ortaya çıkarılacak, iyilere sağlarından veya önlerinden, kötülere ise sol veya arka taraflarından verilecektir. Amel defterini sağından veya önden alanlar mutlu, solundan veya arkalarından alanlar ise mutsuz olacaklardır. Bu konunun Kur'ân'da anlatılmasının amacı, kullara ilâhî gözetim altında olduklarını ve yaptıkları her şeyin kayıt altına alındığını bildirmektir.

Kur'ân'da amellerin kaydedildiği defter anlamında *kitâb*,[1] *suhuf*[2] ve *zübür*[3] kelimeleri kullanılır. *Kitâb*, içine bir şeylerin yazıldığı nesne demektir.[4] Bir şeyin serilip ortaya konulması anlamından türeyen *suhuf*, yazılı belge anlamına gelir.[5] *Zübür* ise *zebûr* kelimesinin çoğuludur ve içine bazı şeylerin iri ve kalın harflerle eksiksiz bir biçimde yazıldığı nesne demektir.[6] Bu defterlere amellerin yazılması ve gerekli kayıtların tutulmasıyla ilgili olarak da *kitâb, istinsâh, müstetar, merkûm, zübur* ve *ihsâ* gibi kelimeler kullanılmıştır. *Ketb* kelimesi, deri parçasını dikerek raptetme, yazıyla harfleri birbirine bağlama anlamlarına gelir.[7] *Nesh*, istinsâh etme, kopyalama;[8] *satr*, sıralama, yazma;[9] *rakam*, harfleri kalın yazma ve yazıyı noktalama;[10] *zebr* iri ve kalın harflerle eksiksiz bir biçimde yazma,[11] *ihsâ* bir şeyi tek tek sayma, hesabına geçme[12] gibi anlamlara gelir. Amel defterleri kaydının tutulmasında bu mânaların hemen hepsi gözetilmiştir.

---

1 İsrâ 17/13-14; Kehf 18/49; Mü'minûn 23/62; Zümer 39/69; Câsiye 45/28; Kāf 50/4; Hâkka 69/19, 25; Nebe' 78/29; Mutaffifîn 83/7, 18, 20; İnşikāk 84/7, 10.

2 Tekvîr 81/10.

3 Kamer 54/52.

4 Râgıb el-İsfahânî, s. 423.

5 Râgıb el-İsfahânî, s. 275.

6 Râgıb el-İsfahânî, s. 211.

7 Cevherî, I, 208; Râgıb el-İsfahânî, s. 423.

8 Cevherî, I, 433; Râgıb el-İsfahânî, s. 490.

9 Râgıb el-İsfahânî, s. 232.

10 Râgıb el-İsfahânî, s. 201.

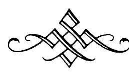
11 Cevherî, II, 667; Râgıb el-İsfahânî, s. 211.

12 Râgıb el-İsfahânî, s. 121.

Amel defteri konusu her şeyin kayıtlı olduğu kütük olan *imâmun mübîn*[13] ile ilgilidir. İyilerin yaptıkları *illiyyûn*da,[14] inkârcıların amelleri *siccîn*de [15]kayıtlıdır. Bu kayıtları tutan melekler[16] de *hâfizûn* (gözetleyen muhafızlar), *kirâmen kâtibîn* (değerli yazıcılar),[17] *rakîbun 'atîd* (çok dikkatli bir gözetleyici)[18] adıyla anılırlar. Amel defteri sağ tarafından verilecek cennetlikler için *ashâbü'l-yemîn* (sağ taraftakiler),[19] *ashâbü'l-meymene* (meymenetli, uğurlu, mutlu kimseler),[20] *sâbikûn* (iman, amel ve fazilette öne geçenler)[21] kavramları kullanılırken, defteri sol ve arka tarafından verilecek olan cehennemlikler için *ashâbü'ş-şimâl* (sol taraftakiler)[22] ve *ashâbü'l-meş'eme* (meymenetsiz, uğursuz, mutsuz kimseler)[23] kavramları kullanılmıştır.

13 Yâsîn 36/12.
14 Mutaffifîn 83/18-20.
15 Mutaffifîn 83/7-9.
16 Zuhruf 43/80.
17 Kâf 50/17.
18 Kâf 50/18; İnfitâr 82/10-12.
19 Vâkıa 56/27, 38, 90, 91.
20 Vâkıa 56/8; Beled 90/18.
21 Vâkıa 56/10.
22 Vâkıa 56/41.
23 Vâkıa 56/9; Beled 90/19.

Kimi insanın iman edip hazırlık yaptığı, kiminin de inkâr edip yok saydığı büyük diriliş günü artık gelip çatmıştır. Bütün insanlar yeniden diriltilmiş, Yüce Yaratıcı'nın huzurunda toplanmış heyecanla beklemektedirler. O gün herkesin, dünya hayatında yaptıklarının karşılığını göreceği bir gündür. Her insan az çok kendi sonunu tahmin etse de, kalıcı ve kesin sonunun ne olacağını merak etmektedir. Artık iş olup bitmiş, hesap kitap günü gelip çatmış, kimsenin yapacağı bir şeyi kalmamıştır.[1] Ve işte beklenen an gelmiş ve insanlar üç gruba ayrılmıştır. İlk grup amel defterleri sağ ve ön taraflarından verilen bahtiyarlardır. İkinci grup erdem, amel ve ödülde öne geçenlerdir. Bunları, akılların hayal bile edemediği özellik ve güzellikteki nimet yurdu olan cennetler beklemektedir. Onları melekler müjdelerle karşılayacaklardır. Yine onlar, birbirlerine müjdeler sunacaklar ve amel defterlerini birbirlerine göstermek isteyeceklerdir. Derece bakımından birbirlerinden farklı olsalar da bu iki grup kurtulmuştur. Üçüncü grup ise amel defterleri sol ve arka taraflarından verilen bedbaht kimselerdir. Onları da azap yurdu cehennem beklemektedir. O gün insanlık için bir karne günüdür sanki. Dünyadaki sınavı başarıyla bitirmiş olanlar, karneleriyle sevinçten uçarken; sınavda başarısız olanlar kötü amel defterleriyle perişan bir hâldedirler. Birinci ve ikinci gruptakilerin sevinçten gülümseyen yüzleri apaydın ve pırıl pırıldır. Diğerlerinin ise yüzleri, içlerini yakan derin bir üzüntüden kapkara ve suratları asıktır.

---

1 Âl-i İmrân 3/106, 158; İsrâ 17/13-14; Yâsîn 36/78-81; Vâkıa 56/8-10; Hâkka 69/18-26; Abese 80/39-41; İnşikâk 84/6-12.

YAPTIĞIMIZ HER ŞEY KAYDEDİLİR

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır."

(Kamer 54/52-53)

Yüce Yaratıcı, kâinatın en şerefli ve en donanımlı varlığı olan insanı başıboş bırakmamıştır. İnsan için var olmanın bir anlamı ve hedefi vardır. O da Rabbini tanıması ve yalnızca O'na kulluk etmesidir.[2] İnsanın hayat serüveni pek çok tanıkla kayıt altına alınmaktadır. Her şeyden önce Allah Teâlâ, insanın yaptıklarının tanığıdır. O, her şeyi kuşatan bilgisiyle, insanın tüm amellerine şahittir.[3] Bunun yanında insana verilen zaman ve üzerinde yaşadığı mekân da onun tanığıdır. Öte yandan melekler ve insanın kendisi de şahitler arasında yer almaktadır. Hatta insanın kendi organları kendine tanıklık yapacaktır.[4] Dahası her türlü söz, fiil ve davranışların kaydedildiği amel defterleri de insan için şahittir. Kitapta yazılı olanlara hem o amellerin sahipleri hem de melekler tanıklık etmektedir.[5] Sonuçta insan, bu şahitlerle kuşatılmış bir hayatı yaşamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde amel defterleri için *kitâb* kelimesi kullanılmıştır. Bunun yanında *"Yaptıkları her şey kitaplarda kayıtlıdır."* âyetinde geçen ve kitaplar anlamına gelen *zübür* kelimesi ile melekler tarafından yazılan amel defterleri kastedilmiştir.[6] Amel defterlerindeki kayıtlar kimsenin ulaşıp müdahale edemeyeceği değişmez ve değiştirilemez kesin kayıtlardır. "Zübür" kelimesinin, Yüce Allah'ın büyük küçük her şeyi kaydettiği "İlâhî Arşiv" (*Levh-i Mahfûz*) olabileceği de söylenmiştir.[7] Yaş-kuru her şeyin yazıldığı Levh-i Mahfûz,[8] yapılanların kayıt altına alındığı amel defterlerini de kapsamaktadır.

---

2 Zâriyât 51/56.
3 Âl-i İmrân 3/98; Yûnus 10/46; Hac 22/17; Sebe' 34/47; Fussılet 41/53; Mücâdele 58/6; Burûc 85/9.
4 Nûr 24/24; Yâsîn 36/65; Fussılet 41/21.
5 Yâsîn 36/12: Râzî, XXVI, 50.
6 Kamer 54/52: Taberî, XXII, 164; Elmalılı, VII, 4655.
7 Kamer 54/52: Mukātil b. Süleyman, IV, 185; Taberî, XXII, 164.
8 En'âm 6/59: Taberî, IX, 283-284.

"Defterler ortaya serildiğinde"[9] âyetine göre bu defterler, hesap gününde açılıp sahiplerine gösterilecektir. Âyette *neşr ve* bir şeyin serilip ortaya konulması anlamı[10] da taşıyan *suhuf* kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla, kayıtların bütünüyle ortaya konulacağı vurgulanmıştır. Sayfalar açılacak, hesap günü yapılanların yazıldığı sayfalar uçuşacaktır. *Suhuf* ile amel defterlerinin dışında, üzerinde kişilerin cennetlik yahut cehennemlik oldukları yazılı hüküm sayfalarının kastedildiği de söylenmiştir.[11] Müminlere ait olan sayfalar *cennetlik* kararıyla, kâfirlere ait olanlar ise *kızgın ateş-cehennemlik* kararıyla sahiplerine verilecektir.[12] Defterler, kulun ölümüyle birlikte kapatılmış, hesap günü ise kula tanıklık etmek üzere yeniden açılmıştır.[13]

Yapılanlar kaydedildiği gibi, yazılıp kaydedilenler de korunmaktadır: *"Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."*[14] Ayrıca onlar, "önderleriyle (*bi'imâmihim*)" yani bu âyetteki anlamıyla, amel defterleriyle birlikte geleceklerdir:[15] *"Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar."*[16]

İnsanlar mahşer yerinde amel defterlerini teslim aldıkları tarafa göre üç gruba ayrılacaklardır: *Ashâb-ı meymene, ashâb-ı meş'eme, sâbikûn. Meymene* sağ kol, sağ taraf, uğur ve bereket anlamlarını taşıyan bir kelimedir. Sağ taraf, meclis ve toplantı yerlerinde saygı ve hürmet mevkii olduğuna göre, *ashâb-ı meymene* hürmet makamında bulunan yüksek şeref sahipleri demektir. Cenâb-ı Hak amel defterlerini onlara sağ taraflarından verecek ve onların sağ taraflarını nurla dolduracaktır.[17] Onlar, hem kendilerine hem de başkalarına hayrı dokunan kimselerdir. Bu kesim (*ashâbü'l-meymene, ashâbü'l-yemîn*), Allah'a ve kullarına verdikleri sözlerinde duran, yeminlerine sâdık, vefakâr ve güçlü kişilerdir. Bunlar, hicret, cihat, şehadet, infak gibi iyi işlerde öncü olanlar (*sâbikûn*), Allah'a yakın (*mukarrrebûn*) ve cennetteki makamları yüce olanlardır. Bunlar, dünya ve âhirette herkesin gıpta ettiği kişilerdir. *Meş'eme* ise sol kol, sol taraf, uğursuzluk ve bereketsizlik anlamlarına gelir. Bu kimseler

9 Tekvîr 81/10.
10 Râgıb el-İsfahânî, s. 275.
11 Tekvîr 81/10: Zemahşerî, VI, 322-323.
12 Tekvîr 81/10: Âlûsî, XXX, 55-56.
13 Tekvîr 81/10: Zemahşerî, VI, 322-323; Râzî, XXXI, 71.
14 Yâsîn 36/12.
15 İsrâ 17/71: Taberî, XV, 7-8.
16 İsrâ 17/71.
17 Vâkıa 56/8-10: Râzî, XXIX, 143.

hem kendilerine hem de yakınlarına zararı dokunan kimselerdir. Bu grupta olanlar (*ashâbü'ş-şimâl*), Allah'a verdikleri sözlerinde durmayan vefasızlardır.[18] Kitabın sağ ve ön taraftan verilmesi, kişinin bundan sonra mutlu olacağını; sol ve arka taraftan verilmesi ise kişinin bundan sonra cehennem hayatında mutsuz olacağına işarettir.

Kur'ân-ı Kerîm'de amel defterlerinin arşivlenip korunduğu yer olarak iki mekândan bahsedilir. Bunların biri *siccîn*, diğeri *illiyyûn*dur. *Siccîn*, zindan anlamına gelen *sicn* kökünden türemiş, şartları çok kötü olan zindan anlamındadır.[19] Kötülerin kitabının konulduğu yer, yedi kat yerin altında bir kaya parçası ve cehennemde bir dere olarak da anlaşılmıştır. *Siccîn*, kötülerin yaptığı her şeyin toplanıp kaydedildiği mühürlü kitap, zindan sicili veya arşivi anlamına da gelir. Burası, cehennemin en dibindedir.[20] *İlliyyûn* ise yücelik anlamına *ulüv* kökünden gelen yüceliği sonsuz demek olan bir kavramdır. *İlliyyûn*, Yüce Allah'a yakın olan cennetliklerin hayırlı işlerinin özel işaretlerle yazılıp mühürlendiği, meleklerin şahit olduğu, en yüce makamlarda saklanan dairenin adıdır. *İlliyyûn*un yerinin dördüncü yahut yedinci kat semada olduğu söylenmiştir. Bununla kat kat yükseklikler kastedilmiştir.[21] *İlliyyûn* ile hem yerin yüceliği hem de o mekânda bulunanların yüceliği kastedilmiştir.[22]

Kötülerin amel defterlerinin yeri aşağılık, karanlık ve darlıkla; iyilerin amel defterlerinin yeri ise yücelik, genişlik, aydınlık, izzet ve kemal ile nitelendirilmiştir. Bu, kötüler için aşağılama ve mutsuzluk, iyiler için ise yüceltme ve mutluluk göstergesidir.[23] Kötülerin amellerinin kaydedildiği yer, kovulmuş şeytanların yanında; iyilerin amellerinin kaydedildiği yer ise gözde meleklerin yanında olacaktır.[24]

Kur'ân'da *siccîn* ve *illiyyûn* kelimeleri mübalağa kalıbında kullanılmıştır. Yine âyetlerde her ikisinin anlatımı *"Siccîn nedir, bilir misin?"*[25] ve *"Bilir misin nedir illiyyûn?"*[26] şeklindeki sorularla ayrıca vurgulanmıştır. Bu husus söz konusu kavramlarla anlatılmak istenenlerin dehşetini ve muhteşemliğini dile getirmek içindir.[27] Bu iki kavramın, *kitâbün merkûm* (sayı verilmiş kayıt) ifadesi ile kayıtlanarak bu kayıtların yanlış bulunmayan ve değiştirilme ihtimali olmayan, tam ve sağlam, mahkeme kayıtları gibi mühürlü, gereğince cennete yahut cehenneme şeklinde özel işaretli,

18 Vâkıa 56/8-10, 27: Râzî, XXIX, 145-146; Elmalılı, VII, 4703-4704, 4706.
19 Râgıb el-İsfahânî, s. 225.
20 Mutaffifîn 83/7: Taberî, XXIV, 193-195; Râzî, XXXI, 93; Elmalılı, IX, 5652.
21 Mutaffifîn 83/18-20: Taberî, XXIV, 207-211; Elmalılı, IX, 5660.
22 Râgıb el-İsfahânî, s. 345-346.
23 Mutaffifîn 83/7-17, 18-21: Râzî, XXXI, 98.
24 Mutaffifîn 83/7-9: Zemahşerî, VI, 336.
25 Mutaffifîn 83/8.
26 Mutaffifîn 83/19.
27 Mutaffifîn 83/7: İbn Kesîr, XIV, 285, 288.

unvanlı, sayı verilmiş tutanaklar olduğuna işaret edilmiştir. Bu kayıtlar şüpheden uzak, tahriften korunmuş, sağlam belgelerdir.[28]

Bir bütün olarak ele alındığında konuyla ilgili olan bu âyetlerde şu konular vurgulanır: Ödül ve ceza gününün tek hâkimi[29] Allah Teâlâ katında tutulmuş bir kitap vardır.[30] İnsanların dünya hayatında iken yapıp ettikleri büyük küçük her şey,[31] bu kitaplarda satır satır yazılıdır.[32] Söylenen her söz dahi bu kitaplara yazılmıştır.[33] Bunları her insanın sağında ve solunda oturmuş, insanların yaptıklarını bilen iki değerli yazıcı kaydetmiştir.[34] Bu yazıcılar, Allah'ın görevlendirdiği meleklerdir.[35] İnsan dünyada yapıp ettiği her şeyi amel defterinde yazılı bulduğu gibi, sonunun ne olacağını da orada yazılı bulacaktır.[36] Sonuç itibarıyla bu tespitler, bizzat Cenâb-ı Hak tarafından yapılmıştır.[37] Yüce Allah'ın yazması büyük küçük her şeyi kapsar.[38] Nitekim âyetlerde şöyle buyrulmuştur: *"Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."*[39] *"Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik."*[40] *"Oku şimdi kitabını! Bugün, kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"*[41]

BİR GÜN AMEL DEFTERİMİZLE YÜZLEŞECEĞİZ

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ي عُنُقِه۪ۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُوراً ﴿١٣﴾

28 Mutaffifîn 83/9: Râzî, XXXI, 98; Elmalılı, IX, 5660.
29 Fâtiha 1/4.
30 Kāf 50/4.
31 Kehf 18/49: Zemahşerî, III, 591.
32 Kamer 54/52-53.
33 Kāf 50/18.
34 Kāf 50/17; İnfitâr 82/10-12.
35 Zuhruf 43/80.
36 Kehf 18/49: Râzî, XXI, 135.
37 Nebe' 78/29.
38 Kamer 54/52-53: Râzî, XXIX, 78-79.
39 Yâsîn 36/12.
40 Câsiye 45/29.
41 İsrâ 17/14.

"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız."
(İsrâ 17/13)

Geleceğinde hiç şüphe olmayan âhiret gününde[42] amel defterleri ortaya konulacak,[43] sayfaları açılıp ortaya serilecek[44] ve bütün sırlar ortaya dökülecektir.[45] Kimi insana bu defterleri sağ taraflarından,[46] kimilerine de sol ve arka taraflarından verilecektir.[47] Kimi yorumlara göre bu kişiler defterlerini sağ elleriyle almak isteseler bile bu engellenecek ve onlar defterlerini sağ elleriyle alamayacaklardır.[48] Sonra defter sahibine şöyle denilecektir: *"Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik."*[49] *"Oku şimdi kitabını! Bugün, kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"*[50]

Yaptıklarını eksiksiz olarak kayıtlı gören kişiler, hayretler içerisinde şöyle demekten kendilerini alamayacaktır: *"Vay hâlimize, bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"*[51]Amel defterleri her insan için özeldir.[52] Ancak cennetlikler ve cehennemliklerin gruplara ayrılışına göre her topluluk kendi amel defterinin başına çağrılacak ve buna göre herkes yaptıklarının karşılığını görecektir.[53]

Tâbiîn âlimlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) amel defterlerinin tutuluşunu şöyle tasvir eder: "Ey insanoğlu, senin için bir sayfa açtık ve senin için, iki melek görevlendirdik. Onların biri sağında, biri de solundadır. Sağında olan, iyiliklerini; solunda olan da kötü amellerini kaydeder. Sen öldüğünde sayfan dürülür ve seninle birlikte kabrine konur. Derken o, kıyamet gününde karşına çıkarılır."[54] "Ey âdemoğlu! Yeniden diriltildiğinde amel defterin sana açılacak ve sayfan boynuna takılacaktır! Ey insan, kendine acı! Yemin ederim ki Yüce Allah, seni sana

42 Nisâ 4/87; Yûnus 10/4.
43 Kehf 18/49; Zümer 39/69.
44 Tekvîr 81/10.
45 Târık 86/9.
46 Vâkıa 56/8, 27; Hâkka 69/19; İnşikāk 84/7-8.
47 Vâkıa 56/9, 41; Hâkka 69/25; İnşikāk 84/10-12.
48 İnşikāk 84/10-12: Kurtubî, XXII, 162.
49 Câsiye 45/29.
50 İsrâ 17/14.
51 Kehf 18/49.
52 İsrâ 17/13.
53 Câsiye 45/28.
54 İsrâ 17/13-14: Râzî, XX, 169.

yargıç kılacaktır!"[55] Kişi okuma yazma bilsin, bilmesin kendi kitabını bizzat kendisi okuyacaktır.[56]

Tâbiînden Ebü's-Sevvâr el-Adevî (ö. 101/719) de *"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik."*[57] âyetini okuduktan sonra şunları söylerdi: "Bu sahifeler iki defa açık tutulur ve bir defa da kapalı bulunur. O hâlde ey âdemoğlu! Sen hayatta bulunduğun sürece, açılmış olan sayfana istediğin şeyi yazdır. Öldükten sonra bu sayfa dürülür ve nihayet diriltileceğin vakit de bu sayfa ikinci kez tekrar açılır."[58]

Yüce Rabbimiz herkesin yapıp ettiğinin en büyük şahididir. Ancak insanlararası ilişkilerde de yazılı belge ve kayıtlar en ikna edici kanıtlardır. Onun için insanlara sorumlulukları anlatılırken, onların kendi aralarında geçerli olan ölçüler dile getirilmiştir.[59] İnsan için en kalıcı, en inandırıcı tanık, amel defterlerinin yazılı tanıklığı olacaktır. İnsan, sınav için geldiği şu dünya hayatında başıboş bırakılmadığını, yapıp ettiklerinin kaydedileceğini ve diriliş gününde bunlardan hesaba çekileceğini bilmelidir. İnsan bilmelidir ki öldüğü zaman amel defteri kapatılır, yalnızca geride bıraktığı iyi kötü çığırların sevap ve günahı yazılır. *"İnsan öldüğü zaman şu üç şeyden başka bütün ameli kesilir: Sadaka-i câriye (devam eden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim, ona dua eden sâlih evlat."*[60] Bütün bunları bilen insan, hayatını doğru ve güzel işlerle dolu olarak geçirmeye, öldükten sonra da ardından sevabı devam edecek olan kalıcı eserler bırakmaya gayret edecektir. Hesap ve kitabın hak olduğuna inanan mümin, kendi amel defterini sâlih amellerle doldurmaya çalışacak ve amel defterlerinin açılıp okunacağı, amel defterleriyle yüzleşip tüm sırların ortaya konulacağı günde *işte bu benim defterim* diyerek amel defterini çevresindekilere göstermeye kendini hazırlayacaktır. Çünkü herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu o gün mutlaka gelecektir.[61]

55 İsrâ 17/14: Zemahşerî, III, 499.
56 İsrâ 17/13-14: Zemahşerî, III, 499; Kurtubî, XIII, 41.
57 İsrâ 17/13.
58 İsrâ 17/13-14: Kurtubî, XIII, 41.
59 İnfitâr 82/10-12.
60 Necm 53/39: İbn Kesîr, XIII, 280; Müslim, "Vasiyyet", 14; Tirmizî, "Aḥkâm", 36.
61 Âl-i İmrân 3/30.

MÎZAN

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَنَضَعُ الْمَوَازٖينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبٖينَ ﴿٤٧﴾

"Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız, artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."

(Enbiyâ 21/47)

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍنِ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازٖينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازٖينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

"O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."

(A'râf 7/8-9)

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ ف۪ي جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ ﴿١٠٣﴾

"O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar."

(Mü'minûn 23/102-103)

فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُۙ ﴿٦﴾ فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَاز۪ينُهُۙ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْۜ ﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

"Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan Hâviye'dir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!"

(Kāria 101/6-11)

اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَٓائِه۪ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُق۪يمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْناً ﴿١٠٥﴾

"İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır, bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz."

(Kehf 18/105)

Vezn kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de 23 yerde geçer. Bu kökten gelen *mîzan* kelimesi tekil olarak dokuz yerde,[1] çoğul (*mevâzîn*) olarak da yedi yerde geçer.[2] Bu kelimenin geçtiği âyetlerin üçünde, Yüce Allah'ın indirdiği *mîzan* yani onun yaratılışa koyduğu adalet ölçüsü ve evreni buna göre yaratması anlatılmıştır.[3] Ayrıca *mîzan* kelimesi altı yerde ahlâkî ve hukukî bir ilke niteliğinde Allah'ın bir emri olarak ölçü ve tartıda âdil olmak gerektiğini ifade için kullanılır. Burada ise kelimenin âhirette kusursuz bir ölçme ve şaşmaz bir adalet ile yargılama yapılacağı anlamı üzerinde durulmuştur. Kur'ân'da *mîzan* aslında, çoğunlukla algılandığı gibi iki kefeli bir tartı aletini ifade etmekten çok, Allah'ın mutlak ve yanılmaz adaletini anlatmaktadır. Başka bir ifadeyle *mîzan* müteşâbih bir anlatımdır, âhiretteki bu terazilerin nasıl olduğu kesin olarak bilinemez. Ancak, *mîzan* konusunun geçtiği âyetlerden, insanların tam bir adaletle yargılanacağı anlaşılmaktadır. Nitekim pek çok farklı kültürde adalet fikri, terazi ile simgelenmiştir.

Mîzan kelimesi "bir şeyin kıymetini ölçmek, tartı aleti, tartma ağırlığı, adalet" gibi anlamlara gelen *vezn* kelimesiyle aynı kökten türemiştir.[4] Taberî (ö. 310/923) *mîzan* ve *vezn* kelimelerinin eş anlamlı olarak "ağırlık ve değer" anlamına geldiğini belirtir.[5] *Mîzan* âhirette insanların dünya hayatındaki inançları ve eylemlerinin değerlendirileceği, ölçüye vurularak adaletle tartılacağı terazidir. Bu kelime Kur'ân'da Allah'ın kâinatı dengeli ve adaletli yarattığını ve âhirette Allah'ın insanları adaletle yargılayacağını bildirmek amacıyla da kullanılır.

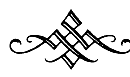
Sınav için gönderildiği dünya hayatında başıboş bırakılmayan insan,[6] hesap gününde yaptıklarından sorgulanacaktır. Her şey Yüce Yaratıcı'nın

1 En'âm 6/152; A'râf 7/85; Hûd 11/84-85; Şûrâ 42/17; Rahmân 55/7-9; Hadîd 57/25.
2 A'râf 7/8-9; Enbiyâ 21/47; Mü'minûn 23/102-103; Kāria 101/6, 8.
3 Rahmân 55/7-9.
4 Halîl b. Ahmed, IV, 368; Râgıb el-İsfahânî, s. 522.
5 Kāria 101/6: Taberî, XXIV, 594.
6 Mülk 67/2; Kıyâme 75/36.

emri altında ve her şey O'nun bilgisi dâhilindedir. O, kullarının yaptıklarını yazıcı meleklerle kayıt altına almaktadır.[7] Yeniden dirilme ile birlikte, hesap günü açılacak olan kayıtlarda, yani amel defterlerinde, zerre kadar da olsa bütün iyilikler ve kötülükler yazılı olacaktır.[8] Allah'ın tanıklığı, amel defterlerindeki deliller ve hatta kişinin kendi organlarının tanıklığı[9] hiçbir haksızlığa yol vermeyecektir. Hesap günü bütün yapılanlar işte bu *mîzana*, yani teraziye konularak adaletle tartılacaktır. Herkes yaptıklarını ispatlayan kanıtlar gereğince verilen karara uyacaktır. Sonuçta herkes yaptığının karşılığını adaletle alacaktır. İyiliği ağır basanlar cennetle ödüllendirilirken, kötülüğü ağır gelenlerse cehennem azabıyla cezalandırılacaklardır.

7 Kâf 50/17-18.
8 Kehf 18/49; Enbiyâ 21/47; Lokmân 31/16; Zilzâl 99/7-8.
9 Nûr 24/24; Yâsîn 36/65; Fussılet 41/21; Câsiye 45/29.

TERAZİ KURULACAK, HER YAPILAN TARTILACAKTIR

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

“O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.”

(A'râf 7/8-9)

Kur'ân-ı Kerîm âhiret inancı üzerinde açıklıkla ve vurgulu bir şekilde durmaktadır. Buna göre, âhirette ceza ve ödül dünya hayatında yapılanlar üzerinden belirlenecektir. Bunun için de insanın bütün yapıp ettikleri âdil bir şekilde ölçülecektir. Tefsirler dünyada yapılanların tartılacağını vurgulamak için şu rivayeti aktarır: *“Kıyamet gününde şişman ve iri cüsseli nice adamlar gelir ki Allah katında sivrisineğin kanadı kadar ağırlığı olmaz.”*[1] Ölçülecek olan tabii ki insanların bedensel ağırlıkları, büyüklükleri veya güzellikleri değildir; onların samimiyetle yaptıkları güzel işleridir. Nitekim Peygamberimiz (sas), İbn Mes'ûd'un hurma ağacına tırmanırken dikkat çeken ince bacaklarına arkadaşlarının gülmesi üzerine şöyle buyurmuştur: *“Sizler tüm*

1 A'râf 7/8: Beyzâvî, I, 535; Kehf 18/105: Taberî, XV, 430; Kurtubî, XIII, 393-394; Buhârî, “Tefsîr”, 18/6.

yeryüzü ahalisinin amellerinin ağırlığına eşit olan bir bacaktan dolayı mı gülüyorsunuz?"[2] Yine mîzanda tartılacak olan altın ya da gümüş gibi değerli madenler de olmayacaktır: *"Orada ne altın, ne de gümüş vardır. Eğer zalimin iyilikleri varsa, onun iyiliklerinden alınır, mazluma verilir. Şayet iyilikleri yoksa mazlumun kötülüklerinden alınır, zalime yüklenir. Böylelikle adam üzerinde dağları andıran yükler bulunduğu hâlde geri döner."*[3]

Hesap günü herkes Allah'ın huzurunda yargılanacaktır. Bütün yapılanların kayıtları açılacak, şahitler huzurunda hepsi tartılacaktır. Tefsirler, terazilerin kurulmasından ve amellerin tartılmasından sorumlu meleğin Cebrâil (as) olacağına dair bir rivayet aktarır. Cebrâil, ameller tartıldığında hak sahibine hakkını teslim edecektir.[4] Yapılan bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, o iş o gün tartıya konulacak ve değerlendirilecektir.[5] Allah Teâlâ'nın âdil ve hassas terazisi bütün yapılanları adaletle tartacaktır. Kur'ân, âhiret tartısı mîzan ile zerre kadar küçük işlerin bile tartılacağı yani küçük ya da büyük hiçbir yapılanın hesap dışı kalmayacağını şu ifadelerle açıkça söylemektedir: *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."*[6] Bu âyetler, büyük ya da küçük olsun kişinin yaptıklarının karşılığını göreceği şeklinde de anlaşılmıştır.[7] Mutlak adalet sahibi olan ve her şeyi bütün yönleriyle bilen Allah için eksik veya fazla bir ölçü zaten söz konusu olamaz.[8] Nitekim Hz. Lokman, baba şefkatiyle oğlunu karşısına alıp ona öğüt verirken hikmetli sözleriyle onu kıyamet günü görülecek hesaba hazırlayarak şöyle diyordu: *"Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır."*[9]

İnsanın dünya hayatındayken yaptıklarından hesap vereceği bilinci, yaşamını buna göre yönlendirmesini sağlar. Asr-ı Saâdet'te yaşanan şu olay bunu anlatan güzel bir örnektir: Bir gün, Peygamberimizin huzuruna gelen birisi ona iki kölesi olduğunu, zaman zaman kendisine karşı çıkıp hainlik ettikleri için onları cezalandırdığını, bu davranışından dolayı bir sorumluluğunun olup olmadığını sorar. Hz. Peygamber (sas) bu soruya şöyle cevap verir: *"Şayet senin cezalandırman, onların*

---

2 Kehf 18/105: Kurtubî, XIII, 395.
3 A'râf 7/8-9: Kurtubî, IX, 159; Müslim, "Birr", 59; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 2.
4 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 69.
5 Enbiyâ 21/47.
6 Zilzâl 99/7-8: Taberî, XXIV, 562.
7 Zilzâl 99/7-8: Mâtürîdî, XVII, 299.
8 Enbiyâ 21/47: Mâtürîdî, IX, 288.
9 Lokmân 31/16.

hatalarına denk ise bunda bir şey yoktur. Cezalandırman onların suçundan az ise bu senin lehine olacaktır. Ancak senin cezalandırman onların hatalarından fazla ise bu senin aleyhine olacak ve onlar senden haklarını alacaklar." Bu cevap üzerine adam sesli olarak ağlamaya başlayınca Allah Resûlü (sas) şöyle devam eder: *"Bu adama ne oluyor, niçin ağlıyor, o Allah'ın Kitabı'nı okumuyor mu? Yüce Allah, Kitabı'nda açıkça şöyle buyurmuyor mu: 'Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız, artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.'"*[10] Bunun üzerine adam, o hesap gününün sorumluluğundan kurtulmak için kölelerini özgür bırakır.[11]

Teraziye konulup tartılacak işlerin değeri ve ağırlığı tabii ki, Allah'ın dinine göre belirlenmiştir. Allah'a iman ve O'nun buyruklarına uymak tartıda ağır gelecek olan güzel işlerdir. İnkâr ise kötüdür. Ayrıca iyi ve kötü işlerin de kendi içinde bir derecelenmesi olacaktır. İşlerin daha değerlisi ve terazide ağır basanı olduğu gibi, hafif olanı da vardır. Tefsirler buna dair rivayetler barındırır. Nitekim *"Mîzanda güzel ahlâktan daha ağır gelen bir şey yoktur."*[12] rivayeti İslâm'a uygun bir ahlâkın Allah katındaki önemini ve dolayısıyla mîzandaki değerini vurgular. Tartıda, iman ve buna uygun yapılan işlerin tartılacağı ve bunun da en başında Allah'ın birliğini kabulün geldiğini şu rivayet yine sembolik bir şekilde ifade eder: *"Kıyamet günü bir adam mîzana getirilir. İçerisinde günahları yazılı olan tam doksan dokuz kayıt, terazinin kefesine konur. Sonra karınca kadar büyüklükte kelime-i şehâdet yazılı bir kayıt, kefeye konur ve o ağır basar."*[13] Bu nokta bir hadiste de şöyle açıklanmıştır: *"İki kelime vardır ki bunları söylemesi kolaydır, ama bunlar mîzanda ağır gelir ve Rahmân bunları çok sever. Bunlar, 'Allah'ı hamd ile tesbih ederim, büyük Allah ne yücedir.' (Sübhânallâhi ve bihamdihî, sübhânallâhi'l-azîm).' sözleridir."*[14] Yine hadislerde, hesabı görülürken insanın amellerinin kaydedildiği pek çok defter karşısında, onun kelime-i şehadet ve besmele sözlerinin ağır basacağı bildirilir.[15]

Yapılan iyiliklerin ödülünü vermek ise Rabbimizin takdirindedir. O, bütün yapılanların karşılığını mutlak adaleti ile verecektir. Kur'ân-ı Kerîm bunu şöyle anlatır: *"O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerine ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî*

---

10 Enbiyâ 21/47.
11 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 409-410.
12 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 70; Tirmizî, "Birr", 62.
13 A'râf 7/8-9: Taberî, X, 71.
14 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 408; Buhârî, "Tevḥîd", 58.
15 Enbiyâ 21/47: İbn Kesîr, IX, 408-409; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 213.

kalacaklar."[16] Bir başka âyet grubunda da *"Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, işte o mutlu bir hayat içinde olur. Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir."*[17] buyurulur. Allah, yapılan kötülüklerin karşılığını adaletiyle, iyiliklerin karşılığını ise hesaba sığmaz cömertliği ile verecektir. İman temelinde yapılan iyilikler, Allah'ın sonsuz cömertliği ile ödüllendirilecektir. Nitekim âyetlerde o gün iyiliklerin daha fazlasıyla;[18] on katıyla,[19] yedi yüz kat yahut daha fazlasıyla,[20] hatta hesapsız olarak[21] ödüllendirileceği; kötülüklerin ise misliyle cezalandırılacağı ve kimseye haksızlık edilmeyeceği bildirilmiştir.[22] İyilerin yaptıklarının karşılığının fazlasıyla verilmesi Allah'ın merhameti ve cömertliği, kötülüklere sadece aynıyla karşılık verilmesi ise O'nun adaletinin gereğidir.

İnsanın bütün yaptıklarının imanına göre değerlendirileceği Kur'ân'da açıkça bildirilmiştir. Nitekim bir âyette, yapılan işlerin değerlendirilmeye tâbi tutulması için de iman ön şart olarak belirtilmiştir: *"İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyamet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz."*[23] Bu âyet, iman etmemiş olanların bütün yaptıklarının boşa gittiğini belirtir. Bu yüzden onların yaptıklarını değerlendirmek için tartmaya bile gerek yoktur. Bu kişilerin yaptıkları, sanki bir sayının önüne konulan sıfırlara benzer. Bu sıfırların hiçbir değeri bulunmaz. Onların cehennemlik oldukları açıkça ortadadır. Dolayısıyla herhangi bir hak talebinde bulunmaları ve sorgulama sonucuna itiraz etmeleri de söz konusu değildir. İnkârcıların adalet tartısına gelen, tartılmaya değer olan herhangi bir ameli olmayacaktır.

Yüce Allah hayatı boşuna yaratmamıştır. *Mîzan*, bizlere Allah'ın dünya ve âhiretteki tüm işlerinin rastgele ve boşuna olmadığını göstermektedir. O'nun yaratması âdil bir ölçüyledir; insanlar da dünya işlerini ölçülü ve dengeli bir şekilde yapmalıdır. Onun için Yüce Yaradan, bir taraftan her şeyi ölçü ve uyum içerisinde yarattığını anlatırken,[24] diğer taraftan dünyada kullarına Kur'ân ile birlikte mîzanı indirdiğine dikkat çeker.[25] Dünyada Kur'ân ile birlikte indirilen mîzan, yani Kur'ân'daki adalet

16 Mü'minûn 23/102-103.
17 Kāria 101/6-9.
18 Yûnus 10/26.
19 En'âm 6/160.
20 Bakara 2/261.
21 Nûr 24/38; Zümer 39/10.
22 En'âm 6/160; Yûnus 10/27; Mü'min 40/40; Şûrâ 42/40.
23 Kehf 18/105.
24 Hicr 15/19.
25 Şûrâ 42/17; Hadîd 57/25.

emirleri de adaletin dünya hayatı kısmını ortaya koyar.[26] Bir sınav sahnesi olan dünya hayatında yapılan hiçbir şey hesap dışı değildir. Âhirette kurulacak olan adalet ölçüsü teraziler de insanın dünya hayatında adalet ve hakkaniyet ölçülerine ne kadar uyduğunu ölçecektir. Allah, adaletle yarattığı bir evrende insanın da bunu gözeterek yaşamasını istemiş, indirdiği kitaplar vasıtasıyla nasıl âdil olunabileceğinin yollarını göstermiş, kullarına dünya hayatında ölçülü olmalarını emretmiştir. Ancak adalet dünyayla sınırlı değildir, âhireti de içerir ve böylece biz yaratılışın bütününde adaletin nasıl belirleyici olduğunu görürüz. Âhirette mîzanın kurulması ve Allah'ın kullarının hesabını adaletle görmesi, en başta evrenin adaletle yaratılmasından ve Kur'ân'daki adalet emirlerinden ayrı düşünülemez. Evreni bir ölçü ve denge içinde var eden Yüce Yaratıcı'nın bu dünyada yapılıp edilenleri yine ölçü ve adalet ile yargılayacağı o gün mutlaka gelecektir.[27]

26 Şûrâ 42/17: Mâtürîdî, XIII, 181.

27 Şûrâ 42/17: Zemahşerî, V, 402; *Kur'an Yolu*, IV, 742. Ayrıca bk. Mü'minûn 23/115; Rahmân 55/7; Hadîd 57/25.

ŞEFAAT

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَف۪يعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin Rabbinizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz?"

(Yûnus 10/3)

... مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ ... ﴿٢٥٥﴾

"O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez."

(Bakara 2/255)

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـٔاً
وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاًۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ
ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

"Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?' De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

(Zümer 39/43-44)

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُۜ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَاۙ
قَالَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا الْحَقَّۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

"Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: 'Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.'"

(Sebe' 34/23)

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـٔاً اِلَّا مِنْ بَعْدِ
اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾

"Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaatleri, ancak Allah'ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar."

(Necm 53/26)

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْداًۢ ﴿٨٧﴾

"(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır."

(Meryem 19/87)

وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْز۪ي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـٔاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

"Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz."

(Bakara 2/123)

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلاً ﴿١٠٩﴾

"O gün -Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz."

(Tâhâ 20/109)

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَۜ مَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ
حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُۜ ﴿١٨﴾

"Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak, zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır."

(Mü'min 40/18)

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوٖيلَهُۜ يَوْمَ يَأْتٖى تَأْوٖيلُهُ يَقُولُ الَّذٖينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ
جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ
غَيْرَ الَّذٖى كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا
كَانُوا يَفْتَرُونَ۟ ﴿٥٣﴾

"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."

(A'râf 7/53)

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ
ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فٖيكُمْ شُرَكٰٓؤُاۜ لَقَدْ
تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ۟ ﴿٩٤﴾

"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda (yaratılışınızda) ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."

(En'âm 6/94)

Şefaat kelimesi, "yardım etme, yardımcı olma", "aracı olma" ve "aracılık yapma" anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de 13 yerde geçmektedir. Diğer yerlerde fiil ve isim kalıplarıyla (*yeşfe'u, şefî', şufe'â', şâfi'în* vb.) 18 sûrede ve 25 âyette[1] 30 defa geçer. Bu âyetlerden yirmi biri Mekke döneminde, diğer dördü Medine'de inmiştir. Bu, şefaat konusunun en çok Mekke döneminde ele alındığını göstermekle birlikte, Medine döneminde de konunun gündemde tutulduğunu gösterir. Şefaatten bahseden âyetlerde çoğunlukla *şirk* reddedilir, kalplere *tevhid* inancını yerleştirmek amaçlanır. Müşriklerin taptığı putların onlara asla yardımcı ve aracı olamayacağı, Allah'ın izni olmadan -melekler dâhil- hiç kimsenin *şefaat* edemeyeceği vurgulanır. Kıyamet günü, şefaatten mahrum kalacakların temel özelliği, onların *âhireti inkâr* etmesi, *küfür, şirk* ve yine inkâr anlamında *zulüm* içinde olmasıdır. Özetle Kur'ân, Yüce Allah'ın eşsiz kudreti ve egemenliği bağlamında şefaatin doğru anlamını kendi üslubuyla açıklar.

Şefaat kelimesinin kök anlamı *çift* veya bir şeye *eş* olmak demektir.[2] Kur'ân'da bunun zıt anlamlısı *tek* anlamındaki *vetr*dir.[3] Bundan hareketle Araplar, henüz süt emen yavrusu varken tekrar gebe kalan (tek olan yavrusunu ikileyen) deveye *şâfi'a* demişlerdir.[4] Dolayısıyla kelimede "bir olanı iki, tek olanı çift yapma" anlamı öne çıkar. Nitekim müfessir Taberî (ö. 310/923) şefaatle ilgili şu açıklamayı yapar: "Şefaat; bir ihtiyacını görmek, bir sıkıntısını gidermek üzere birinin diğerinden istekte bulunması, o kişinin de bu isteği yerine getirmesidir. Şefaat edene *şefî'* ve *şâfi'* denir. Çünkü o, kendisinden yardım isteyen kişinin yanında durmuş ve sorununu çözmek için de ona destek (*şâfi'*) olmuş, şefaat etmiştir. Bu bağlamda muhtacın yardım isteğine de yine şefaat denir."[5] Nitekim

---

1 Bakara 2/48, 123, 254, 255; Nisâ 4/85; En'âm 6/51, 70, 94; A'râf 7/53; Yûnus 10/3, 18; Meryem 19/87; Tâhâ 20/109; Enbiyâ 21/28; Şuarâ 26/100; Rûm 30/13; Secde 32/4; Sebe' 34/23; Yâsîn 36/23; Zümer 39/43-44; Mü'min 40/18; Zuhruf 43/86; Necm 53/26; Müddessir 74/48.

2 Fecr 89/3; İbn Düreyd, II, 869.

3 Fecr 89/3.

4 Cevherî, III, 1238.

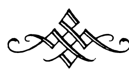
5 Bakara 2/48: Taberî, I, 635-636.

Kur'ân'da, bir iyiliğe aracı olma, destek olma anlamında *güzel şefaat*ten ya da bir kötülüğe aracı olma anlamında *kötü şefaat*ten bahsedilir.[6] *Şefaat* kelimesine kaynaklarda, "suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" mânası da verilmiştir.[7] Meşhur dil âlimi Cürcânî (ö. 816/1413) de şefaati şöyle tarif eder: "Şefaat, bir kişinin işlediği günahların bağışlanması için başkasının onun için bağışlanma dileğinde bulunmasıdır."[8]

Kur'ân'da bahsedildiği yer ve bağlamlara baktığımızda şefaatin yardım etmek (*nasr*), yardım eden (*nasîr*), işleri üstlenip yapan (*velî*), samimi dost (*sadîk-ı hamîm*), fayda vermek veya zararı savmak (*iğnâ*), yarar sağlamak (*nef'*), acıyıp ihtiyacını görmek (*rahmet*), sebep (*vesîle*) gibi kelimelerle yakın veya uzak ilgisinden söz edilebilir. Yine şefaat kelimesi sıklıkla melek, peygamber, sâlih Müminler, mahşer, mîzan, cehennem ve cennet kelimelerinin geçtiği âyetlerde kullanılır.

6 Nisâ 4/85.
7 Râgıb el-İsfahânî, s. 263, 264.
8 Cürcânî, s. 133.

ŞEFAAT, TÜMÜYLE ALLAH'A AİTTİR

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاًۜ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

"De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

(Zümer 39/44)

Müşrikler, akılları sıra kendilerini güvenceye almak için gerçekliği olmayan bir inanç uydurmuşlardı. Önünde yalvarıp durdukları putlar güya onlara *şefaat* edecekti. Bunun içindir ki; *"Bunlar, Allah katında bizim aracılarımızdır."*[1], *"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz."* diyorlardı.[2] Putperestlik anlayışlarının özünü de bu yanlış, asılsız şefaat inancı oluşturuyordu. Müşrikler, Allah ile kul arasında aracılık yapma yetkisini kendilerince putlara vermişlerdi, putlarda böyle bir gücün var olduğunu iddia ediyorlardı. Meselâ, bir defasında putperestlerin önde gelenlerinden ve Hz. Peygamber'in en azılı düşmanlarından biri olan Nadr b. el-Hâris, "Lât ve Uzzâ bana şefaat edecek." demişti. Şu âyet ona ve onun gibilere, böyle bir iddianın hayal ve kuruntudan başka bir şey olmadığını ilân ediyordu:[3] *"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda (yaratılışınızda) ortaklarımız*

---

1 Yûnus 10/18.

2 Zümer 39/3.

3 En'âm 6/94: Taberî, IX, 416; Süyûtî, *Lübâbü'n-Nuḳūl*, s. 117.

sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."[4] İşte bu âyet, putperestlerin bütün dayanaklarını ortadan kaldırıyor, yanlış inançlarını temelden yok ediyordu. Buna karşın Kur'ân, içine daldıkları boş hayallerden onları kurtarıp bir an önce sağlam kulpa sarılmaya davet ediyordu. O sağlam kulp da tüm peygamberlerin ortak daveti olan tevhid inancıydı.

Kur'ân'ın indiği şirk ortamında şefaat inancı, Mekke halkının zihinlerinde iyice kökleşmişti. Onlar, melekleri Allah'ın kızları olarak niteliyor[5] ve onların Allah katında kendileri için aracılık yapacağına, yardım edeceğine (*şefaat*) inanıyorlardı. Nitekim bu durum Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir: *"Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız.' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur.'"*[6] *"Bilinmeli ki hâlis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.' diyorlar. Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez."*[7]

Aslında Müşrikler, tüm evreni yaratanın, güneşi ve ayı yörüngelerinde döndürenin, gökten yağmur indirip onunla ölü toprağı diriltenin Allah olduğuna inanırlardı.[8] Buna karşın, dünyada krallara yakınlaşabilmek için aracılar gerektiği gibi, Allah'a yaklaşıp yardımını kazanmak için de aracılar gerektiğine inanıyorlardı. İşte melekleri ve sâlih insanları temsil eden putlara tapma sapkınlıkları da bu gerekçeyle ortaya çıkmıştı. Bu açıdan bakıldığında *şefaat inancı*, bir bakıma Müşriklerin kendi elleriyle yaptıkları putlara kendi akıllarıyla uydurdukları bir inanıştı. Peki, Allah onlara böyle bir yetki vermiş miydi? Tabii ki hayır! Bu yaklaşım, aslında Kur'ân'ın reddettiği şirk inancının ta kendisi, Allah'a atılan açık bir iftiraydı.[9]

Âhirete inanmayan Müşriklerin[10] putlardan beklediği şefaat, genellikle dünya işleriyle, bunların fayda ve zararıyla ilgiliydi. Şefaat yoluyla onlar, hayatın

4 En'âm 6/94.
5 Zuhruf 43/19-20; Nisâ 4/117.
6 Yûnus 10/18.
7 Zümer 39/3.
8 Bk. Ankebût 29/61, 63; Zümer 39/38.
9 Sâffât 37/39-49; En'âm 6/100; Necm 53/19-23.
10 Bk. İsrâ 17/48-52; Furkān 25/11; Sebe' 34/7-8.

zorluklarının aşılmasını ve dünya işlerinin yolunda gitmesini sağlamak istiyorlardı. Mekke'de yaşanan şu olay bunun canlı bir şahididir: Arapların Milkân kabilesinden bir adam, kutsaması için develerini Sa'd adlı puta götürmüştü. Kesilen kurbanların kanı bu puta sürüldüğü için putun üzeri kanlıydı ve develer bundan hoşlanmamış, ona yaklaştıkları sırada ürküp sağa sola kaçışmaya başlamışlardı. Adam buna fena hâlde kızdı, yerden bir taş alıp bağırarak puta savurdu ve şöyle seslendi: "Allah senin ilâhlığını iptal etsin, develerimi kaçırdın!" Develerini zor belâ bir araya topladıktan sonra adamın dilinden şu beyitler döküldü:

Birleştirsin diye Sa'd'ın yanına geldik biz,
Sa'd bizi dağıttı. Öyleyse Sa'd'dan değiliz biz.
Sa'd sadece çöldeki bir taş parçasıdır!
Ona ne eğri ne de doğru için dua edilir.[11]

Yine Kureyş'in Kâbe'yi tavaf ederken söylediği şu sözler de onların putlardan nasıl şefaat beklediklerini göstermektedir: "Lât hakkı için, Uzzâ hakkı için, üçüncüleri Menât hakkı için! Onlar yüce kuğular(dişi tanrıçalar)dır ve onların şefaatleri ümit edilir."[12]

Müşrikler kesinlikle âhirete inanmaz, zaman zaman ondan alaycı bir üslupla söz ederlerdi: *"... Kıyametin kopacağını sanmıyorum ama dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim."*[13] Âyette görüldüğü üzere "Gerçi inanmıyoruz, ama eğer iddia ettiğiniz gibi bir âhiret hayatı olacaksa işte bu putlar bize orada da şefaat edecekler."[14] tarzında bir yaklaşımları vardı.

Kur'ân-ı Kerîm, şefaatle ilgili böylesine yanlış bir anlayışın hâkim olduğu ortamda, şefaat konusunu sık sık gündeme getirmiştir. Çünkü bu konu doğrudan doğruya, Allah'ın eşsiz kudreti ve O'nun egemenliği ile ilgilidir. Zira O'nun herhangi bir yetkilendirmesi olmadan çıkıp da O'na aracı olduğunu kim iddia edebilir? Ya da kim kime, hangi varlık bir başka varlığa böyle bir yetki verebilir ki? O hâlde Müşriklerin putlara verdikleri bu sözde aracılık yetkisi, Allah'a atılan açık ve kesin bir iftiradan başka bir şey değildir. Bu yüzden Kur'ân, bu iddiaları kesin ve açık bir şekilde reddetmiştir. Ayrıca, Müşriklerdeki bu inancı yıkmak için de son derece şiddetli ve uyarıcı ifadeler kullanmıştır. Kur'ân'da öncelikle "Şefaat yoktur.",[15] "Şefaat

11 İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 24.
12 İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 32.
13 Fussılet 41/50; ayrıca bk. Kehf 18/36.
14 Zümer 39/3: Beyzâvî, III, 182.
15 Bakara 2/254.

fayda vermeyecektir.",[16] "Kimmiş şefaat edecek?"[17] ve "Kimse şefaat hakkına sahip değildir."[18] tarzında nefyedici bir dil tercih edilmiştir. Nitekim Necm sûresinde yer alan şu âyetler bu gerçeği net bir şekilde yansıtmaktadır: *"Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı? Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim! Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır. İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki? Âhiret de Allah'ındır dünya da. Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz. Âhirete inanmayanlar meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar. Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok, sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz."*[19]

Müşriklerin dünyevî şefaat beklentilerine rağmen Kur'ân-ı Kerîm, şefaat konusunu özellikle âhiret merkezli olarak ele alır. Böylece âhiretin kaçınılmaz bir gerçek olduğunu vurgular. Dünyevî fayda ve zararın, âhiretin fayda ve zararı yanında bir hiç değerinde olduğunu belirtir. Putların şefaatinin ne dünyada ne de o zorlu kıyamet gününde onlara hiçbir fayda vermeyeceğini ısrarla dile getirir. Bu bağlamda şu âyetlerdeki ifadeler ne kadar da çarpıcıdır: *"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."*[20] *"Kıyamet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."*[21]

Kıyamet günü şefaat mahrumlarının pişmanlık çığlıklarının yükseleceği bir başka dehşet sahnesi de şöyle aktarılır: *"Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir. Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar*

16 Tâhâ 20/109; Müddessir 74/48.
17 Bakara 2/255.
18 Meryem 19/87; Zuhruf 43/86.
19 Necm 53/19-28; ayrıca bk. Enbiyâ 21/24-29.
20 A'râf 7/53.
21 Rûm 31/12-13; ayrıca bk. En'âm 6/51, 70; Yûnus 10/3; Secde 32/4; Yâsîn 36/23; Mü'min 40/18.

veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir. Artık onlar, o sapkınlar ve İblîs'in yandaşları toptan tepetaklak cehenneme atılırlar. Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler: 'Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabbi ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz. Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da Müminlerden olsak!'"[22]

Görüldüğü üzere Kur'ân, Mekkî âyetlerde Müşriklerin şirk inançlarını ve buna dayanan şefaat anlayışlarını tamamıyla reddetmektedir. Medenî âyetlerde de Ehl-i kitap'ın boş bir kuruntuya dayalı şefaat anlayışlarını temelden sarsmaktadır. Özellikle Yahudilerden; *"Bize her biri birer peygamber olan atalarımız, babalarımız şefaat ederler de bizler ateşten kurtuluruz."*[23], *"Şayet cehenneme girecek olsak da ateş bize ancak sayılı birkaç gün dokunur."*[24] sözleriyle avunanlara Kur'ân şöyle cevap verir: *"Ey İsrailoğulları! ... Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez, onlara asla yardım da yapılmaz."*[25] Bu âyetle Allah, onların, babalarının veya başkalarının şefaatiyle Allah'ın azabından kurtuluş ümitlerini kesmiştir. Çünkü onlar, bildikleri hâlde doğru yoldan çıkmış ve Allah tarafından gönderilen Resûl-i Ekrem'e (sas) uyma emrine karşı gelmişlerdir.[26]

Allah Teâlâ, Müşriklerin ve Ehl-i kitap'ın şefaat beklentilerini boşa çıkardığı gibi, kurtuluşu şefaate bağlayan Müminleri de ikaz etmiştir: *"Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir."*[27] Bundan dolayıdır ki Allah, tevhidin bir gereği olarak, şefaati sadece kendisine özgü kılmıştır: *"Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?' De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir, göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"*[28]

---

22 Şuarâ 26/91-102.
23 Bakara 2/48: Taberî, I, 636.
24 Bakara 2/80; Âl-i İmrân 3/24.
25 Bakara 2/47-48; ayrıca bk. Bakara 2/122-123.
26 Bakara 2/48: Taberî, I, 637.
27 Bakara 2/254.
28 Zümer 39/43-44.

ŞEFAAT, ALLAH'IN İZNİNE BAĞLIDIR

... مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ ... ﴿٢٥٥﴾

"... O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez..."
(Bakara 2/255)

Hz. Peygamber'in (sas) âlemlere rahmet kılınışının ilk zamanlarıydı. Onun temiz kalbine, kıyametin dehşetli sahnelerini canlandıran bazı âyetler inmişti. Âyetler, âhirete inanmayan putperestlerin yanlış inançlarını bir bir yıkıyordu: *Şefaat*lerine bel bağladıkları putlarının, karşılarına geçip kendilerine düşman olacağını bildiriyordu. Diğer taraftan gönlü Allah korkusuyla çarpan Müminlere de sonsuz mutluluğun kapılarını aralıyordu. İnkârcıların, susamış hayvan sürülerinin akın akın suya gitmeleri gibi cehenneme sürükleneceklerini, takvâ sahiplerinin ise seçkin misafirler olarak Rahmân'ın huzurunda izzetle ağırlanacaklarını bildiriyordu.[29] Bu sırada söz, mahşerin gerçeklerinden biri olan *şefaat*e getiriliyor ve şöyle buyruluyordu: *"(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin (ahd) alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır."*[30] Hz. Peygamber (sas) bu âyetleri okuduktan sonra sahâbenin yanından ayrılmıştı. Fakat ashâb, Allah yanında kabul görecek bir *ahd*in nasıl elde edileceğini merak etmişti. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) da oradaydı. O, bu âyeti yeniden okuduktan sonra yanındakilere şu çağrıda bulundu: "Allah ile sözleşin! Çünkü O, kıyamet günü; 'Kimin benimle bir sözleşmesi varsa ayağa kalksın!' buyuracaktır." Orada bulunanlar, "Ey Abdullah! Bu sözleşme (*ahit*) nedir?" diye sorduklarında o şöyle cevap vermişti: "Hepiniz şöyle deyiniz: Ey gökleri ve yeri yaratan, bilinmeyenleri bilen ve gören Allah'ım! Ben bu dünya hayatında seninle sözleşiyorum. Beni iyi şeylerden uzaklaştırıp kötü şeylere yaklaştıracak olan işler ile baş başa bırakma. Ben sadece senin rahmetine güveniyorum. Kıyamet günü karşılığını vereceğin bir sözünü katından bana nasip eyle. Sen verdiğin sözden dönmezsin!"[31]

İbn Mes'ûd'un bu açıklamasından anlaşılıyor ki; söz konusu sözleşme, Allah'a şirksiz inanıp O'na dayanıp güvenme ve O'nun rahmetini ummayı içermektedir. Nitekim âyette geçen *sözleşme*, İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre "Allah'tan başka ilâh

29 Meryem 19/77-88.
30 Meryem 19/87.
31 Meryem 19/87: İbn Kesîr, IX, 299; İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef*, VI, 68; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 412; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, X, 174.

olmadığına şahitlik yapmaktır."[32] Taberî'ye göre ise buradaki *söz verme*, "Allah'a iman, O'nun Resûlü'nü kabul, Resûl'ün getirdiği doğruları ve gerçekleri dil ile belirtip gereğini yerine getirmektir."[33] Benzer âyetlerde şöyle buyrulur: *"O gün –Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz."*[34] *"Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka."*[35] *"Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz."*[36]

Başka birinin aracılığı (*şefaat*) ile bir kulun günahlarının bağışlanması (*mağfiret*), Allah'ın Kur'ân'da dile getirdiği bir gerçektir. Nitekim Yüce Allah meleklerine, Müminlerin bağışlanması için dua etmeleri görevini vermiştir.[37] Hz. Peygamber'e de şöyle buyurmuştur: *"Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın Müminler için Allah'tan af dile..."*[38] *"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."*[39] Bu âyetler, meleklerin ve Peygamberimizin Müminler için bağışlanma dilemesinden bahsetmektedir. Oysa Allah, meleklerin ve Hz. Peygamber'in istiğfarı olmadan da onları affedebilir. Dolayısıyla bu âyetlerden meleklerin ve Peygamberimizin kıyamette Allah'ın izniyle Müminler için aracı olup onlar için af dileyebileceğini anlamak mümkündür.[40]

Müddessir sûresinde cehennemin *sekar* kısmına sürüklenen bir gruptan bahsedilir. Burada onlar oraya atılma sebeplerini şöyle dile getirirler: *"Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı."* Ancak haklarındaki ilâhî hüküm kesinleşmiştir. *"Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."*[41] Bu ifade, "imansız olarak âhirete göçenlere şefaatin fayda vermeyeceği, fakat imanla giden günahkâr Müminlerin bağışlanmaları için şefaatin yararı olacağı" şeklinde yorumlanmıştır. Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd şöyle der: "Peygamberimiz şefaatçilerden birisi olacaktır. Önce Cebrâil (as), sonra İbrâhim (as), sonra Mûsâ

32 Meryem 19/87: Taberî, XV, 633.
33 Meryem 19/87: Taberî, XV, 633.
34 Tâhâ 20/109.
35 Zuhruf 43/86.
36 Necm 53/26; ayrıca bk. Bakara 2/255; Yûnus 10/3; Enbiyâ 21/28; Sebe' 34/23.
37 Mü'min 40/7; ayrıca bk. Mü'min 40/8-9; Şûrâ 42/5.
38 Muhammed 47/19.
39 Nisâ 4/64; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/159.
40 Âl-i İmrân 3/159: Râzî, IX, 67.
41 Müddessir 74/38-48.

(as) veya Îsâ (as), sonra da Peygamber (sas) şefaat edecektir. Bunlardan sonra ise melekler, sonra diğer peygamberler, sonra sıddıklar, sonra da şehitler şefaat edeceklerdir. Geriye birtakım kimseler cehennemde kalmaya devam edecekler. Onlara: *'Sizi sekara ne sürükledi?'* denilecek, onlar da yukarıdaki sebepleri sayacaklardır. İşte cehennemde ebediyen kalacak olanlar bunlardır."[42] Dolayısıyla bu âyetlerden, Cenab-ı Hakk'ın bir kısım günahkâr mümine şefaat edilmesine izin vereceğine bir işaret olduğu çıkarımı yapılabilir.[43]

"Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın."[44] âyetini Hz. Ali ve İbn Abbas, Hz. Peygamber'e, kıyamet gününde verilecek şefaat izni anlamında yorumlamışlardır.[45] Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) bu hususta "Dedem Hz. Muhammed'in (sas) âhirette hoşnutluğu, imanla diğer âleme göçen hiçbir müminin cehennemde kalmamasıyla gerçekleşecektir." derken, Muhammed Bâkır (ö. 114/732 [?]) da şu açıklamayı getirmiştir: "Kur'ân'ı bilenler, bu konudaki en ümit verici âyetin, *'De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.'*[46] âyeti olduğunu söylerler. Hâlbuki biz Ehl-i beyt, en ümit verici âyetin, *'Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.'*[47] âyeti olduğunu söylüyoruz. Vallahi bu âyetle kastedilen, şefaattir. Hz. Peygamber, 'Razı oldum, yeter.' deyinceye kadar, *lâ ilâhe illâllâh* diyen herkes hakkında şefaat yetkisi kendisine verilecektir."[48] *"Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin."*[49] âyeti de Resûlullah'a (sas) Yüce Allah tarafından şefaat izni verileceğine yorulmuştur. Bu makam, sahâbe ve tâbiînden bazılarının yorumuna göre *makâm-ı mahmûd* denilen büyük şefaat yetkisidir.[50] Resûlullah'ın (sas) elinde hamd sancağı (*livâü'l-hamd*) bulunacak, Hz. Âdem de dâhil olmak üzere bütün peygamberler bu sancağın altında toplanacaklardır.[51]

---

42 Müddessir 74/48: Kurtubî, XXI, 398.
43 Müddessir 74/48: Taberî, XXIII, 452; Kurtubî, XXI, 398.
44 Duhâ 93/5.
45 Duhâ 93/5: Taberî, XXIV, 488; Râzî, XXXI, 213.
46 Zümer 39/53.
47 Duhâ 93/5.
48 Duhâ 93/5: Râzî, XXXI, 213.
49 İsrâ 17/79.
50 İsrâ 17/79: Taberî, XV, 43-50.
51 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 281, 295; III, 2, 144; İbn Mâce, "Zühd", 37; Tirmizî, "Menâḳıb", 1/3615; "Tefsîr", 18.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'ân-ı Kerîm şefaat konusunu, tevhidin ispatı ve şirkin reddi bağlamında ortaya koyar. Nitekim şefaati konu edinen âyetler, bir yandan Allah Teâlâ'nın birliğini yani tevhidi ve O'nun hükümranlığını gönüllere yerleştirirken diğer yandan şirk koşmayı, yanlış şefaat inancından ayrılmayan ve onunla iç içe olan bir unsur olarak öne çıkarır. Söz konusu âyetlerde rıza, söz, hakka şahitlik ve iznin ön plana çıkarılması ise şefaatin sınır ve unsurlarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bütün bunlardan şefaatin Allah'a özgü olduğu ve âhirette O'nun belirlediği sınırlar çerçevesinde gerçekleşeceği, O'ndan izinsiz hiçbir şefaatin mümkün olmayacağı anlaşılır. Dolayısıyla, razı edilmesi gereken yalnızca Cenâb-ı Hak'tır. Aksi takdirde birtakım şefaatçilere umut bağlayanlar Allah'ın cezalandırmasından kurtulamayacaktır. O'nun zararını dilediği bir kula da kimsenin af dilemesinin bir yararı olamayacaktır.

Şefaat, kişinin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Kıyamet günü şefaatten mahrum olma sebepleri ise inkâr (*küfür*), şirk, zulüm ve nifaktır. Bunlara sürükleyen davranışlar arasında da namaz kılmama, yoksulu doyurmama, bâtıla dalanlarla beraber olma ve âhireti yalanlama gibi fiiller vardır. Bu sebeple her fert, Rabbimizin sözlerini içeren Kur'ân'ın çağrısına kulak vererek O'nun bildirdiği şekilde bir hayat yaşamalıdır. Son nefesini mümin olarak verebilmeyi başaran kişiler Yüce Allah'ın affına, bağışlamasına ve rahmetine erecek, bunun sonucunda da cennete gireceklerdir. Bir kısım günahkâr Müminlerin günahlarının affı için yine Allah Teâlâ'nın izin verdiği kimi Müminler, O'ndan af dileyebilecek, onlara şefaatçi olabileceklerdir. Bu açıdan bakıldığında şefaat, Allah'ın mağfiret ve merhametinin enginliğini gösteren büyük bir rahmet tecellisidir. Hesap gününün tek hâkimi Allah'tır ve şefaat ancak Allah'ın izni ile olacaktır. Bu da tevhid ilkesini bir kez daha açıkça ortaya koymaktadır.

EBEDÎ HÜSRAN: CEHENNEM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَاداً ﴿٢١﴾ لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰباً ﴿٢٢﴾ لَابِث۪ينَ ف۪يهَٓا اَحْقَاباً
﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ ف۪يهَا بَرْداً وَلَا شَرَاباً ﴿٢٤﴾ اِلَّا حَم۪يماً وَغَسَّاقاً ﴿ اِلَّا
حَم۪يماً وَغَسَّاقاً ﴿٢٥﴾ جَزَٓاءً وِفَاقاً ﴿٢٦﴾

"Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir. Orada kaynar su ve irin dışında bir serinletici, bir içecek tatmaksızın (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak yıllar ve yıllar boyu kalırlar."

(Nebe' 78/21-26)

وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَۗ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًاۗ
﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَٓاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾

"'Ey Rabbimiz!' derler, 'Bizi cehennem azabından uzak tut. Çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez. O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!'"

(Furkān 25/65-66)

وَالَّذٖينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتٖى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا
بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًاۙ ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فٖيهٖ مُهَانًاۗ ﴿٦٩﴾

"Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak, kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

(Furkān 25/68-69)

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمٖينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًاۢ ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ
اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًاۢ ﴿٨٧﴾

"Gün gelecek, günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz; (O gün) Raḥmân'ın katında söz ve izin alandan başkası şefaat edemeyecektir."

(Meryem 19/86-87)

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ
يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾

"Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz, sonra da onu cehenneme göndeririz, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer."

(İsrâ 17/18)

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًاۜ حَتّٰى اِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ
خَزَنَتُهَا اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ
يَوْمِكُمْ هٰذَاۜ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

"Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar hâlinde cehenneme sevk edilecek, nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak. Bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabbinizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak, onlar da 'Evet geldi.' diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir."

(Zümer 39/71)

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْۜ اِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ
عَنْ عِبَادَتٖي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ ﴿٦٠﴾

"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"

(Mü'min 40/60)

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ
فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَۚ ﴿١٠٣﴾

"Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyana uğratmış olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar."

(Mü'minûn 23/103)

اِنَّ لَدَيْنَٓا اَنْكَالًا وَجَح۪يمًاۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا اَل۪يمًا ﴿١٣﴾

"Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

(Müzzemmil 73/12-13)

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًاۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضاًۘ وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا
لَكُمْ مِنْ نَاصِر۪ينَۗ ﴿٢٥﴾

"İbrâhim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir, hiçbir yardımcınız da olmayacaktır.'"

(Ankebût 29/25)

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
نُوَلِّهٖ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهٖ جَهَنَّمَۜ وَسَٓاءَتْ مَصِيراً ﴿١١٥﴾

"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûl'e karşı çıkan ve Müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"

(Nisâ 4/115)

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

"O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz,
cevap verecek: 'Daha yok mu?'"

(Kāf 50/30)

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَاراًۜ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ
جُلُوداً غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيزاً حَكِيماً ﴿٥٦﴾

"Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."

(Nisâ 4/56)

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِٓي اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَۚ ﴿١٣١﴾

"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."

(Âl-i İmrân 3/131)

Cehennem kelimesi çoğunluğu Mekkî âyetlerde olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 79 kez geçer. Bunlardan ikisinde cehenneme zamirle işaret edilir. Kur'ân'da cehennem, Allah'ın bildirdiklerine inanmayan ve âyetlerini alay konusu yapanları uyarmak üzere zikredilir.[1] Mekke'de cehennemle uyarılan muhataplar genel olarak müşrik Araplardır. Medine'de ise muhataplar ağırlıklı olarak Yahudi olan Ehl-i kitap ve Münafıklardan oluşur.

Cehennem kelimesi, Yüce Allah'ın, dünyada isyan eden kullarını âhirette cezalandıracağı ateşin (*nâr*) isimlerindendir.[2] Kelime "çok derin" mânasındaki *cihinnâm* sözünden alınmıştır ve "derin çukur" anlamına gelir[3] ki o, cezalandırma yerinin özel ismi olmuştur.[4] Kur'ân'da cehennem anlamında kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlardan *lezâ* halis, saf alevdir.[5] *Hutame,* içine atılan her şeyi yakarak parça parça eden ateştir.[6] *Saîr,* cehennemin çok kızgın bir sıcaklıkta olduğunu bildirir.[7] *Sekar,* kavurup karartan ateştir.[8] *Cahîm,* ateşin bizzat kendisi olup yakıtı tutuşmuş, şiddetli bir şekilde kıvılcım çıkararak çatır çatır yanan ateştir.[9] *Harîk* yangının yayılması gibi giderek yayılan büyük bir ateştir.[10] *Hâviye,* derin ateş olup cehennem ehli, buradaki derin bir çukurun içine, aşağıya doğru batar, gider.[11] Cehennem Kâfirler için ebedî bir ceza yeri ve bir hapishanedir (*hasîr/siccîn*).[12] Azgınlıklarının cezasını bulmak üzere atılacakları derin bir kuyudur (*ğayy*).[13] Orada cehennem ehlinin

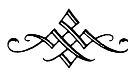
1 Nisâ 4/140.
2 Râgıb el-İsfahânî, s. 102; İbn Manzûr, XII, 112.
3 Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûḳu'l-Luğaviyye,* s. 311.
4 Bakara 2/206: İbn Âşûr, II, 271, 272.
5 Meâric 70/15-16; Râgıb el-İsfahânî, s. 450.
6 Hümeze 104/4: Taberî, XXIV, 621.
7 Nisâ 4/10: Taberî, VI, 456.
8 Müddessir 74/42; Râgıb el-İsfahânî, s. 235.
9 Bakara 2/119: Taberî, II, 483; Râgıb el-İsfahânî, s. 88.
10 Burûc 85/10: Zemahşerî, VI, 350.
11 Kāria 101/9-11: Râzî, XXXII, 74.
12 İsrâ 17/8: Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân,* I, 371; Mutaffifîn 83/7-8: İbn Kesîr, XIV, 284.
13 Meryem 19/59: Taberî, XV, 571-572.

irinlerinden akan bir vadi (*veyl*) vardır.[14] *Cehennem, lezâ, hutame, saîr, sekar, cahîm* ve *hâviye*nin cehennemin tabakaları ve kapıları olduğu yorumu da yapılmıştır.[15] Bu isimlerden bazıları da içinde ateş yakılıp insanların atıldığı derin çukur, kuyu, dar mekân (*hasîr, siccîn, ğayy, veyl, hâviye*) anlamına gelir. Hz. Peygamber, bir sözünde *"On ukıyye (1,28 kg) ağırlığında bir kaya cehennemin kıyısından atılsa onun dibine elli senede ulaşamaz, sonra ğayy ve esâm'a ulaşır."* buyurmuştur. *"Bunlar nedir?"* sorusuna ise *"Onlar cehennemin alt tarafında olan iki kuyu olup oraya cehennem halkının irinleri akar."* diye cevap vermiştir.[16]

Kur'ân'da dünya imtihan, âhiret ise ceza yurdu (*cehennem*) ve mükâfat yurdu (*cennet*) olarak tanımlanır. Cehennem, dünyada Allah'ın ve Resûlü'nün istediklerine aykırı hareket edenlerin yurdudur. Âhiret hayatının bir bölümünü teşkil ettiği için Kur'ân'daki şu kavramlarla da ilişkilidir: *Ceza, azap, hesap, mizan* ve *sırat*. Öte yandan cehennem, dünyadaki inkârın ve isyanın cezası olduğu için *küfür, şirk, nifak, iblîs/şeytan, isyan, ism/ma'siyet* (günah) ve *fitne* kelimelerinin geçtiği âyetlerde de kullanılır. Cehennem konusu, Allah'a ve onun elçisine karşı gelen, öldükten sonra dirilmeye, âhirete ve hesaba inanmayanlar;[17] Allah'ın âyetlerini inkâr edip bunlara karşı büyüklük taslayan, Allah'a kulluğu kibirlerine yediremeyenler;[18] O'na ortak koşan ve O'nun nimetlerine nankörlükle karşılık verenler;[19] mallarını onun yoluna engel olmak için harcayanlar;[20] anlaşmaları bozan ve savaşlarda Hz. Peygamber'e ihanet eden Yahudiler ve Münafıklardan bahisle de işlenir.[21]

---

14 İbrâhîm 14/2: Taberî, XIII, 590-591.
15 Hicr 15/43-44: Taberî, XIV, 73-74; Kurtubî, XII, 215-216.
16 Meryem 19/59: Taberî, XV, 571-572; Dârekutnî, II, 1087.
17 Tûr 52/11-14; ayrıca bk. Haşr 59/3-4.
18 A'râf 7/40; ayrıca bk. Mü'min 40/60.
19 Şuarâ 26/91-102.
20 Enfâl 8/36.
21 Tevbe 9/81; ayrıca bk. Haşr 59/3-4, 11-17.

"Y*akın akrabalarını uyar."*[1] âyeti indirilince Resûlullah (sas) Kureyş'i çağırdı. Hepsi gelip toplanınca onlara şöyle seslendi: *"Ey Kâ'b b. Lüeyoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Mürre b. Kâ'boğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdüşemsoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdümenâfoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Hâşimoğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Abdülmuttaliboğulları, kendinizi ateşten kurtarın! Ey Fâtıma (bint Muhammed), kendini ateşten kurtar! Allah'ın huzurunda ben sizin için hiçbir şey yapamam. Şu kadar var ki sizinle aramda bir akrabalık var ve ben bu akrabalığın hakkını veririm."*[2] Hz. Peygamber (sas), vahyin daha ilk zamanlarında toplumunu, cehennem ateşi içine düşmemeleri için işte böyle uyarmıştı.

CEHENNEM, KÂFİRLER İÇİN EBEDÎ CEZA YERİDİR

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾

"Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."

(Âl-i İmrân 3/131)

---

1 Şuarâ 26/214.

2 Şuarâ 26/214: İbn Kesîr, X, 376; Müslim, "Îmân", 204; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, 360, 519.

Kur'ân-ı Kerîm, cehennemi günahkârlar için hazırlanmış azap yeri olarak anlatır. Bu günahkârların başında Allah Teâlâ'yı ve peygamberlerini inkâr eden ve Allah'tan başka ilâhlar edinen Müşrikler gelir.[3] Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Aslında onlar bu kötü son ile karşılaşmamaları için birçok âyette uyarılmışlardır.[4] Dünyada iken cehennemin varlığını reddeden Kâfirler, âhirette kör, dilsiz ve sağır bir hâlde, yüzükoyun süründürülerek toplanır, sonra cehenneme atılırlar. Onlara *"İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir."* denir.[5] Kördürler, kendilerini sevindirecek bir şey göremezler. Dilsizdirler, herhangi bir kanıt ileri süremezler. Sağırdırlar, sevindirici bir şey işitemezler: *"Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir hâlde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir, onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."*[6] Oraya girecekler *"yeryüzünde yürüyen canlıların"* en kötüleridir.[7] Cehennem sadece insanlardan inkâr edenlerin değil, aynı zamanda cinlerden kâfir olanların da yeridir.[8]

Kur'ân, Allah'ı inkâr etmek,[9] tanrılık iddiasında bulunmak,[10] şirk,[11] Allah'a ve Hz. Peygamber'e isyan etmek,[12] Allah'ın buyruklarına karşı gurur, kibir[13] ve inatla karşı durmak, hayra engel olmak, nankörlük, azgınlık, zulüm, kabalık, anlayışsızlık, gaflet göstermek gibi kötü vasıfları, Kâfirleri ve Münafıkları cehenneme sürükleyen özellikler ve davranışlar olarak saymıştır.[14] Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak da kişiyi cehenneme sürükleyen kötü eylemlerdendir. Dünyada Allah'a itaatten ayrılan ve bu sebeple kıyamet gününde tartıları hafif gelen bu kişiler cehenneme gireceklerdir. Bu durum âyetlerde şöyle dile getirilir: *"Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."*[15] *"Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî*

3 Kehf 18/29: İbn Kesîr, IX, 130.
4 Bakara 2/24: Taberî, I, 405.
5 Rahmân 55/43: İbn Kesîr, XIII, 328; ayrıca bk. Tûr 52/14.
6 İsrâ 17/97: Taberî, XV, 93-94.
7 Enfâl 8/22, 55; Tevbe 9/95; Furkān 25/34; Beyyine 98/6.
8 A'râf 7/179; Secde 32/13; Cin 72/15.
9 Kehf 18/100-101, 106.
10 Enbiyâ 21/29.
11 Enbiyâ 21/98.
12 Cin 72/23: Beyzâvî, III, 457.
13 Bakara 2/206: Kurtubî, III, 387; ayrıca bk. Nahl 16/29; Mü'min 40/60.
14 Sâd 38/55-56; ayrıca bk. Kāf 50/24-26; Kalem 68/10-16.
15 A'râf 7/9: Taberî, X, 72.

kalacaklar."[16] *"Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!"*[17]

Hz. Peygamber'i (sas) ve onun getirdiği gerçekleri bilerek inkâr eden Kâfirleri ve Münafıkları, malları ve evlatları dünyada başlarına gelecek cezadan, âhirette de cehennem azabından kurtaramayacaktır.[18] Bunların dünyada sahip oldukları imkânlar, azaplarının artmasına ve inkâr içinde ölmelerine sebep olacaktır.[19] Hüküm günü, mal ve çocuklar değil, Allah'ın huzuruna küfür ve nifaktan arınmış bir kalple çıkmak fayda verecektir.[20] O gün Kâfirler ateşten kurtulmak için bütün dünyayı, onun bir mislini daha fidye olarak verseler yine de kurtulamayacaklardır: *"Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. O'na uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi. Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor, varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!"*[21]

Hz. Muhammed'in (sas) Allah'ın Elçisi olduğu ve onun Allah'tan getirdiklerinin gerçek olduğu ortaya çıktıktan sonra, ona inanmayanlar ve düşmanca davrananlar küfre düşmüştür. Bir âyette şöyle buyurulur: *"Bilmiyorlar mı ki Allah ve Resûlü'ne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."*[22] Allah'a ve O'nun dininin tebliğcisi Peygamberimize karşı çıkıp düşmanlık edenler cehenneme girecektir: *"Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve Müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"*[23] Bu âyetin, yaptığı hırsızlık ortaya çıkıp hakkında karar verilince İslâm'ı terk ederek Mekkeli Müşriklere katılan Tu'me b. Übeyrik hakkında indiği rivayet edilmiştir. Ayrıca Medine'ye gelip Müslüman olan, sonra dinden dönerek Mekke'ye geri giden Kureyş'ten bir grup hakkında indiği de aktarılmıştır.[24] Başka bir âyetle de yine Müminler, imandan sonra şirke dönmeye karşı cehennem ile uyarılmışlardır: *"... Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette*

---

16 Mü'minûn 23/103.
17 Kāria 101/8-11.
18 Âl-i İmrân 3/10-11: Taberî, V, 234.
19 Tevbe 9/85.
20 Şuarâ 26/88-89: Nesefî, II, 569.
21 Ra'd 13/18; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/91; Mâide 5/36; Zümer 39/47; Meâric 70/11-14.
22 Tevbe 9/63.
23 Nisâ 4/115.
24 Nisâ 4/115: Taberî, VII, 483-484: Kurtubî, VII, 130-131; ayrıca bk. Nisâ 4/14; Tevbe 9/63.

amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."[25]

Kıyamet günü, şeytan ve onun kandırdıkları,[26] Kâfirler, müşriklerin Allah'tan başka tapındıkları ilâhlar, putlar;[27] inkârcılıkta başkalarını peşlerine takan müşrik liderler kendi aralarında çekişip tartışacaklardır. Birbirlerini suçlayıp lânetleyecek ve birbirlerinden kaçmak isteyeceklerdir: *"… Dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır."*[28] *"(İnkârcı önderlere), 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır.' (denince), 'Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.' (derler). Diğerleri, 'Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz, bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!' derler. 'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!' Ve soracaklar: 'Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) gözden mi kaçırdık?' İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir."*[29]

Cehennem, şeytan ve onun yolundan gidenlerin buluşma yeridir. Cehennemin tabakaları ve kapıları vardır.[30] Onun yedi kapısı bulunmaktadır ve günahlarının büyüklüğüne göre her bir kapıdan belli bir grup girecektir. Hz. Peygamber (sas) de bir hadisinde, cehennemliklerin kalacakları yerlerin, işledikleri davranışlara göre belirlendiğini açıklamış ve *"… Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir."*[31] âyetinin bunu ifade ettiğini beyan etmiştir.[32]

Allah Teâlâ'nın âyetlerini yalanlayanlar, cehennemi gördüklerinde yaptıklarına pişman olacaklardır. Dünyaya geri döndürülüp iman etmeyi ve o şekilde Allah'ın huzuruna çıkarılmayı isteyeceklerdir.[33] Ancak onların bu istekleri kabul edilmeyecektir: *"Onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"*[34]

---

25 Bakara 2/217.
26 İbrâhîm 14/22.
27 Nahl 16/86-87: Taberî, XIV, 328.
28 Zuhruf 43/67.
29 Sâd 38/59-64; ayrıca bk. A'râf 7/38-39; İbrâhîm 14/21; Sâffât 37/25-39; Mü'min 40/47-48.
30 Nahl 16/29: Taberî, XIV, 209; ayrıca bk. Zümer 39/71-72; Mü'min 40/76.
31 Hicr 15/44.
32 Hicr 15/44: İbn Ebî Hâtim, VII, 2265-2266.
33 En'âm 6/27: Taberî, IX, 208.
34 Fâtır 35/37.

Müminler, cehennemden korunmak için Allah'ın emir ve yasaklarına titizlikle uyarlar.[35] Ayakta dururken, otururken, yatarken hep Rablerini anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler ve şöyle dua ederler: *"Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru! Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."*[36] Kur'ân'da övülen Rahmân'ın has kulları cehennem azabını kendilerinden savması için Allah Teâlâ'ya yakarırlar: *"Ey Rabbimiz, bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."*[37] Onlar, *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır."*[38] âyeti gereğince hareket ederler. Gerçek Müminler, günahları terk ederek ve doğru işler yaparak kendilerini, bunun için öğütler vererek ve eğiterek de ailelerini cehenneme karşı korurlar.[39] Allah Teâlâ'nın onları cehennem azabından uzak tutması için yalvarırlar.[40] Çünkü, kıyamet gününde cehennemden uzaklaştırılıp cennete giren kimse artık ebediyen kurtulmuş, muradına ermiştir.[41]

Müminler için aslolan Allah'ın emirlerine uyup yasaklardan kaçınmak olmakla birlikte onların da günaha düşmesi mümkündür. Bu tür durumlara karşı Müminler de cehennem ateşi ile uyarılmışlardır. Meselâ, Bedir Savaşı'nda düşmanla karşı karşıya gelen Müminlerin, bir savaş taktiği olmaksızın düşmana sırtını dönüp kaçmaları yasaklanmıştır. Kaçtıklarında, Allah'ın öfkesini üzerlerine çekecekleri, varacakları yerin de cehennem olacağı kendilerine bildirilmiştir. Allah Resûlü (sas) de, düşmanla karşı karşıya gelindiği gün savaştan kaçmayı, kişiyi helâke sürükleyen davranışlardan saymıştır.[42] Kişiyi cehenneme sürükleyen başka bir eylem de faizli işlemlerde ısrar etmektir. Bu sebeple Müminlerin, Cahiliye döneminde yaptıkları gibi, kat kat faizli alışverişlerde bulunmaları ve faiz yemeleri yasaklanmıştır. Yüce Allah faizi yasakladıktan sonra, O'nun emrine karşı gelerek faiz yemeye devam edenler, cehenneme atılırlar.[43] Keza bir kişi mümin kardeşini kasten öldürürse cezası cehennemdir. Nitekim şu olay ve peşinden inen âyet, bu gerçeği göstermesi bakımından

35 Furkān 25/67-73.
36 Âl-i İmrân 3/191-192.
37 Furkān 25/65: Râzî, XXIV, 108.
38 Tahrîm 66/6.
39 Tahrîm 66/6: Beyzâvî, III, 421.
40 Furkān 25/65-66: Taberî, XVII, 496-497.
41 Âl-i İmrân 3/185: Elmalılı, II, 1245-1246.
42 Enfâl 8/16: Taberî, XI, 81-82; İbn Kesîr, VII, 35; Buhârî, "Veṣâyâ", 24; Müslim, "Îmân", 89.
43 Âl-i İmrân 3/130-131: Taberî, VII, 51; İbn Kesîr, III, 183; ayrıca bk. Bakara 2/275.

dikkat çekicidir: Mıkyes b. Zubâbe ve kardeşi Hişâm b. Zubâbe Müslüman olmuşlardır. Ancak Mıkyes bir gün kardeşini, Neccâroğulları kabilesi içinde öldürülmüş bulur ve gelir, olayı Hz. Peygamber'e anlatır. Peygamberimiz (sas) de onunla beraber Fihroğullarından bir adamı Neccâroğullarına gönderir. Katili biliyorlarsa kısas için Mıkyes'e teslim etmelerini, bilmiyorlarsa, diyetini ödemelerini emreder. Onlar katili bilmediklerini, diyeti ödeyeceklerini bildirirler ve yüz deve verirler. Yolda gelirken Mıkyes şeytana uyarak Fihr kabilesinden bir adamı kardeşinin intikamını almak için öldürür. Sonra diyet develerini de alıp Mekke'ye gider.[44] Bunun üzerine şu âyet indirilmiştir: *"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[45]

Cehennemde Kâfirler ile iman ehlinden günahkârlar bir tutulmayacaktır. Şu âyet buna işaret etmektedir: *"Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar."*[46] Bu âyetteki *"Allah'ın diledikleri hariç"* ifadesiyle ayrı tutulanların kimler olduğu hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Taberî (ö. 310/923) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kabul ettikleri görüşe göre, burada ayrı tutulanlar günahkâr Müminlerdir. Allah onları cehenneme sokacak, sonra oradan çıkarıp cennete alacaktır. İbn Kesîr şunları söyler: "Günahkâr Müminler cezasını çekip cehennemden çıkarlar. Daha sonra en merhametli olan Allah ömründe bir kez 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' diyen, ancak hiçbir hayır işlememiş olanları ateşten çıkaracaktır. Geçmişte ve bugün kaleme alınmış pek çok tefsirde ileri sürülen görüş budur. Tâbiîn dönemi müfessirlerinden Katâde (ö. 117/735) ise 'Allah neyi istisna ettiğini en iyi bilendir.' demekle yetinmiştir."[47]

Kâfirler cehennemde ebediyen kalacaklardır (*hâlidîne fîhâ ebeden*).[48] Rablerini inkâr eden o Kâfirler, kıyamet günü cehenneme girdikten sonra oradan çıkmak isteyecekler, ancak çıkamayacaklardır. Onlar için kendilerinden ayrılmayacak kesintisiz bir azap (*azâbün mukîm*) vardır.[49] *"Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar."*[50] Bu âyette geçen *"gökler ve yer durdukça"* ifadesi, Arapçada devamlılığı belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Allah Teâlâ burada ilk muhatapların bildiği ve alışık olduğu

44 Nisâ 4/93: Beyzâvî, I, 381; Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 174.
45 Nisâ 4/93.
46 Hûd 11/107; ayrıca bk. En'âm 6/128.
47 Hûd 11/107: Taberî, XII, 579-583; İbn Kesîr, VII, 472-473.
48 Ahzâb 33/64-65: Taberî, XIX, 188; ayrıca bk. Cin 72/23.
49 Mâide 5/37: Taberî, VIII, 406.
50 Hûd 11/107.

bir ifade kullanmıştır. Başka bir âyette de şöyle buyrulur: *"Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek..."*[51] Buna göre âhiret âleminde gökler ve yer devam ettikçe Kâfirler de ateşte kalacaklardır.[52] *"Orada (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak yıllar ve yıllar boyu kalırlar (ahkâben)."*[53] âyetinde geçen *ahkâb* kelimesi ise kesintisiz ve uzun zaman demektir.[54]

SUÇLULARA ACI VEREN AĞIR BİR AZAP VARDIR

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣﴾

"Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

(Müzzemmil 73/12-13)

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet sahneleri ne kadar güzel, çekici ve gönül ferahlatıcı bir şekilde verildiyse cehennem sahneleri de o kadar dehşet verici ve korkutucu tablolar hâlinde sunulur. Orada çok çeşitli cezalar vardır.[55] Örneğin kişi elleri boynuna zincirlerle bağlanmış bir hâlde cehenneme atılır. O gün cehennemliklere, *"Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"* denir.[56] Böylece Allah cehennemi, şeytan ve onun peşinden gidip onun gibi davrananlarla doldurur.[57]

Yüce Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Ancak O'nun cezası da büyük,[58] alçaltıcı,[59] çetin[60] ve acı vericidir. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"Kullarıma*

---

51 İbrâhîm 14/48.
52 Hûd 11/107: Taberî, XII, 578-583; VII, 350; İbn Kesîr, VII, 472-473; ayrıca bk. En'âm 6/128.
53 Nebe' 78/23.
54 Nebe' 78/23: İbn Âşûr, XXX, 37.
55 Sâd 38/55-58.
56 Furkān 25/12-14: İbn Kesîr, X, 289-290.
57 Sâd 38/84-85: İbn Kesîr, XII, 107-108; ayrıca bk. A'râf 7/18; Hûd 11/118-119.
58 Câsiye 45/10; Âl-i İmrân 3/105; Nisâ 4/93.
59 Câsiye 45/9.
60 Bakara 2/165, 196.

benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu; ama azabımın da çok acı verici bir azap olduğunu bildir."[61] Eğer kullar günahlarından tövbe edip dönerlerse, Allah Teâlâ o günahları ortaya çıkarmaz ve bunlardan dolayı sahiplerini cezalandırmaz.[62] O gün, yalanlayanların ve bu günahlarından tövbe etmeyenlerin hâli çok fenadır. Onlara şöyle denir: "Yalanlamakta olduğunuz cehennem azabına gidin. Haydi, gidin bakalım; oradan çıkan, gölgelik sandığınız, ancak sıcaklığından dolayı gölgelendirmeyen ve aleve karşı korumayan, üç kola ayrılmış sıcak dumanın gölgesine gidin." O cehennem, her biri sanki birer kızıl deve gibi, çok büyük kıvılcımlar saçar.[63] Oraya atılanlar korkunç bir gürültü duyarlar. Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacaktır.[64]

Cehennemin bekçileri, zebâniler (*zebâniye*) vardır.[65] Onlar cehennemin işlerine bakmak üzere Allah tarafından görevlendirilmiş meleklerdir.[66] Acımasız ve yamandırlar. Allah'ın buyruklarını eksiksiz ve derhâl yaparlar.[67] O'nun emriyle, zebâniler, isyankârları mahşer yerinde şiddetle yakalar, boyunlarına zincirler vurup cehenneme sokarlar. Sonra onları uzunluğu yetmiş arşın olan bir zincire vururlar.[68]

Cehennem dolmak bilmeyen derin bir çukurdur. Kıyamet günü Allah, *"Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım."*[69] sözü gereğince ona *"Doldun mu?"* diye soracaktır. Cehennem o genişliğiyle beraber grup grup insan ve cinlerle doldurulacak, fakat suçlulara olan gazabının şiddetinden dolmak bilmeyecek, *"Daha yok mu?"* diye haykıracaktır.[70]

Cehennem çok kötü bir barınaktır.[71] Kâfirler oraya itile kakıla,[72] suya götürülen susamış hayvan sürüsü gibi[73] sürülerek götürülürler. Yüzüstü sürüklenerek, tepe taklak oraya atılırlar.[74] Orada ölüp cezadan kurtulmayı çok isterler ama bir türlü ölemezler. Cehennem bekçilerine bunun için yalvarırlar, ama onlar için artık ölüm yoktur: *"'Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!' diyecekler, o da 'Burada kalıcısınız.'*

---

61 Hicr 15/49-50.
62 Hicr 15/49-50: Taberî, XIV, 81.
63 Mürselât 77/28-33: Taberî, XXIII, 600.
64 Mülk 67/6, 7.
65 Alak 96/18; ayrıca bk. Zümer 39/71; Mü'min 40/49; Mülk 67/8.
66 Müddessir 74/31.
67 Tahrîm 66/6: Mâverdî, VI, 45.
68 Hâkka 69/30-32: İbn Kesîr, XIV, 120.
69 Hûd 11/119.
70 Kāf 50/30: Elmalılı, VI, 4518.
71 Mü'min 40/52; ayrıca bk. Bakara 2/206; Âl-i İmrân 3/162; İbrâhîm 14/28, 29; Sâd 38/55.
72 Tûr 52/13.
73 Meryem 19/86: Nesefî, II, 352.
74 Kamer 54/48; Furkān 25/34: Elmalılı, V, 3585.

cevabını verecektir."[75] Onların cezası da hafifletilmez.[76] Ateş, geçmeye yüz tuttukça körüklenir. Derileri yandıkça yenisiyle değiştirilir: *"… Onların varıp kalacağı yer cehennemdir, onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."*[77] *"Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."*[78] Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinen Kâfirler o gün, cehennemden kaçmayı da denerler. Ancak, ondan kaçacak bir yer de yoktur artık.[79] *"Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek."*[80] Kısaca ne ölüp azaptan kurtulur ne de rahat yüzü görürler.[81]

Cehenneme sokulan kişi, alçalmış ve rezil olmuştur. Rezil olmak, ateşte yanmanın ötesinde manevî bir cezadır. Bu husus âyetlerde şöyle ifade edilir: *"Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."*[82] *"Bilmiyorlar mı ki Allah ve Resûlü'ne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."*[83] *"… Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."*[84] O gün Allah Teâlâ onlara bakmaz, onlarla konuşmaz. Bu da onlar için ayrı bir cezadır.[85]

O gün azap, inkârcıları her taraftan çepeçevre kuşatmıştır. Onlar sıra hâlinde zincirlere vurulurlar.[86] Boyunlarında halkalar ve zincirlerle,[87] sımsıkı bağlı olarak cehennemin dar bir yerine atılırlar.[88] Onlara ateşten giysiler biçilmiştir, başlarına demirden sopalarla vurulur.[89] Ateş onları altlarından ve üstlerinden bir örtü gibi sarar.[90] Dünyada iken biriktirip Allah yolunda harcamadıkları altın ve gümüşleri, cehennem ateşinde kızdırılır; bunlarla alınları, böğürleri ve sırtları dağlanır.[91]

---

75 Zuhruf 43/77.
76 Fâtır 35/36: Taberî, XIX, 382-383; ayrıca bk. İbrâhîm 14/17; A'lâ 87/12-13.
77 İsrâ 17/97: Taberî, XV, 94-95.
78 Nisâ 4/56.
79 Nisâ 4/121: Taberî, VII, 505.
80 Hac 22/22; Secde 32/22.
81 Tâhâ 20/74.
82 Âl-i İmrân 3/192: Taberî, VI, 313-314.
83 Tevbe 9/63.
84 Bakara 2/90; Âl-i İmrân 3/178; Nisâ 4/37; İsrâ 17/18, 39; Mü'min 40/60.
85 Bakara 2/174; ayrıca bk. Âl-i İmrân 3/77.
86 İbrâhîm 14/49.
87 Mü'min 40/71.
88 Furkān 25/13.
89 Hac 22/19, 21.
90 A'râf 7/41: Taberî, X, 196; ayrıca bk. Ankebût 29/54-55: Taberî, XVIII, 431-432.
91 Tevbe 9/34-35: Taberî, XI, 436.

Tepelerinden kaynar sular dökülür, bununla iç organları ve derileri erir.[92] Kaynar sudan (*hamîm*) çıkarılıp soğuk suya (*gassâk*) sokulurlar.[93] Onlara acı, kötü kokulu ve dikenli bir bitki (*darî'*) ile zakkum yedirilir.[94] Üstüne de kaynar su (*hamîm*) içirilir.[95] Bu onların susuzluğunu kesmez, aksine arttırır.[96] Üstelik kaynar su onların bağırsaklarını parça parça eder.[97] Keza "Su!" diye feryat ettiklerinde, erimiş maden gibi yüzlerini haşlayan bir su içirilir.[98] Onların bir içeceği de cehennemde yanan gövdelerinin, et ve derilerinin arasından akan kanlı su ve irindir (*sadîd, ğıslîn*). Onu yutmaya çalışırlar, fakat boğazlarından geçmez. Bir de bunun ardından başka ağır cezalar görürler.[99]

Münafıklar, küfürlerinin derinliği, yıkıcı etkileri ve Resûlullah'ın (sas) yanındaki Müminlere sinsice zarar vermeleri sebebiyle Kâfirlerin en kötüsü ve alçağıdırlar. Onlar o gün, cehennemin en alt katında (*hâviye*) olacaklardır.[100] Orada imdat ister, yardımcı arayıp dururlar. Fakat kendilerine cevap verilmez. Nitekim Münafıklarla Müminler arasında gerçekleşecek olan bir konuşma Kur'ân'da şöyle nakledilir: *"O gün münafik erkekler ve münafik kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: 'Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.' Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Münafiklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi.' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, firsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu."*[101]

O gün cennetlikler ile cehennemliklerin karşılıklı konuşmaları ise âyetlerde şöyle tasvir edilir: *"Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?' diye seslenir. 'Evet!' derler. Ve aralarından bir duyurucu, 'Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!' diye bağırır... Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği*

92 Hac 22/19-21.
93 Sâd 38/56-58: Mukātil b. Süleyman, III, 651.
94 Gāşiye 88/6-7: Mukātil b. Süleyman, IV, 678; Taberî, XXIV, 333.
95 Vâkıa 56/52-54; ayrıca bk. Sâffât 37/62-67; Duhân 44/43-46; Gāşiye 88/5.
96 En'âm 6/70: Taberî, IX, 326.
97 Muhammed 47/15: Taberî, XXI, 202; Vâkıa 56/93: İbn Kesîr, XIII, 399.
98 Kehf 18/29; Duhân 44/45.
99 İbrâhîm 14/16-17; Hâkka 69/36: Taberî, XIII, 618-620.
100 Nisâ 4/145: Kurtubî, VII, 196; Elmalılı, III, 1503.
101 Hadîd 57/13-14.

rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da 'Allah bunları Kâfirlere haram kılmıştır.' derler."[102]

Âhiret âleminde ceza yeri olarak belirlenen cehennem, Allah'ın kusursuz, âdil ve nihaî yargılamasının bir sonucu, isyanın ve bütün kötü işlerin karşılığıdır. Kur'ân'da ilâhî emirleri tanımayıp peygamberlerini yalanlayan geçmiş toplumların, Allah tarafından dünyada cezalandırıldığı ve helâk edildiğinden çokça bahsedilir. Ancak Kâfirlerin asıl cezası âhirette, cehennemde olacaktır. Dünya hayatındaki ceza, bir bakıma dünya hayatında cereyan eden imtihanın bir parçası olabilir. Keza Allah'ın hikmeti gereği dünya hayatında ceza gerçekleşmeyebilir. Dolayısıyla nihaî bir yargılama ve bunun sonucunda da ceza ve ödülün olması, Yüce Allah'ın adaletinin bir gereğidir. Kur'ân'da cehennem, bütün kötülüklerin nihaî anlamda cezalandırılacağı yerdir. Ölümden sonra kesin bir yargılama sonucunda sonsuz ödül alacağına veya ceza göreceğine inanan kişi, dünya hayatında, ödüllendirilecek güzel işler yapar. Ceza getiren işlerden ise uzak durur. Bir imtihan ortamı olan bu dünyada sorumsuzca davranmaz. Bu yüzden Müminler, Allah'a şöyle yakarırlar: *"Ey Rabbimiz! Bizi cehennem azabından uzak tut, çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."*[103]

102 A'râf 7/44-50.
103 Furkān 25/65.

A'RÂF VE A'RÂFTAKİLER

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِس۪يمٰيهُمْ وَنَادَوْا
اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

"İki taraf (cennet ve cehennem) arasında bir perde ve a'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline:
'Selâm size!' diye seslenirler."

(A'râf 7/46)

وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٧﴾

"Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de 'Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler."

(A'râf 7/47)

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِس۪يمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

"A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: 'Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.'"

(A'râf 7/48)

اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍۜ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

"'Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?' (Cennet ehline de şöyle derler:) 'Girin cennete, artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.'"

(A'râf 7/49)

A*'râf* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde, aynı adı taşıyan A'râf sûresi içerisinde yer alır. A'râf konusu, Kur'ân'da âhiret hayatından bir kesitin sunulduğu bağlam içerisindedir. Âyetlerde, "A'râf üzerinde bulunan adamlar"dan ve a'râfta bulunanların cennetliklere ve cehennemliklere söylediklerinden bahsedilir.[1] "Ortada kalanlar" olduğu anlaşılan bu grup, cennet ya da cehennem içerisinde değildir. Bunlar gördükleri insanları tanımakta ve bilmektedir.[2] Cennetlik (*ashâbü'l-cennet*) ve cehennemlikleri (*ashâbü'n-nâr*) görüp onlarla konuşabilecek bir konumdadırlar. A'râfta bulunanlar, bir yandan cennetliklere selâm vermekte, diğer yandan cehennemliklerin dünya hayatındaki hâllerini onlara hatırlatmaktadırlar. Cehennemliklerin dünya hayatındaki kibirli davranışlarını, Müminlerle ilgili küçümseyici ifadelerini gündeme getirirler.[3] Bu şekilde a'râftakiler, cennete ve cehenneme gidecekleri gözlerler. Âdeta üçüncü bir gözden onların hâllerini anlatırlar.

A'râf kelimesi Arapça *'urf* kelimesinin çoğuludur.[4] Bu ifadenin *'urf* yahut *'irfân* kökünden geldiği söylenir.[5] *'Urf* sözlükte "yerden yüksekte bulunan yer, yüksek tepe,[6] sur"[7] anlamlarına gelirken *'irfân* kelimesi "bilmek, anlamak" demektir.[8] Bu kelime aynı zamanda "itiraf etmek, sabretmek, peşi sıra gelmek" anlamlarına da gelir.[9]

Kur'ân'da *a'râf* kelimesinin geçtiği âyette *hicâb* ifadesi de yer alır. *Hicâb* kelimesine "engel",[10] "sur"[11] anlamı verilerek âyetteki *hicâb*ın a'râf olduğu

1 A'râf 7/46, 48.
2 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 570; İbn Kesîr, VI, 306.
3 A'râf 7/48, 49.
4 Ezherî, II, 346.
5 Ezherî, II, 344; İbn Fâris, IV, 281.
6 Ezherî, II, 346; Sâhib b. Abbâd, II, 92; İbn Fâris, IV, 281.
7 Ezherî, II, 346; Cevherî, IV, 1401.
8 İbn Fâris, IV, 281.
9 Halîl b. Ahmed, III, 135, 136; Ezherî, II, 344.
10 A'râf 7/46: Taberî, X, 208; İbn Kesîr, VI, 305.
11 A'râf 7/46: Mukātil b. Süleyman, II, 38; Taberî, X, 208.

belirtilir.[12] Aynı zamanda Münafıklarla Müminler arasındaki *sûr*dan (engel, duvar) söz eden âyetten[13] hareketle *a'râf* ifadesinin kale suru veya engel anlamı öne çıkarılır.[14] Aynı zamanda yüksekte bulunan bir yeri, yüksek duvarı, yüksek dağı ifade eden[15] a'râfın cennet ve cehennem yahut cennetliklerle cehennemlikler arasında yüksek bir engel olduğu anlaşılmaktadır.[16] Söz konusu sur, kapısı olan bir kule olarak[17] da tasvir edilir. Diğer yandan kastedilenin kale duvarının daha yüksek kısımları[18] olduğu da ifade edilir.

12 A'râf 7/46: İbn Ebî Hâtim, V, 1483.
13 Hadîd 57/13.
14 A'râf 7/46: Taberî, X, 208.
15 A'râf 7/46: Taberî, X, 210; İbn Ebî Hâtim, V, 1483, 1484.
16 A'râf 7/46: Taberî, X, 208, 210; İbn Ebî Hâtim, V, 1483.
17 A'râf 7/46: Taberî, X, 210; İbn Kesîr, VI, 305.
18 A'râf 7/46: Râzî, XIV, 92.

Sûra üflenmiş, divanlar kurulmuş, hesaplar görülmüştür. Kitabı sağından verilenler mutluluk içindedir. Yüzleri aydınlıktır, gözleri sevinçten parlamaktadır. Diğer yanda kapkara kesilmiş çehreleri, yerinden çıkıverecekmiş gibi duran gözleriyle cehennemlikler beklemektedir. Her iki grup kendileri için verilen karara boyun eğmiştir. Neşe içinde cennete gidenler, pişmanlık ve üzüntüyle cehenneme sürüklenenler... Bir de ümit ve korku arasında kalakalmış, etrafta olup biteni gözleyen grup: A'râftakiler. Cennetle cehennem arasında yüksek bir yerde beklemektedirler. A'râfta bulunan bu kimseler, mutluluk içindeki cennetliklere hayranlıkla bakmaktadır. Keşke onlar da cennete girebilselerdi. Allah'ın rahmeti geniştir. Onlar cennetin hayalini kurarken bir anda gözleri cehennemliklere takılır. Onlar, kendilerine nasıl da yazık etmişlerdi. Dünyadayken kibirle, zorbalıkla yaşamışlardı. Şimdi cehenneme doğru götürülüyorlardı. Hemen bir dua dökülür a'râftakilerin dillerinden: "Ey Rabbimiz! Bizi zalimlerle beraber bulundurma!"

A'râf konusu bağlamında tefsir kaynaklarında iki önemli nokta gündeme getirilmektedir: Birincisi âyetlerde adı geçen a'râfın ne veya neresi olduğudur. İkincisi ise a'râftakilerin kimler olduğu konusudur. A'râftakilerin kimliği, özellikleri ve burada bulunma sebepleri hakkında birtakım görüşler ortaya konulmuştur. Bunların en güçlüsü, a'râfta bulunanların, iyilikleri ve kötülükleri eşit gelen; bu nedenle cennete giremeyen, cehenneme de atılmayanlar yönündeki görüştür. Bunlar, Allah'ın onlar hakkında hüküm vermesini beklemektedirler. Daha sonra Allah bunlara merhamet edecek ve onları cennete alacaktır.[1] Nitekim Hz. Peygamber'in beyanı da bu görüşü desteklemektedir. Allah Resûlü (sas) a'râftakilerin, iyilik ve kötülükleri eşit olan, kıyamet günü cennete girememiş fakat girmeyi uman kimseler olduğunu

1 A'râf 7/46: Taberî, X, 212; İbn Ebî Hâtim, V, s. 1485.

belirtmektedir.[2] Başka bir görüşe göre ise a'râftakiler, küçük günahları olan ancak büyük günah işlememiş kimselerdir. Küçük günahları bu kimseleri geride bırakmıştır.[3] Kaynaklarda söz konusu kişilerin cennete girememeleri sebebiyle üzüldükleri ve nihayet bu küçük günahlarının affedildiği şeklinde bir görüş de belirtilmektedir.[4] A'râfta bulunanların sâlih insanlar, fakihler, âlimler olduğu da söylenmiştir.[5] Buna delil olarak peygamberlerin de a'râfta bulunacağına dair görüş zikredilmektedir.[6]

A'râftakiler cennetlik ve cehennemlikleri simalarından tanırlar. Bunlar a'râfın üzerinde duracaklardır. Hz. Peygamber (sas) de Uhud Dağı hakkında konuşurken şunları belirtir: *"Uhud, bizim sevdiğimiz, o da bizi seven bir dağdır. Kıyamet günü cennetle cehennem arasına dikilir ve onun üzerinde topluluklar tutulur. Onlar insanları simalarından tanır. Allah'ın izniyle onlar cennetlik olacaktır."*[7]

A'râftakilerin iyilik ve kötülükleri eşit olup bu sebeple cennete giremeyen kişiler olduğunu kabul edenlere göre onlar hakkında son karar verilmemiştir. Âhirette nihaî bir karar olarak cennetlik ve cehennemlik ayrımı söz konusu olacak ve a'râfta bulunanlar da bu iki gruptan birine katılacaktır. Onların cennetliklerin yanında yer almayı arzulayan sözleri, Allah'ın merhametine duydukları güveni ortaya koymaktadır. Diğer yandan Kur'ân'ın muhatapları açısından bu konuda önemli bir uyarının bulunduğu da açıktır.

2 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 571; İbn Kesîr, VI, 309. Benzer mânada başka bir rivayet için bk. Beyhakī, *Ba's ve'n-Nüşûr*, s. 108.

3 A'râf 7/46: Mâverdî, II, 226.

4 A'râf 7/46: Kurtubî, IX, 228.

5 A'râf 7/46: Taberî, X, 219; İbn Ebî Hâtim, V, 1486.

6 A'râf 7/46: Râzî, XIV, 92-93.

7 A'râf 7/46: İbn Atıyye, III, 569-570; Kurtubî, IX, 229-230; İbn Mâce, "Menâsik", 104.

EBEDÎ KURTULUŞ: CENNET

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُۚ ﴿٦٠﴾

"İyiliğin karşılığı da ancak iyiliktir."

(Rahmân 55/60)

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّع۪يمِۙ ﴿٨﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٩﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onları nimetlerle dolu, içinde ebedî kalacakları cennetler bekliyor. Bunu Allah gerçek olarak vaat etmiştir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

(Lokmân 31/8-9)

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ٓي اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

"İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir."

(Zuhruf 43/72)

وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذ۪ي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِه۪ مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, 'Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir.' derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca onlar için orada tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar."

(Bakara 2/25)

سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِۙ
اُعِدَّتْ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَاۤءُۜ وَاللّٰهُ
ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢١﴾

"Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."

(Hadîd 57/21)

وَس۪يقَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَراًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا
وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِد۪ينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاۤءُۚ فَنِعْمَ
اَجْرُ الْعَامِل۪ينَ ﴿٧٤﴾

"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar hâlinde cennete sevk edilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun, girin cennete!' diyecek. Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler. (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!"

(Zümer 39/73-74)

إِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَۚ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ
عَلَى الْاَرَٓائِكِ مُتَّكِؤُنَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَۚ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ
قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَح۪يمٍ ﴿٥٨﴾

"O gün cennetlikler sefa sürmekle meşguldürler. Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde tahtlarına kurulacaklar. Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir. Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: 'Selâm size!'"

(Yâsîn 36/55-58)

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍۚ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ
فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِۜ ﴿٢٤﴾

"O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler."

(Ra'd 13/23-24)

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَٓا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."

(Secde 32/17)

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ ف۪يهَٓا اَنْهَارٌ مِنْ مَٓاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ
لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّىۜ
وَلَهُمْ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْۜ ... ﴿١٥﴾

"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu şöyledir: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rablerinden bir de bağışlama lütfu vardır."

(Muhammed 47/15)

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌۙ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌۚ ﴿٢٣﴾

"Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."

(Kıyâme 75/22-23)

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ ذٰلِكَ هُوَ
الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ۟ ﴿٧٢﴾

"Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür. İşte büyük bahtiyarlık da odur."

(Tevbe 9/72)

Cennet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de 86 kez geçmektedir. 25 yerde dünyadaki bağ-bahçe anlamında kullanılmıştır. Altı yerde, Hz. Âdem ile Havvâ'nın hayatlarının ilk dönemlerinde yaşamış oldukları mekânı karşılamaktadır. Bir yerde de *sidretü'l-münteha*nın yakınındaki bahçe (*cennetü'l-me'vâ*) anlamında kullanılmıştır. Diğer âyetlerde ise cennet, Allah Teâlâ'nın sâlih Müminlere, ölüm sonrası hayatta vaat ettiği ebedî saadet yurdu anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'a göre dünya hayatını Allah'ın istediği şekilde yaşayanlar, ölüm sonrasında cennete gireceklerdir. Âyetlerdeki *el-cenne* şeklindeki tekil kullanım, ebedî mutluluk diyarının tamamını ifade ederken çoğul kullanım ise çoğunlukla cenneti oluşturan unsurları veya cennetin derecelerini karşılar.[1] Aynı zamanda Kur'an'da *cennet,* Müminler için hazırlanan nimetlerin tümünü ifade eder ve cehennemin karşıtı olarak sunulur. Kur'ân'da cennetin anlatılış amacı ise dünyada yapılan her şeyin hesabının verileceği ve iman edip doğru işler yapanların çok güzel, ebedî bir ödül alacağının bildirilmesidir. Bu sebeple Kur'ân'da *cennet,* ölüm sonrası hayatla ilintili olan *âhiret, cehennem, mîzan, hesap* kavramlarıyla birlikte geçer. Ayrıca cennete girmeyi gerektiren *iman, sâlih amel* ve *takvâ* kavramlarıyla sıklıkla kullanılır.

Arapçada *cennet* kelimesi, "gizlemek, örtmek" anlamındaki *cenn* kökünden türetilmiş bir isimdir.[2] Zemini bitkiler ve ağaç yapraklarıyla örtülü bahçe anlamına gelmektedir.[3] Nitekim aynı kökten gelen kelimelerde "gizlilik" anlamı mevcuttur. Örneğin *cin,* gizli olup görünmeyen varlık anlamındadır.[4] *Cinnet* de deli, aklı örtülmüş kişinin hâlini ifade etmek için kullanılır. *Cenîn* ise insanın ana rahminde gizli olan hâlidir.[5] Müfessirler Kur'ân'da ebedî saadet yurdunun, kök anlamında

1 Bk. Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15, 136, 195, 197; Nisâ 4/13, 57, 122; Mâide 5/12, 85; 119; Tevbe 9/72, 89, 100; İbrâhîm 14/24; Hac 22/14, 23; Furkān 25/10; Muhammed 47/12; Feth 48/5, 17; Hadîd 57/12; Mücâdele 58/22; bk. Elmalılı, I, 275.

2 Ezherî, X, 499-503; İbn Fâris, I, 421.

3 İbn Fâris, I, 421; Zemahşerî, I, 229; Râzî, II, 140.

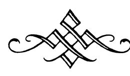
4 Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûs,* s. 1187.

5 Ezherî, X, 501; İbn Fâris, I, 422; Râgıb el-İsfehânî, s. 98; Elmalılı, I, 274.

gizlilik olan *cennet* ile karşılanmasını iki şekilde açıklamaktadır: Birincisi, ebedî mutluluk yurdunun dünyadaki sık ağaçlı bahçelere benzemesidir.[6] İkincisi ise oradaki nimetlerin dünyadaki insanlardan saklı tutulmuş olmasıdır.[7] Cennet kelimesi, Kur'ân'da çoğunlukla yalın olarak geçer. Bazen de şu tamlamalarla zikredilir: *Cennâtu adn* (ikamet edilecek bahçeler),[8] *cennetü'n-naîm* (bol nimetlerin bulunduğu bahçe),[9] *cennetü'l-me'vâ* (barınma bahçesi),[10] *cennâtü'l-firdevs* (büyük, geniş bahçeler)[11] ve *cennetü'l-huld* (ebedîlik bahçesi).[12] Öte yandan Kur'ân'da ebedî mutluluk yurdunu ifade etmek üzere *cennet* kelimesi dışında *dâru's-selâm* (huzur ve esenlik yurdu),[13] *dâru'l-mukâme* (düzenli ve devamlı olarak yerleşilen yer),[14] *makâm-ı emîn* (güvenli bir yer)[15] ve *mak'ad-i sıdk* (doğruluk/doğruların meclisi)[16] tamlamaları da kullanılmıştır. Bu tamlamaların her birinde de cennetin bir özelliği ön plana çıkarılmıştır.

6 Bakara 2/25: Zemahşerî, I, 230; Râzî, I, 140; Râgıb el-İsfehânî, s. 98.
7 Bakara 2/25: Beyzâvî, I, 69; İbn Fâris, I, 421; Râgıb el-İsfehânî, s. 98.
8 Tevbe 9/72; Ra'd 13/23; Nahl 16/31; Kehf 18/31; Meryem 19/61; Tâhâ 20/76; Fâtır 35/33; Sâd 38/50; Mü'min 40/8; Saf 61/12; Beyyine 98/8.
9 Mâide 5/65; Yûnus 10/9; Hac 22/56; Şuarâ 26/85; Lokmân 31/8; Sâffât 37/43; Vâkıa 56/12; Kalem 68/34.
10 Secde 32/19; Necm 53/15.
11 Kehf 18/107.
12 Furkān 25/15.
13 En'âm 6/127; Yûnus 10/25.
14 Fâtır 35/35.
15 Duhân 44/51.
16 Kamer 54/55.

CENNET, MÜMİNLERİN ÖDÜLÜDÜR

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

"İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir."

(Zuhruf 43/72)

Allah Teâlâ, insanoğlunu kendisine kulluk etmek[1] ve onu bu konuda sınamak için[2] yaratmıştır. İnsanlara bu gerçeği öğretmek üzere de peygamberler göndermiştir. İnsanların kimi bu peygamberlerin çağrısına uyarak Yüce Yaratıcı'nın varlığına ve birliğine inanmıştır. Bu inanca uygun ahlâkî davranışları benimsemiştir. Ancak kimi de peygamberlerin davetine kulak asmamıştır. Böylece inanç konusunda hata ettikleri gibi ahlâkî açıdan da pek çok yanlışa kapılmışlardır.[3] İşte mutlak âdil olan Allah,[4] bu iki grubun âhiret hayatının da farklı olacağını bildirmiştir.[5] Dünya hayatında iyi olanları öldükten sonraki hayatta da iyilikler beklemektedir. Burada kötü olanları ise orada yaptıklarının cezası beklemektedir.[6] Dolayısıyla cennet, dünyada doğru inançlı ve erdemli kişilere Allah tarafından âhirette verilecek eşsiz bir ödüldür.

---

1 Zâriyât 51/56.
2 Mülk 67/2.
3 Bk. En'âm 6/34; A'râf 7/101; Yûnus 10/74-78; Şuarâ 26/105, 123-131, 139-190; Hac 22/42-44; Ankebût 29/18; Fussılet 41/4-5; Kamer 54/2-4.
4 Nisâ 4/40; Yûnus 10/44.
5 Secde 32/18.
6 Yûnus 10/26-27; Secde 32/19-20; İnfitâr 82/13-146.

Yüce Allah, cennete girmeleri için kullarını yarışa davet eder: *"... Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanan, genişliği gökle yerin genişliği gibi olan cennete ve Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."*[7] Böyle merhamet yüklü ilâhî bir davete hangi mümin icabet etmek istemez ki! Bu sebepledir ki Müslümanlar, Allah'tan cennete kendilerini kabul buyurması için şöyle dua ederler: *"Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru."*[8] Aslında Allah'tan cenneti istemek, peygamberlerin de dileklerindendir. Örneğin Hz. İbrâhim, Cenâb-ı Hakk'a şöyle niyaz etmiştir: *"Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!"*[9] Aynı şekilde Resûlullah (sas) da sık sık Allah'tan kendisini cennete kabul buyurmasını dilemiş, cennete götürecek işleri kendisine kolaylaştırmasını istemiştir.[10]

Allah Teâlâ, cenneti iman edip sâlih amel işleyenlere vaat etmiştir.[11] Âyetlerde geçen "iman", İslâm'ın iman esaslarının tamamını ifade etmektedir.[12] Kur'ân'da kurtuluşun anahtarı olan imana çok önem verilmiş, bu yolda sebat etmeleri konusunda Müminler uyarılmıştır.[13] Kur'ân-ı Kerîm'de, ebedî kurtuluşa ermek için Ehl-i kitap yani Hıristiyanlar ve Yahudiler de Allah'ın Son Peygamberi'ne iman etmeye çağrılmıştır.[14] Fakat onların çoğu Allah Teâlâ'nın bu çağrısına kulak vermemiştir. Ehl-i kitap iman edip Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınsalardı, Allah onları da cennetine kabul ederdi. Fakat onlar, Allah'a gereği gibi iman etmeyip buyruklarını yerine getirmedikleri için ebedî mutluluktan mahrum kalacaklardır.[15] Sonuçta, hesap günü adalet terazisi (*mîzan*) kurulacak, insanların imanları ve yaptıkları bu teraziyle eksiksiz olarak tartılacaktır. İmanı ve iyilikleri ağır gelenler cennete girerek kurtuluşa ve sonsuz mutluluğa erecektir.[16]

Allah yolunda, Hz. Peygamber'in (sas) yanında cihad ederek canlarını ve mallarını feda eden Müminlerin alacağı karşılık cennet olacaktır. Âyette bu husus şöyle ifade edilmiştir: *"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen Müminlerin*

---

7 Hadîd 57/21.
8 Bakara 2/201.
9 Şuarâ 26/85.
10 A'râf 7/55: İbn Atıyye, III, 582; Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 130.
11 Bakara 2/25; Nisâ 4/13, 57, 124; Mâide 5/12; A'râf 7/42; Yûnus 10/9; İbrâhîm 14/23; Kehf 18/30-31, 107; Meryem 19/60-61; Tâhâ 20/75-76.
12 Bakara 2/25: Taberî, II, 406.
13 Nisâ 4/136: Mâtürîdî, IV, 70.
14 Bakara 2/137; Âl-i İmrân 3/64, 110.
15 Mâide 5/65, 72-74; ayrıca bk. Mâide 5/72: İbn Kesîr, V, 296.
16 Âl-i İmrân 3/136; A'râf 7/8; Hûd 11/108; Mü'minûn 23/102; Mutaffifîn 83/4; Kāria 101/6-7; bk. Mü'minûn 23/102: Beyzâvî, II, 480.

canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O hâlde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."[17] Hz. Peygamber'in yanındaki Müminler, cenneti kazanmak için canlarını ve mallarını, gözlerini kırpmadan Allah yolunda feda etmişlerdir.[18] Tebük seferi öncesinde Münafıklar, türlü bahaneler ileri sürerek cihada çıkmamışlardı. Ancak Müminler malları ve canlarıyla Allah yolunda cihattan geri durmamışlar ve bu hususta büyük sıkıntılara göğüs germişlerdir.[19] Âyette onların bu davranışları ve karşılığında alacakları mükafat şöyle anlatılır: *"Fakat peygamber ve beraberindeki Müminler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır, gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."*[20]

Burada zikredilen âyetlerde Müminlerin Allah'a bağlılığının ve O'nun yolunda fedakârlığın temel göstergesi olarak cihad üzerinde durulsa da sâlih amel cihadla sınırlı değildir.[21] Kur'ân'da cennet, sadece cihad edenlere değil, Allah Teâlâ'nın rızasını kazandıracak her türlü güzel fiili işleyenlere vaat edilmiştir. Bu doğrultuda namaz kılmak, zekât vermek;[22] doğru şahitlik yapmak,[23] iyilik yapmak,[24] insanlara hakkı ve sabrı tavsiye etmek[25] gibi ibadet ve ahlâka dair fiiller sâlih amel kapsamında öne çıkarılmıştır.

CENNET, HAYALLERİN ÖTESİNDE BİR GÜZELLİKTEDİR

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍۚ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

---

17 Tevbe 9/111.
18 Bakara 2/215, 274; Âl-i İmrân 3/152-153, 195; Nisâ 4/95-96; Enfâl 8/72; Tevbe 9/20-21, 88-89, 111; İnsân 76/7-12.
19 Tevbe 9/88: Taberî, XI, 618; Râzî, XVI, 161.
20 Tevbe 9/88-89.
21 Bu konuda bk. Kehf 18/46: İbn Kesîr, IX, 149.
22 Bakara 2/277.
23 Mâide 5/8-9.
24 Mâide 5/93.
25 Asr 103/3.

"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."
(Secde 32/17)

Cenâb-ı Hakk'ın Müminler için hazırladığı cennetin nimetleri, hayal ötesi bir güzelliktedir. Cennetin bu eşsizliği Kur'ân'da *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[26] şeklinde anlatılır ve cennetin büyüleyici güzellikte bir mekân olduğu ifade edilir.[27] Bir kudsî hadiste ise bu durumu Yüce Allah şöyle dile getirir: *"Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına, hayaline gelmediği nimetler hazırladım."*[28] Hesap günü ebedî mutluluk müjdesini alan Müminler, cennete kabul edildiklerinde, gördükleri manzara onları büyüleyecektir. Artık onlar dünyanın her türlü gam ve kederinden uzakta nimetler deryasına dalacaktır. Onlar için ne baş ağrısı vardır ne de en ufak bir sarhoşluk,[29] ne bir yorgunluk vardır ne de usanma,[30] ne bir hüzün ne bir korku. [31] Kin namına ne varsa kalplerinden sökülüp atılmıştır.[32] Cennette onlar için sadece iyilik, ihtişam, mutluluk ve huzur vardır.[33] Rableri onları en güzel şekilde ağırlar, canları ne çekerse hemen onu elde ediverirler. Dört bir yanlarında selâm durur melekler. Genç hizmetçiler onların etrafında pervane olur.[34] Bütün güzellikler orada olur da güzel insanlar olmaz mı? Elbette ki onlar da oradadırlar. Resûlullah (sas) orada, diğer peygamberler orada. Sahâbe orada, doğruluktan ayrılmayanlar (sıddîklar), şehitler ve faydalı işler yapanlar (sâlihler) orada.[35] Yani dünyada iyi olanlar cennette de yine bir arada. Sâlih olan sevdikleri; anne-babaları, eşleri, çocukları bir arada.[36] Rablerinin onlar için hazırladığı akla, hayale gelmedik muazzam nimetler karşısında mutluluktan kendilerinden geçerler. Rablerine sonsuz hamd ve şükürde bulunurlar.[37] İşte bu büyük ödüle, ancak iman edip imanlarına uygun güzel işler yapanlar erişecektir.[38] Onlar Allah'tan bağışlanma diler, O'na sığınır, sıkıntılara

26 Secde 32/17. Konu hakkındaki hadisler için bk. Buhârî, "Tefsîr", 32; Müslim, "Cennet", 2-5.
27 İnsân 76/20.
28 Secde 32/17: Beyzâvî, III, 72; hadis için bk. Müslim, "Cennet", 2.
29 Vâkıa 56/19.
30 Fâtır 35/35.
31 A'râf 7/49.
32 A'râf 7/43.
33 İnsân 76/20; Mutaffifîn 83/24.
34 Ra'd 13/23-24; Tûr 52/22-24; Vâkıa 56/17-38.
35 Nisâ 4/69.
36 Ra'd 13/23; Yâsîn 36/57; Mü'min 40/8.
37 A'râf 7/43; Yûnus 10/10; Fâtır 35/34; Zümer 39/74.
38 Bakara 2/25; Nisâ 4/57, 122.

sabreder, O'na yönelir, infakta bulunur, seher vakitlerinde istiğfar eder,[39] öfkesine hâkim olur, insanları affeder, Allah'tan korkar, günah işlediğinde O'nu hatırlayıp bağışlanma diler,[40] Allah ve Resûlü'ne itaat eder,[41] namazını dosdoğru kılıp zekâtını verir, ihtiyacı olana borç verir,[42] dürüsttür.[43] Allah için canıyla malıyla mücadele eder,[44] Rabbinin makamından korkarak arzularını dizginler,[45] özetle imanına uygun bir hayat sürer.

Cennet, ulu (*âlî*) bir yerdir.[46] Müfessirler cennetin ulu olmasını, yüksek ve değerli bir yer olması şeklinde yorumlamışlardır.[47] Kur'ân'da cennetin genişliğinin de yer ve gökler kadar olduğu belirtilmiştir.[48] Bu ifadeden hareketle cennetin gerçekten çok geniş olduğu söylenebilir.[49] Ayrıca cennetin çeşitli dereceleri olacaktır.[50] Bazı sahih hadislerde cennetin yüz derecesi olduğu ifade edilmiştir.[51] Bu hadislerden birinde cennetin dereceleri ve genişliği şöyle anlatılmıştır: *"Cennetin yüz derecesi vardır. Bu derecelerin her birinin arası, yerle gök arası kadardır."*[52] Burada geçen "yüz" rakamı, yine çok sayıda farklı güzellikte cennetler olduğunu ifade ediyor olmalıdır.

Kur'ân'da tasvir edildiği şekliyle cennet, içinden ırmaklar akan bol ağaçlı bahçelerdir. Kur'ân'da bu husus "altlarından ırmaklar akan cennetler" şeklinde ifade edilir.[53] Bir âyette cennetin nehirleri detaylı bir şekilde şöyle tasvir edilmiştir: *"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin durumu şöyledir: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçe."*[54] Sevgili Peygamberimiz, Kur'ân'da hakkında bilgi verilen cennetteki bu dört nehrin firdevs cennetinden çıktığını bildirmiştir.[55] *"Biz sana kevseri verdik."* meâlindeki âyette bahsedilen *kevser*in

---

39 Âl-i İmrân 3/16-17.
40 Âl-i İmrân 3/134-135.
41 Nisâ 4/13.
42 Mâide 5/12.
43 Mâide 5/119.
44 Tevbe 9/21, 88.
45 Nâziât 79/40.
46 Hâkka 69/22; Gâşiye 88/10.
47 Hâkka 60/22: Mâverdî, VI, 48; İbn Atıyye, VIII, 393.
48 Âl-i İmrân 3/133; Hadîd 57/21.
49 Âl-i İmrân 3/133: Taberî, VI, 53; Râzî, IX, 5-6.
50 Nisâ 4/96: İbn Kesîr, IV, 225; Enfâl 8/4: Taberî, XI, 32; Tâhâ 20/75-76: Beyzâvî, II, 398.
51 Secde 32/17: Taberî, XVIII, 620; Buhârî, "Cihâd", 4; Müslim, "İmâre", 116.
52 Kehf 18/107: Taberî, XV, 432-433; Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Cenne", 4; Nesâî, "Cihâd", 18.
Bk. Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/13; Mâide 5/12; Tevbe 9/72; İbrâhîm 14/23; Hac 22/14; Furkān 25/10; Muhammed 47/12; Feth 48/5.
54 Muhammed 47/15.
55 Kehf 18/107: Taberî, XV, 432-433; Tirmizî, "Ṣıfatü'l-Cenne", 4.

ne olduğu hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Taberî (ö. 310/923), bu kelimeye "cennette bir nehir veya havuz ve bol nimet" anlamlarının verildiğini belirtir. Kendi tercihi ise *kevser*in cennette Hz. Peygamber'e (sas) verilen özel bir nehir olduğu yönündedir.[56] Mâtürîdî (ö. 333/944) de konu hakkındaki hadislerin sahih kabul edilmesi durumunda *kevser*e "nehir" mânasını vermek gerektiğini ifade eder.[57]

Kur'ân-ı Kerîm, cennetin kapılarından söz etmiştir. Ancak cehennemin yedi kapısı olduğunu bildirmesine karşılık,[58] cennet kapılarının sayısı hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[59] Yalnız müfessirlerin bir kısmı, Rahmân sûresinde yedi kez cehennemden bahsedilmesinin ardından sekiz kez de cennet hakkında bilgi verilmesinden hareketle cennetin sekiz kapısı olduğu yorumunu yapmıştır.[60] Kur'ân'a göre, cennetin bu kapılarında bazı melekler bekleyecek ve oraya girecek olanları güzel sözlerle karşılayacaklardır. Bu husus âyetlerde şöyle anlatılır: *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar hâlinde cennete sevk edilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun, girin cennete!' diyecek."*[61] *"O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler."*[62] Bir âyette de Yüce Allah, bizzat kendisinin cennete girecekleri "selâm" ile karşılayacağını bildirmiştir: *"Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: 'Selâm size!'"*[63]

Rahmân sûresinde *"Rabbinin huzurundan korkan kimse için çifte cennet (cennetân) vardır."*[64] buyurulur. Sonrasında bu cennetlerin özelliklerinden bahsedilir. Ardından, o iki cennetten başka veya onların altında iki cennet daha bulunduğu[65] belirtilir. Bunların da özellikleri anlatılır. Mukātil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre Rahmân sûresinin 46. âyetindeki iki cennet, *adn* ve *naîm* cennetleridir. Bunlar, imanında dürüst ve sâdık olanlar (*sıddîk*), şehitler, Allah'a yakınlaşmış kişiler (*mukarreb*)

---

56 Kevser 108/1: Taberî, XXIV, 679-681.
57 Kevser 108/1: Mâtürîdî, XIV, 73.
58 Hicr 15/44.
59 Sâd 38/50; Zümer 39/73.
60 Rahmân 55/77: Nesefî, III, 418; Rahmân 55/44-46: Bikâî, XIX, 179; cennetin sekiz kapısının bulunduğuna ilişkin hadis için bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Ḫalḳ", 9.
61 Zümer 39/73.
62 Ra'd 13/23-24.
63 Yâsîn 36/58.
64 Rahmân 55/46.
65 Rahmân 55/62.

ile imanı ve güzel işleriyle öne geçenler (*sâbik*) için hazırlanmıştır.[66] Aynı sûrenin 62. âyetinde geçen iki cennet ise *firdevs* ve *me'vâ* cennetleridir.

Cennetlikleri cennette konforlu bir yaşam beklemektedir. Orada harika konaklar,[67] saraylar,[68] üst üste odalardan oluşan köşkler[69] ve çadırlar[70] olacaktır. Mücevher işlemeli koltuklar,[71] çok rahat sedirler ve tahtlar vardır.[72] İpek kılıflı minderler, yastıklar ve döşekler,[73] serilmiş halılar[74] cennetliklerin hizmetine sunulacaktır. Her biri birer inci gibi parlayan hizmetçiler, onların etrafında pervane gibi dönecekler[75] ve her türlü isteklerini yerine getireceklerdir. Ellerinde altın tepsiler,[76] ibrikler, gümüş kaplar, kadeh ve kâselerle dolaşacaklardır. *Maîn* çeşmesinden doldurdukları kadehlerde zencefil karışımlı içkiler dağıtacaklardır.[77] Cennetlikler, orada pek çok eğlence meclisinde hoş vakit geçireceklerdir.[78] Birbirleriyle tam bir kardeşlik havası içinde hoş sohbetler edeceklerdir.[79] Onlar cennette iri, siyah gözlü, tertemiz ve güzel eşlerle evli olacaklardır. Bu eşlerin gözleri kendi eşlerinden başkasını görmez.[80]

Cennette ne yakıcı güneş olacaktır ne de dondurucu soğuk.[81] Orası gölgeliklerle doludur.[82] Cennetlikler orada sürekli[83] ve sınırsız olarak[84] rızıklandırılacak, etraflarına ışık saçacaklardır.[85] Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin tasvirinde yeşil renk ön plana çıkmaktadır. Yemyeşil olan cennette[86] cennetlikler, yeşil yastıklara dayanacaklar,[87] ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir.[88] Yine cennetlikler için çeşitli

---

66 Rahmân 55/46: Mukātil b. Süleyman, IV, 202.
67 Tevbe 9/72; Saf 61/12.
68 Furkān 25/10.
69 Zümer 39/20.
70 Rahmân 55/72.
71 Vâkıa 56/15.
72 Hicr 15/47; Sâffât 37/44; Tûr 52/20; Gāşiye 88/13.
73 Rahmân 55/54, 76; Vâkıa 56/34; Gāşiye 88/15-16.
74 Gāşiye 89/16.
75 İnsân 76/19.
76 Zuhruf 43/71.
77 Vâkıa 56/17-18; İnsân 76/15-19.
78 Rûm 30/15; Zuhruf 43/70.
79 Hicr 15/47; Saffât 37/44; Vâkıa 56/16.
80 Bakara 2/25; Sâffât 37/48-49; Duhân 44/54; Tûr 52/24; Vâkıa 56/35-37; Nebe' 78/33.
81 İnsân 76/13.
82 Nisâ 4/57; Ra'd 13/35; Yâsîn 36/56; Vâkıa 56/30.
83 Meryem 19/62.
84 Mü'min 40/40.
85 Hadîd 57/12; Tahrîm 66/8.
86 Rahmân 55/64.
87 Rahmân 55/76.
88 Kehf 18/31; İnsân 76/21.

süs eşyaları hazırlanmıştır. Onlar orada altın, gümüş ve incilerden bilezikler takacak[89] ve sonsuza dek mutlu yaşayacaklardır.

Cennet, her çeşidinden ağaç ve meyvelerle doludur. Cennetliklerin canlarının çektiği her meyve orada bulunur.[90] Özellikle hurma, nar, kiraz, muz ağaçları ve üzüm çokça bulunur.[91] Meyvelerin yanı sıra canlarının çektiği her türlü et, özellikle de kuş etleri olacaktır.[92] Cennet ehline içecek olarak, su, süt, bal ve şarap sunulacaktır.[93] Bu şarap, tertemiz ve çok lezzetlidir. Asla baş ağrısı yapmaz ve sarhoşluk vermez.[94] Ağzı mühürlü şişelerden ikram edilen bu içecek, içildikten sonra ağızda çok güzel bir koku bırakır.[95] Cennetin yüksek mevkilerinden dökülen en kaliteli içki tesnîm,[96] bembeyaz ve güzel kokulu bir içecek olan kâfur[97] ve zencefil[98] karışımlıdır.

İbn Abbas (ö. 68/687-88), Kur'ân'da cennetin ve oradaki nimetlerin tasvirinin temsilî olduğunu düşünmektedir. Onun bu husustaki ifadesi şöyledir: "Cennetteki nimetlerin, isimleri dışında dünyadakilerle hiçbir benzerliği yoktur."[99] Öyle anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ, cennetteki nimetlerin dünyadaki nimetlerden çok daha güzel olacağını anlatmıştır. Bunu anlatırken de insanların dünyada arzuladıkları şeyleri örnek olarak vermiştir. *"Cennetin örneği şuna benzer…"*[100] meâlindeki âyet de Kur'ân'daki cennet tasvirlerinin temsilî olduğuna işaret eder. Ayrıca cennette, insanların bütün arzularının gerçekleşeceğini bildiren âyetler[101] ve *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[102] meâlindeki âyet de zikredilen cennet nimetlerinin dünyadakilere benzetilerek anlatıldığını ve cennet nimetlerinin Kur'ân'da anlatılanlarla sınırlı olmadığını gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden anladığımıza göre, cennetteki cismani nimetlerin çok daha üstünde olan bir nimet vardır: Allah'ın rızası. Bu hususta Rabbimiz şöyle buyurur: *"Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaat*

89 Kehf 18/31; Hac 22/23; Fâtır 31/33; İnsân 76/21.
90 Duhân 44/55; Muhammed 47/15; Vâkıa 56/20.
91 Rahmân 55/68; Vâkıa 56/28-29; Nebe' 78/32.
92 Tûr 52/22; Vâkıa 56/21.
93 Muhammed 47/15.
94 Vâkıa 56/19.
95 Mutaffifîn 83/25-26.
96 Mutaffifîn 83/27: Zemahşerî, VI, 339.
97 İnsân 76/5: Mâverdî, VI, 165; Zemahşerî, VI, 276.
98 İnsân 76/17.
99 Bakara 2/25: Taberî, I, 416; İbn Kesîr, I, 322.
100 Muhammed 47/15.
101 Nahl 16/31; Kâf 50/35.
102 Secde/32/17.

etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur."[103] Bu âyette verilmek istenen mesaj şudur: Kur'ân'da cennette var olacağı bildirilen pek çok nimet zikredilmiştir. Ancak mümin, kulluğunu bu cennet nimetleri için değil, nihaî olarak Allah'ın rızasına nâil olmak için yapmalıdır.

Âlimlerin büyük bir kısmı, bazı âyetlerden yola çıkarak Müminlerin cennette Allah Teâlâ'yı görebilecekleri görüşündedir. Dayanakları ise şu âyetlerdir: *"Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.";*[104] *"Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır."*[105] ve *"Ve gerçek şu ki onlar (inkârcılar), o gün elbette Rablerinden mahrum kalacaklardır."*[106] Nitekim sahih hadislere göre de Hz. Peygamber (sas) cennette Allah'ın görülebileceğini bildirmiştir.[107]

Kur'ân'da defalarca vurgulandığına göre, Yüce Allah kişiyi, dünya hayatında yaptıklarından âdil bir hesaba çekecektir. Allah sâlih Müminleri cennetiyle ödüllendirecek, ancak O'nun peygamberleriyle gönderdiği dini inkâr edenleri cehennemle cezalandıracaktır. Allah Teâlâ, Kur'ân'da sık sık kullarını ebedî olarak huzur ve nimet içinde yaşamak için çalışmaya çağırır. Ödül yurdu olan cennette, Müminlere bu dünyada akla gelmeyecek güzellikler ve nimetler hazırlanmıştır. Bununla birlikte Kur'ân'da bu nimetler, insanın dünyada tanıdığı nimetlere benzetilerek anlatılmıştır. Yeşillik ve sularıyla ön plana çıkarılan cennette insanın arzu edebileceği her türlü nimet hazırlanmıştır. İhtişamlı bir hayatın olduğu bu mekânda insanlara çeşit çeşit giysiler ve süs eşyaları da vaat edilmiştir. Sonsuz ve eşsiz mutluluğun yaşanacağı cennet, uğrunda yarışılacak en büyük ödüldür. Ancak bütün bunların ötesinde orada çok değerli bir ödül daha vardır. O da Allah'ın rızasına ve hoşnutluğuna ermektir.

---

103 Tevbe 9/72.
104 Kıyâme 75/22-23: Taberî, XXIII, 509-510; Râzî, XXX, 226.
105 Kāf 50/35: Nesefî, III, 368.
106 Mutaffifîn 83/15: Beyzâvî, III, 511; Nesefî, III, 615.
107 Kıyâme 75/23: Taberî, XXIII, 510; İbn Kesîr, XIV, 198-199; Tirmizî, "Şıfatü'l-Cenne", 15, 16, 17; Dârimî, "Rikāk", 81.

KAYNAKLAR*

Abduh, Muhammed – Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-Ḥakîm*, Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947-1948.

Abdülbâkī, Muhammed Fuâd, *el-Muʿcemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Ḳur'ân'i'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1991.

Âlusî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, Rûḥu'l-Meʿânî fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm ve's-Sebʿi'l-Meṡânî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, t.y.

__________, *Rûḥu'l-Meʿânî fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm ve's-Sebʿi'l-Meṡânî*, thk. Muhammed Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Beyrut 1999-2000.

Apaydın, H. Yunus, "Karz", *DİA*, XXIV, 520-525.

Aras, M. Özgü, "Cemre", *DİA*, VII, 340-341.

Askerî, Ebu Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûḳu'l-Luġaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selîm, Kahire: Dâru'l-ʿİlm ve's-Sekâfe, t.y.

__________, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Muhammed Osmân, Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı, t.y.

__________, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul: Yeni Ufuklar, 1989.

Aydemir, Abdullah, "İlyas (a.s) Hakkında Bir Araştırma", *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5/2 (1981): 27-38.

Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *ʿUmdetü'l-Ḳārî fî Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-ʿArabî, t.y.

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *ʿAvnü'l-Maʿbûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Medîne: Mektebetü's-Selefiyye, 1968.

Badawi, M. Elsaid, Muhammad Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Leiden-Boston: Brill, 2008.

* Bazı eserlerin farklı yıllardaki baskıları veya farklı tahkikleri kullanılmıştır. Kaynakçada bu eserler ayrı ayrı sunulmuştur.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesʿûd b. Muhammed el-Ferrâʾ, *Meʿâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cumʿa Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Riyad: Dâru Taybe, 1985, 1989, 1991, 1993, 1997, 2010.

__________, *Meʿâlimü't-Tenzîl*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1420/1999.

Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Beyhakī, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003.

__________, *Şuʿabü'l-Îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1990.

Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, thk. Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Muhammed Ahmed el-Etraş, Beyrut: Dâru'r-Reşîd – Müʾessesetü'l-Îmân, 2000.

__________, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Merʿaşlî. Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Turâsi'l-ʿArabî, 1997.

__________, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Teʾvîl*, İstanbul: Dâru't-Tıbâʿati'l-Âmira, 1885.

Bikāî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.

__________, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukūk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kāmûsu*, İstanbul 1985.

Bozkurt, Nebi – Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 305-318.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiʿu'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

__________, *el-Edebü'l-Müfred*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, Beyrut: Dâru'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye, 1989.

Bursevî, İsmâil Hakkı, *Rûḥu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳurʾân*, İstanbul: Dersaâdet, 1902.

Cebeci, Lütfullah, "Mîkâil", *DİA*, XXX, 45-46.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1992, 1994, 1996.

__________, *Muḫtaṣaru İḫtilâfi'l-Fuḳahâʾ li'ṭ-Ṭaḥâvî*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâʾiri'l-İslâmiyye, 1995.

Cevâd, Alî, *el-Mufaṣṣal fî Târîḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslâm*, Bağdad: Câmiatu Bağdâd, 1993.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *eṣ-Ṣıḥâḥ: Tâcü'l-Luġa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1979, 1982, 1984, 1987, 1990.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.

Çelik, İbrahim, "Furkan", *DİA*, XIII, 220-221.

Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2002.

Dâmeğānî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-ʿAzîz*, thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm ez-Zefîtî, Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'd-Dîniyye, 1992, 1995.

__________, *Ḳāmûsü'l-Ḳur'ân: Iṣlâḥu'l-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülazîz Seyyidü'l-Ehl, Beyrut: Dâru'l-ʿİlmi'l-Melâyîn, 1983.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrü'l-Ḥadîs̱*, Kahire: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-ʿArabî, 1963, 1964.

__________, *et-Tefsîrü'l-Ḥadîs̱*, Kahire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1964, 2000.

__________, *Sîretü'r-Resûl*, Kahire 1948, 1965.

Duman, Soner, "Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt – Seyit Ali Tüz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 19-44.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eşʿas b. İshak el-Ezdî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Baḥrü'l-Muḥîṭ*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvıd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Ebû Nuʿaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-Evliyâ' ve Ṭabaḳātü'l-Asfiyâ'*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Ebû Ubeyde Maʿmer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, thk. M. Fuad Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1954.

Ebû Zehra, Muhammed, *Zehratü't-Tefâsîr*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-ʿArabî, t.y.

Ebü'l-Bekā el-Kefevî, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât*, Beyrut 1992.

Ebü'l-Velîd el-Bâcî, *el-Münteḳā*, Mısır: Matbaʿatu's-Saâde, 1914.

Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-ʿİmâdî, *İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-ʿArabî, 1994.

__________, *İrşâdü'l-ʿAḳli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ, Riyad: Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse, t.y.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Erkal, Mehmet, "Zekât", *DİA*, XLIV, 197-207.

Ersöz, İsmet, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, III, 465-467.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehẕîbü'l-Luġa*, thk. Abdulhalîm en-Neccâr v.dğr., Kahire 1964-1967, 1979.

Ezrakī, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Aḫbâru Mekke ve mâ Câ'e fîhâ mine'l-Âs̱âr*, Mekke 1996.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs, *Aḫbâru Mekke fî Ḳadîmi'd-Dehr ve Ḥadîs̱ih*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mekke: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, 1994.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, *Meʿâni'l-Ḳur'ân*, thk. A. Yusuf Necati – M. Ali en-Neccâr, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkūb b. Muhammed, *Beṣâ'iru Ẕevi't-Temyîz fî Leṭâ'ifi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, Beyrut: Müʾessesetu'r-Risâle, 2005.

__________, *el-Ḳāmûsü'l-Muḥîṭ*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs, Beyrut: Müʾessesetü'r-Risâle, 2005.

__________, *Tenvîrü'l-Miḳbâs (Miḳyâs) min Tefsîri İbn ʿAbbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1992, 2011.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İḥyâ'ü ʿUlûmi'd-Dîn*, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011.

__________, *el-Mustasfa: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

Güç, Ahmet, "Mâbed", *DİA*, XXVII, 276-280.

Gül, Ali Rıza, *Kur'ân'da Faiz Ribâ Yasağı*, Ankara: Avrasya Yayınları, 2006.

Gürkan, Salime Leyla, "Zebûr", *DİA*, XLIV, 171-173.

Hadislerle İslam, <hadislerleislam.diyanet.gov.tr>.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek ʿale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârul'-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1990.

__________, *el-Müstedrek ʿale'ṣ-Ṣaḥîḥayn*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Merʿaşlî, Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1986.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ʿAyn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2003.

Hamîdullah, Muhammed – Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, *DİA*, XLII, 54-57.

Hamîdullah, Muhammed, “Hayber”, *DİA*, XVII, 20-22.

__________, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980, 1982, 1991, 1993, 2001.

Harman, Ömer Faruk, “İbrahim”, *DİA*, XXI, 272-273.

__________, “İdrîs”, *DİA*, XXI, 478-480.

__________, “Meryem”, *DİA*, XXIX, 236-242.

Hasenî, Abdurrazzâk, *es-Sâbi'un fî Hâdirihim ve Mâdîhim*, Lübnan: Matbaʿatu'l-ʿİrfân, 1963.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meʿâni't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

__________, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meʿâni't-Tenzîl*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1995, 2004.

Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Ḳur'ân ve'l-Ḥadîs̱*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1999.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmaʿu'z-Zevâ'id ve Menbaʿu'l-Fevâ'id*, thk. Husâmuddîn el-Kudsî, Kâhire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî en-Nuʿmânî ed-Dımaşkī, *el-Lübâb fî ʿUlûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1998.

İbn Arafe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Arafe el-Vergammî et-Tûnisî, *Tefsîru İbn ʿArafe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2008.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, *Târîḫu Medîneti Dımaşḳ*, thk. Ebî Saîd Ömer el-ʿAmrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru'n-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.

__________, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru Suhnûn, t.y.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gālib b. Abdirrahmân b. Gālib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. er-Rahâle el-Fârûk v.dğr., Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2007.

__________, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. Abdusselâm Abduşşafi, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2001.

__________, *el-Muḥarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-ʿAzîz*, thk. el-Meclisü'l-İlmî bi Fâs, Fâs 1975.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-Luġa*, thk. Remzî Münîr Beʿalbekî, Beyrut: Dârü'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1987.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-ʿAẓîm Müsneden ʿani'r-Resûl ve'ṣ-Ṣaḥâbe ve't-Tâbiʿîn*, thk. Esʿad Muhammed et-Tayyib, Riyad: Mektebetü Nizâr el-Bâz, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muṣannef fi'l-Eḥâdîs̱ ve'l-Âs̱âr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad 1989.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Muʿcemü Mekāyîsi'l-Luġa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979.

__________, *Mücmelü'l-Luġa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân, Beyrut 1986.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Munemmaḳ fî Aḫbāri Ḳureyş*, nşr. Hurşîd Ahmed Fâruk, Beyrut: ʿÂlemu'l-Kütüb, 1985.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fetḥu'l-Bârî bi-Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî – Muhibbüddîn el-Hatîb – Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz, Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1379.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaʾut v.dğr., Beyrut: Müʾessesetu'r-Risâle, 2001.

__________, *ez-Zühd*, Beyrut: Dârul'-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1999.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *es̱-S̱iḳāt*, thk. Hâfız ʿAzîz Bey, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maʿârifi'l-Osmaniyye, 1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr., Beyrut: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-ʿArabî, t.y.

__________, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr., Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1981.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamîdullah, Konya: Hakka Hizmet Vakfı, 1981.

__________, *Sîretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, *İʿlâmü'l-Muvaḳḳıʿîn ʿan Rabbi'l-ʿÂlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhû b. Hasan Âlü Süleymân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâʾ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Davʾ el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed v.dğr., Kahire: Müʾessesetü Kurtuba – Mektebetu'l-Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, 2000.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, thk. Hikmet b. Beşir b. Yâsîn, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿAẓîm*, Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1993.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Muhammed Hüseyn Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

__________, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme, y.y.: Dâr Tayyibe, 1999.

__________, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire: Dâru Hecr, 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1978.

__________, *el-Me'arif*, thk. Servet 'Ukkâşe Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.

__________, *Te'vîlü Müşkili'l-Ḳur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: Dâru't-Turâs, 1973.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

__________, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed eş-Şâẕeli, Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü'ṭ-Ṭabaḳâti'l-Kebîr*, thk. Alî Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *'Uyûnü'l-Eṡer fî Fünûni'l-Meġâzî ve'ş-Şemâ'il ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-'Ayd el-Hatrâvî – Muhyiddîn Mestû, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *Ḳânûnü't-Te'vîl*, thk. Muhammed es-Süleymânî, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1986.

__________, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2002.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1978.

__________, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984.

__________, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâẓır fî 'İlmi'l-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1984, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîḫ*, thk. Ebî'l-Fidâ' Abdullah el-Kâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, thk. Tâhir Ahmed Zâvî – Mahmûd Muhammed Tanâhî, Kâhire: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabiyye, 1963.

__________, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiyye, 1979.

__________, *en-Nihâye fî Ġarîbi'l-Ḥadîs̱ ve'l-Es̱er*, Beyrut: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, 2008.

İbnü'l-Hâris, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisi, *Müsnedü Ebî Hanîfe*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008.

İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî, *Kitâbü'l-Eṣnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1995.

__________, *Putlar Kitabı-Kitâb al-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Paşa, çev. Beyza Düşüngen, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran 1391/1971.

Kâdî, Abdülfettâh, *Esbâbü'n-Nüzûl*, çev. Salih Akdemir, Ankara, t.y.

Kâfiyecî, Muhyiddin Ebu Abdullah, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâ'idi 'İlmi't-Tefsîr*, nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Kallek, Cengiz – Cengiz Tomar – Tahsin Özcan, "Pazar", *DİA*, XXXIV, 194-208.

Kandemir, M. Yaşar, "Habbab b. Eret" *DİA*, XIV, 340-341.

__________, "Muhammed: II. Şahsiyeti", *DİA*, XXX, 23-428.

Karadavî, Yûsuf, *eṣ-Ṣabr fi'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.

Karaman, Hayreddin – Mustafa Çağrıcı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, 2006, 2007, 2014, 2017.

Kāsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kāsım ed-Dımaşkī, *Meḥâsinü't-Te'vîl*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.

Kaya, Ayhan, *Kur'an'a Göre İnfak*, Ankara: Fecr Yayınları, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1952.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî, Kahire 1964.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. İrfan el-Aşşâ, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

__________, *el-Câmi' li-Aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Leṭâ'ifü'l-İşârât*, thk. İbrâhim el-Besyûnî, Mısır: el-Hey'etü'l-Mısrıyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, t.y.

Kutub, Seyyid, *Fî Ẓılâli'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 2003.

Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, Beyrut: Librairie Du Liban, 1968.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîḫ*, y.y.: Mektebetu's-Sekāfeti'd-Dîniyye, t.y.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-Ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-Aḥvâl ve'l-Ḥafede ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *el-Muvaṭṭa'* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu v.dğr., İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005-2010.

__________, *Te'vîlâtü'l-Ḳur'ân*, thk. Mecdî Bâsillûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Aḥkâmü's-Sulṭâniyye*, Kahire 1393/1973.

__________, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye – Müessesetü'l-Kütübi's-Sekāfiyye, t.y.

Mekkî b. Ebû Talib, Ebu Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûġi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Ḳur'ân ve Tefsîrihî ve Aḥkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*, eş-Şarika: Câmiatü'ş-Şarika Külliyatü'd-Dirasati'l-Ulya ve'l-Bahsi'l-'İlmi, 2008.

Merâġî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâġî*, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mevdudi, Ebü'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr., İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullāh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İḫtiyâr li-Ta'lîli'l-Muḫtâr*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1951.

Meydānī, Abdurrahmān Ḥasen Ḥabenneke, *Ḳavâ'idu't-Tedebburi'l-Ems̱el li-Kitâbillāhi 'Azze ve Celle*, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1989.

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Ḥükkâm fî Şerḥi Ġureri'l-Aḥkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979.

Muḥammed Ḥasan Ḥasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştiḳâḳiyyu'l-Mu'aṣṣal li-Elfâẓi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010.

Mukātil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Neẓâ'ir*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat: Merkezu Cum'atu'l-Mâcid li's-Sekāfe ve't-Türâs, 2006.

__________, *Tefsîru Mukātil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Beyrut: Mü'essesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.

Mustafevî, Âyetullah Hasan b. Muhammed Rahîm et-Tebrîzî, *et-Taḥḳîḳ fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Âsâri'l-Allâme el-Mustafevî, 1965.

Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselâm Ebû'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, *Feyżü'l-Ḳadîr Şerḥu'l-Câmi'i'ṣ-Ṣaġîr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1972.

Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, 1988.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Ḥaḳā'iḳu't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvî – Muhyiddin Dîb Mestû, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

__________, *Medârikü't-Tenzîl ve Ḥaḳā'iḳu't-Te'vîl*, thk. Zekeriyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Tebṣıratü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, Ankara 1990.

Öğüt, Salim, "İhram", *DİA*, XXI, 539-542.

__________, "Sa'y", *DİA*, XXXVI, 206-207.

Önkal, Ahmet – Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 49-53.

Öz, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2011.

Özaydın, Abdulkerim, "Hac", *DİA*, XIV, 386-389.

Özkuyumcu, Nadir, "Nadîr (Benî Nadîr)", *DİA*, XXXII, 275-276.

Özsoy, Ömer – İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2014.

Penrice, John Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Koran*, Delhi: Adam Publishers & Distributors, 1991.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâẓi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem – Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 2009.

__________, *el-Müfredâtü Elfâẓi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

__________, *eẕ-Ẕerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, thk. Ebû'l-Yezîd Ebû Zeyd el-'Acemî, Kahire: Dâru's-Selâm, 2007.

__________, *eẕ-Ẕerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şerî'a*, Beyrut 1980.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

__________, *el-Meṭâlibü'l-'Âliye*, thk. A. Hicâzî es-Sekka, Beyrut 1987.

__________, *Şerḥu 'Uyûni'l-Ḥikme*, Tahran 1995.

Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kāsım İsmâîl b. el-Abbâs et-Tâlekānî, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn, Bağdat: Matba'atü'l-Meârif, 1975.

Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Habîburrahmân A'zami, Beyrut 1985.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. İmam Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 2001, 2002, 2005.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.

__________, *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

__________, *el-Muṣannef fi'l-ḥadîs̱*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrü'l-Ḳur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Belhî, *Baḥru'l-'Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.

__________, *Baḥru'l-'Ulûm*, Beyrut 1996.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, Beyrut 1997.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsûṭ*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Muhammed Alî Sabîh ve Evlâduhu, 1963.

__________, *Ġarîbü'l-Ḳur'ân*, Dımaşk 1993.

Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *es-Sünen* (*el-Kütübü's Sitte*, Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn – Ebû Abdillâh el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, t.y.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmmetü li'l-Kitâb, 1974.

__________, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, nşr. Şuayb el-Arna'ut, Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2008.

__________, *el-İtḳān fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Medine: Merkezu'd-Dirasati'l-Kur'âniyye, t.y.

__________, *ed-Dürrü'l-Mens̱ûr fi't-Tefsîr bi'l-Me's̱ûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire: Merkezü Hecr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2003.

__________, *ed-Dürrü'l-Mens̱ûr fi't-Tefsîr bi'l-Me's̱ûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

__________, *el-Ḥabâ'ik fî Aḫbâri'l-Melâ'ik*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

__________, *Lübâbü'n-Nuḳūl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut: Mü'essesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 2002, 2006.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1994.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fetḥu'l-Ḳadîr*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr,1993.

__________, *Fetḥu'l-Ḳadîr*, Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1998.

__________, *Fetḥu'l- Ḳadîr*, thk. Yusuf el-Gûş, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.

Şiblî, Nu'mânî, *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Âsâr-ı İlmiyye Kütüphanesi, 1921.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, Beyrut 1991.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Evsaṭ*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrahim b. el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hecr, 2001.

__________, *Târîḫu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim Kahire: Dâru'l-Meârif, t.y.

Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005, 2006.

__________, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, nşr. İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme el-Ezdî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, thk. Sadettin Önal, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 1995.

Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasîṭ li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'n-Nahda, 1998.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkī, *Keşşâfü Iṣṭılâḥâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dahrûc v.dğr., Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u'ṣ-Ṣaḥîḥ* (*el-Kütübü's-Sitte*, Mevsûatu'l-Hadîs eş-Şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdulazîz, Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.

Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *DİA*, VII, 227-233.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî, *el-Basîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed b. Abdillah el-Muheymîd, Riyad: el-Bahsu'l-'İlmî, 2009.

__________, *el-Vasîṭ fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.

__________, *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1991.

__________, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-Meġâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.

__________, *Kitâbü'r-Ridde*, thk. Muhammed Hamîdullah, Paris 1989.

Yahya b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, Beyrut 2004.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sadır, 1977.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber", *DİA*, XXXIV, 259-261.

Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*, Kuveyt: Matba'atu Hükûmeti'l-Kuveyt, 1975.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdulhalil Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳā'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eḳāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Ahmed Muavvıd, Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.

__________, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳā'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eḳāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1995.

__________, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳā'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eḳāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1997.

__________, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳā'iḳı Ġavâmiżi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eḳāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

__________, *Esâsü'l-Belâġa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.

__________, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1391/1972.

Zürkānî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996.

__________, *Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Kahire: Matba'atu İsâ el-Bâbî el-Halebî, t.y.